Dagboek van een onderhandelaar

25 mei - 11 november 1977

Ed van Thijn

bron
Ed van Thijn, *Dagboek van een onderhandelaar. 25 mei - 11 november 1977*. Van Gennep, Amsterdam 1978

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/thij008dagb01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

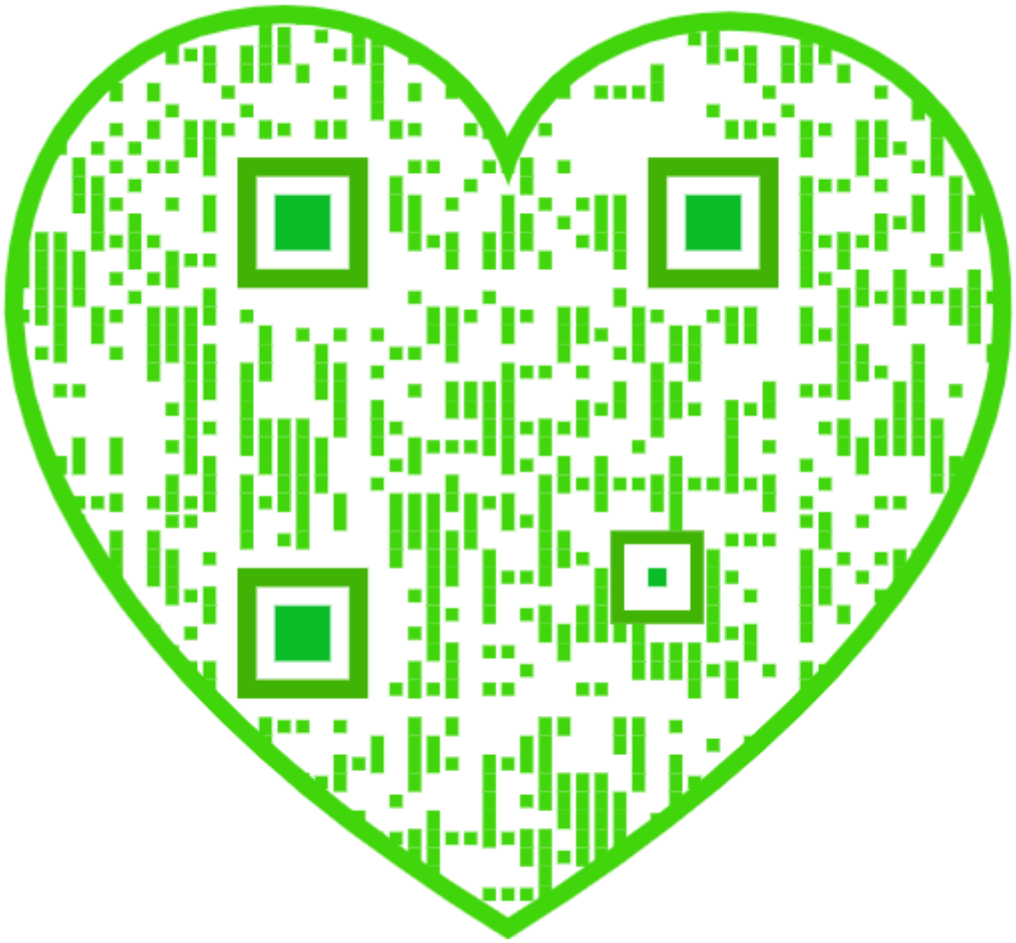

Voorwoord

De kabinetsformatie is een *fiasco* geworden voor de democratie. De langste formatie in onze parlementaire geschiedenis heeft ook nog een kabinet opgeleverd dat door de kiezers niet is gewild, gezien de verkiezingsuitslag op 25 mei die aan duidelijkheid niets te wensen overliet. Veel mensen vragen zich in verbijstering af hoe dit mogelijk is geweest. Anderen stellen zich die vraag niet eens en keren zich met weerzin af van de politiek. Niemand kan er meer een touw aan vastknopen. Ondanks alle openheid, die een groot deel van de formatie heeft gekenmerkt, is het verloop ervan toch té grillig en té ondoorzichtig geweest om begrijpelijk te zijn. Als één van de onderhandelaars, die er van dag tot dag bij is geweest, kan ik alleen aan het laatste nog iets veranderen. Het minste wat ik kan doen is vertellen wat er gebeurd is, wat ik heb meegemaakt, wat er in mij is omgegaan.

De beslissing om dit dagboek van een onderhandelaar te publiceren, heb ik al na enkele maanden genomen op een moment dat het eindresultaat nog niet vaststond. Maar reeds toen begon de lange duur van de formatie mij te benauwen. Elke dag dat de formatie langer duurde kwam de politiek meer in diskrediet. En ik was daarbij één van de hoofdrolspelers. Ik, die in 1967 in het rapport *Een stem die telt* één van de pleitbezorgers was geweest voor staatkundige vernieuwing met als kernpunt dat alleen de kiezer behoort te beslissen over de vorming van een kabinet, was nu nationaal recordhouder kissebissen ná de verkiezingen. 1977: *Een stem die telt,* 161 dagen, 162 dagen, 163 dagen...

Dit fiasco hebben de kiezers niet verdiend. Nooit eerder waren zoveel mensen naar de stembus getrokken om hun vertrouwen uit te spreken in de politiek. Een opkomst van 87,5% betekende een daad van burgerzin op een moment dat onze democratische rechtsorde door de kaping van een trein en een school zwaar werd beproefd. ‘Een overwinning voor de democratie,’ dat was het algemene oordeel op die gedenkwaardige avond van 25 mei.

Maar de kiezers waren niet alleen gekómen, ze hadden ook gekozen. Zij zorgden voor een aardverschuiving in het politieke krachtenveld,

een historische overwinning van tien zetels voor de Partij van de Arbeid, een vertrouwensvotum voor het eerste kabinet-Den Uyl. Zeven maanden formatie zijn uitgemond in het tegendeel: een kabinet Van Agt/Wiegel; Den Uyl geen minister-president maar oppositieleider. Welke fouten er ook gemaakt zijn, door wie dan ook, waar dan ook en wanneer dan ook, zij rechtvaardigen in geen geval dit resultaat.

Het vertrouwen in de politiek is geschokt. Er hangt een sfeer van katterigheid, van apathie, van berusting zelfs. Zo van ‘er moest ooit eens een eind aan komen. Elk kabinet is beter dan geen kabinet’. En zo hebben we dan een minister-president die er geen geheim van maakt dat hij een aversie heeft tegen het politieke bedrijf. Die aversie is aan de winnende hand. Dat laatste benauwt mij het meest. Want een aversie tegen de politiek bedreigt de democratie in haar fundamenten.

Als ooit gebleken is dat onze democratie alleen kan gedijen als de invloed van de kiezers op het politieke gebeuren wordt vergroot, is het nu. De onverschilligheid doorbreken, de aversie bestrijden, dat is de eerste taak waar democraten uit verschillende kampen vandaag voor dienen te staan.

Een vereiste daarvoor is dat men weet, geïnformeerd is over wat er werkelijk is gebeurd. Met dit dagboek wil ik daartoe een bijdrage leveren. Niet om mijzelf te rechtvaardigen of schoon te wassen, noch om boete te doen voor gemaakte fouten. In deze verslaglegging van het gebeurde worden de feiten gebracht zoals ze zich aan mij hebben voorgedaan. Het is aan de lezer om te oordelen waar feiten fouten waren.

Het is ook geen poging tot analyse van het formatieproces. De (ex-)politicoloog in mij wacht gelaten het oordeel van de professionals af. Mij ontbreekt daarvoor op dit moment de afstand.

Evenmin is het de bedoeling om met een nadere uitleg achteraf de gesloten akkoorden nog wat in het eigen voordeel op te poetsen. Een nadere toelichting op de diverse formatiedocumenten met een nieuw licht op de kleine lettertjes zal men tevergeefs zoeken. Volledigheid wordt niet nagestreefd. De andere deelnemers aan het formatiegebeuren zouden stellig andere ervaringen hebben geaccentueerd op grond van hun eigen waarneming. Ik wil de feiten laten spreken die naar mijn waarneming beslissend waren voor het verloop.

Wel acht ik het mijn democratische plicht zoveel mogelijk de sfeer waarin en de omstandigheden waaronder in binnen- en buitenkamer door mij gewerkt moest worden in alle openheid te schilderen. Alle gesprekspartners hebben niets nagelaten om deze kabinetsformatie te maken tot het meest open onderhandelingsproces dat ooit heeft plaatsgevonden. Althans tot de elfde van de elfde, de dag waarop ik

als onderhandelaar buiten de deur kwam te staan. Tot dat moment strekt mijn informatie en dus dit dagboek, dat beoogt de openheid van die tijd zonder terughoudendheid te vervolmaken.

Daarbij moet ik vooral aandacht besteden aan de manier waarop de hoofdrolspelers hebben gehandeld en met elkaar zijn omgegaan. Meer dan ooit tevoren heeft deze formatie in het teken gestaan van mensenwerk. Daarop valt nu het volle licht, met name de wijze waarop ik persoonlijk een en ander heb ervaren. Persoonlijk.

'Politieke onverschilligheid is alleen te doorbreken,' zo zegt het nieuwe beginselprogramma van de Partij van de Arbeid, 'als de politici de samenhang kunnen laten zien tussen het persoonlijke en het politieke handelen.' Vanuit dat motief is dit boek geschreven. Het is een egodocument. Een boek over mijzelf. Impressies van een politicus die verantwoordelijkheid heeft gedragen in een politieke gebeurtenis die zonder weerga is. Die in een warreling van rationele en emotionele momenten, van jubel en verguizing, zijn lijn heeft proberen uit te zetten en te volgen. Een democraat die met lede ogen heeft aanschouwd hoe in zeven maanden tijd een overwinning van de democratie is omgezet in een *fiasco*.

1 Den Uyl formateur

Woensdag 25 mei

Het campagneburo komt bijeen. De mensen die wekenlang dag-in, dag-uit leiding hebben gegeven aan de verkiezingscampagne, treffen elkaar voor de laatste maal. Het is een volstrekt overbodige vergadering. Dat wisten we vantevoren, maar het breekt een lange, machteloze dag. Niemand weet raad met de plotselinge leegte. Een campagne van alles-op-alles abrupt afgebroken, pal voor het hoogtepunt. De machtige arm van het terrorisme heeft het raderwerk stil gezet. Er hangt een macabere sfeer in het land. Om twee uur verloopt het ultimatum. De lijsttrekker is onbereikbaar. Wij verliezen ons in een koortsachtige non-activiteit. Is alles op tijd afgebeld? Er gaat toch niets door per ongeluk? Ook ons stilvallen wordt tot in de puntjes gecoördineerd. Besloten wordt dat ik als enige naar de NOS-studio ga om de uitslagen van commentaar te voorzien. Op gepaste wijze. Zonder vreugde, ook al winnen we een handvol zetels. Over de uitslag zélf heerst een grote onrust. Niemand waagt zich meer aan een voorspelling. De zorgvuldig opgebouwde campagne eindigt in een chaotisch gevoel van machteloosheid. Er valt geen pijl op te trekken. Zullen de mensen niet massaal thuisblijven? Zal er geen ruk naar rechts optreden? Is dit geen ‘gefundenes Fressen’ voor Glimmerveen? Er hangt een onheilssfeer. Het dreigende ultimatum overschaduwt uiteindelijk de prognoselust.

Veel te vroeg sta ik weer buiten, ik ga naar huis. De radionieuwsdienst meldt een grote opkomst en weinig bijzonderheden uit school en trein. We zouden pas laat gaan stemmen om nog ergens naartoe te kunnen leven. Die stip is zo gauw gezet. Ik rommel rusteloos in mijn papieren. Met karrevrachten verdwijnen ze in de prullebak. Het ultimatum verstrijkt, godzijdank.

Ik begin Hedy op te jagen. Ben je zover? Ze protesteert. Tien minuten later staan we buiten, op weg naar het stemburo. Hajo (9) gaat mee en kontroleert of Hedy wel écht op een vrouw stemt. Gelukkig kan hij maar in één hokje tegelijk zijn. De leden van het stemburo bevestigen de berichten over een grote opkomst. Te snel alweer zijn we op de te-

rugweg.

Bij huis gekomen horen we geschreeuw. Een bouwvakker, werkzaam aan een brug over de Keizersgracht, is getroffen door een zware balk en heeft zijn schouder ernstig verwond. Terwijl hij krimpt van de pijn, vervoeren twee collega's hem naar een auto. De man herkent mij en roept, in al zijn ellende: ‘Verdomme Van Thijn, nou kan ik niet stemmen.’ De auto is aan de kleine kant, het kost moeite om hem erin te krijgen. Ik bied mijn diensten aan. Mijn auto is groter. Even later bevind ik mij op weg naar het ziekenhuis, de man kreunend achterin. Hij moest eens weten. Het gebeuren heeft op mij een bevrijdende uitwerking. Eindelijk weer iets om handen. Even weer die roes van activiteit. Snel begeef ik me door het verkeer. Té snel: de man schreeuwt het uit bij een uitholling overdwars.

Terug uit het ziekenhuis begint een nieuw nietsdoen, maar niet voor lang. Een heftig geroep trekt me naar het raam. Brand. Boven de Amstel hangt een dichte, zwarte rookkolom waarin de vlammen een hartverwarmend dansspel opvoeren. De Amsterdammer in mij wordt wakker. Ik ren naar buiten, op de hielen gevolgd door Hajo. Het blijkt zich af te spelen in een zijstraat van het Waterlooplein. Als we buiten adem arriveren heeft de brandweer de brand al bedwongen. Temidden van de lichtelijk teleurgestelde menigte ontbranden zich rondom mijn persoon heftige politieke discussies. ‘Jullie maken er een rotzooi van,’ roept een vrouw. Anderen nemen het voor mij op: ‘Niks hoor, het is zo'n goser, ik heb op hem gestemd.’ Ik sta er wat verloren bij. Na enige tijd realiseer ik me dat Hajo was meegerend. Hij is nergens te bekennen. Ik schrik. Wanhopig baan ik mij een weg door de mensen. Geen Hajo te zien. Ik ren naar huis. Daar zit meneer, breeduit op de bank. Boos worden heeft geen zin.

De dag is praktisch om. De stembussen gaan dicht. Een record-op-komst, meldt de radionieuwsdienst. Ik word nerveus en bereid mij voor op mijn vertrek naar de studio. De eerste uitslagen druppelen binnen. Plumpumperaveen: winst voor de PvdA. Baalderdam idem dito. Kijk aan, de trend is er.

Tegen achten komt de eerste computervoorspelling: grote winst voor de PvdA, maar het CDA blijft met een neuslengte de grootste partij. Ik bel mijn assistent Berend-Jan: of hij een exemplaar van de resolutie wil meebrengen. Hij had hem al klaar liggen. Ik voorzie moeilijke vragen. Stel je voor, de PvdA als grote verkiezingsoverwinnaar maar toch in de oppositie. Winnen en toch verliezen. Er zal veel gevraagd worden van onze beginselvastheid.

Aangekomen in de studio is alles anders. De PvdA is het CDA voorbij en dat zal zo blijven. Een historische overwinning tekent zich af. Het

kabinet-Den Uyl II is gekozen, het hoeft nog slechts geformeerd te worden.

Ik kan mijn ogen niet geloven. De uitslagen dwarrelen op mij neer als vlokken sneeuw op mijn brilleglazen. Ik zie als in een waas: Helmond: 13% vooruit; 's-Hertogenbosch 12%; Kerkrade 17%; Enschede 13%; Amsterdam 11%; Rotterdam: de absolute meerderheid.

Het wil niet echt tot mij doordringen. Is het omdat ik geen vreugde mag tonen, dat ik ook geen vreugde voel?

Rondom de gekaapte trein doet zich een macaber incident voor, waarover slechts spaarzame berichten doorkomen. Drie in het wit geklede gijzelaars met een strop om de hals worden geruime tijd buiten de trein gezet. Een verklaring wordt niet gegeven.

Ik moet commentaar geven op de uitslagen. Ik prevel wat dingen die iedereen al bedacht had. Een lachje kan er niet af. Wel zeg ik met overtuiging dat alle betrokken politici met zo'n verkiezingsuitslag verplicht zijn tot een snelle formatie.

Vraag: ‘De kiezers zijn prima opgekomen, in grote getale, kunt u het ze aandoen om hen weer een formatie van een half jaar aan de broek te smeren?’

Ik: ‘Nee, dat vind ik niet.’

Vraag: ‘Hoe wilt u dat voorkomen?’

Ik: ‘Nou, door zo snel mogelijk te gaan onderhandelen en van alle kanten te proberen ertoe bij te dragen dat er zo snel mogelijk een kabinet uit de bus komt zoals dat door de kiezers is gewenst.’

Aarzelend ga ik weer zitten, napeinzend over het vraaggesprek. Tja, hoe voorkom je dat het lang gaat duren? Intussen is Wim Aantjes aan het woord. ‘Er moet vlug een nieuwe regering komen, en een goede natuurlijk.’ Hij heeft, zo op het oog, wat minder moeite met de vraag hoe dat moet: Als de PvdA met de grote winst die ze heeft geboekt maar de weg van de redelijkheid zal gaan.

Ik haal (buiten beeld) mijn schouders op. Wat is dat nou? Ik ken geen andere weg.

Frans Andriessen komt, ongenood, binnen. Het gezicht van Aantjes betrekt. ‘Wat moet die hier?’ zeggen zijn ogen. Omdat de beide lijsttrekkers zich noodgedwongen in het crisiscentrum bevinden, zijn uitsluitend hun plaatsvervangers voor commentaar uitgenodigd. Ik weet dat maar al te goed als ik Frans vraag of hij nu de leiding weer op zich gaat nemen. Hij maakt een breed, vragend armgebaar, voor een goed verstaander erg openhartig.

De afwezigheid van Den Uyl en Van Agt begint steeds meer te drukken. Er wordt een quasi-driegesprek in scène gezet tussen Wiegel, Aantjes en mij. Het gesprek heeft een schimmig verloop. Eén van de

thema's is: het VVD/CDA-alternatief. Bestaat dat wel bij 77 kamerzetels? Ik: ‘Nee. Zo'n coalitie is afhankelijk van één man en een halve paardekop. Dat is te weinig.’ Aantjes is minder uitgesproken: ‘Het antwoord op die vraag is voor een deel uit de verkiezingsuitslag af te lezen en voor een deel zal het in de onderhandelingen met de partijen eruit moeten komen.’ De fijne nuance is Wiegel niet ontgaan: ‘De kijkers in het land kunnen precies zien hoe de heer Aantjes opereert. Wat hij heeft gezegd. We weten dus dat er nogal een fikse discussie binnen het CDA zal gaan ontstaan over de vraag met wie het CDA wil gaan regeren ... Het is niet aan mij om in die pot te gaan zitten roeren.’

Er worden drie oude rotten in stelling gebracht. Burger, Geertsema en Tilanus. Zij spreken onomwonden, zoals alleen oud-politici dat kunnen. Formateur of informateur, is de vraag waarop zij worden losgelaten. Jaap Burger is weer op zijn best. ‘Een informateur moet je nemen als je geïnformeerd wil worden. Als je nu nog niet geïnformeerd bent, zoals die verkiezingsuitslag is, dan vraag ik me af wanneer je dan wel geïnformeerd bent. Het is heel duidelijk, dat de formateur Den Uyl moet zijn en er moet op de kortst mogelijke termijn een kabinet voor elkaar zijn.’

Er bekruipt mij een onbehaaglijk gevoel. Had ik dat niet moeten zeggen? Heb ik een scoringskans laten liggen? De argumentatie van Jaap klinkt zo vanzelfsprekend. Maar is het wel zo vanzelfsprekend? Ik voel toch enige twijfel opkomen. Een snelle formatie, ja maar Den Uyl meteen al formateur, is dat echt de snelste weg? Zelfs een gekozen formateur kan mislukken, en wat dan? Ik ben blij dat ik niet voor mijn beurt heb gesproken.

De beurt is nu aan Frans Andriessen. Hij kiest voor een informateur om eerst nog enige punten tot klaarheid te brengen. PvdA of VVD? ‘Ik denk dat er in het CDA vooral mensen zijn die willen proberen om onze eigen politieke inzichten zoveel mogelijk tot gelding te brengen.’

Inmiddels is de einduitslag binnen. De PvdA heeft echt tien zetels gewonnen. Het wachten is nu op de man die deze historische overwinning heeft mogelijk gemaakt.

Hij verschijnt in het beeld vanuit Studio Den Haag. Zijn commentaar betreft de situatie bij De Punt en Boven-Smilde. De toestand daar is ‘ongemeen ernstig’. ‘We zijn er voortdurend mee bezig: hoe kunnen we de kinderen en de gegijzelden in de trein bevrijden en ons zelfrespect bewaren.’

Hij verdwijnt weer uit het beeld. Ik heb tranen in mijn ogen. Dit is echt de minister-president. Gekozen omdat hij geploeterd had. Ploeterend terwijl hij herkozen werd. Geen woord over de verkiezingsuitslag.

Even later wordt de uitzending hervat. Den Uyl tóch over de verkiezingen. ‘Ik heb door de bekende omstandigheden eigenlijk nauwelijks uitslagen gezien, er tussendoor zo nu en dan flitsen.’ Niettemin volgt er een trefzekere analyse die alles wat er tot nu toe gezegd is, doet verbleken. Het meest verheugd is hij over de massale opkomst, juist in een situatie waarin onze rechtsorde zo beproefd wordt: ‘Een overwinning voor de democratie.’

Diep in de nacht gaan we nog even langs Buitenveldert om hem persoonlijk geluk te wensen. Buiten staat een politiewagen.

Donderdag 26 mei

De aardverschuiving dringt pas goed tot mij door als ik de fractiekamer binnenkom. Onvoorstelbaar, wat een mensen. En zoveel nieuwe gezichten. Onder hen bevindt zich nog een aantal lotelingen, maar ook als het lot hen niet gunstig gezind is horen ze erbij. We gaan immers regeren? Vroeg of laat zullen de kandidaat-bewindslieden, en ook daar wemelt het van, hun kamerzetel weer beschikbaar stellen. Er heerst een uitgelaten stemming. Het huis is te klein. In allerijl worden er stoelen aangesleept om een tweede rij te formeren. Voor het eerst werken we met ‘backbenchers’. Joop den Uyl wordt met gejuich ontvangen, maar ik open de vergadering. Officieel is het de laatste vergadering van de oude fractie. De nieuwkomers zijn te gast. Ik vestig de aandacht op het rookverbod. Enkele démissionaire bewindslieden protesteren fel. Niet zonder enige wellust maak ik hen duidelijk dat zij zich aan genomen fractiebesluiten hebben te onderwerpen. Het vuur wordt sissend gedoofd.

Het gezelschap buigt zich over de vraag: formateur of informateur? Den Uyl leidt in. Voor hem is er geen twijfel mogelijk. Op deze uitslag past maar één advies: Den Uyl formateur. We moeten meteen hoog inzetten, het initiatief nemen. Een informateur is per definitie een veredelde scharrelaar. We moeten recht-toe-recht-aan afstevenen op een nieuw kabinet.

Slechts een enkeling, waaronder ikzelf, maant tot voorzichtigheid. De eersteling is welhaast tot mislukken genoemd. Daar mogen we Joop niet aan blootstellen. Bovendien: een informateur komt er dan toch, maar dan hebben we wel een paar weken verloren.

Maar de meesten willen er niet van horen. De eersteling mislukken? Dat is verleden tijd. Nog nooit heeft iemand zo'n grootse overwinning behaald. Den Uyl laten mislukken? Dat kan niemand zich veroorloven. Nu een informateur aanbevelen is een teken van zwakte.

Een besluit wordt niet genomen. Dat is de taak van de nieuwe fractie die op 31 mei voor het eerst bijeen zal komen. In die vergadering zal

ook een nieuw fractiebestuur worden gekozen. De oude fractie gaat definitief uiteen. Joop keert snel terug naar het crisiscentrum.

Intussen blijkt het in de naburige CDA-fractiekamer stormachtig te zijn toegegaan. Anders dan bij ons is men daar onmiddellijk begonnen met de formatie van een nieuwe fractieleiding. Van Agt wordt bij verstek tot het fractievoorzitterschap veroordeeld. Maar dan breekt de hel los. Frans Andriessen blijkt na het tellen van de briefjes bij meerderheid van stemmen te zijn gekozen tot tweede voorzitter. Nummer vier van de CDA-ranglijst blijkt nummer twee te hebben verslagen. Maar nummer twee, Wim Aantjes, weigert zich bij deze uitslag neer te leggen. De wedstrijd zal in een volgende vergadering worden overgespeeld.

Reeds één dag ná de verkiezingen blijkt dat het CDA niet écht bestaat. De aan de kiezers voorgehouden kandidatenlijst was slechts een momentopname. De interne competitie gaat gewoon door en zal nog tal van verschuivingen kunnen opleveren.

Natuurlijk kan ik een gevoel van leedvermaak niet onderdrukken, als ik van de CDA-perikelen hoor, maar toch overheerst een gevoel van bezorgdheid. Verdeeldheid lijkt leuk, maar leidt onvermijdelijk tot een verharding van de houding ten opzichte van ons. Een concurrentiestrijd binnen het CDA heeft al snel tot inzet: wie stelt zich het hardste op tegenover de socialisten? De man met de hardste kop wordt dan de beste bink. Zo simpel ligt dat. Ik maak mij geen illusies over onze vrienden. Juist die zullen zich door extreme hardnekkigheid moeten bewijzen. Het wordt een zware formatie.

Ik spoed mij naar Amsterdam, naar het Partijbestuur. Ook daar staat men op het standpunt, dat Joop den Uyl de gedoodverfde formateur is. Er speelt hier echter nog een extra motief, dat in de fractie niet aan de orde is geweest. De gang van zaken tijdens de formatie moet zorgvuldig getoetst kunnen worden aan de uitgangspunten die door de partij vóór de verkiezingen zijn geformuleerd. Een formateur moet daarop aangesproken kunnen worden. Dat kan alleen als onze lijstaanvoerder zélf die functie op zich neemt. Ik waarschuw voor een al te groot optimisme op dit punt. Als Joop tot het formateurschap geroepen wordt, zal een ander namens de partij de onderhandelingen moeten voeren. Die man is primair aanspreekbaar op partijstandpunten, niet de formateur. Die is immers per definitie geroepen verschillende partijstandpunten samen te kneden tot één toekomstig kabinetsstandpunt. De onderhandelaar heeft tot taak te zorgen dat dat kabinetsstandpunt voor ons herkenbaar blijft. Hij onderhandelt, ook met de formateur. Ligt het niet meer voor de hand dat de onderhandelingen in eerste instantie door de eerste man worden gevoerd?

Maar ook het Partijbestuur is niet te vermurwen.

Ik kom thuis met een drukkend gevoel. Ik voorzie dat we zwaar weer krijgen. Een onbezorgd Pinksterweekend zit er niet in. Maar erg lang kan het toch niet duren. Ik stel Hedy, die zich zorgen maakt over de zomervakantie in Fanghetto, op overtuigende wijze gerust.

Vrijdag 27 mei

De dag begint met goed nieuws. De schoolkinderen, ziek geworden, zijn vrij. ‘De natuur heeft ons een handje geholpen,’ hoor ik Van Agt voor de radio zeggen. Niettemin blijven de gijzelingen de gemoederen flink bezighouden. Het einde is nog niet in zicht.

Ook Den Uyl blijft onafgebroken in touw. Gelegenheid voor rustig overleg is er niet. De formatie kan nog niet echt op gang komen. In de media nemen de nabeschouwingen over de verkiezingen en de voorbeschouwingen over de formatie alweer snel een ondergeschikte plaats in. Ik maak van de gelegenheid gebruik om wat persoonlijke zaken te regelen, zoals de verlenging van mijn pas. De vakantie is immers niet ver meer weg.

Aan het eind van de middag bevind ik me telefonisch in het VPRO-programma Welingelichte Kringen. Ik versta de vragen nauwelijks, hopelijk zij de antwoorden niet. Wie is er op dit moment eigenlijk welingelicht? Ik in ieder geval niet.

Met tegenzin ga ik 's avonds naar Haagsche Kringen. Iets nieuws heb ik niet te melden. Natuurlijk loop ik prompt weer op tegen de hamvraag: formateur of informateur? Ditmaal is Philip Freriks de blijde boodschapper. Ik zeil er quasi-handig omheen en sta versteld van de verlegenheidsargumenten die me te binnen schieten. ‘Normaal gesproken, als je naar de verkiezingsuitslag kijkt, dan zeg je, er is geen vuiltje aan de lucht. Laat Den Uyl maar beginnen en in de kortste keren heb je een kabinet. Maar ik geloof dat je in dit land helaas naar twee dingen moet kijken: in de eerste plaats de verkiezingsuitslag en in de tweede plaats hoe interpreteert een partij als het CDA die verkiezingsuitslag. En dat is nog een hele klus om daar achter te komen.’ Struikelend over de kabels verdwijn ik weer uit het beeld.

Na afloop, als het échte Haagse programma aanvangt in het restaurant ‘de Bistroquet’, heb ik een heftige woordenwisseling met Harry van Wijnen. ‘Joop heeft de verkiezingen gewonnen ondanks de meerderheidsstrategie. De partijstrategen mogen wel een toontje lager zingen,’ aldus Harry. Ik bestrijd de tegenstelling. ‘Wij hebben Joop tot inzet gemaakt van de machtsvraag. De kiezers hebben geweten dat Joop alleen terugkomt als de PvdA groter zou worden dan het CDA. Dat is een riskante bezigheid geweest, maar het heeft gewerkt. De nek-

aan-nek-race met het CDA heeft de opkomst sterk bevorderd. Trouwens, je moet over de verkiezingen heen kijken. Zie jij Joop functioneren als gevangene van een kabinet zonder progressieve meerderheid?'

Het antwoord lees ik enkele dagen later in Het Parool. Den Uyl heeft nog steeds gewonnen ondanks de 'catechismus van de strategie-wiskundigen.'

Maandag 30 mei

Al vroeg, althans voor een Pinksterdag, gaan wij en famille op weg naar het Catshuis. Op de koffie. Hajo en Hadassah gaan onder protest mee. Ik had de vorige dag geprobeerd het te verkopen als een 'uitje'. Een zondag is er immers om iets leuks te doen. En wat daaronder wordt verstaan is doorgaans het resultaat van een groepsgesprek waarbij de kinderen een doorslaggevende stem hebben. Maar het Catshuis viel, wat ik ook betoogde, niet te rangschikken onder de categorie 'leuks'. Vooral Hajo had grote bezwaren. 'Het is daar erg mooi. Er is ook een prachtig grasveld waar je kunt voetballen. Er zijn misschien nog meer kinderen.' Het mocht niet baten. Voor Hajo was het 'op bezoek' en dat was per definitie niet iets leuks. Ik speculeerde op zijn politieke belangstelling. Hij had erg meegeleefd met de verkiezingsstrijd en op school stickers met Joop uitgedeeld. 'Nu ontmoet je hem in levende lijve,' probeerde ik met de stem van een zoete vogelaar. Maar nee hoor, op bezoek bij Joop was en bleef primair 'op bezoek' en dús niet iets leuks.

Ditmaal moesten andere stemmen dan die van de kinderen de doorslag geven. Ik had immers onze komst aangekondigd. Het was nog zo'n beetje de enige gelegenheid om voor de beslissende fractie van de volgende dag de horloges, die duidelijk uiteen liepen, gelijk te zetten. Als we eenmaal in de auto zitten, vindt Hajo het toch wel spannend. Hij heeft de cartoons die hij zelf gemaakt heeft van Van Agt (met pukkel) meegenomen voor Joop. Op het Catshuis hangt een sinistere sfeer.

Joop en Liesbeth brengen er tegen heug en meug de Pinksterdagen door. Om dicht bij het crisiscentrum te zijn. Maar ook vanwege de extra-beveiliging die noodzakelijk wordt bevonden en die in Buitenveldert niet op deze wijze is te perfectioneren. Ariane, de jongste dochter, zit verveeld in een hoekje met een boek dat haar niet écht boeit.

Joop is geheel vervuld van de gijzelingen en vertelt ons een aantal wrange bijzonderheden. Na enige tijd zonderen wij ons af en beginnen aan een lange mars over het majestueuze gazon, alles en iedereen in onze omgeving vergetend. Joop heeft nog eens over mijn bezwaren nagedacht, maar zijn besluit staat vast. Hij wil zo spoedig mogelijk

aan de slag als formateur. Er moet tempo gemaakt worden. In zes weken moeten we er uit zijn. Ik zwicht voor zoveel dadendrang. We praten door. De onderhandelingen zijn begonnen. Alle stadia passeren de revue. De vier hervormingsvoorstellen. De abortus. Het sociaal-economisch beleid. De getalsverhoudingen. De zetelverdeling. Maar het accent valt toch op de personele bezetting. Stuk voor stuk lopen we de departementen door. Reeksen van kandidaten marcheren af en aan. Joop informeert naar mijn persoonlijke belangstelling. Ik zeg hem een lichte voorkeur te hebben voor Binnenlandse Zaken boven het fractievoorzitterschap, als zich die keuzemogelijkheid ooit zou voordoen. Maar Binnenlandse Zaken behoort op onze voorkeurlijst ondergeschikt te worden gemaakt aan Justitie. Na alles wat daar is voorgevallen zullen we hoe dan ook dit departement moeten opeisen. Als onderhandelaar zal ik dan ook in geen enkel stadium van mijn persoonlijke voorkeur doen blijken. 'Dit is het laatste wat je er van mij over zult horen,' zeg ik. Joop vertelt dat hij, na een persoonlijk gesprek met Van Agt, goede hoop heeft dat deze voor het fractievoorzitterschap zal kiezen. We keren terug naar het gezelschap en nuttigen de door ons meegebrachte ijstaarten. Daarna vertrekken we snel, om toch nog iets 'leuks' te doen.

Dinsdag 31 mei

'Nu omtrent het politieke karakter van het tot stand te brengen kabinet geen twijfel kan bestaan, de ernst van de vraagstukken een snelle kabinetsvorming geboden maakt en de Partij van de Arbeid een brede steun van de kiezers verkreeg, moge ik u adviseren de lijstaanvoerder van de Partij van de Arbeid te belasten met de vorming van een kabinet, dat geacht mag worden het vertrouwen van het parlement te genieten.' Zo luidt het advies dat Den Uyl in de loop van de dag aan de koningin uitbrengt.

Daar is een niet al te moeilijke fractievergadering aan vooraf gegaan. Het is de eerste vergadering van de nieuwe fractie dus moet er eerst orde op zaken worden gesteld. Joop wordt bij acclamatie tot fractievoorzitter gekozen. Hij probeert mij op de zelfde vlotte wijze in het genot te stellen van het tweede voorzitterschap. Als een aantal handen zich al tot klappen zetten, vraagt één fractielid om een schriftelijke stemming. De briefjes worden rondgedeeld. Alhoewel ik het mezelf nauwelijks wil toegeven, klopt mijn hart toch iets sneller dan gewoonlijk. De uitslag lucht op: één onthouding, één stem op Wierenga. Dick Dolman wordt derde voorzitter. Stan Poppe en Aad Kosto eerste en tweede secretaris. Wim Meijer wordt als enige bewindsman in het fractieburo (fractiebestuur) gekozen. Fractieleden kiezen voor fractie-

leden. Uit de bus komen verder Joop Voogd, Meinie Epema, Ineke Haas, Ko Wierenga en Joop Worrell. Het echte vergaderen kan beginnen. Ik mag de hamer hanteren. Jan Schaefer steekt een sigaret op. Ik wijs hem vriendelijk op het rookverbod. Terecht wijst hij erop dat dit een gebruik was van de oude fractie. Ik stel de nieuwe fractie voor dit gebruik over te nemen. Opnieuw protesteren nieuwkomers als Schaefer, Van Dam en ook Den Uyl heftig. Ik breng mijn voorstel in stemming. Joop vraagt de hamer terug. Een overgrote meerderheid kiest, stilletjes tot mijn verdriet, voor de kwaliteit van ons bestaan. Ten laatste male zetten wij ons aan de formateur-of-informateur-vraag. Het pleit is snel beslecht. Joop staat in de startblokken. 'Ik heb daartoe het mandaat gekregen van de kiezers. Ed moet als onderhandelaar optreden. Met Van Agt en Terlouw vormt hij een prima trio'. Ik incasseer het compliment zonder precies te weten of het een compliment is. Joop gaat, objectiverend, verder. 'In onze staatkundige verhoudingen is een formateur wél partijdig in de zin dat hij zich inzet voor de vorming van een progressief kabinet, maar hij is geen partijman. Hij komt niet in de fractie, noch in het Partijbestuur en legt geen verantwoording af op de Partijraad'. Kortom, Joop vertrekt. De partijman ben ik. Ik stel de fractie een nota in het vooruitzicht.

Woensdag 1 juni

Joop is formateur. De opdracht lijkt simpel: een kabinet dat geacht mag worden het vertrouwen van het parlement te genieten. Dat moet te doen zijn. Binnenskamers circuleert 15 juli als uiterste datum. In de CDA-fractie hebben Aantjes en Andriessen weer stuivertje gewisseld.

Ik zet mij aan het schrijven van de beloofde nota. *Wat te doen met tien zetels winst?* wordt de titel.

Donderdag 2 juni

De nota begint vorm te krijgen. Het centrale thema is 'beeldbevestiging'. Binnen 10 maanden zijn er statenverkiezingen, het eerste examen voor Den Uyl II. Een terugslag volgend voorjaar zal onze tegenstanders onvermijdelijk in de verleiding brengen door middel van vervroegde verkiezingen de nu verworven machtspositie weer terug te dringen.

De aanhang die we nu verworven hebben - ten dele op incidentele basis ('Wij stemmen *deze keer* PvdA') - kan alleen voor de PvdA behouden blijven via een herkenbaar, bevestigend, aansprekend beleid in de komende tien maanden. Onze winst is niet alleen te verklaren uit het opslokken van CPN, PPR en PSP - al heeft links Nederland na lange aarzeling bewust gekozen voor de macht. Dat wil zeggen: voor de

PvdA met haar gematigde, zelfbewuste koers, gericht op voortgezette regeringsverantwoordelijkheid, verpersoonlijkt door Den Uyl. De winst is vooral afkomstig van jonge kiezers en mensen die voor het eerst in grote getale zijn opgekomen. De tot apathie geneigde groepen in de oude buurten van de grote steden, gebieden met grote werkeloosheid, de laagstbetaalden, de niet-actieven en de ongeschoolden.

De PvdA is, meer dan ooit tevoren, het verzamelpunt geworden van de werknemers. De totstandkoming van de FNV, de verwijdering tussen KVP en NKV, de naweeën van de stakingsgolf en de verkapte anti-vakbondskoers van CPN en KVP hebben daarvoor gezorgd.

Voor al deze groepen geldt dat de angst voor een rechts kabinet een grote rol heeft gespeeld. Alles overheersend in de campagne was het vraagstuk van de bestaanszekerheid, de angst dat een rechts kabinet zou tornen aan de sociale zekerheid en onvoldoende perspectief zou kunnen bieden op het punt van de werkgelegenheid.

Wij zijn erin geslaagd ons te presenteren als een partij die dat perspectief wel kan bieden, die garant staat voor de bestaanszekerheid van de gewone mensen. Dat moet zo blijven.

De grote opgave bij de statenverkiezingen zal zijn: de opkomst. Van nature ligt de opkomst bij dat soort verkiezingen beduidend lager. Een terugval in de opkomst betekent een zekere nederlaag. Vanuit het beleid zullen wij de mensen moeten blijven motiveren, vertrouwen wekken, het opgeroepen beeld waarmaken.

Het is daarom niet bij voorbaat verwerpelijk wanneer de verhouding tussen de PvdA en CDA ook in de toekomst gekenmerkt blijft door een zekere spanningsrelatie. Het zou ook teveel gevraagd zijn als het nieuwe kabinet plotseling in het teken zou staan van rozegeur en maneschijn. Laten we ons geen illusies maken. Voor ons is de coalitie met het CDA een gelegenheidscombinatie, voor het CDA een verlegenheidscombinatie. Dat is de werkelijkheid. Wij zijn tot elkaar veroordeeld, al blijft het CDA/VVD - alternatief een permanente bedreiging.

Ik leg de fractie een aantal uitgangspunten voor:

- Een meerderheidspositie in het nieuwe kabinet voor de PvdA is terwille van de herkenbaarheid noodzakelijk. Een wippositie voor D'66 is niet aanvaardbaar. Te denken valt aan de formules 8-7-1 of 7-6-1, afhankelijk van een nader uit te brengen advies over de departementale indeling.
- Wij zullen moeten proberen onze positie in de sociaal-economische sector te versterken. Voorts dienen wij meer greep te krijgen op de wijze waarop en het tempo waarin hervormende maatregelen tot stand gebracht kunnen worden. Daartoe zullen wij het wetgevend departe-

ment van Justitie in handen moeten zien te krijgen.
- Programmatisch dient eerst overeenstemming te worden bereikt over de vier hervormingsvoorstellen. Het CDA kan er breukpunten van maken, maar ook ijsbrekers. Bij het sociaal-economisch beleid is een stormloop van het CDA te verwachten tegen het zgn. 1%-beleid. We zullen deze ‘linkse norm’ met hand en tand moeten verdedigen.
- Andere punten die geregeld moeten worden zijn o.a. het regionaal beleid, de inkomenspolitiek, het (kern)energiebeleid, de emancipatie van de vrouw en het abortusvraagstuk. Bij dat laatste teken ik nog aan dat gestreefd moet worden naar een procedure-afspraak, uitmondend in een echte garantie dat een door beide Kamers aanvaard wetsontwerp op ondertekening zal kunnen rekenen. In elk geval kunnen we geen minister van Justitie accepteren die zich tot taak stelt een dergelijk wetsontwerp tegen te houden.

Het zou de laatste nota zijn die ik aan de fractie voorleg. Enkele dagen later al staat hij in De Volkskrant. Gelekt. Onze strategie ligt op straat.

Intussen blijkt ook een ander schriftuur van mij de aandacht te hebben getrokken. Maar dat was de bedoeling. Onder de kop ‘De PvdA en Binnenlandse Zaken’ bespreekt Harry van Wijnen een recent artikel in Socialisme en Democratie over de democratisering van het bestuur. ‘Wij zullen,’ zo blijk ik geschreven te hebben, ‘in de komende jaren de hoogste prioriteit moeten toekennen aan het bijslijpen van ons denken over de democratisering van ons bestuur.’ Van Wijnen vindt het onbegrijpelijk dat Binnenlandse Zaken altijd de reputatie heeft gehad van een departement ‘waar niks gebeurt’. ‘De kabinetsformatie zal leren of de PvdA de achterstand die zij heeft opgelopen in ervaring met en kennis van het bestuurlijk apparaat van de staat bereid is in te halen.’

Begeerte raakt mij aan. Ik kan de nota voor de fractie nog bijstellen. Een fascinerende uitdaging: de democratisering van het staatsapparaat, de bestuurlijke reorganisatie, het overheidspersoneelsbeleid, tolerantie en veiligheid, mensenrechten en minderheidsgroepen en, niet te vergeten, staatkundige vernieuwing. De bezeten democraat in mij wordt onrustig. Ik wijzig de nota toch maar niet.

's Avonds vervul ik een spreekbeurt voor het gewest Amsterdam. ‘We zullen Justitie moeten claimen,’ hoor ik mijzelf zeggen.

Vrijdag 3 juni

Ik leg de laatste hand aan de nota. Opgelucht ga ik aan het eind van de middag naar mijn basketballclubje, voor het eerst weer sinds lange tijd. Fanatiek werp ik de zorgen van mij af. Het is jammer genoeg de

laatste keer. Het seizoen is voorbij. Na afloop is er een gezellig etentje. De formatie zélf wil maar niet op gang komen. Joop zit weer dag en nacht in het crisiscentrum. De gijzelingszaak werkt verlammend. Een vliegende start kunnen we wel vergeten.

Zaterdag 4 juni

De Partijraad is bijeen in Arnhem. Joop is al aan het woord als ik binnenkom. Hij bedankt de mensen voor hun trouw en hun inzet. ‘Van een met de vinger nagewezen, van een weggeduwde, van een miskende, van een achtergestelde groep, geworden tot een partij met een eerste verantwoordelijkheid voor dit land,’ zo schildert hij de ontwikkeling die zich op 25 mei heeft voltrokken. Hij waarschuwt tegen een al te grote euforie. ‘Laten we beseffen dat het grootste gevaar dat ons bedreigt is de idee dat we het gemaakt hebben ... Nu al moeten we ons bewust zijn dat bij de tegenstander op wraak en revanche wordt gedacht en geloerd.’ Profetische woorden.

De Partijraad is hiervoor niet ongevoelig. Men aanvaardt een gematigde resolutie waarin de strijd tegen de werkeloosheid en de inflatie, de omzetting van winst in werk en het veilig stellen van de sociale zekerheid centraal staan. Wel wordt gevraagd dat eerst zekerheid wordt verschaft over het aanvaarden van de vier hervormingsvoorstellen, aangevuld met de verbeteringen die de kamerfractie nog in petto had. Ook wordt duidelijkheid verlangd over een procedure-afspraak die de legalisering van de abortus garandeert.

Men legt mij het vuur aan de schenen over de getalsverhoudingen en de zeteltoedeling in het nieuwe kabinet. Wat het laatste betreft komt elke spreker met een eigen prioriteit. Dat stelt mij in de gelegenheid te verzuchten dat wij niet alle portefeuilles kunnen opeisen en dat een nadere keuze noodzakelijk is. Ik zeg toe in elk geval te zullen ijveren voor een versterking in de sociaal-economische sector, desnoods via de staatssecretarissen. Ik vraag begrip voor het feit dat ik mij als onderhandelaar niet spijkerhard kan uitlaten over de getalsverhoudingen. Met een paar omtrekkende bewegingen: ‘We hebben recht op tenminste de helft’ en ‘geen wippositie voor D'66’ wordt het toch duidelijk waar ik op aan koers. Het gevraagde begrip wordt mij met gulle hand toebedeeld. Ien van den Heuvel sluit af met een ode aan de succesvolle meerderheidsstrategie. Als ik buiten kom regent het.

Zondag 5 juni

Zoals gebruikelijk wordt de zondagsrust weer verstoord door allerhande radiocommentaren van christen-democratische voormannen. Van Agt reageert mild op de Partijraad. Hij constateert met

vreugde dat de PvdA niet meer werkt met zogenaamde voorwaarden vooraf. ‘Dat hebben wij nooit aanvaard en zouden we ook nu niet aanvaarden.’ Wel stelt hij zweetdruppels in het vooruitzicht als we ons gaan zetten aan de grondpolitiek. ‘Uw vraag: zal dat nu gemakkelijker te regelen zijn dan voor de verkiezingen? Antwoord: nee. De moeilijkheden zijn dezelfde gebleven en de opvattingen aan beide zijden evenzo.’ De aardverschuiving lijkt de grond onberoerd te hebben gelaten. Woedend draai ik de knop om. Ik zet de politiek van me af. Carla en Marion (12 en 9) zijn er. We gaan met z'n allen wat leuks doen.

Maandag 6 juni

Het is zover. De formateur ontvangt. Ik maak mijn opwachting. Een horde fotografen legt onze kennismaking vast. ‘Dag Joop,’ zeg ik. ‘Dag meneer Van Thijn,’ zegt Joop. Als de fotografen weg zijn laat ik hem mijn nota lezen. Hij valt over de 1%-norm, die ik met ‘hand en tand’ wil verdedigen. ‘Er zijn nieuwe prognoses’, zegt hij. ‘De groei zal niet 3¾ maar 3½ bedragen’. Mijn oren tuiten. Sinds wanneer kunnen economen niet meer over verkiezingen heenkijken? Hij vertelt dat er een (ambtelijk) rapport op komst is van de Centraal-Economische Commissie. Eerst lezen, denk ik, en dan nog niet geloven.

We bespreken de te volgen procedure. Hij wil eerst tot conclusies zien te komen over de vier hervormingswetten ‘mede vanwege hun samenhang met de centrale doelstellingen van het sociaal-economisch beleid’. Ik maak hiertegen geen bezwaar.

Van Agt wel. Tijdens zijn eerste bezoek aan de formateur maakt hij drie voorbehouden. Ze hebben betrekking op het karakter van het te vormen kabinet, de deelneming daaraan van D'66 en de beoogde procedure. Meer niet. Een goed begin is het halve werk. De tent gaat voor drie dagen dicht.

In het Partijbestuur dat 's avonds bijeenkomt leeft enige argwaan over de samenhang tussen de vier hervormingswetten en de sociaal-economische problematiek. Ik probeer ze gerust te stellen. Wij hebben toch steeds zelf over een onverbrekelijke samenhang gesproken? Trouwens, ik moest toch zo nodig van jullie onderhandelen? Dat laatste argument doet het. Hoe lang nog, vraag ik me af.

Dinsdag 7 juni

De fractie bespreekt mijn nota. Duisenberg neemt als eerste het woord. Ook hij waarschuwt tegen de 1%-passage in het licht van de nieuwste gegevens. De fractie reageert stomverbaasd. Met pijn en moeite hebben we ons in de 1%-operatie geschikt, is het weer niet goed. Maar de andere bewindslieden reageren het felst. Voordat ik het weet ont-

spint zich een compleet begrotingsdebat. Ik waan mij plaatsvervangend voorzitter van de ministerraad. Vooral Van Kemenade pakt uit. Als de 1%-operatie zo snel al weer achterhaald is, dan moeten we hem niet uitbreiden, maar integendeel, de achterliggende filosofie herzien, zegt hij. Waar zijn we eigenlijk mee bezig? Zolang in de particuliere sector de winst-werk-formule niet werkt, moeten wij in de publieke sector meer arbeidsplaatsen scheppen en dus niet het voorzieningenpeil verder omlaag drukken. De andere onderdelen van de nota lokken minder discussie uit en verkrijgen ieders instemming. Piet Stoffelen deelt mee elk ogenblik te kunnen bevallen van een advies over de departementale organisatie. Een uitgebreid geboortebericht bereikt de fractie enkele dagen later via de pers. Ook nu weer is De Volkskrant de gelukkige.

Na afloop heb ik een gesprek met Jaap Burger, die enkele interessante nabeschouwingen ten beste geeft over de formatie van '56. Waarom zou Joop mislukken? Dat Drees toen mislukt is lag niet aan Romme, maar aan Drees zelf. Toen Romme zich enkele kritische opmerkingen veroorloofde, constateerde Drees al dat de politieke wil bij hem ontbrak en gaf zijn opdracht terug. Burger is vooral geïnteresseerd in de personele bezetting. ‘Aan één conservatief zal je niet ontkomen, Ed,’ zegt hij waarschuwend. De spijkerharde program-afspraken hoeven van hem niet. ‘Afspraken met de confessionelen, dat zijn scheten in een netje,’ zegt hij, puttend uit een rijke ervaring.

Woensdag 8 juni

De nieuwe kamer wordt beëdigd. Een opwindend schouwspel. De uitgedijde PvdA-fractie bestrijkt nu alle rijen ter linkerzijde. Ik schuif een plaatsje op voor Joop. Geen gezicht. Den Uyl in een kamerbankje. Het lijkt wel een oppositieleider. De fotografen kunnen er maar niet genoeg van krijgen. Op het achterbankje van het CDA zitten Van Agt, Aantjes en Kruisinga in broederschap bijeen. Andriessen is van zijn plaats verjaagd. Jacob Vellenga treedt op als voorzitter van de commissie voor de geloofsbrieven. Hij maakt er een prachtige act van. Er blijkt van alles te zijn misgegaan in tal van stemburo's. Ergens heeft zelfs een baby gestemd. Tot vijfmaal toe struikelt hij over het woord ‘legimitatiekaart’. De kamer ligt dubbel. De eden of beloften worden afgenomen. Met argusogen volgt men in de CDA-banken wie er bij ons de vingers opsteekt en wie niet. Ze krijgen drie kansen. Erica Terpstra heeft de eerste keer wat moeite met de formule. De derde keer gaat het al een stuk beter.

‘Ze maakt steeds betere tijden’, fluistert Joop mij toe.

De pret kan niet op. 's Avonds nemen we afscheid van de vertrekken-

de fractieleden en een aantal (reeds vertrokken) medewerkers. Onder hen bevinden zich o.a. mijn oud-medewerker Tom Pauka en oud-secretaresse Wanda Strang. Het is mijn gewoonte van zo'n afscheid nogal wat werk te maken. Iedereen krijgt een persoonlijke plaagstoot mee. De meeste moeite heb ik met de mensen die ik het beste ken. Tegen Tom zeg ik tenslotte: 'Tegen jou moet ik wel een slecht verhaal afsteken, want als het goed is denkt iedereen dat jij het gemaakt hebt,' aldus een gemeenschappelijke frustratie wegslikkend.

Ik ben meer dan een half uur aan het woord. Toch zijn ze er niet allemaal. Huub Franssen ontbreekt. Hij houdt niet van toespraken en zeker niet bij zijn afscheid. Jan Masman is er ook niet. Hij is burgemeester van Assen geworden en bevindt zich in het crisiscentrum aldaar. We beseffen met schrik hoezeer je gewend dreigt te raken aan zo'n slepende gijzelingsaffaire. Joop gaat weer snel terug naar het Haagse crisiscentrum.

Intussen heeft Van Agt een brief geschreven. Hij tekent protest aan tegen de term 'progressief' kabinet, verzet zich niet langer tegen het meedoen van D'66, maar legt wel vast dat dit niet op verzoek van het CDA gebeurt. De beslissingen over drie van de vier hervormingswetten moeten 'gelijktijdig' met die over het sociaal-economisch beleid worden genomen. Hij wil wel met de grondpolitiek beginnen. Het spits kan dus afgebeten worden.

Donderdag 9 juni

Den Uyl reageert onderkoeld. 'Laten we maar beginnen,' schrijft hij terug. 'Ik zal u zo snel mogelijk een aantal suggesties doen toekomen.' Progressief mag ook gelezen worden in de zin van 'vooruitstrevend'. De formatie is eindelijk op gang.

Vrijdag 10 juni

Nou ja, op gang. De schoolkaping in Boven-Smilde en de treinkaping bij De Punt duren onverminderd voort. Die dag is de spanning te snijden. Alhoewel ik geen contact met Joop heb, voel ik aan alles dat er iets broeit. Het geeft mij een rusteloos, maar vooral machteloos gevoel. Ik ben blijkbaar niet de enige. Voor het eerst krijg ik enkele telefoontjes van bezorgde mensen die goedbedoelde, min of meer technische adviezen geven hoe je de kapers kunt overmeesteren zonder dat er doden vallen onder de gegijzelden.

's Avonds neem ik deel aan een afscheidsdiner ter ere van Kidron, de Israëlische ambassadeur, die overgeplaatst is naar Londen. Het gebeuren vindt plaats op het Muiderslot. Als ik na middernacht naar huis rijd meldt de radio dat het stil is rond de school en de trein.

Zaterdag 11 juni

's Nachts kan ik de slaap niet vatten. Ik weet het zeker, er gaat wat gebeuren. Als ik voor dag en dauw de radio aan zet, blijk ik gelijk te hebben. De acties zijn zojuist begonnen, precieze mededelingen ontbreken nog. Het zijn angstaanjagende momenten. Mijn gedachten zijn sterk bij Joop. Wat een verantwoordelijkheid. Ik weet dat hij door diepe dalen gaat. Hij had dit zo graag willen voorkomen. Maar hij zat voor het blok. Het kon niet anders. De berichten komen bij flarden binnen. Er zijn doden gevallen. Onder de treinkapers, maar ook twee van de gegijzelden zijn omgekomen. De rest is bevrijd en onderweg naar het ziekenhuis. De stem van Joop klinkt. Een mengeling van treurnis en opluchting. Hij verantwoordt zich. ‘Ik ervaar dit als een nederlaag’, zegt hij. De telefoon gaat. Of ik commentaar wil geven. Ik betreur dat geweld nodig was, maar er was geen andere weg. Ik prijs de bewindslieden voor hun geduld en koelbloedigheid. Als ik de telefoon ophang heb ik een misselijk gevoel. Wat gemakkelijk. Commentaar achteraf. Het kamerlid levert op afroep enkele fraaie volzinnen. Hoe zou ik mijzelf gedragen hebben als ik echte verantwoordelijkheid had moeten dragen?

De radio drijft me naar de televisie. Ik zie de straaljagers overvliegen. De mensen komen uit de trein. Even later de persconferentie. Twee oververmoeide mannen, samen verantwoordelijk.

Maandag 13 juni

De dagelijkse besturen van de PvdA en PPR ontmoeten elkaar voor het eerst na de verkiezingen. Het is een initiatief van de PPR. De PPR mag dan voor de verkiezingen hebben afgehaakt, er ligt nog altijd een gezamenlijk regeerakkoord. Wij hebben ons voorgenomen dat mee te nemen naar de onderhandelingen met CDA en D'66. Wat wil de PPR nu precies? Inspraak? Medezeggenschap? Medeverantwoordelijkheid? Al spoedig blijkt dat ze daar nog geen begin van een gedachte over hebben. De PPR is in verwarring, in afwachting van een rapport van Wijze Mannen. Op een vraag van mij of ze tijdens de onderhandelingen tussentijds formeel of informeel geraadpleegd willen worden ontstaat een onderling dispuut. Ze besluiten zich daarover nader te zullen beraden. Even flitst er een rekensom door me heen: 53 + 3 = 56 = 8 - 7 - 1. Maar enige politieke gemakzucht is ook mij niet vreemd. 53 is genoeg. Meer dan genoeg als ik bedenk hoe moeilijk het zal zijn om die tijdens de komende weken bijeen te houden.

Rekensommen zijn ook aan de orde als ik, later op de dag, vergader met de economenclub uit de fractie over de nieuwe prognoses van het Centraal Planbureau. Ik voel telkens een drift in mij opkomen als ik

weer hoor dat er nieuwe cijfers zijn. Wat hebben prognoses tot 1981 voor waarde als ze elke maand moeten worden bijgesteld? Al besluit de politicus nog zo snel, de econoom die achterhaalt hem wel. Waren de marges van de democratie maar smal. Maar de opeenvolging van majeure mee- en tegenvallers is zo groot dat van enige planmatige greep op het economisch beleid van de overheid nauwelijks meer gesproken kan worden.

Deze keer bakt het CPB ze wel erg bruin. In plaats van de voorziene 150.000 werklozen in 1980, moet nu gerekend worden met 275.000 in 1981. Bij nadere beschouwing blijkt dit cijfer het resultaat te zijn van drie volstrekt uiteenlopende wijzigingen. Het CPB heeft zich een nieuw model aangemeten, heeft daarbij nieuwe uitgangspunten geïntroduceerd en bovendien nieuwe beleidsvarianten toegepast. Op slag stort de economie in elkaar. Eén van de nieuwe uitgangspunten is de grotere deelneming van gehuwde vrouwen aan het arbeidsproces: zo'n 5000 meer per jaar dan voorzien. Ja voorzien door wie? Door het CPB. Maar mijn eigen deelnemende Hedy heeft al jaren geleden op grond van onderzoek aan het licht gebracht dat tenminste 325.000 gehuwde vrouwen ten onrechte niet in de cijfers voorkomen. Terwijl de politici op verkiezingspad zijn, leest een prognosticus een boek en prompt is de wereld veranderd. De relativiteit van deze cijferkunde dringt pas goed tot je door als je de ‘nieuwe’ vrouwen op hun levenswandel door de tabellen goed volgt. Het feit dat ze meegerekend worden betekent nog niet dat er met hen rekening wordt gehouden. Ze worden domweg opgeteld bij het bestaande werklozenleger.

Het tekort aan arbeidsplaatsen neemt toe, dus stijgen de sociale lasten, dus zit het bedrijfsleven op hogere kosten, dus neemt de werkloosheid weer met een veelvoud toe. Zonder dat er ook maar één vrouw aan werk is geholpen, staan er alweer drie mannen op straat, volgens deze redenering. Maar daar blijft het niet bij. Deze ontwikkeling moet opgevangen worden met aanvullend beleid, hetgeen in termen van het CPB betekent dat er extra bezuinigd moet worden. Dat betekent minder kleuterleidsters, verpleegsters, gezinsverzorgsters, sociale raadsvrouwen in dienst. Vrouw, ga heen en vermenigvuldig u. Emancipatie is geen werk.

Het is duidelijk dat wij met de modellenbouwers van het CPB niet goed raad weten. Ons grootste probleem is echter dat, wélk model je ook neemt, het slechts een globaal beeld geeft van de ontwikkeling van de economie. Het gedifferentieerde, gerichte beleid dat wij voorstaan, rekening houdend met de bijzondere aspekten van bedrijfstakken en regio's kan moeilijk in zo'n model worden verwerkt. Het is als een zwart-witreportage van een voetbalwedstrijd waarin de verschillende

elftallen niet van elkaar zijn te onderscheiden. Achter de globale cijferreeksen over produktiviteitsgroei, winstontwikkeling en investeringsvolume gaat de grillige realiteit schuil van de noodlijdende scheepsbouw en het florerend verzekeringswezen, van de inkrimpende kruidenier en de uitdijende multinational. Wij vechten met blote handen tegen de computers van de economische deskundigen. Ons onberekenbare ja tegenover het berekende nee van het CDA, dat staat ons in de formatiestrijd te wachten.

De effecten van winst omzetten in werk, het toepassen van arbeids-plaatsencriteria, het ontwikkelen van publieke investeringsplannen lijken niet te becijferen. Toch besluiten wij onze huid duur te verkopen. Onze rekenmeesters verenigen zich en raadplegen adviseurs van buiten. We hebben nog een paar nadere vragen te stellen.

Dinsdag 14 juni

De fractie bespreekt de doorwrochte nota van Piet Stoffelen over de departementale organisatie. Ook hierbij ontbreekt het niet aan enig rekenwerk. Piet komt uit op een totaal van 15 ministers en daar is geen 8-7-1 van te bakken. De discussie speelt zich uiteraard af op bestuurlijk nivo. Waarom moet zo nodig de minister voor het Wetenschapsbeleid het veld ruimen? Als hij al plaats moet maken, dan behoort hij vervangen te worden door een minister voor Technologie op Economische Zaken. Anderen, waaronder ikzelf, pleiten voor een minister voor Emancipatiezaken. Piet neemt op zich met een nadere nota te zullen komen over de geloofsbrieven van de zestiende minister. Ook bij dit onderwerp gaan de bewindslieden met elkaar in de slag. De grijpgrage handen van Volkshuisvesting strekken zich uit naar Monumentenzorg. Die van Onderwijs naar Volwasseneneducatie. CRM staat met de rug tegen de muur. De fractie valt uiteen in departementale belangengroepen.

Een hoogtepunt is echter het onderbrengen van de staatssecretarissen. Geen specialist die niet zijn pakkie-an een bewindsman waard vindt. Op Economische Zaken tel ik er tenslotte wel vijf.

Na afloop belt Joop. Van Agt is weer langs geweest. De boel zit muurvast. Het CDA wil nu eerst hom of kuit over de getalsverhoudingen. Zij eisen 7-7-1. Een voorwaarde vooraf dus. Het kan verkeren. Joop heeft hem gevraagd één en ander schriftelijk te bevestigen.

Woensdag 15 juni

De brief is binnen. Van Agt wijst op het risico dat de formateur loopt als nu eerst met de programbesprekingen wordt begonnen. Stel je voor dat als ‘alle horden zijn genomen en alle obstakels verwijderd’ de zaak

alsnog afspringt op de zetelverdeling. ‘In dat geval zou al het dan reeds gedane werk vergeefs zijn geweest.’

Daarom meldt Van Agt het volgende aan: ‘Deze formatie zal niet kunnen slagen wanneer de uitkomst ervan zal zijn dat minder zetels in het kabinet worden toegewezen aan personen uit de kring van het CDA dan aan personen uit de kring van de PvdA.’

Van Agt zal dit standpunt ‘in geen stadium van de formatie verlaten’. De deur wordt vergrendeld. Het is 7-7-x of het wordt niks. Aan Joop de beslissing of hij dit risico wil nemen.

Ik roep het fractieburo bijeen. Algemene opinie: nu eerst de program-besprekingen. Wel verschilt men van mening over de vraag of wij nu ook de 8-7-1-claim op tafel moeten leggen. In meerderheid besluiten we dat niet te doen. Eerst moet programmatisch worden afgetast of er een vertrouwensbasis kan zijn. Pas dan kunnen we praten over de samenstelling van het kabinet. Dat is de meest logische werkwijze, waarop we nu zelf geen inbreuk moeten maken. In een later stadium hebben we ook meer inzicht in de plaatsbepaling van D'66. Joop schrijft terug dat hij het risico neemt en nu eerst over het program wil praten. ‘Eerst wanneer daarover in hoofdlijnen overeenstemming wordt bereikt met alle drie bij de formatie betrokken fracties, kan met enige vrucht over de zetelverdeling worden gesproken. Dat daaromtrent bij de deelnemende partijen verschillende en soms uiteenlopende verlangens bestaan is niet ongebruikelijk. Het zal ongetwijfeld over en weer de nodige zin voor verantwoordelijkheid vragen om tot een oplossing te komen.’ Betekent dit nu een ingebouwde mislukking, vraagt Den Haag Vandaag aan Van Agt. ‘Nou, dat hoeft niet hè,’ antwoordt deze: ‘Het is een tovenaar, een kunstenaar in de politiek. Hij heeft bovendien in zijn eigen partij een ongelofelijk sterke positie. Hij is de voorman van de 53 zetels, van de grote verkiezingswinst. Hij kan een potje breken in zijn eigen partij. Nou, die invloed zal hij in de komende weken nog eens gebruiken, ja, wil er wat van terecht komen.’ O, ironie. Joop moet zich losmaken van zijn partij om in het kabinet dubbel en dwars als partijman te kunnen worden meegeteld. Ik ben benieuwd welk potje er gebroken wordt.

Donderdag 16 juni

Ik zet de grondbeginselen van het democratisch-socialisme uiteen op de Marinestafschool waar de fractievoorzitters jaarlijks voor een spreekbeurt worden uitgenodigd. Deze keer spitst de discussie zich toe op het al of niet voortbestaan van het korps Mariniers, een moeilijk onderwerp zo kort na Boven-Smilde en De Punt. Erg beginselvast is mijn antwoord niet, geloof ik.

Later op de dag heb ik mijn wekelijkse gesprek met de minister-president over een aantal lopende zaken. Er moet een aantal benoemingen doorgaan, waaronder Enschede. Halverwege het gesprek zet hij een andere pet op. Hij neemt zich voor met een memorandum te komen over de vier hervormingswetten. Hij zoekt zijn kracht in de verbreding. Na de onteigeningswet en het voorkeursrecht wil hij ook voorstellen doen over een wet overdracht landbouwgronden en een vermogenswinstbelasting. De nieuwe ondernemingsraden zullen vergezeld worden van suggesties voor een nieuwe structuurwet. Bij elk van de vier voorstellen zal ook rekening worden gehouden met de verbeteringen die de PvdA-fractie in het achterhoofd heeft. Het klinkt hoopvol.

Vrijdag 17 juni

Ik schrijf een column voor de Roos in de Vuist over de brief van Van Agt onder de titel ‘Beestje, Boompje, Huisje,’ tot uitdrukking brengend dat het CDA de wereld op zijn kop zet. Het is een voorwaarde vooraf achteraf. Of achteraf vooraf? Ik kom er niet uit. Schrappen dus maar die zin. ‘We moesten maar bij het begin beginnen’, zo eindig ik.

Zaterdag 18 juni

Ik zou met Hedy naar Nantes gaan, naar het congres van de Franse Socialistische Partij. Als student was ik erg geïnteresseerd in de Franse politiek. Ik heb een tijdje in Parijs gestudeerd en studie gemaakt van de relatie tussen socialisten en communisten. Het is al bijna 20 jaar geleden. De Nederlandse politiek slorpt nu al mijn aandacht op. Ik zeg de reis af. Ik kan niet weg, blijf bij de telefoon, Joop kan in het weekend bevallen van Memo I. Maar voorlopig wordt er niet gebeld.

Ik ben nu wel in de gelegenheid om De Rooie Haan te beluisteren. Ik hoor Jan Terlouw Van Agt wraken als minister van Justitie, of zoiets. Helemaal verstaan doe ik het niet. Ik lees de passage later na in Beleid Beschouwd dat de integrale teksten bevat van belangwekkende radio- en tv-uitzendingen.

Jan Terlouw: ‘Dat één Nederlander wil tegenhouden wat de volksvertegenwoordiging in meerderheid wil, dat vind ik een reden om te zeggen: nee, meneer Van Agt, u kunt op Justitie... (rest onverstaanbaar door applaus).’ Waar zullen die mensen nu voor geklapt hebben?

Zondag 19 juni

's Middags gaan we naar een reünie van alle campagnemedewerkers ten huize van Kees Bode, de campagneleider, in Venhuizen. Carla en Marion gaan mee. Het is een vrolijke bedoening. Er is een grote over-

winning te vieren. Joop is er ook. ‘Schiet je op?’ vraag ik. ‘Ik moet nog beginnen,’ antwoordt hij. Ik vloek in het Frans.

Maandag 20 juni

Het Partijbestuur bespreekt de formatie. Men wil inspraak in de programbesprekingen en beschikt graag over de fractiestukken. Ik wijs erop dat er nog nauwelijks stukken zijn. De stukken die er waren stonden in De Volkskrant. Veel zal er dus niet bij komen. Ien wijst erop dat de primaire verantwoordelijkheid bij de fractie ligt. Maar het Partijbestuur moet mee kunnen denken. Tenslotte moet er een advies uitgebracht worden aan de Partijraad die de eindbeslissing zal nemen.

Uiteraard komt ook de brief van Van Agt aan de orde. Men brengt begrip op voor het feit dat de fractie niet heeft gereageerd in dit stadium, maar blijft onverkort op het standpunt staan dat in alle stadia 8-7-1 het minimum blijft.

Dinsdag 21 juni

De fractie bereidt zich voor op het gijzelingsdebat. Molleman is de aangewezen woordvoerder. Er is meer kritiek op het optreden van de regering dan ik had verwacht. Ik erger mij een beetje over het gemak waarmee sommigen achteraf de situatie beoordelen. Een oordeel op 21 juni is licht anders dan op de elfde. Wij besluiten het kabinetsbeleid te steunen. Wel zullen er kritische noten gekraakt worden over het achterwege blijven van beleid tussen Wijster en De Punt.

's Middags ontmoet ik tijdens een ontvangst Wim Aantjes. Het gesprek spitst zich toe, hoe kan het anders, op de toekomstige bezetting van Justitie. We hebben altijd een uitstekende verstandhouding gehad, maar het Menten-debat heeft daar een beetje de klad ingebracht. Ik heb nooit begrepen waarom juist Wim Aantjes deze kwestie zo heeft gepolitiseerd en keer op keer twijfel heeft gezaaid aan de oprechtheid van onze motieven. Ook nu betrekt hij weer een hard standpunt, Dries moet naar Justitie. Dat kan niet anders na het Menten-debat, tenzij hij fractievoorzitter blijft. Dat hoop ik dan maar.

De formatie vordert. Memo I wordt mij ter hand gesteld. Daarin wordt gepleit voor een ondogmatische benadering van de sociaal-economische problematiek. ‘Het is wenselijk, dat er samenhangende afspraken worden gemaakt over de reële groei van de overheidsuitgaven en de belastingdruk, de uitgaven voor sociale zekerheid en de premiedruk, de omvang van het financieringstekort, de reële groei van de particuliere inkomens, de verbetering van de winstmogelijkheden van ondernemingen en de vertaling van winst in werk.’ ‘Te maken afspraken zullen van jaar tot jaar bijstelbaar moeten zijn, ook om de schijn

van een technocratische benadering te vermijden.’ De economische inleiding maakt ook melding van de behoefte aan een ‘gericht consumptiebeleid’, een benadering van de hardnekkige werkeloosheid ‘vanuit de arbeidsmarkt’, de introductie van ‘nieuwe instrumenten’ met name waar het gaat om de ‘beheersing van de inkomensontwikkeling’.

Voor een nadere uitwerking van deze algemene uitgangspunten wordt verwezen naar een vervolgstuk dat midden volgende week gereed zal komen, ‘mede gelet op de uitkomsten van de besprekingen over dit eerste memorandum’.

Eerst moet er zekerheid komen over de grondpolitiek, de ondernemingsraden, de vermogensaanwasdeling en de investeringsrekening, waartoe in dit stuk nadere voorstellen worden gedaan. Joop nodigt de fractievoorzitters uit voor een bespreking op vrijdag 24 juni. Ik tref daartoe alle organisatorische voorbereidingen.

Woensdag 22 juni

Het is puur toeval dat ik Wim Kok 's morgens het eerste exemplaar van Memo I kan overhandigen. De afspraak was al geruime tijd eerder gemaakt. Hoe het ook zij, de beoogde ‘medewerking van de werknemersvakbeweging’ waar het stuk bol van staat is nu ook technisch binnen bereik gebracht.

In Den Haag gekomen, hoor ik dat Van Agt om uitstel heeft gevraagd. Gezien het kamerdebat over de gijzelingen op donderdag a.s. zal hij voor het komend weekend niet aan het overleg met de formateur deelnemen. ‘Het ware anders wanneer het memorandum minder doornen en netels zou bevatten.’

Niettemin gaan onze voorbereidingen normaal door. 's Avonds vergadert de fractie. Het stuk is goed gevallen. De ‘ondogmatische’ benadering van het sociaal-economisch beleid belooft veel goeds. Ook de vier hervormingswetten zijn goed uit de verf gekomen.

Alleen Duisenberg is minder te spreken. Hij voelt weinig voor afspraken die elk jaar bijgesteld kunnen worden. Er is behoefte aan continuïteit.

Ik krijg een ruim mandaat om op basis van Memo I tot resultaat te komen.

Donderdag 23 juni

De formatie staat stil. De kamer debatteert over de gijzelingen. In de pauze ontmoet ik Frans Andriessen. Als oud-collega's nemen we afscheid. Politieke strijdposities behoeven een goede persoonlijke verstandhouding niet uit te sluiten. Hij vertelt mij openhartig hoe hij zijn

persoonlijke teleurstellingen in het afgelopen half jaar heeft ervaren. Maar hij beschouwt zich nog als volop in de strijd. Hij is voorzitter van de programcommissie geworden en werkt keihard aan de voorbereiding van de onderhandelingsstandpunten. Hij is wel benieuwd wat er uiteindelijk van terug te vinden zal zijn. Uiteraard vermijden wij zorgvuldig een voorschot op de onderhandelingen te nemen. We zijn *oud*-collega's.

Vrijdag 24 juni

Er is bijna een maand verstreken sinds de verkiezingen. De eerste ontmoeting tussen formateur en fractievoorzitters is een feit. Joop heeft, ondanks de doornen en netels, toch doorgezet. ‘Je kunt niet weigeren te komen,’ heeft hij Van Agt laten weten. Toch zal het niet meer kunnen zijn dan een proceduregesprek.

Van Agt komt. Hij is een kwartier over tijd. Hij komt lachend binnen, gevolgd door een lange stoet fotografen en cameramensen. ‘Onder Professoren’, zegt hij, als hij zich verontschuldigt voor de vertraging. ‘Wat let je’, flapt Joop eruit, schrikkend van zijn eigen woorden. We bescheuren het van het lachen. De voorpagina's zijn bediend. Het zal voorlopig de laatste lachfoto worden.

Van Agt bestelt een whisky, ik een spa, de anderen een pils. Joop begint. Hij wil tempo maken. Er is al teveel tijd verloren. Er ontstaan moeilijkheden over de procedure. Van Agt wil best beginnen met de grondpolitiek, maar voor de andere drie onderwerpen geldt: in samenhang en gelijktijdig. Dan gaat hij volgens ‘Frans met de krulletjes’ toch al te ver. Ik bepleit een pragmatische aanpak. Er is sprake van een oplopende samenhang met de sociaal-economische problemen. Als we maandag de grondpolitiek rond krijgen, ligt midden volgende week Memo II op tafel. Dan kunnen we praktisch rond zijn met de ondernemingsraden en de VAD. Aan het eind van de week ronden we de WIR af. Op die manier grijpt alles in elkaar. Echt gelijktijdig kan tóch niet. We moeten ook nog ademhalen. Jan Terlouw vindt dit een praktische benadering.

We bestellen een tweede rondje. Whisky voor Van Agt. Ik sluit me aan bij de pilsdrinkers.

Joop houdt voet bij stuk. Bij de opstelling van Memo II moet hij weten waar hij met Memo I aan toe is. Hij aanvaardt geen voorwaarden vooraf, ook niet procedureel. We hebben haast. Half juli trekt hij een streep.

Van Agt wil best volgende week beginnen, maar Memo II moet er dan wel woensdag liggen. We spreken af voor maandag op het Catshuis met een etentje. Joop vraagt toch een eerste reactie op Memo I.

Hij is verschrikkelijk benieuwd. Jan en ik steken van wal. We zijn geruime tijd aan het woord. Het wordt later en later. Van Agt weigert op de zaken vooruit te lopen. Niet ten onrechte, want hij heeft tevoren een proceduregesprek bedongen. Het gevolg is wel dat de pers meer dan anderhalf uur op hem moet wachten. Hij zou zo weer buiten staan, had hij aangekondigd.

Op weg naar huis hoor ik hoe hij dat heeft opgelost. De premier had een fles whisky van een goed merk laten aanrukken. 'Het was heel gezellig, de zomerzon scheen door de ramen, wij keken dromerig uit over de vijver. En het was goed van eten en drinken.'

Zaterdag 25 juni

De Partijraad vergadert over huishoudelijke zaken. Er wordt nog een staartje formatie aangebreid, maar er is weinig nieuws te vermelden. Als ik vertel dat ik tijdens het eerste gesprek spa-citron heb gedronken is hoongelach mijn deel. Ik heb, zo merk ik, de eerste publiciteitsslag met Van Agt verloren.

Zondag 26 juni

Hans van Mierlo kwam op bezoek. We hebben heel wat uit te wisselen. De politiek komt slechts zijdelings aan de orde. Hans waarschuwt voor een al te groot optimisme. 'Dit wordt een lange formatie,' zegt hij. Hedy schrikt. '15 juli heb je steeds gezegd.' 'Dat heeft Joop steeds gezegd,' zeg ik, zwakjes. 'Ik zit vast aan de schoolvakantie. Ik vertrek hoe dan ook op 15 juli naar Fanghetto. Morgen ga ik de trein reserveren', zegt ze gedecideerd. Ik vind dat ze gelijk heeft. Ik kom desnoods wel na. Maar rot vind ik het wel. Onze tweede vakantie samen en nu al in de soep. En ik had me zo heilig voorgenomen dat ik mijn privéleven nu eindelijk eens tegen die penetrante politiek zou afschermen. Tot nu toe was ons dat aardig gelukt.

De telefoon gaat. Joop. 'Ik schiet lekker op met Memo II,' zegt hij blijmoedig. 'Ik heb vandaag een goed gesprek gehad met Wim Duisenberg.'

Maandag 27 juni

De echte onderhandelingen beginnen. Om 5 uur worden we verwacht op Algemene Zaken, daarna op het Catshuis. Ik verheug me erop. Ik heb me goed voorbereid. Voor elk onderwerp een mapje. Met Ko Wierenga heb ik nog eens zorgvuldig de grondpolitiek doorgenomen. Ik zit boordevol zelfvertrouwen. Uit mijn Amsterdamse tijd weet ik dat onderhandelen niet mijn slechtste kant is. Ik heb tweemaal een college moeten formeren. Ze zullen nog versteld staan. Ik begeef mij

door een erehaag van fotografen naar de vergadering.

We zitten in de blauwe zaal. Aan de wand de portretten van alle naoorlogse minister-presidenten. Ik zal nog vaak naar die portretten kijken. Het is soms net of sommigen, als het kritiek wordt, de oren spitsen. Zijlstra, De Jong, Biesheuvel. Er zijn, achter mij, nog een paar plaatsjes vrij. Eens zal Joop daar hangen. Voorlopig nog niet, denk ik.

Als Dries (weer iets te laat) binnenkomt, zetten we ons rond de tafel in een setting die later niet meer voor wijziging vatbaar zal blijken te zijn. Uiterst curieus hoe wat dat betreft de formatie zich langs geijkte paden beweegt. We zullen nog vaak van vergaderplaats wisselen: Algemene Zaken, Catshuis, Eerste Kamer, Raad van State. Elke vergaderplaats schept zijn eigen tafelschikking. Maar eenmaal gezeten blijft gezeten. Overal vaste plaatsen. Stoelen slijten uit tot loopgraven.

Natuurlijk realiseren we ons dat niet als we plaats nemen. Ik tegenover Joop, in het midden met mijn rug naar het raam. Rechts van mij Van Agt. Links van mij Jan Terlouw. Joop met uitzicht op de blauwe lucht, onderbroken door een stuk lege wand, wachtend op zijn portret. Rechts van hem de notulist, Herman Tjeenk Willink.

Joop opent met een procedure-voorstel. Eén ronde fractievoorzitters, dan hij. Vervolgens een tweede ronde voorzitters. Dan hij weer, maar met afrondende conclusies. A prendre ou à laisser. Klaar, volgende punt. Er moet tempo gemaakt worden.

Iedereen gaat akkoord.

We beginnen met de grondpolitiek. Jan en ik hebben in de vorige vergadering al een globale reactie gegeven. Het is nu de beurt aan Van Agt. De klokt draait vier maanden terug. Van Agt bespreekt de wijziging van de onteigeningswet: de vervanging van de verkeerswaarde door de gebruikswaarde. Is dat nu wel nodig? zo vraagt hij zich af. Was het amendement-De Bekker dat de bedoeling had ons uitgangspunt te blijven kiezen in de verkeerswaarde nu echt zo verwerpelijk? De materie is wel erg geritualiseerd. We zouden ons dan ook al die heisa over de negatieve planschade kunnen besparen. Die is immers opgeroepen door de introductie van de gebruikswaarde. Als boeren het voordeel van planwijzigingen niet meer mogen opstrijken, moeten ze ook aanspraak krijgen op compensatie van de nadelen. Vandaar de negatieve planschade, die geen gevolg hoeft te hebben voor de uitzonderingen die gemaakt zijn op de gebruikswaarde. Van een opeenstapeling van compensaties is geen sprake. Bij de gebruikswaarde (art. 40) gaat het om vermogensschade, bij de planschade (art. 40a) gaat het om inkomensschade. Daartussen bestaat geen samenhang, dus ook geen cumulatie.

Onze gezichten betrekken. We bevinden ons weer in maart, toen het CDA met het amendement-De Bekker een dikke streep haalde door het eerste van de vier hervormingswetten. Déjà vu. Alsof er geen crisis is geweest.

Alsof er geen verkiezingen zijn gehouden. Terug naar Af, u ontvangt geen *f*200,-.

Van Agt stapt over op de wet vervreemding landbouwgronden, onzaliger nagedachtenis. Dat was toen een onwerkbare zaak, dat zal nu niet anders zijn. Hij wil volstaan met een landbouwkundige toetsing: boerenland in boerenhand. Daarvan zal voldoende prijsmatiging uitgaan, omdat niet-boeren afvallen. Een taak die de bestaande grondkamers, waarin de boerenorganisaties zélf een belangrijke stem hebben, op het lijf is geschreven. Van grondbanken, die onder overheidstoezicht staan, moet hij niets hebben. Aan een nieuwe 'onpersoon' bestaat geen behoefte.

Ook het voorstel om de handel in huurhuizen aan banden te leggen vindt geen genade. Waarom is dat nu weer nodig? Als huiseigenaren teveel verdienen moet dat fiscaal worden aangepakt. Uit een oogpunt van huurbescherming is hieraan ook geen behoefte. Die is nu inmiddels wel geperfectioneerd. Om nu niet de indruk te wekken dat hij op alles nee zegt is hij bereid de voorstellen inzake het voorkeursrecht in grote trekken te aanvaarden, inclusief de koppeling van de onteigeningswet. Het CDA doet daarmee een belangwekkende concessie, vindt hij.

We are not impressed. Die koppeling heeft alleen betekenis bij de gebruikswaarde en daar is het CDA nu juist tegen. Met een moedeloos gebaar schorst Joop de besprekingen. We verhuizen naar het Catshuis om gezamenlijk te eten en daarna door te gaan. Ik vraag aan Van Agt of ik met hem kan meerijden. Dat kan. We begeven ons naar de auto's. Ik wil instappen, maar er is een complicatie: twee rechercheurs. Van Agt wordt bewaakt. Van Agt vraagt de beide mannen op eigen gelegenheid naar het Catshuis te gaan. Dat weigeren ze. Veiligheid gaat boven ongerief. We proppen ons achterin, schouder-aan-schouder. De toenadering is een feit. De auto raast naar het Catshuis.

De maaltijd voltrekt zich in een ontspannen sfeer. We duiken diep in de vaderlandse geschiedenis. De tijden van Romme en Drees herleven. Ik begin Van Agt aardig te vinden. 'We moeten de formatie wat Belgischer aanpakken,' zegt hij. Na een korte wandeling over het gazon wordt de vergadering hervat.

Er ontstaat in de veel te grote vergaderzaal, waar normaal de ministerraad bijeenkomt, een nieuwe tafelschikking. Joop zit aan het uiterste puntje van de tafel met de rug naar de tuin. Links van hem zit ik,

naast mij Tjeenk Willink. Rechts van hem Dries van Agt, naast hem Jan Terlouw.

Joop begint te antwoorden. Zijn voorstellen beogen een samenhangend antwoord te geven op de onverantwoorde stijging van de prijzen van onroerend goed over de hele linie. Grond is in ons land een schaars goed. Gegeven de ruimtelijke ontwikkeling die zich heeft voltrokken en door zal gaan is beheersing van de prijzen een onontkoombaar gegeven. Hij verdedigt met klem de door hem gedane voorstellen. Geen samenhang tussen gebruikswaarde en negatieve planschade? Juridisch heeft Dries gelijk, maar de werkelijkheid is anders. De uitzonderingen op de gebruikswaarde berusten stuk voor stuk op ficties die met het reële gebruik niets van doen hebben. Ze hebben de bedoeling alsnog een royale vergoeding mogelijk te maken, ook in de inkomenssfeer, los van de vraag of een bedrijf feitelijk achteruitgepieterd is. Bij de toevoeging van de planschade is er wel degelijk sprake van dubbel-op.

Maar ook ik moet het ontgelden. Mijn verbeteringsvoorstellen worden stuk voor stuk bestreden. De planschade binden aan een termijn? Nergens voor nodig. Het is aan de rechter om bij de vaststelling van de vergoeding een zekere mate van redelijkheid te betrachten.

Hij houdt stevig vast aan de prijsbeheersing van landbouwgrond. Toetsing alleen zet geen zoden aan de dijk. Prijsbeheersing kan alleen als de relatie tussen koper en verkoper wordt doorgesneden. Anders ontstaat er een handel onder de toonbank. Daarom is iets als een grondbank onmisbaar. Er volgt een tweede ronde. Ik trek fel van leer. De prijsexplosie in onroerend goed heeft in de afgelopen jaren een gigantische vermogensverschuiving teweeggebracht ten gunste van een aantal willekeurige eigenaren. Het gaat om miljarden. Het succesvolle beleid van het kabinet-Den Uyl op het punt van de verkleining van inkomensverschillen verdwijnt als sneeuw onder de zon als je kijkt hoe in dezelfde periode de vermogensverschillen zijn toegenomen. Daaraan moet nu paal en perk worden gesteld. Als je de voorgestelde uitzonderingsbepalingen op de gebruikswaarde goed tot je laat doordringen rijzen de haren je te berge. Dat men een schadevergoeding kan claimen op basis van een fictief gebruik is al tamelijk dubieus. Maar dat dit zelfs kan wanneer het fictief gebruik regelrecht in strijd is met de wet is toch te gek om los te lopen. Beseft Dries wel dat we hier spreken over gemeenschapsgeld? Voor wie komen we eigenlijk op?

Met klem vraag ik de prijsbeheersing van landbouwgronden te willen aanvaarden. De cijfers wijzen toch duidelijk uit dat in Nederland geen ruimtelijk beleid te voeren is met handhaving van het marktmechanisme. De prijzen van landbouwgronden zijn tweemaal zo sterk gestegen

als de inflatie. Dat kan toch niet zo doorgaan? Met landbouwkundige toetsing kun je misschien de prijsexplosie wat afremmen, maar daar gaat het niet om. Het prijsnivo moet weer omlaag gedrukt worden, stukje bij beetje. Dat kan alleen bij een volledige prijsbeheersing.

Dries blijft bij het standpunt dat hij in eerste termijn heeft ingenomen. Jan Terlouw vraagt hem of hij minder bezwaar heeft tegen schrapping van de correcties op de gebruikswaarde als de negatieve planschade zou worden uitgebreid tot vermogensschade. ‘Dan ligt het anders,’ zegt Dries. ‘Maar dat is De Haan II,’ roept Joop verschrikt, doelend op het laatste bod van de PvdA-fractie tijdens de crisisdagen in maart. Een voorstel waar hij nooit warm voor is gelopen, bevreesd als hij is dat dan het hek van de dam is. Als oud-wethouder van Amsterdam weet hij maar al te goed wat voor claims je kunt verwachten als bedrijven in de gelegenheid worden gesteld de rekening te komen presenteren voor vermeende vermogensschade ten gevolge van planologische beslissingen.

Ik til daar iets minder zwaar aan als het maar ‘redelijkerwijs’ gebeurt. Met zo'n clausulering zal de rechter het niet te bont maken. Den Uyl II is mij best een De Haan II waard. Ik stel voor de planschade uit te breiden tot de vermogensschade.

‘De fractievoorzitter van de PvdA heeft een grote concessie gedaan’, gromt Joop. Hij zwijgt, peinzend. Dan schiet hij plotseling uit zijn rol. ‘Het gaat mij eigenlijk te vér.’ Ik word nijdig. ‘Wie onderhandelt er eigenlijk,’ bijt ik hem toe. ‘Dit is het standpunt van de PvdA-fractie. We denken hierover nu eenmaal verschillend.’ Dries wil even telefoneren. Ik maak van de gelegenheid gebruik om Ko Wierenga te bellen, me toch even onzeker voelend. Maar Ko is het met me eens, mits ik maar vasthoud aan de clausulering.

De vergadering wordt hervat. ‘Ik heb het toch goed begrepen’, zeg ik, ‘uitbreiding van de planschade tot de vermogenssfeer sluit cumulatie uit? Men kan nu niet tegelijkertijd een beroep doen op zowel de correcties op de gebruikswaarde als op de negatieve planschade?’ Dries beaamt dat. Ik verzoek dit uitdrukkelijk vast te leggen in een of-of-bepaling. Geen bezwaar. Een akkoord lijkt binnen bereik.

We gaan door met de andere onderwerpen, maar Dries houdt het wel voor gezien. ‘Ik kan niet akkoord gaan met enigerlei vorm van prijsbeheersing. Dat laat mijn mandaat niet toe.’

Het is middernacht. Joop concludeert. Er is over een aantal punten een beginselovereenstemming. Over de uitwerking bestaan nog meningsverschillen.

We zijn het eens over de onteigeningswet: cumulatie van correcties wordt uitgesloten. De letterlijke teksten zijn nog omstreden. Hij komt

met nadere voorstellen. De vergadering is gesloten.

Rijksvoorlichter Van der Wiel wordt binnengeroepen. ‘Het ziet buiten zwart van de pers,’ vertelt hij. Ik wil opstappen. ‘Nee, nog één drankje,’ roept Joop en drukt op de bel. Ik ben afhankelijk van Dries voor wat het vervoer betreft en ga dus maar weer zitten. We praten nog wat na. Ik ben echter gespannen als een veer. Die pers daar buiten bij het hek benauwt me. Je kunt die mensen toch niet onnodig laten wachten?

Het is één uur in de nacht als wij buitenkomen. Achter het hek is het inderdaad een gekrioel van jewelste. Dries en ik stappen uit en verzamelen elk een plukje om ons heen. Jan Terlouw draait enkele meters verder al op volle toeren.

We zijn niet al te uitgesproken in onze mededelingen, maar de pers snuift op dat de onteigeningswet op een oor na gevild is.

‘Eerlijk gezegd begrijp ik er niets van,’ zegt VARA's Jan Tromp tegen Van Agt. ‘Wekenlang mieren en zeuren over de grondpolitiek, tenslotte daar een kabinetscrisis over laten uitbreken. En dan vervolgens de zaak in één avond zo goed als regelen.’

Van Agt: ‘Kijk, wat ook een punt is, beide partijen hebben inmiddels een zekere afstand kunnen nemen van het probleem ... Dat geeft wat meer mogelijkheden om van fixaties los te komen.’

Als ik 's nachts naar huis rij realiseer ik me dat zo'n snel akkoord met terugwerkende kracht de lezing bevestigt dat de crisis van 22 maart slechts een ‘bedrijfsongeval’ is geweest. Ik berust er maar in. Als de rest ook zo vlot gaat hebben we snel een kabinet.

Dinsdag 28 juni

Om half elf ben ik weer in Den Haag. Er is fractie, in de Schepelzaal. Onze fractiekamer wordt verbouwd overeenkomstig de wil van de kiezers. Ik breng verslag uit. Men is niet ontevreden. De of-of-bepaling valt goed. Het laatste crisisbod van de fractie wordt op die manier toch gehonoreerd. Wel vindt men dat ik de termijnstelling bij de planschade niet te snel moet loslaten.

De specialisten raken slaags over de meest gewenste vorm van beperking van huizenhandel. Ik vraag ze dat in commissieverband te willen uitvechten en mij van een gezamenlijke notitie te willen voorzien. Later op de dag krijg ik er drie.

Ook de vermogensbelasting leidt tot meningsverschillen. De schade blijft hier beperkt tot één notitie met twee varianten.

Na de fractievergadering, die toch weer enkele uren in beslag neemt, spreek ik met onze voorlichter Dick Kalk, over de pers. Ik vind dat gehang en gedrang bij de hekken van het Catshuis een mensonwaardige zaak. Het werkt bovendien op mijn zenuwen. Ik kan niet rustig verga-

deren, laat staan nog wat napraten, als ik weet dat buiten tientallen mensen staan te blauwbekken. Dick zal kontakt opnemen met zijn collega's van CDA en D'66 over een wachtgelegenheid elders. Dat kan echter alleen als wij willen garanderen dat wij daar na afloop ook werkelijk zullen verschijnen.

Met Stan Poppe neem ik het volgende mapje door: de ondernemingsraden. Hier wacht mij een heksentoer. Over dit onderwerp was praktisch overeenstemming bereikt. Toen de crisis uitbrak was de behandeling van het wetsontwerp gevorderd tot aan de stemmingen. Nu moet ik proberen nog zo'n 30 amendementen binnen te smokkelen die anders zeker zouden zijn verworpen. Niet zo'n sterke onderhandelingskaart.

Er wordt gebeld. De vergadering is op verzoek van Dries verschoven van twee uur naar half vier. Als ik op dat uur Algemene Zaken binnenkom tref ik uitsluitend Jan Terlouw, net als ik een man van de klok. We zetten de televisie aan: Betty Stöve speelt haar Wimbledonfinale. Joop voegt zich bij ons. Even later komt Dries binnen. We besluiten de tweede set uit te kijken. Plotseling vliegt de deur open. Een fotograaf komt, flitsend, binnen. Joop werpt zich op het toestel en draait de knop om. Te laat om het voorpaginanieuws nog tegen te houden. We zetten het toestel maar weer aan. De partij neemt een verkeerde wending. Betty verliest de tweede set. Er is een derde nodig. ‘Vergaderen, jongens,’ zeg ik, ‘we hebben haast’. Ik denk aan de vakantie.

Joop deelt mee dat Memo II deze week niet meer klaar komt. Dries protesteert. Dan ook geen vergadering over de VAD. Ik val hem bij. ‘Je had het toegezegd’, zeg ik. ‘Dan regeer je maar wat minder, het nieuwe kabinet is belangrijker dan het oude.’

We starten met de ondernemingsraden. Ik lanceer de vele verbeteringsvoorstellen, de politieke portée ervan zoveel mogelijk bagetelliserend.

Wat ik al vreesde gebeurt. ‘Als Ed zoveel wijzigingsvoorstellen heeft heb ik er ook nog wel een paar’, zegt Dries. Om te beginnen wil hij de opschortende werking bij beroep alsnog verwijderen. Vervolgens opent hij de aanval op het beroepsrecht van de ondernemingsraad tegen benoeming en ontslag van een directeur. ‘Die Trip-bepaling kunnen we, nu de PPR niet meedoet, wel missen’. Mijn wijzigingsvoorstellen zijn té technisch om thans besproken te worden. Jan Terlouw valt me bij. ‘De voorstellen van Dries tasten het toen bereikte compromis in het hart aan. De voorstellen van Ed doen dat niet. Als Dries het compromis openbreekt heb ik nog wel verderstrekkende voorstellen te doen.’

Joop verdedigt zijn voorstellen. Hij wenst onverkort vast te houden

aan het bereikte compromis, tenzij wij in pais en vree overeenstemming zouden kunnen verkrijgen over de zozeer begeerde vereenvoudiging. Mijn verbeteringsvoorstellen verdienen overwogen te worden. Hij stelt nadere suggesties in het vooruitzicht.

Dries protesteert. Die voorstellen van Ed zouden bij stemming in de kamer stuk voor stuk verworpen zijn. Hij bepleit overeenstemming over het wetsontwerp zoals het er nu ligt, zonder enige wijziging. Ik word furieus. 'Dat is nu juist wat het politieke klimaat zo bedorven heeft. Wij kunnen in de kamer nooit iets klaarmaken, omdat jullie bij elk voorstel van ons terugvallen op de VVD. Het moet voor ons altijd van het kabinet komen. Begrijp je nu waarom wij zo hangen aan een meerderheid in het kabinet?'

Dries knikt begrijpend. De vergadering wordt gesloten. Jan Terlouw heeft een afspraak en knijpt er snel tussenuit.

Buiten staat de pers weer te wachten. Dries neemt de journalisten mee naar Nieuwspoort voor een spontane persconferentie. Ik ga maar mee. Even later zitten we samen achter de tafel. 'We zijn het over de hoofdlijnen eens', zeg ik. Dries spreekt me niet tegen. 'De formatie verloopt vlot', noteert de pers.

Woensdag 29 juni

Er wordt vandaag niet vergaderd. Joop is in Londen. Er is Europees topberaad. Hij wordt benijd vanwege zijn grote verkiezingsoverwinning. Ik maak van deze luwte gebruik om mijn licht nog eens op te steken bij Burger. We filosoferen wat over onderhandelingsmethodes. Ik word weer enkele 'wisecracks' wijzer. 'Van oudsher hebben de confessionelen geheel eigen opvattingen over wat onderhandelen is', zegt hij. 'Degeen die het meest dwarsligt noemen ze daar de beste onderhandelaar, maar dat is iets heel anders.'

Donderdag 30 juni

Joop is nog steeds in Londen. Ik neem met Ko Wierenga en Kees Stapper (fractiemedewerker) het derde mapje door: de vermogensaanwasdeling.

Vrijdag 1 juli

De kamer is op reces. Diverse fractieleden komen vragen of ze wel met vakantie kunnen gaan. Anderen zijn al vertrokken. Het fractieburo bespreekt de vraag of er een richtlijn moet uitgaan. Mijn mening is dat dit niet moet gebeuren. Vanzelfsprekend zullen de fractievergaderingen gewoon doorgaan tijdens de formatie. De vraag of men daaraan wil deelnemen moet elk afzonderlijk lid maar voor zichzelf beant-

woorden. Alleen zijzelf kunnen de afweging maken tussen hun persoonlijke verplichtingen en hun politieke (on)misbaarheid. Ik zal niemand er een verwijt van maken als zij het persoonlijke laten prevaleren boven de politiek. Politici mogen geen onpersonen worden. Maar ik verwacht wel dat men voor zijn of haar keuze staat. Het werk gaat door. De fractievergaderingen blijven besluitvormend. Wie met vakantie gaat verspeelt zijn recht. Het fractieburo onderschrijft mijn standpunt.

Om drie uur worden de formatiebesprekingen hervat op Algemene Zaken. Joop heeft zijn conclusies over de grondpolitiek gereed. We beginnen met een leespauze. Ik ben niet ontevreden als ik er kennis van neem, maar begin toch ijverig bezwaren te noteren. Ik krijg straks als eerste het woord. Als ik mij kritiekloos achter het stuk zou scharen ontneem ik Joop het genoegen om als formateur te kunnen middelen. En mijzelf ontneem ik de gelegenheid om de conclusies er puntgaaf doorheen te slepen. Iets van een rollenspel is in dit soort situaties onvermijdelijk.

Ik krijg het woord en spreek mijn teleurstelling uit over het feit dat de uitzonderingen op de gebruikswaarde onvoldoende zijn uitgewied. Bovendien is het nieuwe artikel over de negatieve planschade erg royaal uitgevallen: ik mis node een termijnstelling. Ook de andere onderwerpen krijgen een kritische beurt.

Ook Dries is teleurgesteld maar dan vanuit het spiegelbeeld. Er is teveel gesleuteld aan de correcties op de gebruikswaarde, terwijl de negatieve planschade wel erg krenterig is uitgewerkt. ‘Daar kan ik zo niet mee thuiskomen.’

Jan Terlouw voelt zich wel aardig bediend.

Het middelen begint. Joop stelt vast dat zijn conclusies politiek gezien het ‘enig haalbare’ zijn. Dries en ik volharden in onze teleurstelling. Ook de wet overdracht landbouwgronden leidt tot blokkades over en weer.

Joop wordt grimmig. Maandag moet ik het weten, zegt hij. De tijd dringt. We gaan onverrichterzake uiteen. ‘Hoewel vorderingen zijn gemaakt konden de besprekingen nog niet worden afgerond’, zo heet het in het communiqué dat in goed overleg wordt opgesteld.

‘De formatie gaat lang duren,’ kondigt Frans Andriessen aan in Accent. Andriessen: ‘Ja, het is duidelijk dat je leert van je ervaringen. In de formatie '72, '73 werden de onderhandelingen voor het CDA door drie man gevoerd. Het is Burger (formateur) toen gelukt daar een wig in te drijven. Ik heb op mijn manier geprobeerd er wat uit te halen, maar wat er daarna gebeurde ging natuurlijk tegen alle politieke logica in. Dat kan ook niet meer. Onze afbrokkeling is tot staan gebracht.

We hoeven nu de etiketten van Den Uyl niet meer te nemen. Nee, er komt nooit meer een kabinet met een rand (de witte rand, werden de Christen-Democraten bij de vorige formatie genoemd).'

Zaterdag 2 juli

Mijn vaders verjaardag. Met Hedy en de kinderen bezoek ik zijn graf op de Joodse begraafplaats in Naarden. Hij is overleden in de week van de Maagdenhuisbezetting. De politiek liet toen maar weinig tijd en ruimte voor persoonlijke emoties. Mijn vader was op en top een zakenman die het jammer vond dat ik niet in zijn voetsporen wou treden. Na enkele formatiebesprekingen voel ik mij echter verwanter dan ooit.

De zwart-marmeren grafsteen is helemaal groen uitgeslagen. Met stukjes papier en wat schaars water proberen we het zwart weer zichtbaar te maken. Hadassah (6) poetst ijverig mee. Als we toch enige eer van ons werk zien, zegt ze troostend: 'Het gaat nu een stuk beter met je vader.'

Zondag 3 juli

Zondagavond zit ik bij Joop. Hij werkt aan Memo II. Eenvoudig is het niet. Wim Duisenberg heeft hem een brief geschreven. Officieel. Van de minister van Financiën aan de formateur. Er moet naar zijn mening meer bezuinigd worden dan aanvankelijk werd gedacht. De 1%-operatie vraagt nog om een nadere invulling van 4 miljard. Handhaving van het beoogde financieringstekort van 5% in 1981 vraagt nog zo'n 3 miljard extra. Daarmee zijn we er echter niet. Uitvoering van dit bezuinigingsprogram heeft tot resultaat dat er in 1981 nog altijd 200.000 werklozen zijn. De doelstelling is echter 150.000. Aanvullend beleid is onvermijdelijk, hetgeen betekent dat er nog zo'n 2 à 3 miljard aan bezuinigingen bij komt.

Ik protesteer tegen deze benadering. Als de 1%-filosofie niet toereikend blijkt te zijn moet de filosofie op de helling. Ik geloof niet meer in een tot in de puntjes uitgestippeld beleid tot 1981. Het kost al moeite genoeg om de ontwikkeling in 1978 enigermate te voorzien. De effecten van een 'nieuw' beleid op basis van de winst-werkformule zijn nog in het geheel niet in de beschouwingen, laat staan in de berekeningen, betrokken. Joop zegt aan te willen koersen op een nullijnbeleid. De omvang van de bezuinigingen moet van het welslagen daarvan afhankelijk worden gemaakt. Ik vertrek, Joop met de stukken achterlatend.

Maandag 4 juli

De fractie is bijeengeroepen om alvast een standpunt te bepalen over de defensieparagraaf in het regeerakkoord. Er mag tenslotte geen tijd verloren gaan. De fractiecommissie heeft een nota voorbereid. Ik ontkom echter niet aan een tussentijds verslag over de grondpolitiek. Er ontstaat een groot onbehagen over de 'slakkengang' die dreigt op te treden. Joop zou toch met conclusies komen die 'à prendre ou à laisser' waren? Wat betekent dat nu eigenlijk precies? 'Take it or leave it', antwoord ik. De defensienota van Dankert c.s. vindt geen genade. Ten onrechte, zo vindt men, wordt op voorhand het verkiezingsprogram losgelaten, terwijl het eerste onderhandelingswoord nog moet worden gesproken. De fractiecommissie belooft beterschap. Er komt een nieuwe nota.

's Middags spreek ik met Wim Duisenberg over zijn drietrapsbezuinigingsbrief. We stellen vast dat we het niet eens zijn. Intussen legt Joop de laatste hand aan Memo II.

Om half negen worden de fractievoorzitters op het Catshuis verwacht. De knopen over de grondpolitiek moeten worden doorgehakt. Het belooft een latertje te worden. Voor de pers is een zaaltje gereserveerd in het nabijgelegen Hotel Bel-Air.

We arriveren rond het afgesproken tijdstip in de inmiddels traditioneel geworden volgorde en zetten ons in de al even traditionele schikking rondom de ministerstafel. We duiken weer in de onteigeningswet. De argumenten over en weer herhalen zich tot in den treure. Er vallen stiltes. Het wordt later en later. Ik informeer of er een schaakklok in huis is.

Joop dringt aan. Dries denkt na. Ik laat mijn bezwaren stuk voor stuk vallen. Jan doet tussenvoorstellen. Joop zet niet door, bang als hij is dat bij Dries de stoppen doorslaan. Vier-en-half jaar ervaring zijn hem niet in de kouwe kleren gaan zitten. Maar ook bij Dries staat alles op scherp. Op grond van zijn ervaring lijkt hij vastbesloten zich niet plat te laten praten. Hoe laat het ook wordt.

Joop boven de tafel is een ander dan Joop eronder. Ik kan dat vanuit mijn positie haarscherp waarnemen. Boven de tafel geduldig, vriendelijk, geen moment gehaast. Onder de tafel gebalde vuisten, samengeknepen voeten, één en al driftig ongeduld.

Dries gaat bellen. Het is al vér in de kleine uurtjes. De achtergeblevenen proberen te raden wie er uit zijn slaap wordt gehaald. Andriessen? Aantjes? Een hoge ambtenaar van Justitie?

Dries komt terug. 'Die slaapdronken telefoontjes brengen me niet verder. Makkers, ik gok het er maar op.' Hij gaat akkoord met de uitdunning van de gebruikswaardecorrecties mits de negatieve planscha-

de solide wordt geformuleerd. De ‘redelijkerwijs’-bepaling moet eruit. Dat laatste vindt bij ons geen genade. Opnieuw enige stiltes. Het loopt tegen zessen als de overeenstemming een feit is.

Verheugd begeven wij ons naar het Bel-Airhotel. Het zaaltje, waar de pers ons opwacht, vertoont de aanblik van een verlopen feest. De tafels zijn bezaaid met lege flessen. We nemen gedrieën plaats achter de voor ons vrijgehouden tafel. Ik kan mijn aantekeningen in de gauwigheid niet meer vinden. Uit het hoofd probeer ik zo objectief mogelijk het bereikte akkoord toe te lichten. Dries en Jan hebben niets toe te voegen en complimenteren mij voor de helderheid op dit vroege uur. De journalisten vragen ons niettemin het hemd van het lijf. Het is zeven uur in de ochtend voordat ik achter het stuur kruip, op weg naar Amsterdam. Onder geen beding blijf ik in Den Haag. Ik moet thuis geweest zijn, al is het maar voor een uur. Ik blijf vechten tegen het alles-opslorpende monster dat politiek heet.

De ‘malle maandag’ noemt het Algemeen Dagblad deze formatiedag. ‘Een blik op de werkdag van de vier betrokken heren toont aan dat zij blijkbaar alle gevoel voor redelijkheid hebben verloren.’ Het is nog maar het begin. Ik kom bij daglicht thuis. Het verbaast me dat ik me nog zo fris voel.

Dinsdag 5 juli

Tegen elven ben ik in de fractie. Er hangt een sfeer van meeleven. Ik breng verslag uit. Hans Kombrink neemt als eerste het woord. Hij zwaait mij uitbundig lof toe, hetgeen vele interrupties uitlokt. Het zou de laatste maal zijn. Ko Wierenga, woordvoerder over de onteigeningswet, wijst erop dat dit nu precies de ‘gecastreerde diepvrieshaan’ is waarover Van Agt aan de vooravond van de kabinetscrisis het onaanvaardbaar had uitgesproken. Ik waarschuw tegen een al te groot triomfalisme. De onderhandelingen gaan voort. Het is onverstandig tussentijds je winst breed te gaan uitmeten. Daar moet je later weer voor betalen.

Memo II is uit. De fractieleden beginnen te lezen. Ik sluit de vergadering en ren naar mijn kamer. Ik sla bij voorrang de bezuinigingsparagraaf op. De drietrapsbenadering staat er wel degelijk in. Ik lees: ‘Het is nodig, dat de afgesproken omvang van de beleidsombuigingen in het kader van het zg. 1%-beleid ... alsnog wordt gerealiseerd. Dit betekent, dat er nog aanvullende beleidsmaatregelen moeten worden getroffen, die leiden tot een ombuiging van rond 4 miljard in 1981.

Het is daarnaast, zoals voorlopige becijferingen laten zien, wellicht nodig nog een ombuiging toe te passen om het toelaatbare financieringstekort van 5% in 1981 te bereiken.

Ook dan blijft de vraag of in de sfeer van particuliere inkomens en de collectieve uitgaven een verdere bijdrage kan worden geleverd om tot een terugdringing van de werkeloosheid tot 150.000 te geraken.'

Uitgelezen fractieleden komen, de één na de ander, mijn kamer binnen en spreken hun verontrusting uit. 'Hoe kan dat nou?' roepen ze. 'Wellicht', roep ik terug. 'Hier, lees dan: *wellicht*.' Ik vlucht naar de overkant, naar Algemene Zaken, waar de formatiebesprekingen om 3 uur worden hervat. Deze keer ben ik wel erg vroeg. Zelfs Jan Terlouw moet nog komen. Ik wip even bij Joop binnen om hem van de eerste reacties op de hoogte te stellen. Joop reageert teleurgesteld, ja kwaad zelfs. 'Wat willen ze dan? Het CDA pikt dit toch nooit?' roept hij vertwijfeld uit.

Ik loop vooruit naar de blauwe zaal. Even later zit iedereen weer in de vertrouwde slagorde. Aan de orde is: de Wet Overdracht Landbouwgronden.'Een geweldig geschilpunt,' aldus Dries, 'daar worden we het nooit over eens.' Hij blijft bij zijn landbouwkundige toetsing. Prijsbeheersing is alleen denkbaar als je een instantie tussenschuift à la de grondbank. Anders krijg je een 'zwart circuit'. Maar dan zit je midden in de burokratie, de nationalisatie van de grond. Dat moet tot elke prijs vermeden worden.

Jan ziet die onverbrekelijke samenhang niet zo. Het grondprijsnivo moet omlaag gedrukt worden tot de reële agrarische gebruikswaarde. Dat maakt iets als een prijsbeheersing noodzakelijk, maar dat hoeft toch niet gepaard te gaan met een volledige doorsnijding van de relatie koper-verkoper? Daar zou hij tegen zijn.

Ik probeer er langs mijn neus weg op te wijzen dat het voorstel van de formateur haaks staat op het verkiezingsprogram van de PvdA. Dat pleit voor grond in gemeenschapsbanden. Dat is andere koek dan een bescheiden aanzet tot prijsbeheersing.

Joop pakt dit argument bekwaam op. 'Mijn voorstel sluit goed aan bij het CDA-program.' Ook in CDA-kring is er grote behoefte aan regulering van de grondprijs. Zijn voorstel gaat ervan uit dat de grond wordt doorverkocht. De grondbank is slechts tussenschakel. De PvdA bepleit een nationaal erfpachtstelsel. Daar gaat hij compleet aan voorbij. Maar dit is wel het uiterste minimum.

De vergadering wordt geschorst tot acht uur.

Na de hervatting stelt Joop de vermogenswinstbelasting aan de orde. Na de gebruikelijke rondes concludeert hij dat er overeenstemming bestaat over de snelle invoering van zo'n belasting, te beginnen met onroerend goed en effecten.

Een discussie ontstaat over het verlangen van Dries dat invoering alleen dan plaatsvindt als de opbrengst hoger zal zijn dan de perceptie-

kosten.

Wij vinden dat niet onredelijk. Den Uyl dicteert een ontwerpconclusie.

‘Het kabinet zal met spoed een wetsontwerp indienen dat strekt tot een belasting op gerealiseerde vermogenswinsten, indien en voorzover vast komt te staan dat de opbrengst de perceptiekosten aanzienlijk zal overtreffen.’ Ik maak bezwaar. ‘Aanzienlijk’ is wel erg overdreven. Trouwens: wat is dat. Met zo'n term ontlok je weer allerlei conflicten binnen het kabinet over de vraag of het door moet gaan of niet.

De anderen knikken. Den Uyl begint opnieuw. ‘Het kabinet zal met spoed ... enz.’ Deze keer ontbreekt het woord ‘aanzienlijk’. We gaan akkoord. Het is toch weer nacht geworden.

Opnieuw begeven we ons gedrieën naar Bel-Air. Deze keer doet Dries het woord. Hij leest de overeengekomen tekst van de slotconclusie voor. Tot mijn schrik handhaaft hij het woord ‘aanzienlijk’. Ik corrigeer hem niet. De vorige nacht hebben ze het ook volledig aan mij overgelaten. De journalisten openen een spervuur van vragen. ‘Wat betekent dat nu: aanzienlijk? Dan gaat het toch helemaal niet door? Zeker in het begin zullen de perceptiekosten de opbrengst overtreffen.’ Ik verklaar een stuk optimistischer te zijn. Trouwens, als de opbrengst tegenvalt dan is dat een teken dat de speculatie terugloopt. Uiteindelijk draait het daar toch maar om. We zijn geen dogmatici. We introduceren geen maatregelen vanwege de maatregelen maar vanwege het beoogde effect.

Na afloop neem ik Dries even apart en laat hem mijn aantekeningen zien. ‘Op mijn verzoek is “aanzienlijk” geschrapt,’ zeg ik. ‘Als jij dat zegt is het zo,’ zegt hij. ‘Het is mij ontgaan.’ Het officiële communiqué wordt binnengebracht. ‘T.a.v. het in te dienen wetsontwerp vermogenswinstbelasting moet vaststaan dat de opbrengst de perceptiekosten zal overtreffen.’ Opnieuw openen de journalisten het vuur. De verwarring is compleet. Ik druip af. Het loopt alweer tegen drieën. Deze keer voel ik de vermoeidheid.

Woensdag 6 juli

Ik raas door het verkeer naar het FNV-gebouw. Om 10 uur begint het periodiek gesprek van een fractiedelegatie met het Dagelijks Bestuur van de FNV. Ik ben zeven minuten te laat. De vergadering is al begonnen. Ik ben razend. Ik heb een tijdcomplex. Verschrikkelijk vind ik het om ergens te laat te arriveren. Maar erg kinderachtig om me die paar minuten zo in te peperen. Ze weten toch dat ik mijn tijd niet zit te verlummelen.

De aanwezige fractieleden kijken me verontschuldigend aan. Er is een

plaats voor me opengehouden, die van de voorzitter.

Wim Kok bespreekt Memo II. De mate van exactheid waarmee het arbeidsvoorwaardenbeleid voor de komende jaren wordt uitgestippeld staat in schrille tegenstelling tot de vaagheid op andere beleidsterreinen, zegt hij schamper. Het stuk is veel te optimistisch over de post ‘incidenteel’. Op deze manier maken we een forse duikeling onder de nullijn. Daar zijn we niet voor in. Als het de nullijn wordt, dan exclusief incidenteel.

De stemming blijft geprikkeld. Ik zie ook geen kans meer om me boven het frustrerend begin uit te werken.

's Avonds om 8 uur bevind ik mij weer op het Catshuis. Dries blijkt weer wat verlaat te zijn. Al wachtend zetten we het NOS-journaal aan. En ja hoor, Dries verschijnt in het beeld, sprekend over het agendapunt van die avond: ‘Wij hebben gezegd, de prijzen van landbouwgrond zijn te hoog. Doe er wat aan, introduceer een zogenaamde landbouwkundige toetsing. Dat betekent een systeem dat je alleen mag verkopen aan mensen die de grond in de landbouw houden. Het gevolg daarvan moet zijn dat je een geweldige prijsdrukking krijgt, een matiging van de prijzen. Bekijk nu eens eerst of dat niet voldoende is, waarschijnlijk wel.’

Vraag: ‘Maar de PvdA vindt het onvoldoende, die wil verder.’

Van Agt: ‘Ja, die zegt dat is onvoldoende, zonder dat ze dat weten.’

Vraag: ‘Is er een compromis mogelijk, volgens u?’

Van Agt: ‘Ik denk alleen in die zin dat we zeggen: als nu zou blijken dat die landbouwkundige toetsing te weinig prijsmatigende invloed heeft, dan valt er met ons alsnog over een directe prijsbeheersing te praten. Dat vind ik een volkomen redelijke opstelling.’

Zo, dat weten we dan. We briesen. Dat is geen manier. Wij maar wachten en meneer onderhandelen via de televisie.

Even later komt Dries binnen. ‘Sorry jongens, ik ben even opgehouden.’ We zeggen woedend dat we het gezien hebben. Hij maakt een verontschuldigend gebaar. ‘Jullie hebben gelijk.’ De woede zakt snel weg. De vergadering begint.

Aan de orde is, inderdaad, de Wet Overdracht Landbouwgronden. De standpunten zijn nog weinig opgeschoven. Dries komt met zijn laatste bod. Het is zijn tv-verhaal. Nu de toetsing invoeren en dan proefondervindelijk bezien of prijsbeheersing nodig is.

Jan blijft bezwaar houden tegen de volledige doorsnijding van de band tussen koper en verkoper. Hij bepleit wel prijsbeheersing, geen toedeling. De verkoper moet een recht van voordracht houden. Liever het risico van een zwart circuit dan een overmaat aan betutteling.

Joop voelt daar niets voor. Natuurlijk moet er bij toedeling sprake

zijn van objectieve kriteria, waarop uitzonderingen mogelijk zijn. Maar in beginsel gaat elke prijsbeheersing de soep in als er niet iets als een grondbank tussen koper en verkoper wordt geschoven.

Er treedt een herhaling van zetten op.

Weer wordt het laat. Tegen middernacht lanceert Jan Terlouw een compromisvoorstel. ‘Laten we beginnen met de landbouwkundige toetsing,’ zegt hij. ‘Als dan binnen één jaar de prijzen niet met 10% zijn gedaald, stappen we automatisch over op prijsbeheersing.’ Het spreekt me erg aan. Als het waar is dat de landbouwkundige toetsing niet werkt is de prijsbeheersing zeker een feit. Mocht het wel werken dan krijgt het CDA gelijk; maar de prijzen zijn dan omlaag en daar ging het toch om.

Dries vraagt om een korte schorsing. Ik werp me op de telefoon en bel Arend Voortman uit zijn bed. Die heeft er wel oren naar, vooral als hij hoort dat de grondbank ‘nieuwe stijl’ zich ermee gaat belasten. Dat eist toch enige tijd van voorbereiding.

Joop wacht me voor de vergaderzaal op. ‘Wat doe je als Dries het niet pikt,’ vraag ik. ‘Doorgaan,’ zegt Joop. ‘Je kunt toch moeilijk van een nieuw punt een breukpunt maken. Het staat in geen enkel program. Het behoort niet tot één van onze hervormingsvoorstellen.’

De vergadering wordt hervat. Dries heeft ook gebeld. Het voorstel van Jan lokt hem wel aan, maar één jaar is te kort. Op dat punt ben ik onverbiddelijk. Binnen deze kabinetsperiode moet de prijsbeheersing een feit kunnen zijn. We verenigen ons op ‘tenminste één jaar’.

Joop dicteert weer een slotconclusie: ‘Door het nieuwe kabinet zal een Wet Overdracht Landbouwgronden worden voorbereid. In deze nieuwe wet wordt de kring van degenen, die in aanmerking komen voor het verkrijgen van landbouwgronden beperkt tot hen die voldoen aan toetsingsnormen van landbouwkundige aard. Daarmee wordt mede beoogd een matiging van prijzen van landbouwgronden te bewerkstellingen. De wet regelt tevens de bevoegdheid tot het stellen van maximumprijzen voor landbouwgronden. Deze bevoegdheid zal niet eerder worden toegepast, dan nadat tenminste één jaar na inwerkingtreding van de wet gebleken is dat een beduidende ombuiging van de prijsontwikkeling achterwege is gebleven. Wanneer maximumprijzen van kracht zijn, kan overdracht van landbouwgronden alleen plaatsvinden via een nieuw orgaan, waarin de Stichting Beheer Landbouwgronden (de grondbank) en de bestaande grondkamers zullen opgaan.’

Ik maak bezwaar tegen het woord ‘beduidend’. Weer zoiets vaags. Het voorstel van Jan ging uit van 10%. Joop antwoordt dat die 10%-maatstaf toch iets te simpel is. 10% ten opzichte van wat? Wanneer

zijn die gegevens beschikbaar? We spreken af dat de maatstaf in de loop van de formatie nog nader afgesproken zal worden, gehoord enkele deskundigen.

In het holst van de nacht begeven we ons naar Nieuwspoort. Hotel Bel-Air heeft zijn poorten voor de wachtende pers gesloten. De gasten kregen hinder van het nachtelijke geruis. Deze keer doet Jan Terlouw het woord. Opnieuw ontstaat er een 'misverstand'. De pers werpt zich als één man op de term 'beduidende ombuiging'. Ik deel mee dat we daar later in de formatie op terug zullen komen. Dries bestrijdt dat. Jan herinnert het zich niet precies maar is geneigd Dries gelijk te geven. De nachten beginnen zich te wreken. De notulen zullen de volgende dag uitkomst moeten brengen.

Een onvermoeibare Jaap van der Ploeg sleept ons voor de camera:

Vraag: 'U heeft nu opnieuw vanavond 8 uur zitten praten, het is weer 6 uur in de ochtend geworden, moet u eigenlijk toch niet de conclusie trekken ... dat de formatie wat moeizaam verloopt?'

Van Agt: 'Ik vind dat je de conclusie moet trekken dat wij heel hard werken, dat wij ons best doen, om al die moeilijke problemen, die voor ons opgestapeld liggen, de een na de ander op te lossen en het is ook een feit dat we er elke dag minstens één oplossen, al zijn die dagen soms erg lang.'

Ik: 'Er zijn nog een stuk of 20 problemen op te lossen, dus over 21 nachten zijn we er uit.'

Op weg naar Amsterdam onderhandel ik met een opkomende slaap.

Donderdag 7 juli

De volgende ochtend, op weg naar Den Haag, nog steeds die slaap. Ik zet de autoradio nog harder aan dan anders en sper mijn ogen wagenwijd open. De zon schijnt fel. Ik knipper. Plotseling even niets. Ik schrik wakker. Ik voel een siddering door mijn hart. Het moet een fractie van een seconde geweest zijn dat ik geslapen heb. Ik kan de middenberm nog gemakkelijk ontwijken. Ik breng de auto tot stilstand op de rechter vluchtstrook, niet vér voor de afrit Oegstgeest en sluit mijn ogen. Echt slapen doe ik niet meer, maar het helpt wel. Na een minuut of vijf rij ik, klaar wakker, weer op volle snelheid. Ik ben aan de late kant.

De fractie zit al in de startblokken. Van enig meeleven is weinig meer te bespeuren. De gewenning is nu al ingetreden. De stemming is voelbaar gespannen. Memo II heeft voor het nodige onbehagen gezorgd.

Ik begin weer met een verslag van het voorafgaande en geef vervolgens Arend Voortman als de geraadpleegde deskundige het woord, niet zonder hoop dat hij als trendsetter zal optreden. Arend heeft tegen het

compromis zitten aanhikken. Hij ziet wel een paar zwakke punten, maar al met al is het bereikte akkoord alleszins acceptabel.

Vervolgens komen de niet geraadpleegde deskundigen aan het woord.

Zij hebben er geen goed woord voor over. Er komt in deze regeringsperiode geen bliksem van terecht. De voorbereiding van de toetsing neemt al jaren. Het prijseffect daarvan is niet binnen een jaar vast te stellen. Bovendien zal ontduiking niet tegen te gaan zijn. Kortom: kommer, ellende en smart. Ik ben buiten mijn boekje gegaan. ‘Een niet te verteren zaak,’ roept Hans Kombrink met een gezicht alsof hij de komplimenten van de vorige keer ook nog ongedaan zou willen maken.

Ik schrijf, zoals gebruikelijk, elk woord op maar inwendig kook ik van woede. Ik kan de kritiek eigenlijk niet goed hebben en plaats af en toe een geprikkelde interruptie. Volgende keer telefoneer ik ze allemaal 's nachts uit hun bed om ze te raadplegen, denk ik cynisch. Als ik door de laatste spreker heen ben, brand ik los. Hoe heb ik het nu? Wie van de teleurgestelden had twee weken geleden durven hopen dat er over prijsbeheersing van landbouwgronden zou worden gesproken? Wie heeft dat punt opgevoerd? Precies: Den Uyl. Als eerste. In Memo I. Het is volstrekt onredelijk om nu daarop de formatie te laten afspringen. Trouwens: waarom zouden we. Ik houd staande dat het akkoord alleszins aanvaardbaar is. Als jullie er zo zeker van zijn dat toetsing geen moer voorstelt dan is voor jullie de prijsbeheersing daarmee toch een feit? En nog in deze kabinetsperiode. Tel maar na: 1978 voorbereiding, 1979 toetsing, 1980 prijsbeheersing, 1981 verkiezingen. Een tweede ronde is onvermijdelijk. Ze komen terug. De voorbereiding duurt wel twee jaar. Dus: 1980 toetsing, 1981 verkiezingen, 1982 geen prijsbeheersing. Het oordeel blijft negatief. Een aantal rekkelijken mengt zich in de discussie. Men overdrijft, vinden zij. Het is een vernuftig compromis. Ook Voortman komt nog een keer terug. Hij vindt de kritiek in hoge mate onbillijk. Hij heeft nu vier jaar met dit bijltje gehakt en had niet durven dromen dat dit er uit zou komen. Het is maar een beginnetje, maar dat is dan ook gemaakt. We gaan stemmen: een overgrote meerderheid gaat akkoord. Zuchtend leg ik het mapje grondpolitiek weg. Maar er komt nog een derde ronde. De tegenstemmers grommen na in de pers.

Ook de fractievergadering heeft een vervolg. Memo II staat nog op de agenda. De stemming wordt er niet beter op. Opnieuw is het Van Kemenade die de toon zet. ‘Meer van hetzelfde,’ zo vat hij zijn kritiek samen, ‘terwijl hetzelfde een doodlopende weg is’. Ondanks een veelbelovend Memo I staat Memo II tóch in het teken van een dogmatische aanpak.

Praktisch alle volgende sprekers volgen hem daarin. Het stuk gaat hoofdzakelijk over de matiging van arbeidskosten en collectieve uitgaven. Te weinig is terug te vinden van een nieuw arbeidsmarktbeleid, een nieuwe struktuurpolitiek. Niets wordt meer vernomen over de socialisatie van de vraag. Weinig is er nog terug te vinden van het briljante college dat Joop in Eindhoven heeft gegeven aan de vooravond van de verkiezingen.

Ook Duisenberg is niet erg te spreken, maar zijn kritiek is wat anders getint. Wat hem betreft had het woordje 'wellicht' ongeschreven kunnen blijven. Voor hem staat het vast dat er voor 10 miljard bezuinigd zal moeten worden. De fractie is naar zijn mening wel erg luchthartig. Hij begrijpt het cynisme over de nieuwste gegevens van het CPB, maar wie heeft er betere?

De fractie trekt echter een andere lijn. 4 Miljard, daar ligt voor ons de grens. Voor het overige is flexibiliteit het wachtwoord. Van jaar tot jaar moet in het licht van de nieuwste gegevens beslist worden of er meer of minder bezuinigd moet worden. 'Plan Den Uyl verdeelt PvdA', meldt De Volkskrant later, niet zonder wellust.

Om 3 uur spoed ik mij weer naar Algemene Zaken. Vier vermoeide onderhandelaars zetten zich weer om de tafel. Ik vraag opheldering over de maatstaf bij de wet overdracht landbouwgronden. De notulen wijzen uit dat dit inderdaad nog in de loop van de formatie nader geregeld zou worden. De afspraak wordt herbevestigd.

Ik stel een huishoudelijk punt aan de orde: ons vervoer. Bij al die nachtvergaderingen wordt het wat problematisch om ook nog als 'eigenrijder' op te treden. Ik vertel van mijn ochtenddutje, op weg naar Den Haag. Er blijkt een formatiepotje te zijn. Bij avondvergaderingen zal voortaan voor vervoer gezorgd worden. Voor vandaag zullen we het niet te laat maken.

We beginnen aan de officiële agenda. Er liggen nieuwe ontwerp-conclusies over de ondernemingsraden. Ik begin weer een aantal kritische kanttekeningen te plaatsen. Maar ook Dries zit boordevol bezwaren. Met name het gerichte SER-advies over de Raad van Commissarissen levert de nodige discussiestof op. Niet zozeer de paritaire samenstelling: de PvdA pleit voor 50-50, het CDA voor ⅓, ⅓, ⅓. Beide formules zullen als gelijkwaardig aan de SER worden voorgelegd. Wel de door ons bepleite afzonderlijke verantwoording van de commissarissen aan de organen die hen gekozen hebben: de ondernemingsraad enerzijds, de aandeelhoudersvergadering anderzijds. Dries heeft daartegen bezwaren die een 'ietsiepietsie' principieel zijn. Hij is tegen fractievorming in het bestuur van de onderneming.

Daarmee is de kous niet af. Hij handhaaft zijn bezwaren tegen de op-

schortende werking bij beroep. Ook keert hij zich tegen de uitbreiding van de bevoegdheid om ook over investeringsbeslissingen advies uit te brengen.

De sfeer versombert. Ons optimisme dat dit onderwerp een fluitje van een cent zou zijn, blijkt misplaatst te zijn geweest. Joop windt zich op. Hoe is het mogelijk dat er nog bezwaar wordt gemaakt tegen een advies over investeringsplannen? De stakingen van het voorjaar zijn uitgemond in een Haags Akkoord waarin is afgesproken dat de werknemers mee mogen praten over de omzetting van de winst in werk. Maar Dries is niet te vermurwen. Hij is tegen ‘twee kapiteins op één schip’.

Zoals afgesproken wordt de bijeenkomst tegen zessen gesloten. Er is geen akkoord. De pers reageert stomverbaasd. Het ritme van één knoop per dag is doorbroken. 's Avonds komen de Kombrinken op bezoek. We maken er een gezellige avond van. Het onderwerp ‘politiek’ is taboe dankzij de waakzaamheid van Hedy en Lida. Nieuwsgierige fractiegenoten, die van het bezoek hebben gehoord, geloven daar niets van.

Vrijdag 8 juli

Een verslaggever van De Nieuwe Revu maakt een reportage over de BVD. Een gesprek met de voorzitter van de kamercommissie blijkt een ‘must’ te zijn. Wekenlang heb ik het afgehouden. Vanochtend is het dan zover. Ik kombineer het interview met twee uurtjes zon. De verslaggever registreert feilloos elke aarzeling in mijn antwoorden op zijn indringende vragen. ‘Ook de BVD-commissie heeft zitten slapen in de Molukse zaak,’ zeg ik openhartig. Na de treinkaping bij Wijster hebben we dit onderwerp niet meer aangesneden. De commissie bestaat uit overbelaste fractievoorzitters die ambtshalve achter de feiten aanhollen. Ook achter deze feiten. Voordat de vergadering op Algemene Zaken 's middags wordt hervat neem ik de stof nog eens grondig door met Stan Poppe. Bedolven onder de verbeteringsvoorstellen steek ik het Binnenhof weer over.

De bijeenkomst start in een nerveuze sfeer. Dries moet uiterlijk om vijf uur op het vliegveld zijn. Daar staat een regerings-Friendship klaar om hem naar Oostenrijk te brengen. Zijn vrouw is jarig.

De bekende argumenten worden weer tot in den treure herhaald. Ik vecht als een bezetene voor onze verbeteringsvoorstellen. Stuk voor stuk worden ze tenslotte aanvaard, maar de bezwaren van Dries tegen de opschortende werking vinden geen genade. Dries verliest zijn geduld. ‘Wat verdien ik eigenlijk?’ vraagt hij vertwijfeld. Hij loopt naar de deur. ‘Dan maar geen akkoord. Ik moet mijn vliegtuig halen.’ Ik verstijf van schrik. Weer met lege handen naar de pers? Daar zie ik als

een berg tegen op. Bovendien: de vakantie kunnen we dan wel definitief afschrijven. Behalve naar de pers moet ik ook nog naar huis. ‘Nog even, Dries,’ roep ik. De vergadering wordt staande voortgezet. Dries formuleert nog een compromis. Hij is bereid akkoord te gaan met een recht van beroep van de ondernemingsraad tegen de benoeming van een directeur, mits wordt overeengekomen dat bij de invoering van de nieuwe struktuurwet dat punt wordt heroverwogen. Joop begint een eindconclusie te dicteren. Dries blijft, bedachtzaam luisterend, staan. Ik tril van spanning. Mijn tijdcomplex vecht tegen mijn wil om er nu uit te komen. Maar het is net of ik dat vliegtuig moet halen. Met de deurknop in de hand vecht Dries nog enkele formuleringen van Joop aan. Na enkele kleine aanpassingen gaat hij akkoord. Jan en ik mogen de pers te woord staan.

Enthousiast bel ik Stan Poppe. ‘Al jouw punten staan er in,’ roep ik. Stan is tevreden. Tegenover de pers laat ik mij minder triomfantelijk uit. Mijn uitgangspunt, dat het tijdens onderhandelingen onverstandig is je winst breed uit te meten, hou ik vol. Bovendien spreek ik mede namens Dries. Ik volsta met een droge opsomming van de onderdelen van het bereikte akkoord.

Ik ga naar Amsterdam. Er zijn vrienden van Hedy op bezoek. Het wordt laat. Liggend op de grond val ik in slaap. Als ik wakker schrik, is het bezoek vertrokken. Beschaamd ga ik naar bed.

Zaterdag 9 juli

Voor het eerst na lange tijd kan ik uitslapen. Monter sta ik op om het ontbijt te verzorgen. Mijn goede humeur slaat om in woede als ik De Volkskrant opensla. ‘Slechts in schijn akkoord over ondernemingsraden,’ lees ik. ‘Dat is volstrekt onredelijk,’ schreeuw ik. Hoe had ik er meer uit kunnen slepen dan ik heb gedaan? Alle punten en komma's die ik heb meegekregen staan er in. Ik ben diep teleurgesteld, kokend van woede.

Hedy en ik vertrekken naar Dedemsvaart om het weekend door te brengen bij vrienden op hun boerderij. Hajo en Hadassah zijn er al. De vakantie is immers al begonnen. Er is geen land met me te bezeilen onderweg. Voor het eerst tijdens de formatie slaag ik er niet in de politiek van me af te zetten.

Pas als we aankomen en gaan zwemmen in een nabijgelegen meertje, koel ik af.

Maandag 11 juli

Een nieuwe week begint. De fractie komt bijeen om het akkoord over de ondernemingsraden te beoordelen. Geen centje pijn. Nadat Stan

Poppe gesproken heeft vraagt niemand meer het woord.

De bespreking van Memo II wordt voortgezet. Deze keer melden zich meer sprekers met een wat milder oordeel dan de vorige keer. De kritiek blijft echter overheersen. Dick Dolman heeft beslispunten voorbereid.

1. Het beleid dat een tragere groei van de collectieve sector dan t/m 1975 ten doel heeft, moet worden voortgezet en wellicht versterkt. (Hij vermijdt niet toevallig de term 1%-beleid).
2. Dosering en fasering in de komende jaren zijn afhankelijk van het effect van de getroffen maatregelen (werkgelegenheidsontwikkeling, inkomensbeleid, enz).

De discussie spitst zich toe op de woorden ‘wellicht’ en ‘dosering’. Voor sommigen staat het wel vast dat het beleid versterkt moet worden. Voor anderen staat het nu al vast dat dit niet moet gebeuren. Het ‘doseren’ kan ook betrekking hebben op minder bezuinigingen dan in de 1%-operatie is voorzien.

Ik middel, zodat uiteindelijk de beslispunten ongewijzigd worden aanvaard.

Ien van den Heuvel, die alle fractievergaderingen bijwoont, deelt nog mee dat het Partijbestuur een brief op poten aan de formateur heeft geschreven waarin teleurstelling wordt uitgesproken over Memo II.

Om half acht 's avonds betreed ik weer het Catshuis. Dries is er nog niet. Ik wandel met Joop over het grasveld. De konijnen zoeken een goed heenkomen. Joop is in alle staten. Hij heeft zojuist de nieuwste becijferingen van Financiën gekregen over de te verwachten opbrengst van de VAD. Het is nog erger dan hij dacht. Het dreigt een lachertje te worden. Op die manier heeft het geen zin. Ik vind dat dit reden te meer is om keihard te vechten voor een verdere optuiging van het ontmantelde wetsontwerp. Dries komt binnen, regelrecht van het vliegveld. Hij ziet er zowaar uitgerust uit.

Wij nemen plaats. Ik steek van wal. Het wetsontwerp moet sterk verbeterd worden. Ten onrechte is het in de afgelopen jaren van kwaad tot erger gegaan. Er is een opeenstapeling van aftrekposten ingebouwd op de waardering van het eigen vermogen. Bedrijven die over een groot eigen vermogen beschikken vallen er buiten. Dubbeltellingen zullen ongedaan moeten worden gemaakt. Eenmaal corrigeren, rekening houden met inflatie is redelijk, maar drie- tot viermaal is onredelijk. De vertraging die inmiddels is opgetreden wettigt een beduidende ophoging van het percentage: 25% in plaats van 15%.

Dries opent een frontale aanval. Een VAD is mooi maar niet deze VAD. Waarom een VAD voor de werknemers alleen? In beginsel dienen alle Nederlanders in aanmerking te komen. Het CDA beziet de

VAD trouwens meer vanuit de bezitsvormingsgedachte. Het individuele deel (de aanspraken van de werknemers binnen de onderneming) moet drastisch worden opgevoerd. Er moet een verrekening komen met de bestaande winstdelingsregelingen. De VAD-afdrachten moeten aftrekbaar zijn voor de vennootschapsbelasting.

We barsten uit in een schaterlach. Den Uyl roept dat zijn verkiezingswinst dan ook maar afgetrokken moet worden.

Dries gaat onverstoorbaar verder. Van verbeteringen kan geen sprake zijn. Hij ontkent dat er van een opeenhoping van correcties sprake is. Hij heeft een notitie meegekregen voor deze bespreking waarin met grote letters staat: ‘Dries, bewaak de correcties’. Hij steekt het papier omhoog.

Jan Terlouw heeft niet meegelachen. Ook hij heeft grote bezwaren tegen de voorstellen van Joop. Met name het collectieve fonds stuit bij hem op onoverkomelijke weerstanden. Zo'n fonds dat beheerd wordt door vakbeweging en overheid werkt een nieuwe concentratie van macht in de hand. Ook hij ziet niet in waarom de opbrengsten uitsluitend aan werknemers ten goede zouden moeten komen. Als er al sprake van een opbrengst is komt die voornamelijk van het aardgas. Welnu, dat is van ons allemaal. Alle Nederlanders moeten hiervan kunnen profiteren.

Joop begint geladen te antwoorden. De VAD is gebaseerd op een oude belofte van het vorige kabinet aan de vakbeweging. Geen VAD betekent een vertrouwensbreuk. Dat brengt de uitvoering van Memo II in ernstig gevaar. Hij zal geen verantwoordelijkheid nemen voor een regeerakkoord zonder VAD. Waarom zijn de verbeteringen nodig? Omdat gebleken is dat door het overvloedig aantal uitzonderingsbepalingen nog slechts een handjevol ondernemingen er onder valt. De opbrengst, die aanvankelijk geraamd was op 500 miljoen, wordt nu nog maar op enkele tientallen miljoenen geschat. Dat is een lachertje: nog geen tientje per jaar per werknemer. Daarom wil hij een lagere drempel, uitbreiding tot andere rechtsvormen, uitdunning van de correcties en een hoger heffingspercentage.

Waarover spreken we? Het nationaal vermogen bedraagt zo'n 6 à 700 miljard. Werknemers hebben daar part noch deel aan. Uitvoering van Memo II betekent dat mede dankzij loonmatiging, daaraan nog eens jaarlijks enkele miljarden in de produktieve sfeer worden toegevoegd. Mogen de werknemers geen aanspraak hebben op een piezeltje daarvan?

Een collectief fonds zou een concentratie van macht betekenen? Belachelijk. Er zijn nu 8 à 9 beleggingsmaatschappijen met een vermogen dat een veelvoud is van wat het VAD-fonds op afzienbare termijn

zal verwerven. De grote banken beschikken nu al elk over deposito's van tientallen miljarden. Er zijn diverse pensioenfondsen die over miljarden beschikken. Waarom al die stannes? Als men van de werknemers een gezamenlijke inspanning wil vragen kan dat alleen als ze een stukje produktiviteitsontwikkeling in de onderneming laten zitten. Het gaat om een beleid voor jaren. De jaren van grote groei komen niet meer terug. De samenleving wordt onbestuurbaar als de werknemers slechts offers mogen brengen zonder medeverantwoordelijkheid te mogen dragen.

Dat kan niet via winstdelingsregelingen. Dat is handje contantje, terwijl het nu juist de bedoeling is het vrij besteedbaar inkomen terug te dringen en het geld in de onderneming te houden.

Hij acht het niet uitgesloten dat op den duur ook de ambtenaren zullen meeprofiteren.

Niet nu. Zij beschikken over een welvaartsvast pensioen. Dat is een voorsprong ten opzichte van de andere werknemers. Het is onlogisch om de zelfstandigen erbij te betrekken. Dat zijn in feite ondernemers die meebeschikken over het produktief vermogen. Voorzover hier sprake is van bijzondere noden zijn daarvoor aparte voorzieningen getroffen die honderden miljoenen kosten. Joop wijst op de fiscale oudedagreserve en de studie-Hofstra over een nieuw fiscaal winstbegrip waarvoor grote bedragen op de plank zijn gelegd.

Nee, de VAD moet. Het is bittere ernst, een scharnierpunt in het akkoord. Hij stopt en begint verontschuldigend te lachen. Hij is wel een uur aan het woord geweest. Met grote gedrevenheid. Gesticulerend. Een enkele keer zijn stem verheffend. Joop op zijn best. Alle aanwezigen zijn onder de indruk.

Op zulke momenten denk ik terug aan mijn eerste schreden in de politiek, als beginneling bij de Wiardi Beckman Stichting. De stafvergaderingen onder Joop die telkens weer uitgroeiden tot werkcolleges waarbij je tot de toppen van je denkvermogens moest gaan. Joop als inspirator, onuitputtelijk, steeds nieuwe dimensies aanborend. Ik had mij geen betere leerschool kunnen denken.

Er valt een stilte. Joop belt voor een drankje. Er worden wat kaasblokjes op tafel gezet.

Ik krijg het woord voor een eerste reactie. Ik heb niet zoveel meer toe te voegen aan wat Joop gezegd heeft. Dries haalt een artikel van Albeda in ‘Maatschappij en Onderneming’ tevoorschijn. Deze zou hebben betoogd dat zonder loonmatiging een ongekend groot aantal bedrijven op de fles gaan. Hoe dan ook is dus matiging nodig, ook als er geen VAD zou komen. Het is een eigenbelang van de werknemers.

Hij doet een voorstel: Nu geen VAD maar een commissie van deskun-

digen. Er is herbezinning nodig. De samenleving moet inspraak hebben.

'Dat heb ik eerder gehoord,' zegt Joop. 'Geen sprake van.'

Dries heeft behoefte aan ruggespraak. We gaan akkoord. Morgen verder.

We switchen over naar Memo II. Helpers weg, eerste ronde.

Gewoontegetrouw bijt ik het spits af. Ik pak flink uit. Twee jaar economenstrijd in de PvdA wordt door een niet-econoom over de aanwezigen uitgestort. Centraal staat voor mij de vraag die ik bij achtereenvolgende Algemene Beschouwingen aan de orde heb gesteld en die steeds onbeantwoord is gebleven: Als er tussen nu en 1981 enkele honderdduizenden nieuwe arbeidsplaatsen geschapen moeten worden omdat wij vast blijven houden aan een politiek van volledige en volwaardige werkgelegenheid, waar moeten die arbeidsplaatsen dan komen en met welke middelen? In de industriële sector lijkt de uitstoot van arbeid een onafwendbaar proces. De verwachting is dat daar in de komende vier jaar, met welk beleid dan ook, 200.000 arbeidsplaatsen verloren zullen gaan. Winst of verlies maakt weinig verschil. Ook de grootste groeiers met de beste rendementen krimpen hun personeelsbestand stapje voor stapje in. Dit verlies van 200.000 arbeidsplaatsen zou wellicht gecompenseerd kunnen worden in de dienstensector. Ook daar echter doen zich uitstootverschijnselen voor, juist bij de sterkste bedrijfstakken die het snelste automatiseren (banken, verzekeringsbedrijven). Maar ook als dat streefcijfer gehaald wordt is het eindresultaat nul komma nul. De arbeidsplaatsenbalans in 1981 vertoont dan nog altijd een negatief saldo van 200.000. Waar moeten dàn die 200.000 nieuwe arbeidsplaatsen vandaan komen? Waar anders dan in de collectieve sector? Maar juist daar wordt het mes ingezet. Ik trek van leer tegen de globale becijferingen, de totaalpercentages, de quasistreefcijfers. Het gaat om arbeidsplaatsen, waar, wanneer en met welke instrumenten? Het gaat ook om eerlijk delen van de beschikbare arbeid. Die benadering, aangekondigd in Memo I hebben wij gemist in Memo II. Ik formuleer een serie konkrete kritiekpunten. Bij de ombuigingen trek ik een streep bij 4 miljard. Ombuigingen naar beneden en naar boven zijn telkenjare denkbaar, afhankelijk van de nieuwste gegevens. Ook de WIR moet hieraan dienstbaar worden gemaakt. Telkenjare moet worden beslist of niet een deel van de beschikbare middelen overgeheveld moet worden van de particuliere naar de publieke sector om arbeidsplaatsenplannen mogelijk te maken. Deze keer ben ík een uur aan het woord geweest. Ik vind het jammer dat mijn spreekbeurt zich afspeelt voor zo'n klein gehoor.

Dries is aan de beurt; Hij kijkt mij bewonderend aan. 'Tsjonge, tsjon-

ge,' zegt hij, 'wat moet ik nou.' Ik ben vertederd.

Hij begint met een aantal vragen die in zijn kring leven. 3½% groei is als uitgangspunt te optimistisch. Het financieringstekort in 1981 zou niet 5 maar 4% moeten zijn. Dat betekent dat hoe dan ook het startpunt 7 miljard zou moeten zijn en niet 4, maar extra-bezuinigingen blijven dan nog onvermijdelijk.

Wat te doen als de voorziene loonmatiging niet lukt? Trouwens: hoe staat de vlag erbij als de twee jaar nullijn voorbij zijn?

De drukstijging is volgens hem te hoog ingeschat.

Op de invulling van de bezuinigingsoperatie wil hij niet nader ingaan. Slechts één opmerking: 'Het kan niet alleen uit de kinderbijslag komen.' Jan is het met mij eens dat het beleid niet exact voor vier jaar is uit te stippelen. Daarvoor zijn de prognoses te ondeugdelijk geworden. De nieuwe economie is niet meer in een econometrisch model te vangen. We willen de winsten bevorderen en die winsten tegelijk omzetten in werk? Hoe doe je dat? Niet door een beleid van 'meer van hetzelfde'. We zullen het moeten hebben van een gerichte technologische vernieuwing. Hoe verbeteren we onze concurrentiepositie ten opzichte van vergelijkbare landen. Door beter management, door meer research, door betere marketing. De Wet op de Investeringsrekening zal daarvoor primair moeten worden gebruikt. Het heeft geen zin het keynesiaanse beleid voort te zetten. De WIR moet modern worden toegepast. Naast de arbeidsplaatsentoeslag, de sectorgewijze benadering, de regionale premiëring, moet vooral ook gedacht worden aan het facettenbeleid en de kleinschaligheid.

Er zal ook een effectiever beleid gevoerd moeten worden tot arbeidstijdverkorting. Ook hij mist een nadere uitwerking van de 'socialisatie van de vraag'.

Joop zal morgen antwoorden. Wel verblijdt hij ons vast met de mededeling dat Memo II door het CPB is doorberekend. De uitkomsten zijn verrassend gunstig. De werkloosheid daalt tot 110.000 in 1981.

Voordat de vergadering gesloten wordt vraagt Dries of hij bij dit onderwerp geen deskundige zou mogen meenemen. 'Jullie weten er zoveel meer van dan ik,' zegt hij op een ontwapenende wijze. 'En jullie kennen me, hoe minder ik ervan weet, hoe harder ik op mijn standpunt blijf staan.' Ik voel een aandrift opkomen om hem bij te vallen, maar Joop ziet problemen. 'Het is een gevaarlijk precedent,' zegt hij. 'Voordat we het weten zitten we met horden specialisten om de tafel. Er komen nog zoveel onderwerpen: onderwijs, defensie.' Ik zwijg. Joop ziet nog wel tussenvormen, zoals afzonderlijke gesprekken. Hij zal erover nadenken. Buiten wacht voor het eerst een auto met chauffeur. Ik maak kennis met mijnheer Rademakers.

Dinsdag 12 juli

De ochtend is voor mezelf. Ik ga wat boodschappen doen in de Utrechtsestraat. Sinds ik aan de Amstel woon vind ik boodschappen doen leuk. De Utrechtsestraat is een unieke winkelstraat. Enerzijds een échte centrumstraat in het hartje van de stad. Anderzijds heeft het alles van een dorpsstraat, omdat iedereen iedereen kent. Alhoewel ik mijn hele leven in Amsterdam heb gewoond, voel ik me voor het eerst buurtbewoner, opgenomen in een kleinschalige gemeenschap. Er zijn uitsluitend kleine winkelzaken in een grote variëteit, alles onder handbereik. De Utrechtsestraat heeft een reputatie van onveiligheid. Wat daarvan waar is, moet betrekking hebben op het gebeuren in de kleine uurtjes. Overdag heerst er een rustieke vredigheid. Ik kan geen winkel binnenstappen of ik stuit op welgemeend medeleven. ‘Dagje vrij? Dat gun ik u! Mensenlief, hoe houdt u het vol?’ is de standaardreactie. Bij ‘Mouwes’ ben ik het langste bezig. De familie verdringt zich om mij te helpen. Intussen vliegen de witzen me om de oren. De heer Mouwes geeft me een pondje vers gebrande pinda's mee. ‘Laat die Van Agt maar eens lekker nasjen,’ zegt hij.

Als ik thuis kom staat de auto al voor. Ook mijnheer Rademakers is een man van de klok. Om twee uur zit ik weer op Algemene Zaken. De pinda's heb ik vergeten. Joop antwoordt op onze kritiek op Memo II. Hij begint met de Wet op de Investeringsrekening. Hij maakt bezwaar tegen mijn voorstel de voeding hiervan te betrekken bij de telkenjare te nemen beslissing of er, afhankelijk van het welslagen van het stimuleringsbeleid, compenserende investeringsplannen in de publieke sector moeten worden ontwikkeld. De premiëring in de marktsector wordt mogelijk gemaakt door oprekking van het financieringstekort. Het is niet verantwoord om datzelfde te doen voor programma's in de collectieve sector. Dan vaar je blind op de bankbiljettenpers.

Mijn blik dwaalt af naar het portret van Zijlstra.

Hij protesteert tegen de aanduiding van Memo II als ‘meer van het zelfde’. Het voorgenomen beleid is afgestemd op een totaal nieuw instrument: de WIR, waarvan Keynes niet had durven dromen.

Memo II is gebaseerd op een fundamentele dubbelkeuze:

1. Zijn de mensen bereid tot een drastische inkomensmatiging?
2. Is de politiek bereid de vrijkomende ruimte gericht aan te wenden om nieuwe arbeidsplaatsen te scheppen?

Als we bereid zijn deze dubbelkeuze voor onze verantwoording te nemen maken we een reële kans om de werkeloosheid terug te dringen. Hij deelt de aangekondigde becijferingen van het CPB uit: inderdaad daalt de werkeloosheid tot beneden de 110.000.

Dat beleid kan alleen van de grond komen als voldaan wordt aan een

aantal ‘institutionele vereisten’. De hervormingsvoorstellen zijn onmisbaar. De lasten zullen rechtvaardig verdeeld moeten worden. Dat vraagt om een inkomensbeleid dat nu vooral gericht is op de aftopping van de bovenkant.

Hij is niet bereid in te gaan op de vraag van Dries wat er moet gebeuren als de inkomensmatiging niet slaagt. Het beleid is gebaseerd op vertrouwen, niet op dwang. Vertrouwen schep je niet met dreigementen.

De betekenis die Jan toekent aan de technologische vernieuwing wil hij wel onderschrijven.

Ik ben niet tevreden met het antwoord. Ik onderschrijf volledig de dubbelkeuze, maar juist daarom is het nodig om over meer sturingsmiddelen te beschikken. Die arbeidsplaatsen moeten er komen. Als het niet lukt in de marktsector dan moet het gat gevuld worden met publieke investeringsplannen. Het stringente onderscheid tussen de particuliere en de publieke sector doet mij té dogmatisch aan. De overheid is de grootste werkgever, maar ook de belangrijkste opdrachtgever aan het bedrijfsleven.

Ook Dries mort. Het gaat niet aan om geen rekening te houden met een eventueel mislukken van de inkomensmatiging. Als het niet lukt, moeten we een passend beleid gereed hebben. Zo kan hij niet werken. Hij kan toch moeilijk naar huis met de boodschap ‘Jongens, ssst, koppen dicht, Joop fietst het wel voor elkaar.’

Jan Terlouw vraagt zich af of de aardgasopbrengst niet structureel kan worden aangewend, bijv. om arbeidstijdverkorting financieel mogelijk te maken.

Joop blijft het op Memo II houden. De WIR blijft de WIR. De nullijn de nullijn. Het aardgas het aardgas.

We gaan naar het Catshuis. Daar staat weer een etentje koud te worden. Dries is er niet bij. Hij geeft er de voorkeur aan nog wat overleg te kunnen plegen. En hij verschijnt weer in het NOS-journaal. ‘We zitten nu op de moeilijkste col. Of we over het topje daarvan heenkomen? Ik hoop het wel. We doen er ook allemaal ons best voor, maar ik zie het topje nog niet.’ Nederland leeft in de ban van de Tour de France.

Als we weer rond de tafel zitten liggen de ontwerpconclusies over de VAD op ons te wachten. Margé, de tweede notulist, heeft hard gewerkt. Dries laat er geen spaan van heel. De ruggespraak heeft niet tot nieuwe inzichten geleid. Stuk voor stuk herhaalt hij zijn eerder genoemde bezwaren. Ik word tamelijk wanhopig. Ik leg nog eens omstandig uit wat een dwaasheid het is om de opeenhoping van correcties te handhaven. De VAD is geboren vanuit de gedachte dat ook in een

twee-sporeneconomie een gecoördineerd loonbeleid een wenselijke zaak is. De vakbeweging kan dan niet anders dan met haar arbeidsvoorwaarden rekening houden met de zwakste bedrijfstakken. Dat betekent dat in de sterkste bedrijven geld blijft zitten dat eigenlijk aan de werknemers toebehoort. Met deze VAD, zeker als die nog verder wordt ontmanteld, gaan juist die ondernemingen vrijuit om wie het begonnen is. 'Voor wie komt het CDA nu eigenlijk op? Voor welke belangen vecht je in hemelsnaam, Dries,' vraag ik getergd. Dries negeert mijn vraag. Voor het eerst werp ik de verkiezingsuitslag in de strijd. 'Je kunt van ons met deze uitslag toch geen stap terug verwachten?' roep ik. Dat is duidelijk de verkeerde toon. Dries slaat dicht. Jan probeert olie op de golven te gooien door een onderscheid te maken tussen oud, al aanvaard beleid en nieuw beleid. Aan het eerste acht hij zich gebonden. Dries niet: 'Ik ben fractievoorzitter van een groepering die met het vorige kabinet slechts een extra-parlementaire binding had,' zegt hij.

We bespreken de samenstelling van het fondsbestuur. 'Waarom niet een bestaand fonds, zoals het Fonds Voorheffing Kinderbijslag?' vraagt Dries. 'Dan mogen van mijn part de werknemers de meerderheid hebben, maar dan zitten tenminste de werkgevers er ook bij.' Nu ontploft Joop. 'Ja, ja, als de werkgevers er maar bijzitten. Moeten de werknemers zich nog keurig in het pak steken ook? Nou, van mij mag het als de werknemers ook in alle andere beleggingsfondsen het mee voor het zeggen krijgen. Maar dat mag niet van de "ruling classes".'

Dries houdt het wel voor gezien. 'Als ik het totale beeld overzie dan is er geen enkele CDA-wens ingewilligd. Hoe vertel ik het mijn kinderen?' Het is weer drie uur in de nacht. We besluiten de zitting op te heffen. Ik vraag wat er met de pers moet gebeuren. Die zit al uren te wachten in een zaaltje van het Congresgebouw. Gewoon niets, vinden Dries en Jan. 'Dat kan niet,' zeg ik. Ik voel me verantwoordelijk voor de getroffen regeling. 'Als we niet gaan, staan ze vanaf morgen weer voor het hek.' Nee, dat kan niet, vinden ook de anderen. Joop stelt voor dat ik ga. 'Op zijn minst kan ik gaan vertellen waarom we niet komen,' opper ik. Dries vindt dat een weinig benijdenswaardige klus, maar vertrouwt mij die volledig toe. Aldus besloten.

Ik begeef me naar het Congresgebouw. Enigszins verwilderd stap ik binnen, maar deins terug als ik zie wat een menigte zich daar heeft samengepakt. Ik schat het aantal journalisten op 50. Drie tv-ploegen staan gereed om de verwachte verklaring rechtstreeks op te nemen. Op de tafel waarachter ik geacht word plaats te nemen, staat een boeket van microfoons.

Ik ga zitten. Er ontstaat een nerveuze stilte. Ik leg een geïmproviseerde

verklaring af, waarin ik namens de drie meedeel dat ik gekomen ben om te zeggen dat wij niets te zeggen hebben. De situatie is kritiek. Het is puur uit hoffelijkheid dat ik gekomen ben.

Men barst uit in stekelige vragen. Waarom is het kritiek? Wat zijn de konfliktpunten? Wie maakt de moeilijkheden? Ik omzeil alles even beleefd als beslist. Helemaal lukken doet het niet. 'Is er geschorst voor nader beraad?' Antwoord: ja. 'Heeft u om dat beraad gevraagd?' Antwoord: nee. 'Jan Terlouw?' Antwoord: nee. 'Van Agt dus?' Ik lach ietwat hulpeloos. 'Bent u buiten uw mandaat getreden?' Antwoord: nee. 'Komt de formateur met nieuwe voorstellen?' Antwoord: nee. Men pakt de spullen in. Er zijn geen vragen meer. Blijkbaar is het beeld duidelijk genoeg. Ik verontschuldig me nog voor het feit dat ik niet meer kon zeggen dan ik gedaan heb. Mijn excuses worden weggewoven. Er klinkt zelfs iets van een applaus. Ik stap in de auto en zak onderuit. Ter hoogte van Wassenaar ben ik al vertrokken.

Woensdag 13 juli

Opnieuw de fractie. Het gezelschap is door de vakantie behoorlijk uitgedund, maar de sprekerslijst neemt niettemin grootse vormen aan als ik mijn tussentijds verslag over de VAD heb uitgebracht. Aan goede raadgevingen geen gebrek. Niemand die op het idee komt een concessie aan te dragen. Integendeel. Elk punt is even belangrijk. Men onderhandelt met de onderhandelaar.

Ook Memo II komt weer aan de orde. Aan de vooravond van de beslissende onderhandelingen wil ik een poging doen de meningsverschillen met Duisenberg te overbruggen. Geen fractievoorzitter vindt het leuk als zijn fractie verdeeld is. Ook ik niet. Uitgangspunt voor de discussie is een voorstel van de financiële commissie om de 4 miljard als uitgangspunt te kiezen en voor het overige te volstaan met tussentijdse bijstellingen, afhankelijk van de dan bekende gegevens. Duisenberg maakt het mij niet eenvoudig. Hij noemt een bijstelling van jaar tot jaar een vlucht naar voren, plansocialisten onwaardig. Wij zijn het immers geweest die de stoot hebben gegeven tot het instrument van de meerjarenramingen. Liever een vervelende visie dan geen visie. Men kan zijn ogen niet sluiten voor de komende jaren, ook al zijn er tal van onzekerheden. Beslissingen van vandaag hebben repercussies voor morgen. Als minister van Financiën kan hij hierin niet meegaan. Als fractielid heeft hij alle begrip voor onze taktische positie in een delicate onderhandelingssituatie.

Het is de eerste keer dat ik onder de indruk kom van zijn argumentatie. Zijn appèl op ons plansocialistisch geweten treft mij in het hart. Het brengt mij aan het twijfelen. Tóch veroorloof ik mij de opmer-

king dat een lange termijnvisie en meerjarige cijferreeksen geen synoniemen behoeven te zijn en dat een planmatige aanpak flexibiliteit en stuurmanskunst niet uit behoeft te sluiten. Integendeel: het één kan niet zonder het ander, getuige ook de snelheid waarmee de 1%-operatie alweer achterhaald lijkt te zijn. Maar ik doe een uiterste poging om een brug te slaan. Ik heb ook goede nota genomen van datgene wat Duisenberg als fractielid heeft gezegd en het begrip dat hij opbrengt voor onze onderhandelingspositie. Omgekeerd vraag ik de fractie begrip op te brengen voor Duisenberg in zijn positie van minister van Financiën. Ik stel vast dat ik voortaan namens de gehele fractie kan opereren op basis van de al eerder vastgestelde uitgangspunten. Duisenberg beaamt dit onder het beding dat hij 'later kan zeggen dat hij gezegd heeft wat hij gezegd heeft'. Wij gaan in harmonie uiteen.

Om 3 uur worden de formatiebesprekingen voortgezet. Plaats van samenkomst: Algemene Zaken. Joop heeft de ontwerp-conclusies over het sociaal-economisch beleid gereed maar besluit te elfder ure deze nog in portefeuille te houden. Eerst moet de VAD worden 'afgeconcludeerd', zoals dit in het afschuwelijke formatiejargon is gaan heten. Maar dat valt knap tegen. Opnieuw heeft de tijd geen raad gebracht. Dries blijft van mening dat het wetsontwerp ondeugdelijk is. Herbezinning is onvermijdelijk. Er zou aan een overgangsregeling kunnen worden gedacht: een verplichte winstdelingsregeling of 'iets' met de vennootschapsbelasting. Jan is daar wel voor in. Is het niet mogelijk 1 of 2 punten van de vennootschapsbelasting te storten in een collectief fonds dat dezelfde doelen dient?

Joop wijst elke gedachte aan een overgangsregeling van de hand. 'Een gepasseerd station.' Dries en Jan houden echter voet bij stuk. Er wordt geschorst voor nader beraad. Ik bel, nadat ik Wierenga niet heb kunnen bereiken, met Dolman. Dick twijfelt geen seconde: 'Geen sprake van. De vennootschapsbelasting hanteren betekent dat niet de bedrijven maar de overheid voor de VAD opdraait. Dat is volstrekt in strijd met de bedoeling.' Joop heropent de vergadering. Zijn stem krijgt iets plechtigs. 'Ik vraag u als formateur of u kunt instemmen met mijn conclusies.' Ook Dries praat nu op een andere toonhoogte. Nu de formateur de deur naar een alternatieve oplossing heeft afgegrendeld is de tijd gekomen om 'harde politieke taal' te spreken. Het wetsontwerp zoals het er nu ligt zou door het CDA niet zijn aanvaard. Het zou op zijn minst ingrijpend zijn geamendeerd. Als hij het totaalbeeld overziet bevatten de conclusies ten opzichte van het wetsontwerp vier pluspunten (het wél voldoen aan de socialistische verlangens) en vier minpunten (het niet voldoen aan de CDA-verlangens). Ons scheiden dus 8 verschilpunten. Hij kan de conclusies dus onmogelijk aan-

vaarden.

De formateur: ‘Ik zal de drie fractievoorzitters morgen elk afzonderlijk ontvangen. Wanneer één van hen de conclusies niet aanvaardt zal ik mij op mijn positie moeten beraden.’

Een goede procedure, denk ik. Niet overhaast, maar wel gedecideerd. En die tweegesprekken zijn een vondst. Dat maakt de terugweg veel eenvoudiger. Ik heb daar graag een half uur voor over.

Donderdag 14 juli

Om half twaalf ontvang ik een delegatie van de werkgeversorganisaties onder leiding van de heer Van Veen. De ontvangst is op mijn kamer, die veel te klein is voor het gezelschap waarin alle schakeringen van het bedrijfsleven vertegenwoordigd zijn. We proppen ons op de beschikbare en aangerukte zetels en laten de struikelende fotografen hun werk doen. Het is een pikant moment voor zo'n gesprek, zo pal voor een dreigende VAD-crisis. Dat onderwerp wordt echter zorgvuldig vermeden. Het gaat over het sociaal-economisch beleid. Van Veen neemt het woord: de situatie is de laatste maanden nog aanzienlijk verslechterd. Er is dringend behoefte aan een ombuiging van het beleid. De voorziene bezuinigingsoperatie is bij lange na niet toereikend. Hij heeft een beter plan op zak, waarvan de effecten reeds zijn doorberekend door het CPB.

Snel werk, denk ik, als ik mijn achterdochtige blik langs de zoveelste tabel laat glijden.

Andere delegatieleden vullen aan. Hun visie is weinig vrolijker. Ik ga in debat. Confronteer ze met mijn kijk op de situatie. Verdedig de dubbelkeuze van Memo II. Van Veen komt terug. Hij is niet voor één gat te vangen. Eerlijk gezegd waardeer ik hem wel. Ik ken hem nog van jaren terug toen hij staatssecretaris was onder Beernink en wij meermalen de degens kruisten over de bestuurlijke reorganisatie. Toen al ontpopte hij zich als iemand die veel meer in zijn mars heeft dan men op het eerste gezicht geneigd is aan te nemen. De werkgevers hebben met hem een goede greep gedaan. Ik heb dat ook aan den lijve moeten ervaren toen ik het in een tv-Frontaaldebat over de omzetting van winst in werk tegen hem heb moeten afleggen. Deze keer verloopt de discussie beter, maar ik ben dan ook het enige jurylid dat aanwezig is. We nemen afscheid, afsprekend dat we dit soort confrontaties vaker moeten hebben.

Om half twee word ik bij Den Uyl verwacht. Ik moet mij een weg banen door een dichte mensenzee. De formatie blijkt een toeristische trekpleister te zijn geworden. De korste weg is volledig versperd. Als ik met een boog mijn doel probeer te bereiken maak ik bijna, onder

het oog van de camera's een doodsmak over een laaghangende parkeerketting. Hoe ik uiteindelijk binnenkom, weet ik niet, maar op het afgesproken tijdstip zit ik oog in oog met Joop. Mijn ja is gauw gegeven, alhoewel ik best nog wat op de conclusies aan te merken heb. We bespreken het uit te brengen advies voor het geval dat het mis gaat: Van Agt formateur. Laat hij het maar met de VVD proberen.

Als ik buiten kom staat Dries al te wachten. We schudden elkaar hartelijk de hand. Spanning verbroedert.

Ik ga naar mijn kamer en schrijf een brief aan Hedy. De volgende dag vertrekt ze naar Fanghetto. Ik wil haar verrassen met een schriftelijk welkom. Al schrijvend mis ik haar al nog voor ze vertrokken is. De brief zal haar weken later bereiken.

Dick Kalk stormt binnen. Dries staat alweer buiten en is aan zijn verkiezingscampagne begonnen. Hij staat temidden van een grote menigte ijsjes uit te delen aan dorstige kinderen. Hij is in een opperste beste stemming.

Ik heb het fractieburo bijeen geroepen, maar voordat we goed en wel op gang zijn gaat de telefoon: Joop. Dries heeft geen ja en geen nee willen zeggen, maar is met een waslijst van wijzigingsvoorstellen gekomen, negen punten in totaal. Ik schrijf ze stuk voor stuk op. Joop wil op drie van de negen punten nog een concessie doen. Ik maak bezwaar: het was stikken of slikken. ‘Waar blijft je geloofwaardigheid als je nu door onderhandelt? Trouwens dan heb ik ook nog wel wat.’ Maar ik beloof hem de drie punten in het fractieburo te zullen bespreken en hem zo snel mogelijk terug te bellen. Jan Terlouw blijkt inmiddels schoorvoetend akkoord te zijn gegaan, ook met de drie wijzigingen.

Het fractieburo staat op zijn achterste benen. Wat is dat nu voor een procedure? Is het niet al mooi genoeg geweest? Maar als ik met klem vraag om in hemelsnaam maar ja te zeggen, gaat men toch akkoord. Ik bel Joop. Joop belt Dries. Joop belt mij: Dries vraagt nader beraad. ‘Ik heb hem tot acht uur de tijd gegeven.’ Het grote wachten begint. Ik ga naar Berloth, het restaurant waar de progressieve bewindslieden en de fractievoorzitters al vier-en-half jaar op donderdagavond gezamenlijk eten. Er hangt een nerveuze sfeer. Er worden druk gissingen en vergissingen gemaakt. Om kwart voor acht keer ik terug naar de kamer. Klokslag acht gaat de telefoon: Joop. Dries heeft gebeld. Als hij het nu moet zeggen is het nee, maar als hij het nu niet hoeft te zeggen is er morgen nog gelegenheid om met zijn fractie te overleggen. ‘Hij vroeg me of ik dat als formateur op prijs zou stellen.’ Dries heeft er echter geen twijfel over laten bestaan dat hij de voorstellen niet in de fractie zal verdedigen. Ik vind dat Joop toch moeilijk om

een fractievergadering van het CDA kan verzoeken.

Joop hangt op. Even later is hij weer aan de lijn. ‘Ik heb hem gezegd er geen bezwaar tegen te hebben als hij zijn fractie nog zou willen raadplegen, maar het wel bezwaarlijk te vinden daar uitdrukkelijk om te vragen. Dries heeft toen zijn definitieve eindoordeel gegeven. Het is nee.’ Hij maakt een aangeslagen indruk. Ik weet hoe moeilijk dit moment voor hem is, terugdenkend aan onze discussies pál na de verkiezingen over de vraag formateur of informateur. Maar er zit niets anders op. Hij moet naar Soestdijk.

Ik vraag hem of ik de pers te woord kan staan. Er ligt ook een verzoek van Brandpunt. Hij ontraadt mij dat ten stelligste. ‘Dat kan helemaal niet. Ik moet eerst het staatshoofd inlichten. Daar kan niet op vooruitgelopen worden. Ik kan wel teruggestuurd worden. Dat is Biesheuvel ook een keer overkomen.’

Geen pers dus en geen Brandpunt. Dick Kalk is maar matig tevreden. ‘De pers staat te trappelen. Ze willen wat weten.’ Mijn nee is nee. Even later komt Dick opgewonden binnen stormen. ‘Dries geeft wel een persconferentie. De pers is om half tien bijeen geroepen.’ Het is kwart over negen. Opnieuw bel ik met Joop. ‘Dat kan niet,’ roept hij vertwijfeld, ‘dat is tegen elk staatsrechtelijk gebruik in. Ik bel onmiddellijk met Dries.’ De persconferentie gaat door. Wij besluiten nu ook alle remmen los te laten. Het is tien over half tien als wij onze komst naar Brandpunt aankondigen. De uitzending begint vijf minuten later vanuit het kamergebouw. Klokslag kwart voor tien loop ik verdwaasd en geheel onvoorbereid de uitzending binnen. ‘Het nee van het CDA is voor ons een doffe dreun,’ hoor ik mijzelf zeggen. Het is nu een heksenketel. Vanuit Brandpunt word ik regelrecht naar Nieuwspoort gesleept, waar de schrijvende pers nét zit te bekomen van de mededelingen van Dries. Voor velen van hen dringt de tijd. Het sluitingsuur voor de ochtendbladen is nabij. Ik geef mijn visie op de ontstane crisissituatie en ontwijk zorgvuldig de vragen over de eventuele gevolgen. Joop zit nog bij het staatshoofd. Mijn visie blijkt op nogal wat punten af te wijken van die van Dries. Met grote weerzin begeef ik mij in de nietes-welles-strijd. IJlings vertrek ik weer naar het kamergebouw voor een extra-uitzending van Den Haag Vandaag. Ik moet wachten, want Dries is nog bezig. De misverstanden zijn niet van de lucht. Terwijl ik wacht deelt Ton Planken miljoenen kijkers hatelijk mee dat de heer Van Thijn niet kan komen, omdat hij druk bezig is de schrijvende pers te woord te staan. Het is tegen middernacht als ik ‘toch’ in het beeld verschijn. Vraag: ‘We hebben Van Agt straks horen zeggen dat hij eigenlijk nog wel een dagje respijt had willen hebben. De formateur zag er geen brood in. U zelf misschien wel?’

Het ‘bedrijfsongeval’ ligt weer op tafel. Evenals bij de kabinetscrisis in maart probeert Dries een politieke breuk te bagatelliseren tot een misverstand. Ik begin moeizaam aan de weerlegging. ‘Er botsen twee maatschappijvisies.’ Ik vraag me af of de kijkers me nog zien zitten.

2 Albeda informateur

Vrijdag 15 juli

Het is 15 juli. De einddatum die Joop zich gesteld had is aangebroken. Maar zo heeft hij het niet bedoeld.

Ik word wakker met een enorme kater. Er doemt een dubbele leegte op. Ik ben geen fractievoorzitter meer. Joop zal nu verder de onderhandelingen moeten voeren. En Hedy is bezig met koffers pakken. Om 4 uur vertrekt de trein. Ik zal alleen achterblijven met de poezen.

Die dubbele leegte biedt toch nog een perspectief. Ik kan misschien snel nakomen, al is het maar voor een korte tijd. Een tweede voorzitter kan best even gemist worden. Zeker als Van Agt het nu eerst een poosje met de VVD gaat proberen. We klampen ons tijdens het koffers pakken aan die gedachte vast.

De telefoon gaat: Joop. Hij sluit niet uit dat er toch een informateur komt om te lijmen. Hij piekert er niet over om weer fractievoorzitter te zijn. ‘Jij hebt het goed gedaan. Ik neem liever even afstand.’ Ik protesteer. Dat zal de fractie niet pikken. Ik stel voor de fractievergadering van maandag af te wachten. Joop gaat akkoord maar vindt wel dat ik naar de koningin moet. Hij is tenslotte net geweest als ex-formateur. We breken het gesprek af. Opnieuw gaat de telefoon: Het kabinet van de koningin. Of ik vanmiddag al op Paleis Huis ten Bosch zou kunnen komen. Ik ben wanhopig. Als ik ja zeg kan ik Hedy niet eens naar de trein brengen. Dat is toch al te gek. Ik breng dit persoonlijk element in discussie en ontmoet daarvoor alle begrip. De traditionele volgorde zal worden doorbroken. Ik mag vanavond om half acht komen.

Intussen zijn de koffers gepakt. Het reisgezelschap doolt onrustig door het huis op zoek naar iets wat nog vergeten zou kunnen zijn. Ik smeer broodjes voor onderweg. Hajo komt met de verzamelde werken van Jan Terlouw aandragen. ‘Die moet je lezen. Hardstikke goed,’ zegt hij, bezorgd dat ik mij zal vervelen.

We vertrekken tijdig naar het Centraal Station en zoeken onze weg naar de gereserveerde plaatsen. Even later arriveert Mary Boom om haar zoontje Mark Anton, Hajo's vriendje dat meegaat, af te leveren.

Gelaten wachten we het uur van vertrek af. Pal voordat de trein zich in beweging zet informeert Hedy, min of meer als grap, of Mark Anton zijn pas bij zich heeft. Mary verstijft en begint te huilen. Hajo wordt krijtwit. Hedy is sprakeloos van schrik. De trein rijdt weg. Ik ren mee en roep, geruststellend, ‘Maak je maar geen zorgen, ik maak het direct voor elkaar. Ik regel het wel,’ bij god niet wetend hoe.

Als de trein is vertrokken, sleep ik Mary mee naar de auto. ‘Kom mee,’ zeg ik ‘we gaan onmiddellijk bellen.’ Ik straal groot zelfvertrouwen uit.

Op weg naar huis denk ik aan Buitenlandse Zaken. Misschien is er in Ventimiglia wel één of andere consul die bij aankomst iets kan regelen. Het is kort dag. Vrijdagmiddag half vijf, straks is er niemand meer te bereiken. Thuis tref ik Berend-Jan, mijn assistent nog aan, die meteen driftig begint te bellen. Het lukt zowaar om nog een ambtenaar te pakken te krijgen, maar die ziet niet zo één-twee-drie een oplossing. In mijn somberste gedachten zie ik de douane de trein al binnenkomen. ‘Wat, heeft deze jongen geen pas bij zich? Mag ik u vriendelijk verzoeken de trein te verlaten.’ Ik zie Hedy al staan, met drie kinderen, 's avonds, op een verlaten grensstation. Had ik dan toch maar niet beter in kunnen stappen en mee kunnen rijden? Plotseling krijg ik een idee. We vragen de ambtenaar of het mogelijk is de Nederlandse douane telefonisch te vragen om een identiteitskaart uit te schrijven en die in de trein te bestemder plaatse af te leveren. Toevallig weet ik het nummer van wagon en couchettes uit mijn hoofd. De ambtenaar belooft het te zullen proberen, maar veel kans geeft hij ons niet. Het is hoogst ongebruikelijk en het loopt bovendien tegen vijven. Nog voordat de trein Nederland verlaat heeft Mark Anton zijn identiteitskaart. Twee marechaussees komen, aanvankelijk tot Hedy's schrik, bij Venlo de coupé binnen, om hem te overhandigen. Even later verschijnt de Duitse douane. Uiteraard horen we dat pas vele uren later. Voor het moment wachten we met kloppend hart de gebeurtenissen af.

Ik rij naar Den Haag, naar Paleis Huis ten Bosch. Ik bezoek, ten tweede male, de koningin om advies uit te brengen. Mijn eerste keer was na de crisis over de grondpolitiek.

Mijn advies wijst maar in één richting: die van Van Agt.

‘Nu de heer Den Uyl heeft moeten constateren, dat zijn poging om een parlementair meerderheidskabinet van PvdA, CDA en D'66 te vormen thans geblokkeerd is, moge ik u adviseren de fractievoorzitter van het CDA opdracht te geven alternatieve mogelijkheden om tot een meerderheidskabinet te geraken, af te tasten.

Ondanks het feit, dat de verkiezingsuitslag onverminderd in de rich-

ting wijst van een progressief kabinet en de ernst van de sociaal-economische situatie noodzaakt tot een snelle totstandkoming daarvan, maakt de aard van de gerezen conflicten voornoemd advies in dit stadium onontkoombaar. Doorslaggevend daarbij is, dat de ex-formateur, ter motivering van zijn conclusie, heeft moeten vaststellen, dat het door de fractievoorzitter van het CDA ingenomen standpunt ten aanzien van de vermogensaanwasdeling getuigt van onvoldoende bereidheid de noodzakelijke voorwaarden te scheppen voor de medewerking van de vakbeweging aan het te voeren sociaal-economisch beleid.

Onder die omstandigheden is het voor de PvdA onmogelijk daarvoor verantwoordelijkheid te nemen. Op de fractievoorzitter van het CDA rust, naar onze mening, thans de plicht de alternatieve mogelijkheden die hem kennelijk voor ogen staan om tot een meerderheidskabinet te komen, te onderzoeken op hun realiteitswaarde.'

Als ik dit advies uitbreng blijkt deze trein de grens al te zijn gepasseerd. Mijn 'persoonlijk element' is niet zonder politieke gevolgen. De door mij beoogde formateur is al geweest en zit zijn denkbeelden in TROS-Aktua te ontvouwen. 'Ik heb niet gebroken en ik behoef dus ook niet te betalen,' zo verklaart hij. 'Ik heb altijd gezegd: wij hebben geen principiële bezwaren tegen de VVD - de VVD is een constructieve, grote, democratische partij, het is niet het punt dat we niet zouden willen onder geen omstandigheid - maar je moet gewoon nuchter constateren, dat CDA/VVD een heel kleine en dus wankele regeringsmeerderheid zou opleveren, derhalve geen stabiel kabinet.'

Onthutst keer ik terug naar Amsterdam. Thuis wachten de poezen me op.

Zaterdag 16 juli

Een saai weekend begint. Ik slaap uit. Op bed lees ik de weekbladen en begin aan *Oorlogswinter* van Jan Terlouw. Die zit zelf op zijn boot op het IJsselmeer, lees ik later in de NRC in zijn 'Hollands Dagboek'. Ook Dries is er tussenuit, naar de Tour de France. Hij is er getuige van hoe Joop Zoetemelk op indrukwekkende wijze een bergtijdrit op zijn naam schrijft. Maar niet op elke overwinning rust een zegen. Joop Zoetemelk wordt later op doping betrapt en de overwinning wordt hem ontnomen. Maar dan is Dries alweer terug.

Ikzelf heb behoorlijk de pest in. Eindelijk eens rustig thuis, is thuis er niet. Ik wacht met spanning op een telefoontje en begin aan mijn derde brief.

Als ik het NRC-scryptogram heb opgelost, gaat eindelijk de telefoon: Hedy. Behoudens enige vertraging is alles goed verlopen. Pas nu hoor

ik van de identiteitskaart. Iedereen is reuze trots dat ik dat voor elkaar heb gekregen. Morgen bellen we weer. De uren kruipen voorbij.

Maandag 18 juli

De fractie komt bijeen. Het voorzitterschap staat weer ter discussie. ‘Ed moet blijven,’ vindt Joop. Ikzelf denk daar anders over. ‘Als Joop het weer doet is het toch maar tijdelijk,’ vinden de meesten. ‘Dat heen-en-weer is heel slecht,’ vindt Vondeling. Anderen zijn van mening dat de ‘duidelijkheid’ vereist dat Joop zijn plaats weer inneemt. Bij de stemming wordt Joop tot zijn genoegen met grote meerderheid verslagen. ‘Ik ga er een paar dagen tussenuit,’ fluistert hij me toe. Ik knik berustend. Het is hem gegund.

We beraden ons op de politieke situatie. Nu Dries niet wil, hangt ons een CDA-informateur boven het hoofd. Het zou geen prettig vooruitzicht zijn als die ook het sociaal-economisch beleid zou gaan doen, gesteld dat we al uit de VAD komen. Hopelijk wordt de schade beperkt tot een niet al te ruime opdracht.

Er hangt een vervelende nietes-welles-sfeer rond de beëindiging van de formatie-Den Uyl. Het CDA vindt dat Joop te snel heeft teruggegeven. De fractie vindt vrij algemeen dat in een informeel politiek overleg klaarheid geschapen moet worden over de feiten. Als het om een principiële breuk gaat, en dat is het geval, dan kunnen we toch maar niet zo in een lijmpoging stappen? Óf Van Agt gaat alsnog praten met de VVD, óf Joop moet weer zo snel mogelijk heroptreden als formateur. Kortom, we weten het niet. Trouwens, het advies is al uitgebracht.

De situatie wordt er niet overzichtelijker op als blijkt dat Dries een schriftelijke reactie heeft opgesteld op het eindverslag van Joop. Hij laat werkelijk geen feit heel. Hij ontkent op donderdag met een waslijst van verlangens te zijn gekomen. Ook het beslissende telefoongesprek is niet juist weergegeven. Hij begrijpt niet dat Joop heeft kunnen concluderen dat bij het CDA ‘een onvoldoende bereidheid aanwezig is de noodzakelijke voorwaarden te scheppen voor de medewerking van de vakbeweging aan het te voeren sociaal-economisch beleid.’ Een opeenhoping van misverstanden en nodeloos bovendien. De brief wordt nog niet gepubliceerd. Wél publiceert het Kabinet der Koningin dat het staatshoofd hedenmiddag de voorzitter van de CDA-fractie heeft ontvangen ‘en hem de opdracht heeft verstrekt een kabinet te vormen dat geacht mag worden op een meerderheid in het parlement te zullen steunen.

Mr. Van Agt heeft de Koningin verzocht deze opdracht niet te behoeven aanvaarden.’

Joop laat het er niet bij zitten. Ook hij klimt in de pen en zet de feiten nog eens op een rijtje. ‘Ik meen goed te doen deze brief niet openbaar te maken. Wel zend ik afschrift aan de fractievoorzitters van PvdA en D'66, in de misschien niet verwaarloosbare hoop, dat een nadere overweging van de preciese gang van zaken een sleutel zou kunnen leveren voor de opheffing van de blokkade, waarvan ik gewag heb gemaakt.’ Ik stel mij tot taak naar die sleutel op zoek te gaan. Het is afschuwelijk dat Joop in zo'n feitenstrijd wordt betrokken en min of meer voor leugenaar wordt gezet. ‘Ga jij er nu maar even tussenuit,’ raad ik hem aan. Ik bel met Hedy. Mijn komst zit er voorlopig niet in. De teleurstelling is groot.

Dinsdag 19 juli

Ik moet opnieuw verschijnen op Paleis Huis ten Bosch. IJlings haal ik het fractieburo bij elkaar. Een CDA-informateur met een zeer beperkte opdracht lijkt ons onvermijdelijk, nu Van Agt geweigerd heeft met de VVD te gaan praten. Maar Joop moet zo snel mogelijk weer aan de slag kunnen. Met die boodschap ga ik op pad.

‘Nu de fractievoorzitter van het CDA in dit beslissende stadium van de formatie geweigerd heeft de opdracht te aanvaarden om een CDA/VVD-kabinet te vormen en daardoor is komen vast te staan dat een dergelijk meerderheidskabinet thans geen realiteitswaarde heeft, rest er geen andere mogelijkheid dan dat de heer Den Uyl in de gelegenheid wordt gesteld zijn afgebroken werkzaamheden als formateur weer op te vatten op het punt waar hij op onoverkomelijke moeilijkheden is gestuit.

Om dat mogelijk te maken is het noodzakelijk dat de politieke verschilpunten die zijn gerezen naar aanleiding van de eindvoorstellen inzake de vermogensaanwasdeling uit de weg worden geruimd.

Ik moge u adviseren een daartoe beperkte informatie-opdracht te verstrekken aan iemand uit de kring van het CDA, waarbij mijn gedachten uitgaan naar de vice-president van de Raad van State, de heer dr. Mr Ruppert’, aldus de woorden waarin ik mijn advies giet.

Tijdens de persconferentie na afloop kost het mij moeite om duidelijk te maken waarom het CDA de VVD als alternatief heeft afgezworen. Van Agt zou op dat punt heel wat minder uitgesproken zijn geweest. Toch overheerst het begrip. ‘Van Thijn zou er verstandig aan doen de weigering van Van Agt om een CDA/VVD-kabinet te vormen als positief uit te leggen,’ schrijft Frits van der Poel. Hij wordt op zijn wenken bediend.

Ik bel Dries op om te vragen of hij bereid is tot een informeel overleg om de feitenstrijd op te helderen, samen met Jan Terlouw. Hij gaat

graag akkoord, evenals Jan. We zullen elkaar morgen op de kamer van Dries ontmoeten.

Woensdag 20 juli

Om half elf treffen we elkaar op Justitie. Zuchtend gaan we aan de slag. Voor ons liggen het eindrapport van Joop en de beide brieven. ‘Joop is een sympathieke schelm,’ zegt Dries als opening. Daarna zijn we het verrassend snel eens.

Ik noteer: de inhoudelijke weergave van de negen geschilpunten is grotendeels juist. Gezamenlijk vormen zij een substantieel politiek meningsverschil tussen PvdA en CDA. De ontstane discussie over de weergave van de feitelijke meningsverschillen in het eindrapport moet op misverstanden berusten. De formateur was zonder enige twijfel gerechtigd de avond van de 14de juli tot zijn eindoordeel te komen. Ook de twist over het befaamde telefoongesprek kan gekwalificeerd worden als ‘een nodeloos misverstand’. Dries verklaart dit nu als ‘geëcarteerd’ te beschouwen. Jan en ik lopen samen terug naar het Binnenhof. Ik vertel hem dat ik *Oorlogswinter* heb gelezen. Hij is aangenaam verrast. ‘*De Koning van Katoren* is interessanter,’ zegt hij. ‘Dan zal ik dat ook lezen,’ beloof ik.

Binnen een uur komt de eerste journalist informeren of er vanmorgen een informeel overleg is geweest. Men heeft ons het departement zien verlaten. Die middag al zouden we elkaar terugzien. Op Huis ten Bosch. We worden gedrieën bij de koningin ontboden. Een ongebruikelijke gebeurtenis in ons constitutioneel bestel.

's Avonds deelt het Kabinet der Koningin mee:

‘Hare Majesteit de Koningin heeft heden namiddag op Paleis Huis ten Bosch Prof. Dr. W. Albeda ontvangen en hem verzocht een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheden om de tijdens de formatie Den Uyl gerezen meningsverschillen uit de weg te ruimen, opdat deze formatie hervat kan worden.’ ‘Een puike man,’ zegt Dries in het NOS-journaal. En een puike opdracht denk ik bij mezelf.

Ik maak een verslag van het informeel gesprek op Justitie.

Donderdag 21 juli

Albeda informeert eerst zichzelf. Voor mij is het afwachten. Ik doe Hedy's moeder uitgeleide op Schiphol. Zij gaat naar Israël.

Ik laat het verslag bij Jan en Dries bezorgen en vraag per ommegaande reacties. Jan is akkoord. Dries vraagt uitstel.

's Avonds lees ik *De Koning van Katoren*. De onmogelijke opgaven die Stach moet volbrengen om koning te worden. En zijn eerste beslissing als hij tot koning is gekroond: ‘Stach laat de oude ministers bij

zich komen. “Minister kunt u niet blijven,” zegt hij. “Maar ontslaan uit 's Rijksdienst wil ik u ook niet. Ik zal u een andere taak geven”.’

‘Die Jan,’ denk ik.

De bel gaat. De chauffeur van Dries staat voor de deur met een enveloppe. Ik scheur hem open: mijn verslag met tal van correcties. Moedeloos probeer ik in slaap te vallen.

Vrijdag 22 juli

Professor Albeda is de naam. Ik kom binnen voor een eerste ‘brainstorming’. Hij heeft zijn kampementen opgeslagen in de Eerste Kamer. Het verzet de zinnen. De bediening is prima. ‘Wat wilt u drinken, professor? Een kop koffie, professor? Natuurlijk, professor. Jeetje, kreetje, ik zal het onmiddellijk halen.’

Ik zou hem graag mijn verslag hebben aangeboden, maar ik heb Dries niet meer kunnen bereiken. Ik was het met verschillende correcties niet eens, maar heb toch geprobeerd een nieuwe tekst te maken die ik hem telefonisch had willen voorleggen. Maar hij bleek onbereikbaar. Niet op zijn departement, en thuis in het weekend niet te bellen.

Ik volsta nu met een vooraankondiging. ‘U kunt zich hoe dan ook ontslagen achten van de noodzaak een nader onderzoek in te stellen naar de feitelijke gang van zaken,’ zeg ik. ‘De meningsverschillen over de feiten zijn overbrugd. Het gaat nu alleen nog maar om de echte geschilpunten.’

‘Alleen nog maar?’ verzucht Albeda.

Ik had het hem niet eenvoudig gemaakt met mijn publieke mededeling dat ik ‘geen wisselgeld’ meer had. ‘Toch is dat zo,’ zeg ik. Wij waren immers uitonderhandeld toen Van Agt nog met zijn punten kwam? De PvdA heeft het achterste van de tong laten zien, wetend dat het stikken of slikken was. Het CDA vindt dat Den Uyl te vroeg heeft teruggegeven. ‘Nou, laten ze dat maar waarmaken.’ Ik haal per ongeluk De Tijd uit mijn tas. Daarin staat een interview met Boersma: ‘Hier is van twee kanten onvolwassen politiek bedreven.’ Albeda weet genoeg. Hij laat mij uit.

Zaterdag 23 juli

Carla en Marion zijn van vakantie terug en het weekend bij mij. Het weekend. Ook voor hen heeft de formatie gevolgen. Een vakantie met mij doorbrengen is er niet bij.

De NRC brengt het ‘Hollands Dagboek’ van Jan Terlouw. Ik lees gretig. Hij is erg vriendelijk. Zijn gesprekspartners zijn, zonder enige uitzondering, ‘scherpzinnig’. ‘Dat maakt deze formatiegesprekken, ofschoon vermoeiend, tot een genoegen.’ Wel ben ik ‘de breedvoerig-

ste van het gezelschap'. Daar staat tegenover dat het opvalt 'hoe goed hij altijd is voorbereid'. Ik ben tevreden.

Maandag 25 juli

We zijn gedrieën bij Albeda besteld. Voor het eerst zie ik Dries weer. Voordat de vergadering begint laat ik hem het bijgesteld verslag zien. Hij gaat joviaal akkoord. Ik deponeer het formeel bij de informateur, die het ongelezen in zijn dossier stopt. Hij heeft zijn conceptconclusies al klaar.

Hij begint met een viertal uitgangspunten. 'Dat is geen franje,' zegt hij. Ze tonen aan dat er geen sprake is van botsende maatschappijvisies. Ze worden snel aanvaard.

Het gaat nu weer over de VAD. 'Ik wil een substantiële VAD, geen fopspeen,' zeg ik. 'Wat is dat,' vraagt Dries. 'Is de opbrengst nu zo laag, omdat de struktuur van de VAD niet deugt, of is-ie zo laag omdat het zo slecht gaat met 's lands economie? Ed hijst de stormbal, maar zet de zaken op de kop.'

Ik breng de opeenhoping van correcties weer ter tafel. Jan wijst erop dat, als aan al mijn verlangens is voldaan, dat ene tientje per werknemer twee tientjes wordt. 'Dat is nog niks.' Het is een 'psychologisch' instrument. Ik wijs erop dat het een psychologische fout van de eerste orde zou zijn wanneer we erin zouden berusten dat de 'grote jongens' er buiten vallen. Albeda is het met mij eens. Hij herinnert zich als commissaris van een grote bank hoe verbaasd hij was toen de president-directeur meedeelde dat zij er geen pijn aan zouden hebben. Ik sla toe. 'Zie je wel.' De tekst over de correcties wordt belangrijk aangescherpt.

Daarmee zijn de problemen nog niet de wereld uit. Er ontstaan heftige discussies over de eis van Dries dat het individuele deel omhoog moet en aftrekbaar wordt van de vennootschapsbelasting en mijn eis dat het percentage in de komende jaren oploopt tot 25%. Albeda vraagt of we de mening van de fracties zouden willen peilen.

Dinsdag 26 juli

De fractie zit weer gretig klaar. Ik breng verslag uit. Met nieuw enthousiasme. Het onderhandelen met een CDA-informateur is mij goed bevallen. Bij Joop had ik toch steeds het gevoel met iets van een rollenspel bezig te zijn. Maar nu zit ik in de positie van één tegen allen. Nu kan ik all-out.

De fractie is achterdochtig. We dachten dat je geen wisselgeld meer had, maar als we je zo horen zit je toch wel in te leveren. Het maximum voor het individuele deel omhoog? Geen sprake van. De af-

trekbaarheid daarvan? Dat had je gedacht. Er staat te weinig tegenover. Trouwens, als we ook maar enige concessie doen, bevestigen we alsnog de lezing dat Joop te vroeg heeft teruggegeven.

Ik vind dat ik te weinig ruimte krijg. Zo kan ik niet uit de voeten. Ik vraag mandaat op twee punten: een hoger maximum voor het individuele deel, van 2 naar 3% en de aftrekbaarheid daarvan. Ik bezweer de fractie dat ik zal zorgen dat het er dubbel-en-dwars uitkomt en dat ik pas in het uiterste geval deze kaarten zal laten zien. Het mag niet baten. Ik word kort gehouden. Met pijn en moeite ziet men de 3% door de vingers. De aftrekbaarheid wordt echter met een overweldigende meerderheid afgestemd.

Met een mandaat van niks verlaat ik de vergadering. Ik pieker me suf hoe ik me uit dit wespennest zal redden. Ik bel Albeda: zit er een exemplaar van het steekproefonderzoek van Financiën in het dossier? Hij zal kijken. Ik steek het Binnenhof over. Het duurt even voordat iedereen rond de tafel heeft plaats genomen. Eerst worden de bestellingen opgenomen. ‘Wat mag het wezen, professor? Een glas melk? Natuurlijk, professor. En u, excellentie? Jeetje, kreetje, zou u ook niet een glas melk nemen? Denk toch aan uw gezondheid, excellentie.’ De vergadering begint. Albeda zit, rechts van mij, aan het hoofd van de tafel. Links van mij Jan Terlouw. Tegenover ons Margé, de notulist en rechts van hem Dries van Agt.

Punt van orde. Het geheime steekproefonderzoek van Financiën is aanwezig. Ik vraag of wij het mogen inzien. Dat mag. Ik begin te lezen, maar word weinig wijzer. Het is een dik rapport met vrijwel uitsluitend tabellen, tabellen en nog eens tabellen. Die kan ik niet zo snel beoordelen. Albeda kijkt mee en is zo vriendelijk mij op een voetnoot te attenderen. ‘Dat betekent dat de banken, de verzekeringsmaatschappijen en de grote industriële ondernemingen niet VAD-plichtig zullen zijn,’ lees ik. ‘Kip ik heb je,’ denk ik. ‘Kijk nou eens,’ roep ik. ‘Er hoeft niets meer onderzocht te worden. Het is onderzocht. Dit kan toch niet, Dries.’ Dries reageert afhoudend. ‘Dit gaat me wat te rap,’ zegt hij. ‘Al die tabellen zeggen me niets.’ ‘Een voetnoot kan je toch wel lezen,’ zeg ik hatelijk. ‘Maar niet beoordelen,’ zegt Dries. ‘Ik kom er nog wel op terug,’ kondig ik aan.

Wij brengen nu eerst beurtelings verslag uit van onze fractievergaderingen. Ik schilder mijn mandaat af in de zwartste termen. Dries geeft een wat roziger beeld. Hij is bereid tot enkele tegemoetkomingen. Wat het CDA volstrekt afwijst is de benadering: de opbrengst moet × zijn, dus sjorren we links en rechts aan de uitgangspunten om dat te halen. Wel zijn we bereid enige bijstellingen op eigen merites te beoordelen. Het CDA ziet af van de eis de hele VAD aftrekbaar te maken, vol-

staan wordt met het individuele deel. Het CDA ziet voorts af van een verhoging van het maximum tot 4%, mag 3% worden: ‘Ik kijk sip, volgende punt,’ zegt hij. Een minderheid van de fractie is bereid het fonds te aanvaarden. ‘Ik ben bereid die minderheidsopvatting tot de mijne te maken.’

Albeda noteert dat hier toch wel behoorlijk is uitgepakt. Het wachten is nu op Van Thijn. Een informateur heeft tot taak het evenwicht te bewaken. Het minste wat nu van de PvdA verwacht kan worden is instemming met de aftrekbaarheid. Ik voel me in de tang genomen. Ik proef dat Albeda zijn ziel en zaligheid op die aftrekbaarheid heeft gezet, maar het lijkt me ook niet iemand die graag wil mislukken. Als ik al akkoord ga met die aftrekbaarheid dan zal ik me daar duur voor laten betalen. Ik weiger om de aftrekbaarheid bij voorrang te behandelen en vraag de ontwerpconclusies nu punt voor punt te mogen doornemen. Dat mag.

We zijn weer terug bij de correcties op de waardering van het eigen vermogen. ‘Eerst moet vaststaan dat de VAD weer in overeenstemming wordt gebracht met zijn oorspronkelijke doelstelling,’ zeg ik. ‘De voetnoot spreekt boekdelen.’ Albeda valt me bij. Na enige discussie komen we uit op de volgende formulering: ‘De VAD-grondslag behoort te functioneren overeenkomstig de doelstelling van een evenwichtige en generale werking. Het wetsontwerp wordt vanuit dit gezichtspunt onderzocht op cumulatie van correcties op de waardering van het eigen vermogen. Eventuele dubbeltellingen worden gecorrigeerd.’

‘Dat is alvast binnen,’ denk ik. Deze formulering is een duidelijke verbetering ten opzichte van de conclusies van Den Uyl.

We komen toe aan de aftrekbaarheid. Ik wijs op de relatie met het volgende punt: het heffingspercentage. Dat moet in enkele jaren oplopen tot 25%. ‘Het is óf het één, óf het ander. Of het blijft gewoon 20%, maar dan kan ook van aftrekbaarheid geen sprake zijn. Of het loopt op tot 25% en dan wil ik over die aftrekbaarheid wel spreken.’ Albeda kijkt zorgelijk. Nu heb ik hém in de tang. Hij stelt voor eerst de andere punten te behandelen. Daar komen we in grote lijnen uit, behalve de 3% individueel. Dries komt terug op de aanvaarding van het fonds. Ik speel mijn mandaat uit: nu het CDA het fonds heeft aanvaard wil ik op de 3% wel een concessie doen. Het wordt genoteerd.

Er wordt een maaltijd opgediend. ‘Jeetje, kreetje, professor, u laat het toch niet koud worden?’ We leggen de papieren even opzij.

Als alles weer is afgeruimd blijft alleen nog de vork liggen: aftrekbaarheid individueel versus het oplopende percentage. ‘Daar moet uit te komen zijn,’ zegt Albeda. Hij suggereert het ene tussenvoorstel na

het ander. Ook Jan is bijzonder creatief: na twee jaar wordt een ophoging overwogen, gelet op 's lands economische situatie. Beurtelings knikken Dries en ik nee. Òm 9 uur wordt er geschorst. Dries heeft de behoefte aan beraad. Albeda had beloofd het staatshoofd te informeren. Ik zou om 9 uur Hedy in Fanghetto bellen. Er is in het plaatsje maar één telefoon. Daar zit ze nu te wachten. We besluiten om 10 uur weer terug te zijn. Ik ga eerst bellen. 'Het ziet er naar uit dat ik komend weekend even aanwip,' roep ik. Vreugde.

Vervolgens ga ik ook in beraad. De mensen die ik spreek, schrikken van de situatie. Hoe kon ik in hemelsnaam de aftrekbaarheid bespreekbaar maken? Daarmee ga ik buiten het mandaat. Dat pikt de fractie niet. Ook Joop vindt dat ik dat niet kan maken.

Voordat ik terugga bereikt mij een pikante informatie. Het CDA zou van plan zijn, als we er vanavond niet uitkomen, Albeda eerst Memo II te laten doen. Ik ben op mijn qui vive.

Om 10 uur gaan we verder. Er is geen verandering gekomen in de standpunten over en weer. Dries brengt de discussie op een hoger plan. 'Deze VAD lusten we niet,' zegt hij. 'Als we hem pikken dan is dat terwille van een in vrede te voeren sociaal-economisch beleid.' Hij stelt voor om óf ons eindoordeel op te schorten tot na de behandeling van Memo II, óf nu tot een akkoord te komen onder het voorbehoud dat ook over Memo II overeenstemming wordt bereikt.'

'Aha,' denk ik, 'uitkijken, Van Thijn.' 'Met wie heb jij in de pauze gesproken?' vraag ik. 'Met Frans, maar alleen over de inhoud van Memo II,' zegt Dries in een poging mij gerust te stellen.

Ik ga echter voluit. Dit is onaanvaardbaar. We zitten midden in een diskussie over de VAD. We kunnen niet zomaar de agenda omgooien. Dat pik ik niet. Als het voorstel van Dries wordt overgenomen, beschouw ik de informatie-Albeda als mislukt. Ik informeer of de voorzitter bereid is de vergadering gewoon voort te zetten.

Albeda knikt. Ik zeg dat ik dan uitsluitend over een akkoord wil spreken. Een voorwaardelijk akkoord is geen akkoord. Jan Terlouw valt mij bij. Ik vraag Albeda of hij, áls we een akkoord bereiken dan morgen eindrapport zal uitbrengen. Albeda bevestigt dit.

Ik stel voor dan maar gewoon door te gaan. Albeda vraagt of Dries daar ook toe bereid is. 'Als de informateur zegt: doorgaan met de VAD, dan gaan we door met de VAD,' zegt Dries. We gaan door met de VAD.

De vork ligt weer op tafel. Ik besluit mijn fractie te trotseren en in te stemmen met de aftrekbaarheid van het individuele deel, mits het heffingspercentage elk jaar met een punt wordt verhoogd.

Dries denkt na. Albeda wordt ongeduldig. 'Toe nou, Dries,' zegt hij.

Dries gaat akkoord.

We zetten ons aan de eindtekst. Dries wijst erop dat het niet nodig is het fonds als een apart punt op te nemen. Conclusie 1 luidt immers: 'De door het kabinet-Den Uyl ontwikkelde opzet van de VAD wordt aanvaard.' Het is voor hem een kwestie van optiek. Ik wil niet de beroerdste zijn. Rond middernacht zijn we er uit. Ik neem afscheid van Albeda.

Beneden zit de pers te wachten. Ik mag ze als eerste te woord staan. 'Ten opzichte van de conclusies van Den Uyl moet ik op vier verschillen wijzen,' zeg ik: 'Twee pluspunten en twee minpunten.' Opgelucht vertrek ik naar Amsterdam.

Woensdag 27 juli

De fractie zit mij ontstemd op te wachten. 'Sorry mensen,' zeg ik. 'Ik ben buiten mijn mandaat gegaan. Maar ik vond dat het moest. Het is dubbel-en-dwars terugverdiend. Bovendien kan nu Den Uyl weer optreden.' VAD-specialist Wierenga maakt de balans op: Het eindresultaat is beter dan bij Den Uyl. We moeten Ed maar niet te hard vallen. De stemming wordt milder. De discussie spitst zich nu toe op de vraag hoe herhaling in de toekomst kan worden voorkomen. Nood breekt wet, maar die nood mag niet opnieuw ontstaan. Een fractiemandaat kan alleen na hernieuwde raadpleging doorbroken worden. Ik beloof beterschap. Alleen Hans Kombrink laat het er niet bij zitten. Was er wel sprake van een noodsituatie? Hij stelt een hele serie feitelijke vragen en citeert uit zijn aantekeningen wat ik bij vorige gelegenheden heb meegedeeld. Hij konstateert spanning.

Ik interrumpeer fel, hevig geïrriteerd. Ik word al ellendig van die eeuwige feitenstrijd met Van Agt. Moet ik nu ook met Kombrink in de feitenslag? Hans is hevig gepikeerd. Hij wenst niet met Van Agt vergeleken te worden. Er komt een tweede ronde. De vergadering neemt uren in beslag. Uiteindelijk gaat iedereen akkoord. Hans en ik gaan naar mijn kamer om ons geschil bij te leggen. Het kost ons weinig moeite.

De pers is prima. 'Akkoord over VAD-wetsontwerp blijkt veel gunstiger voor links,' schrijft De Volkskrant. 'Links kan tevredener zijn met compromis over VAD dan rechts,' meent de NRC. Andriessen maakt zijn eerste voorbehoud. Ik ben in high spirits. In een persgesprek waarschuw ik het CDA voor de laatste maal. Een tweede mislukking van Den Uyl zal politiek zeer ernstige gevolgen hebben. Ik hijs 'de stormbal'. Het woordgebruik van Dries begint mij te inspireren. Deze verklaart niet bang te zijn voor 'sergeant-majoor' Van Thijn. Ik heb promotie gemaakt.

3 Den Uyl opnieuw formateur

Donderdag 28 juli

Joop is terug. Hij mag zijn ‘werkzaamheden met betrekking tot de vorming van een Kabinet dat geacht mag worden het vertrouwen van het Parlement te genieten’ voortzetten. De eerste parlementariër die hij belt ben ik. Van diverse kanten is hem aangeraden om Albeda erbij te blijven betrekken. ‘Doen,’ zeg ik, denkend aan het verzoek van Dries om deskundige steun bij de behandeling van Memo II.

Vrijdag 29 juli

Joop ontvangt weer. De fotografen vereeuwigen mijn binnenkomst alsof het om een nieuwe kennismaking gaat. We bespreken de verdere procedure. Ik ga akkoord met de inschakeling van Albeda, die als speciale adviseur alle besprekingen over Memo II zal bijwonen, als de andere fractievoorzitters daar ook mee kunnen instemmen.

Ik maak plaats voor Dries.

Twee uur later: Joop aan de lijn. ‘Vergeet Albeda maar.’ Het voorstel is verkeerd gevallen. Het CDA is teleurgesteld over het VAD-akkoord. Men had van Albeda meer verwacht. Dries neemt liever een eigen deskundige mee: Peijnenburg. Hij wil trouwens nog op de VAD terugkomen. Er zou een woord zijn uitgevallen. ‘Jeetje, kreetje,’ denk ik, ‘onder professoren.’ Denk je goed te doen. Ik ga linea recta naar Schiphol en verlaat het land. Een weekend Fanghetto. Ik verheug me er erg op. Het vliegtuig vliegt tergend langzaam. Om half zes land ik in Nice. Daar staat een huurauto klaar. Vanaf nu bepaal ik zelf het tempo.

Het stortregent en er is filevorming. Ik wind me op. Ik ben al een uur onderweg als ik bij Ventimiglia de Frans-Italiaanse grens passeer. De weg naar het Noorden is rustiger, maar wel bochtig en smal. Het regent nog steeds. Mijn hart klopt sneller, binnen 20 minuten zie ik Hedy. Ik versnel. Ik ben blij, na elke bocht weer een nieuwe herkenning. Souvenirs van onze eerste, fantastische, vakantie. Weer een bocht: een tegenligger schrikt, staat op zijn remmen en slipt. Hij raakt mij in de flank. ‘Verdomme,’ denk ik, ‘dat kost tijd.’ Vliegensvlug zet ik de

auto aan de kant en stap uit met mijn papieren. Verstaan doen we elkaar niet. We noteren wat nummers. Weg ben ik weer, het is nu nog maar vijf minuten. Weer een bocht: Fanghetto verschijnt in het beeld, een pieterig, oud dorpje, vergroeid met de berghelling. Ik sla af en slinger de helling op. Bij het begin van de geïmproviseerde parkeerplaats, beneden aan het dorpje, zie ik eerst Hadassah, dán Hedy. Ik zwaai, toeter, brul. Ik begin te glijden. De regenval heeft van het parkeerterreintje één dikke, vette, gele modderbrei gemaakt. Ik stap uit en zak tot mijn enkels in de blubber. Even maakt mijn vreugde plaats voor diepe wanhoop. 'Ik heb mijn goeie pak aan. Ik moet maandag meteen door naar de formatiebesprekingen,' roep ik. Dan denk ik alleen nog maar aan het weerzien. Ik ben dolgelukkig thuis te zijn.

Maandag 1 augustus

Voor dag en dauw daal ik de trappen van de Via Castello af naar de parkeerplaats. Het wordt een mooie dag, maar dat zal ik niet meer meemaken. Ik vertrek extra vroeg om de autoschade nog te kunnen regelen. Veel sneller dan ik dacht rij ik Nice binnen. AVIS is niet geïnteresseerd in de toedracht van de aanrijding. Ik ben verzekerd, c'est ça. Ik haal nota bene het vorige vliegtuig. Uren eerder dan gedacht sta ik op Schiphol.

Ruim op tijd dus voor het afgesproken bezoek aan de formateur. Als ik binnenkom zijn de laatste blubbersporen van mijn Italiaanse weekend uitgewist.

Joop legt mij mondeling zijn Memo II-conclusies voor. Hij wil de fracties nog niet met een schriftelijk stuk voor het blok zetten. Ik schrijf als een razende. De grote lijnen vallen me niet tegen. Ten opzichte van Memo II is het 'minder van hetzelfde'. De kritiek is niet geheel aan dovemansoren gericht geweest.

Een aantal uitgangspunten zijn onveranderd gebleven: 150.000 werklozen in 1981, een nullijn (exclusief incidenteel) voor twee jaar, terugdringing van de incidentele looncomponent met ½% jaarlijks, een gerichte bestemming van de aldus verkregen ruimte om arbeidsplaatsen te scheppen en te behouden.

Nieuw zijn de aanvullende maatregelen in de fiscale sfeer om de koopkrachthandhaving van de modale werknemer veilig te stellen.

Nieuw is ook dat de ombuigingen in de collectieve uitgaven beperkt blijven tot 4 miljard. Dat blijkt, op grond van de nieuwe berekeningen, ook toereikend te zijn om het financieringstekort in 1981 niet groter te doen zijn dan 5%.

Van een nadere invulling wordt afgezien. Wel worden enkele kriteria genoemd: bij voorkeur overdrachtsuitgaven, nadruk op draagkracht-

beginsel zonder aantasting van de sociale minima, nadruk ook op een volumebeleid.

Tussentijdse aanpassingen zijn mogelijk als de doelstellingen niet worden gehaald. Die aanpassingen kunnen zowel betrekking hebben op verdere ombuigingen als op nieuw, aanvullend beleid, één en ander afhankelijk van de economische ontwikkeling. Aan het CPB zal worden gevraagd een sectorgewijze studie op te zetten naar mogelijkheden voor nieuwe arbeidsplaatsen.

Ook de Wet op de Investeringsrekening wordt in deze flexibele aanpak betrokken. Indien de investeringen in de particuliere sector achterblijven, zal van jaar tot jaar beslist worden welke investeringen in de publieke sector aanvullend zullen worden verricht. Het nieuwe instrument zal meer gericht worden toegepast. Ook het ‘eerlijk delen’ van de beschikbare arbeid is niet vergeten.

Toch heb ik kritiek. Die richt zich vooral op de naar mijn mening onvoldoende uitwerking van de sturingsinstrumenten. Ik mis node punten als: net arbeidsplaatsenkriterium, planningsovereenkomsten, een netwerk van regionale ontwikkelingsmaatschappijen, beleggingsvoorschriften, de parlementaire commissaris bij financiële instellingen en grote ondernemingen. Hier blijkt het voordeel van de mondelinge aanpak. De volgende bezoekers hebben nog iets meer papier nodig om hun huiswerk te noteren.

's Avonds vergader ik met de economenclub uit de fractie om een eerste opinie over de conclusies van Joop voor te bereiden. We beschikken dan ook al over de berekeningen van het CPB, die de volgende dag zullen worden gepubliceerd. Joop heeft ze de fractievoorzitters vast meegegeven. Het gezelschap is tamelijk onvolledig. Ook hier is de vakantie niet ongemerkt voorbij gegaan. Met name de ferventste verdedigers van de publieke sector hebben deze keer de voorkeur gegeven aan de bevrediging van hun particuliere behoeften. Nogal onverwachts overheerst er een andere toon dan ik in lange tijd gehoord heb. Men betwijfelt de haalbaarheid van het voorgestelde beleid. Met name het arbeidsvoorwaardenbeleid wordt ‘illusionistisch’ geacht. De terugdringing van de incidentele looncomponent ‘lukt zeker niet’. Verdere ombuigingen in de collectieve sector lijken ‘onontkoombaar’. Ik dring aan op enige consistentie in het fractiestandpunt.

Hans Kombrink meldt zich telefonisch uit Luxemburg: ‘Moet ik terugkomen?’ ‘Dat kan ik niet voor je beslissen,’ zeg ik, ook op dit punt een rechte lijn volgend.

Dankzij Dick Dolman, die de vergadering voorzit, wordt het evenwicht in onze standpuntbepaling toch weer hersteld. Het einde van de vergadering maak ik niet mee. Naarmate het later wordt voel ik mij

zieker en zieker. Blijkbaar heeft het bliksem-weekend een averechtse uitwerking. Achteraf gezien niet zo vreemd. Tijdens de eerste dagen van een vakantie pleegt de weggedrukte vermoeidheid los te komen. De vakantie is nu tot twee dagen beperkt gebleven. Ik ga rillerig naar huis. Onderweg vraag ik mij angstig af wat er met de formatie moet gebeuren als ik écht zou afknappen. Dat het dan misschien wel beter zou kunnen gaan komt op dat moment nog niet in me op. In bed lees ik de kranten bij. Jan-Joost Lindner pleit voor een lange formatie. ‘Kabinetsformaties zijn hoogtepunten in het politieke leven ... die moet je niet kunstmatig bekorten.’ Ik voel me doodziek.

Dinsdag 2 augustus

Koortsig en wel zit ik de volgende dag in de fractie. Op mijn beurt dicteer ik de conclusies waartoe Den Uyl is gekomen, inclusief de aanvullingen die ik inmiddels telefonisch heb doorgekregen. Daar is zowaar ook nog een paragraaf bij over een gericht consumptiebeleid.

De fractie, die ijverig noteert, is wat geïrriteerd over deze werkwijze. Ik verzeker dat er nog een nieuwe vergadering komt over een papieren stuk met zwart-op-witte conclusies. De grote meerderheid is niet ongelukkig met de stand van zaken. De formateur is dicht in onze buurt gekomen. Nu moeten we er ook ronduit achter gaan staan. Het is van groot belang dat wij ons er nu voor inzetten dat zo'n breed mogelijke steun uit de samenleving voor dit beleid wordt geworven. Duisenberg deelt echter mee geen aanleiding te zien zijn eerder ingenomen standpunt te wijzigen.

Ik vraag de fractie uitdrukkelijk om een mandaat om het op de conclusies van de formateur te mogen afmaken. Tot mijn verrassing gaat een vijftal fractieleden met Duisenberg mee in zijn tegenstem. De zo zwaar bevochten fractie-eenheid behoort weer tot de verleden tijd.

Ik neem Dolman mee naar Den Uyl om verslag uit te brengen. Op verzoek van Dries is afgesproken dat de onderhandelingen over Memo II zullen worden voortgezet in aanwezigheid van deskundigen.

Intussen begint onze opzet om met onze nadere vragen de betekenis van de CPB-berekeningen te relativeren, aardig wat vruchten af te werpen.

De doorberekening van de nieuwe beleidsveronderstellingen volgens het oude model (onze gemeenste vraag) had al voor de nodige deinig zorg gedragen, omdat de economische vooruitzichten op slag een stuk rooskleuriger leken. De publicatie van de doorberekening van Memo II zorgt vandaag voor een nieuwe surprise.

Zelfs iemand als Peereboom kan er 's avonds in AVRO's Televizier geen touw meer aan vastknopen. ‘Als er van het CPB, in een maand

of tien, zoveel verschillende en zoveel ontzettend uiteenlopende voorspellingen komen over een en hetzelfde onderwerp, dan moet ik droevig bekennen dat ik er niet veel meer van begrijp ... Ik vind het erg verdrietig, zelf, dat ik niet zeker weet in hoeverre we het CPB nu verder nog au serieux kunnen en moeten nemen.'

Nou, een beetje nog wel, denk ik. De jongste becijferingen van het CPB zijn zo gek nog niet. Voor de CDA-fractie zijn ze in elk geval aanleiding een mildere houding aan te nemen. De onderhandelingsinzet wordt verlaagd tot 7 miljard.

Woensdag 3 augustus

De formatie krijgt een totaal nieuw aanzien. Niet drie maar zes onderhandelaars betreden de blauwe zaal van Algemene Zaken. Voor het eerst is het CDA op tijd. Rinus Peijnenburg is er al als Dick Dolman en ik binnenkomen. Jan Terlouw arriveert met Erwin Nypels. We groeperen ons in een nieuwe schikking om de tafel. De fotografen kunnen zo'n groot gezelschap nauwelijks verwerken.

Joop begint ons eerst omstandig te vertellen wat wij hem in vorige gesprekken hebben meegedeeld. Een tijdrovende en tamelijk overbodige bezigheid. Dries, die telkens na mij is gekomen, heeft al eerder gehoord wat ik aan commentaar heb gegeven. Omgekeerd ben ik trouwhartig na elk bezoek van Dries van het verloop op de hoogte gesteld. Voor de meegekomen deskundigen is het echter erg nuttig. Die horen nu eens van een ander hoe vrijmoedig hun fractievoorzitters met hun adviezen zijn omgesprongen. Ze geven echter niet de indruk geschokt te zijn. Ook tijdens deze besprekingen hebben de fractievoorzitters weer het hoogste woord en houden de deskundigen zich bescheiden op de achtergrond.

Toch zal hun aanwezigheid een heilzame werking blijken te hebben. Er is op beslissende momenten minder behoefte aan ruggespraak. We zullen ons besluitvaardiger tonen dan ooit.

Als Joop is uitgesproken breek ik nog eens een lans voor tijdig voor te bereiden bijstellingsprogramma's in de publieke sector, hetzij naar beneden, hetzij naar boven. De overheid moet slagvaardiger op wisselende omstandigheden kunnen reageren.

Dries is bereid de 'benefit of our considerable doubt' te geven aan deze 'gigantische operatie'. Wel is hij van mening dat er een draaiboek moet worden afgesproken voor het geval de vakbeweging 'de kont tegen de krib' oftewel 'de verzenen tegen de prikkels' gooit. Peijnenburg vult aan: de berekeningen bevatten slechts risico's naar één kant. Het kan alleen maar slechter uitvallen. De post 'incidenteel' staat voor een stuk dynamiek in onze economie. Die krijg je niet zo gemakkelijk

onder controle. Jan voelt zich erg aangesproken door de gedachte van de, tijdig gereedgemaakte, kompenserende programma's. Maar dan moeten daar wel harde afspraken over worden gemaakt. Hij voelt veel voor een stabilisatie van belasting- en premiedruk.

Joop wordt ook door twijfels verscheurd over de haalbaarheid van zijn beleid, maar zijn twijfel ligt in een andere sfeer. De vakbeweging is het punt niet. Die zal de komende jaren de handen vol hebben aan het arbeidsplaatsenoverleg. Zijn twijfel wordt veroorzaakt door de aard van de economische crisis: er is sprake van een onderbezetting van het produktieapparaat. Er is een afzetcrisis. Daar zal de overheid op moeten inspelen. Het is de vraag of het wel verantwoord is om 4 miljard om te buigen. Er wordt nu alweer druk gesproken over een extra-werkgelegenheidsprogram.

De besprekingen worden afgebroken. Het CDA-fractieberaad is nog niet voltooid. Dries vraagt een dag respijt. ‘De formateur heeft nogal wat nieuwe punten toegevoegd, waar wij de grootst mogelijke moeite mee hebben.’

Donderdag 4 augustus

Een werkdag voor het CDA betekent een rustdag voor mij. Hedy's moeder voelt dat feilloos aan. 's Middags komt ze terug uit Israël. Ik ben in de gelegenheid haar op Schiphol te verwelkomen.

Vrijdag 5 augustus

Het CDA is klaar. De echte onderhandelingen kunnen beginnen. Joop legt onmiddellijk de zweep erover. Hij heeft kaartjes verzorgd voor Amsterdam 702: het voetbaltoernooi waar Ajax, AZ'67, Liverpool en Barcelona hun verse krachten zullen meten. Maar dan moeten we wel opschieten. Iedereen hapt gretig toe. We gaan snel van start.

Ik leg mijn voorafgaande beschouwingen nu als eis op tafel: de PvdA wil publieke investeringsplannen op de plank voor het geval de arbeidsplaatsenontwikkeling in de marktsector tegenvalt.

Dries vraagt het omgekeerde: 3 à 4 miljard aan extra-bezuinigingen als de inkomensmatiging niet lukt. Dat weten we al in oktober, zodat de extra-bezuiniging meteen kan worden doorgezet. Verder eist hij dat er in de komende vier jaar in het geheel geen belasting- en premieverhoging zal worden doorgevoerd.

Peijnenburg heeft er bezwaar tegen dat eventuele WIR-gelden gebruikt worden in de publieke sector.

Joop houdt alle boten af. De voorgestelde varianten zijn een sprong in het duister, omdat het CPB ze niet heeft kunnen doorberekenen.

Ik stel voor de eisen van PvdA en CDA te pairen. We bereiden zowel

een plus- als een minprogram voor en maken goede afspraken over de indicatoren, op basis waarvan hetzij de ene, hetzij de andere weg wordt ingeslagen. Dries voelt daar niets voor. Leer mij die vakministers kennen. De plusplannen liggen al klaar. De min-plannen zijn in geen tijden gereed. Joop middelt weer: van beiden niets.

Ik stel voor de deskundigen aan het werk te zetten om een compromis uit te dokteren. Er formeert zich een commissie van drie. In no time zijn ze het eens over de volgende tekst:

'Met het oog op (deze) onzekerheden zal het nieuwe kabinet tijdig compenserende plannen ter grootte van enkele miljarden voorbereiden, die zowel betrekking hebben op een verdergaande beperking van de collectieve uitgaven als op een vergroting van de overheidsbestedingen. Deze plannen hebben ten doel om slagvaardig te kunnen reageren, indien de inkomensmatiging onvoldoende wordt gerealiseerd en of indien ondanks de genomen stimulerende maatregelen onvoldoende arbeidsplaatsen in de marktsector tot stand worden gebracht. Uiteraard zal, indien bovengenoemde situaties zich voordoen, ook verhoging resp. verlaging van belastingen en premies overwogen moeten worden.'

Veel verder komen we echter niet. Er resteert nog een klein uur om de rest van de conclusies door te werken. Joop inventariseert de hete hangijzers. Dat blijkt behoorlijk tegen te vallen. We blijven steken in een twist over de koppeling van de sociale uitkeringen aan het netto-minimumloon. Een onderwerp dat zich niet leent voor overhaaste compromissen. De auto's staan gereed. We moeten afreizen, willen we nog op tijd in het stadion zijn. Joop heeft duidelijk spijt van zijn genereuze gebaar, maar een weg terug is er niet.

Een weg heen trouwens ook niet. Op weg naar Amsterdam lopen we vast in een file die al bij Schiphol begint. We arriveren in het stadion als de eerste wedstrijd al een half uur oud is. De gemoederen zijn al zo verhit dat ik mij binnen moet persen langs een vechtende kluwen van supporters. We hadden zelf net zo goed kunnen doorgaan met vechten, denk ik. Ik neem mijn plaats in naast Jan Terlouw. Enkele rijen verder zitten Joop en Dries. Niet naast elkaar. Er zitten ongeveer tien mensen tussen.

Zaterdag 6 augustus

Vandaag koop ik, bij wijze van uitzondering, De Telegraaf. Ik kan geen weerstand bieden aan de kop: WAT MOET FRANS? Zou Frans Andriessen naast alle hoofdprijzen grijpen? Stel dat Van Agt kiest voor het ministerschap? Wie moet er dan fractieleider worden? De KVP zal 'hoewel barstend van ergernis' wel akkoord moeten gaan met

Wim Aantjes, de ‘vijand van Frans Andriessen’. Dan moet Andriessen in het kabinet ‘en niet ten onrechte’. Eventueel op Economische Zaken, al zit daar Ruud Lubbers. ‘Zo op het oog zou je zeggen dat niemand de redelijk populaire Lubbers een haarbreed in de weg zou leggen als hij een tweede termijn aanvraagt. Maar zo simpel liggen de zaken ook weer niet. Zelfs in eigen huis wordt de KVP-er beschouwd als een man die, hoewel een uiterst bekwaam econoom, nogal eens faalt als hij probeert bij Den Uyl en consorten de buit binnen te halen.’ Dus wordt er gedacht aan deze hoogst bekwame politicus ‘die als geen ander in staat moet worden geacht om tegenwicht te bieden aan de manoeuvres van Den Uyl’. Trouwens ‘met minder kan Andriessen, gezien zijn staat van dienst, nauwelijks genoegen nemen.’ Ik kijk naar de datum: het is 6 augustus. ‘Hé,’ denk ik, ‘beraadt het CDA zich niet op het sociaal-economisch beleid?’ Nu ik toch bezig ben koop ik meteen Elsevier ook maar. Ook hier kan ik de verleiding van de kop niet weerstaan: VAN AGT: ‘ALS HET NOG EEN KEER MIS GAAT, IS HET GEDAAN MET DEN UYL.’

Ik lees: ‘Van Agt: Ik zie Den Uyl als een sympathieke schelm. Na zo'n vier jaar samen in een kabinet dansen we nog steeds om elkaar heen. In politieke zin zijn we nooit compagnons geworden, in persoonlijke zin ook niet. Den Uyl is niet de man om vriendschappen mee te metselen, en ik ben teveel een solist.’ Hij spreekt over ‘socialistische overmoed’: ‘De onderhandelingen worden gevoerd vanuit een evident tekort aan vertrouwen.’

In mijn overmoed vergeet ik wat ik gelezen heb. Er wordt zoveel gezegd en geschreven.

Maandag 8 augustus

Vandaag komt Hedy terug. Ik kan haar niet afhalen. Zelfs op het moment van onze hereniging staat de formatie tussen ons als de muur tussen Pyramus en Thisby ‘But what see I? No Thisby do I see. O wicked wall, through whom I see no bliss; Curst be the stones for thus deceiving me!’

Mijn Midzomernachtsdroom voert mij opnieuw naar Algemene Zaken.

De compagnons zitten klaar om de bespreking van Memo II voort te zetten. We beginnen met de Algemene Wet Ziektekosten. Een makkie, denk ik. Om twee redenen. Den Uyl I heeft die wet al ongeveer tien keer aangekondigd, vanaf de eerste regeringsverklaring tot de laatste troonrede. Bovendien weet Dick Dolman er meer van dan wie ook. Voor het eerst heb ik mij niet voorbereid. In Dick heb ik mij niet vergist. Wel in Dries. ‘Het mag niet van Hannie van Leeuwen, het CDA

is tegen, ik heb geen mandaat.' Joop valt bijna van zijn stoel. Dick begint college te geven, zwaaiend met het CDA-program: hij pleit voor een gefaseerde invoering maar wel een invoering. De huidige toestand is schreeuwend onrechtvaardig. De kleine zelfstandigen betalen thans 18% van hun inkomen aan premie. De lastenverdeling lijkt nergens naar. De verstrekkingen deugen niet. En dan de kostenbeheersing: de artsen- en specialistenhonoraria gaan alle perken te buiten.

Een stokoude discussie met nieuw elan gevoerd. Ook de D'66-ers tonen nu ge- en bedrevenheid. Erwin Nypels: ons hoofddoel is het tegengaan van discriminatie tussen particuliere en fondspatienten. Jan Terlouw: Het grootste bedrijf in Nederland is dat van de genezers. Dat staat bol van de onbillijkheden, het is ondoorzichtig, ondemocratisch, er is sprake van uitbuiting, zowel door de genezers als door groepen van gebruikers.

Dries reageert verbouwereerd: 'Wee, mij, ongelukkige. Mijn deskundigen denken er anders over.' Hij vraagt gelegenheid om Hannie van Leeuwen te bellen. Joop verdwijnt ook. Dries komt terug met een tekst die handelt over de AWBZ die geleidelijk uitgebreid zou moeten worden.

Joop heeft een andere tekst. 'Ik heb even met Jo Hendriks gebeld,' zegt hij. 'Die is toch ook van het CDA?'

Hij leest voor: 'Er dient te worden aangestuurd op een ander financieringssysteem dat kan bijdragen tot een rechtvaardiger lastenverdeling. Daartoe uitbreiding van de AWBZ en opbouw van deze volksverzekering tot een algemene wet ziektekosten.'

Dries is niet ontevreden. 'Inhoudelijk zijn we er, maar de muziek is té socialistisch.' Hij vraagt zich nader te mogen beraden.

Nadat op verzoek van Erwin zonder discussie een tekst wordt toegevoegd over een algemene, aanvullende pensioenvoorziening, stappen we over op het struktuurbeleid.

Ditmaal is het Peijnenburg die de toon zet. Er wordt teveel 'getoetst en gestuurd'. Waarom de selectieve investeringsregeling voor het hele land als we de Wet op de Investeringsrekening al hebben? Hij is veel vriendelijker dan ik dacht. Wél vraagt hij om een inhoudsvolle paragraaf over het midden- en kleinbedrijf.

In dat laatste val ik hem bij. De kleine zelfstandigen zijn al jaren mijn troetelkinderen. Ik vind het wel bezwaarlijk om de toch al bescheiden aanzet tot een sturingsbeleid nog verder af te zwakken. Integendeel: ik stel enkel aanscherpingen voor.

Maar ik ben er toch niet echt met mijn gedachten bij. Hedy's trein is aangekomen. Zou ze al thuis zijn? Ik loop de vergadering uit en draai ons telefoonnummer. Er wordt niet opgenomen. Nét als ik wil ophan-

gen hoor ik toch ‘Hallo’. Ze is net binnen. Natuurlijk begrijpt ze waarom ik er niet ben. Ik beloof zo gauw mogelijk naar huis te komen.

Als ik de vergadering weer binnenkom is er een verwoede discussie gaande over het arbeidsplaatsencriterium in de WIR. ‘Technisch bijna onmogelijk,’ zegt Peijnenburg. ‘Kan so-wie-so niet voor 1 april rond zijn. Moet de invoering van de WIR daarop wachten? Of kan hij gefaseerd worden ingevoerd?’ Per 1 januari de eerste fase, daarna pas het arbeidsplaatsencriterium? Ik zie met schrik hoe een van de belangrijkste instrumenten om winst in werk om te zetten, dus richting te geven aan het stimuleringsbeleid, op de tocht wordt gezet. ‘Geen sprake van,’ roep ik. ‘Het arbeidsplaatscriterium hoort erbij, vanaf het begin. We moeten alles op alles zetten om 1 januari te halen.’

Een nieuwe veldslag. We komen er niet uit. Ik herinner aan de afspraak dat we op tijd zouden ophouden.

‘Persoonlijke omstandigheden,’ prevel ik. Dries reageert erg hartelijk. Even later vlieg ik naar Amsterdam.

Dinsdag 9 augustus

Joop is jarig. Hij houdt zijn partijtje op Algemene Zaken. Er zijn zes feestgangers. De fotografen zijn weer in grote getalen opgekomen. Een geëngageerde banketbakker heeft een kanjer van een taart bezorgd, groot genoeg om drie fracties te voeden. We hebben het gevoel tekort te schieten. Joop hanteert onhandig het mes. Van der Wiel schiet toe om de firmanaam buiten het beeld te brengen. De Rijksvoorlichtingsdienst heeft tot taak de voorlichting te beperken tot de Rijksoverheid.

Joop overhandigt Dries het eerste puntje: ‘Niet bij taart alleen,’ zegt hij. Als we uitgegeten zijn hervatten we het gesprek over de verdeling van de nationale koek. Dries heeft bezwaar tegen de handhaving van de koppeling van de sociale uitkeringen aan het netto-minimumloon.

Hij wil dit alleen overwegen onder het voorbehoud dat in de komende vier jaar het minimumloon niet structureel zal worden verhoogd. Ik zit in de hoogste boom. Daar kan geen sprake van zijn. Dat is een breukpunt. Voor ons is volstrekt essentieel een inkomensbeleid dat is gebaseerd op de volgende uitgangspunten:

- koopkrachthandhaving van de laagste inkomens tot en met modaal;
- handhaving van de netto-netto-koppeling;
- bij meevallers zal de meerdere inkomensruimte bij voorrang aan de laagste inkomens ten goede komen;
- beperkingen aan de bovenkant: een apart wetje per 1 januari om de niet cao-salarissen en de inkomens van de vrije beroepen te kunnen

matigen.

Ik win. Op al deze punten wordt de tekst aangescherpt.

Minder succesvol ben ik bij de parlementair commissaris in het bestuur van grote financiële instellingen. Dries wil er niet van horen. ‘Wij willen geen pottenkijkers,’ zegt hij. Ook Jan Terlouw staat niet te springen.

De tijd dringt. De fracties zitten vanaf één uur te wachten. We moeten ook nog overeenstemming zien te bereiken over de Algemene Wet Ziektekosten. Dries vraagt schorsing voor nader beraad.

Tijdens het wachten verwerf ik de instemming van de achterblijvers met een nieuwe tekst over het consumptiebeleid, met klem onder mijn aandacht gebracht door Kees Kolthoff. De formuleringen zijn tamelijk abstract, maar zouden volledig passen in het jargon van de Consumentenbond. Niemand kan zich daaraan een buil vallen. De consument wordt bediend.

De schorsing loopt uit. Joop middelt en roept ons paarsgewijs bij zich. Er ontstaat een niet erg voor de hand liggend keuzeprobleem: óf we gaan akkoord met uitstel van de Algemene Wet Ziektekosten tot na deze kabinetsperiode in ruil voor de waarnemer bij de financiële instellingen, óf de AWZ gaat door, maar dan moeten wij genoegen nemen met een SER-advies over de pottenkijker. Gezonde mensen in een ongezonde samenleving, of omgekeerd. Dat is zo ongeveer de keuze. In overleg met Dick kies ik voor gezonde mensen. Het akkoord is een feit. Er worden handen geschud. We gaan naar de fractie.

Voorlopig met lege handen. Het stuk moet nog worden bijgesteld en is pas over een uur beschikbaar. De fractie is wrevelig. Niet weer een mondeling verslag, zegt men. Niet weer voldongen feiten. We willen rustig kunnen oordelen en nog wijzigingen kunnen voorstellen. Het eerste kan, het tweede niet. We besluiten de vergadering te schorsen totdat het stuk voor iedereen beschikbaar is.

Als het stuk gelezen is wordt de stemming explosief. Duisenberg opent de rij. ‘De onderhandelaars zijn hun mandaat niet te buiten gegaan’, zegt hij, ‘maar ik heb tegen hun mandaat gestemd. Ik zal mijn stem ook niet aan dit onderhandelingsresultaat kunnen geven. Ik vind het overeengekomen beleid niet verantwoord. Op basis hiervan kan geen kabinet worden gevormd.’ Interrupties. ‘Is Duisenberg nu niet beschikbaar?’ wordt er gevraagd. Ik snij deze discussie ogenblikkelijk af. ‘Dat is nu niet aan de orde,’ zeg ik. ‘De programbesprekingen en de personele samenstelling van het kabinet zijn uitdrukkelijk tot verschillende, achtereenvolgende fasen verklaard. Daar hou ik me aan. Ik verwacht dat ook van de fractie.’ De beleidsdiscussie wordt voortgezet. Duisenberg moet de vergadering tot zijn spijt verlaten. Ik roep

hem, voordat hij vertrekt, even bij me en vraag hem of zijn interventie betekent dat ik niet namens een unanieme fractie kan spreken. Hij beaamt dat. ‘Jouw tegenstem zal dan wel bekend worden,’ zeg ik. ‘Desgevraagd zal ik dat ook niet kunnen verzwijgen,’ zegt hij. Wij komen overeen dat ik op de persconferentie na afloop dan maar man en paard zal noemen.

Intussen gaat de vergadering voort. Boordevol kritiek, maar van een andere aard. Meer ‘struktureel’. Tot mijn verbazing, en niet geringe ergenis, komen dit soort beschouwingen ook van mensen die de vorige keer nog in het Duisenbergkamp zaten. In één week tijd kan de economische situatie toch niet zo ingrijpend veranderd zijn, denk ik, mij verbijtend.

We hebben ‘veren gelaten’ bij de inkomenspolitiek, wordt er gezegd. Dat ‘niet-cao-wetje’ per 1 januari, dat geloof je zélf toch niet?

Een SER-advies over de waarnemers bij banken, waardeloos. De afspraken over de collectieve sector zijn wollig. De consumentenparagraaf is vaag.

Hier wordt het me te machtig. ‘Dat is verdorie exact de tekst die door Kolthoff is aangedragen,’ roep ik. Hilariteit. De kritiek gaat verder. Het geheel is toch teveel gebaseerd op het marktmechanisme, met wat correcties. Te weinig is het overheidsbeleid zelf uitgangspunt. Vooral Kombrink heeft het weer moeilijk. Hij vindt dat ik het bij de sturingsinstrumenten lelijk heb laten zitten en haalt ‘Voorwaarts’ voor de dag, waarvan de helft lijkt te zijn vergeten. Maar ja, hij is er de vorige keer niet bijgeweest, toen het mandaat werd vastgesteld. Hij zal zich onthouden. ‘Geniet ik ook nog een beetje van jouw vakantie,’ zeg ik hatelijk.

Wim Meijer zorgt voor een wending in de discussie. De conclusies zijn beter dan Memo II. Onze uitgangspunten zijn vastgenageld: de collectieve sector wordt in stand gehouden, de sociale zekerheid gewaarborgd, de nivellering wordt voortgezet. Dit resultaat moet bikkelhard worden verdedigd. De laatsten die twijfel mogen zaaien zijn wij. De stemming lijkt milder te worden. Ien van den Heuvel zwaait de beide onderhandelaars grote lof toe. ‘Dat mag ook wel eens gezegd worden,’ vindt ze. Ik bemerk dat ik voor die lof niet ongevoelig ben. Maar dat warme gevoel duurt maar kort. Stan Poppe, de laatste spreker, noemt het eindresultaat bedroevend. Ik trek van leer. Hoe heb ik het nu? Me dunkt dat de fractie in de gelegenheid is geweest aan de voorbereiding van dit resultaat mee te werken. Ik heb er niet meer uit kunnen slepen dan de fractie er zelf heeft ingestoken. Het is onredelijk te twijfelen aan de haalbaarheid van dingen die we zelf hebben gewild. De ombuigingen zijn tot 4 miljard beperkt gebleven. Het beleid is dui-

delijk door ons toedoen bijgesteld. Het struktuurbeleid is aangescherpt. Andere ideeën dan die erin staan heb ik niet aangedragen gekregen. Enzovoorts.

In de tweede ronde is de storm gaan liggen, maar er waait nog wel een briesje uit de linkerhoek. Men verenigt zich op een suggestie van Kombrink om nog wat wijzigingsvoorstellen te doen.

Ik weiger. Het akkoord is door mij aanvaard. Het is nu à prendre ou à laisser. Dat wilden jullie toch zo graag. Ik ga niet meer terug. Als het CDA dat wel doet ontstaat er een nieuwe situatie, maar ik wil nu hom of kuit. We gaan stemmen: Poppe en Spieker stemmen tegen. Duisenberg had dat al op voorhand gedaan. Dat neutraliseert elkaar een beetje, denk ik berustend.

Het loopt al tegen de avond als ik, ietwat doorgedraaid, de pers onmoet. Ondanks enige teleurstelling over het struktuurbeleid is de overgrote meerderheid van mijn fractie akkoord gegaan, zeg ik. Onmiddellijk vraagt men naar de tegenstemmers en hun motieven. Ik openbaar de drie dissidenten. Vanaf nu is er alleen nog maar belangstelling voor de positie van Duisenberg als kandidaat-minister. Ik houd alle boten af. 'Dat is van later zorg,' zeg ik.

'Positie Duisenberg wankel', concludeert de pers. Hij krijgt snel gezelschap. Andriessen heeft zijn tweede voorbehoud gemaakt. Samen met vier andere leden van de CDA-fractie heeft hij tegen het akkoord gestemd. 'Ik sta niet te dringen om een plaatsje in het kabinet,' verklaart hij tegenover De Volkskrant. De socialisten zijn hem bar tegengevallen. 'Ze treden ons op onheuse wijze tegemoet en stellen te hoge eisen. Dat is niet bevordelijk voor de goede sfeer.' 'Positie Andriessen wankel,' leidt Trouw hieruit, al even voorbarig af. De eerste reactie vanuit de vakbeweging is positief. Wim Kok zegt zijn steun toe, maar als hij Van Agt het bereikte akkoord heeft horen toelichten, krabt hij zich publiekelijk nog eens achter het oor. In Den Haag Vandaag neemt Dries tenminste de helft van het overeengekomene voor zijn rekening. Slechts vier miljard bezuinigen. Niks hoor. 'Er staat keihard: vier miljard, hoe dan ook. En al verder: er moeten plannen gemaakt worden en op de plank gelegd voor nog eens enkele miljarden, en enkele miljarden betekent minstens drie, naar mijn Nederlands tenminste, enkele miljarden, en die plannen moeten uit de kast gehaald en in werking gesteld zodra het mis loopt met die inkomensmatiging.'

De volksverzekering ziektekosten nog in deze kabinetsperiode?

Van Agt: 'Ik geloof er helemaal niet in. En dat weet de formateur ook. En dat weet de heer Van Thijn ook. Het akkoord dat we daarover gesloten hebben luidt ook niet anders heel bewust dan dat de verstrekkingen en van de algemene wet bijzondere ziektekosten zullen wor-

den uitgebreid in het perspectief van die algemene wet ziektekosten waarvan u spreekt. Maar "in het perspectief" laat helemaal in het midden of dat al in de komende jaren zal kunnen. Naar onze overtuiging kan dat niet...'

Vraag: Dat wetje per 1 januari om de vrije beroepen aan te pakken?

Van Agt: 'Ja, verrukkelijk optimisme. Zo kun je het waarschijnlijk ook alleen maar volhouden als formateur.'

Vraag: Welke boodschap krijgen uw aanstaande ministers mee?

Van Agt: 'Het lijdt geen twijfel dat de bewindslieden die wij in het veld zullen sturen straks zullen worden gebonden aan de gesloten akkoorden naar vanzelf spreekt, maar ook aan onze uitleg van de globale punten daarvan die voor verschillende interpretaties vatbaar zijn.'

Opnieuw prent ik mijzelf in dat ik het niet gehoord heb. Ik ben echt een 'verrukkelijke optimist.' In de Roos in de Vuist schrijf ik een verzoenende tekst. Ik betreur het 'dat mijn CDA-collega zich blijkbaar de gewoonte gaat aanmeten om, terstond nadat een akkoord is gesloten dit op onwelgevallige onderdelen weer op losse schroeven te zetten.' Maar ik zal dit slechte voorbeeld niet volgen. 'Het resultaat is er en dat telt.'

Woensdag 10 augustus

De formatie gaat door. 's Middags zit ik alweer 'bilateraal' bij Joop om te praten over de rest van het program-akkoord. Joop wil alle nog te regelen programpunten in een Memo III stoppen en daar in een week doorheen lopen. Het mogen er niet teveel worden. Abortus, kernenergie en defensie zijn verplichte nummers. Ik beloof hem binnen 24 uur de verlanglijst van de PvdA te zullen overhandigen.

Donderdag 11 augustus

De fractie komt bijeen om een selectie te maken. Wij spreken eerst af dat het er niet meer dan 10 mogen worden. Daarna begint de veldslag tussen de fractiecommissies. Slimmerikken proberen met subpunten te werken, maar worden tot de orde geroepen. Niemand ontkomt aan een pijnlijke afweging. Ook ik niet. Zaken op het terrein van het binnenlands bestuur, die ik probeer binnen te smokkelen (je weet tenslotte nooit hoe het loopt in de slotfase) worden meedogenloos afgestemd. De defensiespecialisten stellen om strategische redenen, die ik niet begrijp, voor om onzerzijds de defensieuitgaven niet op te voeren. Als het CDA dat doet zouden wij bij de invulling veel sterker staan. Grote belangstelling blijkt er te bestaan voor het onderwerp democratisering. De mensen die tevergeefs geprobeerd hebben om mij bij het sociaal-economische akkoord nog met wijzigingsvoorstellen terug te stu-

ren, grijpen nu dit thema aan om hun zin toch nog door te zetten. Deze keer lukt het. Onder dit motto zal nog geprobeerd worden een aantal vergeten thema's uit ons verkiezingsprogram langs een achterdeur binnen te halen.

Tenslotte komen we uit op 11 punten. De fractie geeft zichzelf toestemming de zichzelf opgelegde norm met één punt te overschrijden. Intussen heeft Wim Duisenberg het stilzwijgen verbroken. In diverse media licht hij zijn tegenstem nader toe. Of hij minister van Financiën blijft? In het NOS-journaal zegt hij: 'De kabinetsformatie is nog lang niet afgelopen.' Vroeg of laat zal hij de formateur nog ontmoeten. Ook Lubbers bemoeit zich ermee. Hij heeft voorgestemd, maar ook hij is niet zonder kritiek. Maar dat komt later wel aan de orde: 'Het is straks ook nog wel een kwestie van welke ministers het gaan doen.' Daar komt niets van in, heren, denk ik. De onderhandelingen zijn gesloten. Ik berg mijn mapje over het sociaal-economisch beleid op.

Vrijdag 12 augustus

Duisenberg heeft zijn mapje tevoorschijn gehaald. In De Volkskrant zegt hij: 'Zou ik worden gevraagd als minister van Financiën, dan kan en zal ik verduidelijking vragen over de financiële paragraaf, want die is me nu nog te vaag. Afhankelijk mede van wat ik dan zal horen op mijn vragen, beslis ik of ik in zal gaan op een verzoek minister te worden.'

'Maar ik beslis of hij zal worden voorgedragen,' denk ik grimmig als ik op weg ga naar een nieuw formatiegesprek op Algemene Zaken.

Daar zijn we dan weer, de drie fractievoorzitters. Eindelijk weer onder elkaar. Het weerzien is hartelijker dan ik me had voorgenomen. Ik betrap me erop dat ik Dries in levende lijve zoveel aardiger vind dan via de beeldbuis. Ik mok niet na over zijn uitleg van het sociaal-economisch akkoord.

Wel breng ik de status van dat akkoord ter sprake. Dit naar aanleiding van de aankondiging van kandidaat-bewindslieden dat er nog een vervolg komt op de onderhandelingen. We stellen vast dat het beraad over Memo II definitief is afgesloten. Een heropening is in geen enkel stadium van de formatie meer denkbaar. Er komt ook niet zoiets als een pre-constituerend beraad. Staatsrechtelijk hebben wij geen enkele boodschap aan de opvattingen van individuele kandidaat-bewindslieden. Deze worden in eerste instantie door de fractievoorzitters aangetrokken. Zij kunnen aan de formateur geen voorwaarden stellen. Als ze het toch proberen zal die daar niet voor in zijn.

Dat is tenminste mannentaal. Ik popel deze keer om na afloop de pers te ontmoeten.

De inventarisatie van de resterende programpunten begint. Ik breng de elf van de PvdA in. Dries heeft er acht: Abortus, energie, defensie, particulier initiatief, politie, onderwijs en eventueel Europa en de Westerschelde-oeververbinding. Dat laatste met enige schroom, hetgeen wij kunnen begrijpen.

Jan Terlouw baalt ervan. 'In hemelsnaam zo weinig mogelijk.' We maken anders het parlement monddood. Ook hij komt met energie, abortus en defensie en eventueel emancipatie en milieubeleid.

Het passen en meten begint. Regelen we alleen conflictpunten of ook mentaliteitspunten die goed zijn voor 'het plaatje'? Kunnen we een onderscheid maken tussen concrete afspraken en globale doelstellingen? Het worden er uiteindelijk negen met nogal wat verstopte subpunten: Abortus, buitenlands beleid, energie (en milieu), veiligheid (defensie en politie), democratisering (welzijn, particulier initiatief, openheid, mediabeleid en stakingsrecht), onderwijs, volkshuisvesting (en spreiding Rijksdiensten) en emancipatiebeleid.

Ik kan tevreden zijn. Onze wensenlijst is er met kunst- en vliegwerk ingefrommeld, behalve de wet op de gewetensbezwaren. Maar dat zit helemaal gebakken. Zonder slag of stoot is daarover zelfs inhoudelijk overeenstemming bereikt: de beslissing zal aan de kamer worden overgelaten. We weten maar al te goed dat daarmee het pleit is beslecht: het amendement De Kwaadsteniet, dat ook onze opinie weerspiegelt, zal stellig worden aangenomen. In de notulen wordt opgenomen dat geen bewindsman hierop de portefeuillekwestie mag stellen. Van Lent kan inrukken. Er zijn alleen nog moeilijkheden over de abortus. Dries wil niet dat dit punt ondersneeuwt in een verzamelstuk. Hij eist een aparte behandeling. Ik val hem bij. Joop voelt daar niets voor. Het mag als eerste op de agenda, maar het kan niet zo zijn dat, als er problemen rijzen, de behandeling van andere punten daarvoor moet worden opgeschort. Dan krijgt de abortus alle aandacht en staat in een ommezien van tijd het Binnenhof vol met demonstranten uit beide kampen. Hij zwicht echter voor onze overmacht.

Als we buitenkomen is er praktisch geen pers aanwezig. Aan het handjevol journalisten dat ons opwacht vertel ik gretig dat de onderhandelingen over Memo II écht zijn afgesloten. Dat is geen nieuws, vinden ze. Eenzaam steek ik over naar de Tweede Kamer. Ik passeer een groepje anti-abortusdemonstranten met spandoeken en brevieren.

'Moordenaar,' roepen ze me na. Ik hoor het niet.

Zaterdag 13 augustus

Opnieuw vergalt De Volkskrant mijn weekend-humeur. 'De PvdA heeft de strijd gemeden,' vindt Jan-Joost Lindner. Joop en ik hebben

blijk gegeven van ‘abominabel veldheerschap’. We hadden met name de bezuinigingen moeten invullen. Nu kunnen ‘alle gespecialiseerde machten zich organiseren om hun stand te verdedigen.’ We hebben ons machtsoverwicht niet uitgebuit. We hadden het CDA voor ‘de bekende keus tussen slikken of uithuilen bij de VVD’ moeten plaatsen. ‘Ik zou ook wel eens een stuk willen schrijven,’ denk ik en maak mijn column in de Roos in de Vuist af. De titel: ‘Vakantiegroeten uit Den Haag.’

Ik krijg Elseviers Frans van de Lugt op bezoek.

Opnieuw probeer ik slechts de zonzijde van de formatie onder woorden te brengen. ‘Het is niet eenvoudig een vertrouwenskloof van jaren in enkele maanden te overbruggen. En dat is waar we in feite mee bezig zijn en wat de duur van deze formatie beïnvloedt. Ik vind wel, dat er, als het lukt, een nieuwe wind moet gaan waaien tussen PvdA en CDA. Afspraak is afspraak, en dan moet je elkaar krediet geven.’

Ik heb dan nog geen kennis genomen van het Algemeen Dagblad, waarin Van Agt zegt: ‘De zaak is nog niet gepiept. En blijmoedig ben ik niet.’ Ik wel. Het is het eerste weekend sinds lange tijd ‘en familie’.

Maandag 15 augustus

Opnieuw fractie. En steeds completer. Elke volgende vergadering zijn er wel weer een paar nieuwe, bruine koppen. Ik betrap mezelf op een nieuwe tekortkoming: vakantienijd. Dat de mensen weggeweest zijn, àlla, maar laten ze dan wel hun mond houden. De meesten zijn wel zo kies, maar een enkeling plaatst zichzelf ongegeneerd voor in de sprekersrij. Dan heb ik het eenvoudig niet meer.

Eentje maakte het laatst wel erg bont, nam als eerste het woord en begon zijn gal te spuwen over de gang van zaken. Hij had de formatie nu eens een maandje van een afstand bekeken en kon dus een beetje aanvoelen hoe het bij de mensen overkomt. Nou, dat was niet zo best. Hij was in Frankrijk geweest en erg onder de indruk geraakt van een tv-toespraak van Giscard d'Estaing over de werkeloosheidsbestrijding. We zouden ... maar verder kwam hij niet. Zeer tegen mijn gewoonte in had ik hem al buiten de orde gehamerd, grauw van woede.

Vandaag komen we bijeen om de negen restpunten inhoudelijk te bespreken. Over de abortus zijn we gauw klaar. We spreken af geen afspraak te maken, althans niet inhoudelijk. We hebben ministers nodig die willen tekenen voor de wil van het parlement.

Bewerkelijker is ons standpunt over kernenergie. Dat er bezuinigd moet worden, spreekt vanzelf (een grappenmaker doet het licht uit), maar dan. De strijd spitst zich toe op de vraag hoe wij ons program-

ma, dat de bouw van kerncentrales in de komende regeerperiode uitsluit, moeten verstaan. Mag er ook geen besluit vallen over de bouw in latere jaren? Een stemming wijst uit wat het Congres destijds bedoeld heeft: met 18 tegen 17 wordt vastgesteld dat er ook geen beslissing mag worden genomen.

De temperatuur stijgt als we over de uitbreiding van de Ultracentrifugefabriek in Almelo beginnen. In ons program staat zonneklaar: geen uitbreiding. Het kabinet is echter bezig met internationale onderhandelingen die een uitbreiding onder bepaalde voorwaarden niet uitsluiten. Een deel van het kabinet zit nu in de fractie.

Ien van den Heuvel maakt er bezwaar tegen dat het überhaupt aan de orde komt. Sinds wanneer onderhandelen we met onszelf? Ze gaat ervan uit dat het program automatisch inzet is bij de onderhandelingen met het CDA. We besluiten de discussie toch maar even voort te zetten. Max van der Stoel licht ons in over de laatste stand van zaken in het internationaal overleg. Voor hem is het tegengaan van verspreiding van kernwapens hoofdzaak. Welke invloed kunnen wij daarop uitoefenen? Als wij afhaken: geen. Een Duitse 'Alleingang' is een benauwende gedachte. Hij heeft goede voortgang gemaakt bij het bevechten van een wereldwijd opslagsysteem voor plutonium onder internationaal beheer. Als dat lukt moeten we ja zeggen. Als dat niet lukt is het ook voor hem nee. Hij vraagt ruimte om door te gaan.

De fractie valt in drie stromingen uiteen. De eerste wil nu uitgaan van nee, hoe ook het internationaal overleg verloopt. De tweede wil uitgaan van nee, omdat dit in ons program staat, maar sluit een eventuele concessie niet uit. De derde wil, gehoord het betoog van Max, nu al de nodige ruimte scheppen. Ik stel vast dat de zaak nog niet rijp is voor een definitieve standpuntbepaling, vraag Ter Beek een inhoudelijke discussie voor te bereiden en beloof voorlopig mijn uitgangspunt te zullen zoeken in *Voorwaarts*, een titel die in deze zaak niet al te letterlijk moet worden genomen.

We raffelen nog snel even het mediabeleid af op voorspraak van Aad Kosto en besluiten morgen verder te gaan. Ik moet naar Joop.

Die zit klaar om mij weer aan het schrijven te zetten. De mondelinge procedure is immers goed gelopen.

Hij praat op dicteersnelheid. Abortus: initiatiefontwerp én gegarandeerd contraseign, maar hij sluit ook niet uit dat het kabinet, na overleg met de commissies uit beide kamers met een eigen ontwerp komt. In geen geval zullen we ons aan inhoudelijke onderhandelingen wagen.

Ontwikkelingssamenwerking: 1½% is het minimum, oneigenlijke posten zullen zoveel mogelijk uitgezuiverd worden.

Europa: streven naar een selectief groeibeleid naar Nederlands model, de overdracht van bevoegdheden moet hand in hand gaan met een verdere democratisering van de besluitvorming.

Zuidelijk Afrika: we zullen ons inzetten voor economische dwangmaatregelen, een beroep doen op het bedrijfsleven om niet meer in Zuid-Afrika te investeren, als overheid daaraan geen medewerking meer geven.

Kernenergie: de eerste twee te bouwen centrales zullen geen kerncentrales zijn. Het onderzoek naar een veilige berging van radioactief afval gaat onverminderd door.

De UCN: het kabinetsbeleid wordt voortgezet. Geen uitbreiding dan alvorens toereikende waarborgen zijn verkregen dat bij levering van verrijkt uranium aan derde landen misbruik wordt voorkomen.

Defensie: de nota '74 blijft uitgangspunt. Voor 1 januari moet er een nadere nota op tafel komen die een uitvoering binnen de meerjarenramingen waarborgt.

Het mediabeleid: bij nader inzien toch maar niet regelen. In bevriende omroepkringen staat men toch niet te juichen over de tweede ontkoppeling (lidmaatschap en omroepbladen).

Democratisering: Hier begint Joop te improviseren. Er vallen vertrouwenwekkende termen als de betrokkenheid van de burgers bij het bestuur, de ouders bij het onderwijs, de cliënten bij het welzijnswerk, de patiënten bij de gezondheidszorg, de huurders bij de woningbouwverenigingen.

Ik stop met schrijven en begin te lachen. ‘Dat hoor ik later dan wel,’ zeg ik. Er volgen nog tekstflarden op het gebied van onderwijs, volkshuisvesting en emancipatiebeleid. Het stakingsrecht is wel weer noteerrijp. Ik geef te kennen dat ik de suggesties aan alle kanten vind rammelen en ik stel voor dat Joop nog wat meer bedenk- en formuleertijd neemt.

Als ik de punten maar heb voor de fractievergadering van morgen.

Ik vertrek niet zonder zorgen over de ontvangst van Dries en Jan.

Op mijn progamma staat een vergadering van het Partijbestuur, terug van weggeweest. Ik tref een uitgerust en energiek gezelschap aan dat klaar zit om zich met frisse moed in de formatie te storten. Ik krijg weer last van vakantienijd en steek dat niet onder stoelen of banken. Niettemin is men erg kritisch over de tot dusver bereikte resultaten. De ene spreker na de ander wappert met de beschouwingen van Jan-Joost Lindner. Men trekt wat bij als ik de onderhandelingsresultaten stuk voor stuk tegen het licht hou van eerdere Partijraadsuitspraken. Ien maakt de balans op: de hervormingsvoorstellen zijn er goed uitgekomen. Ook het sociaal-economisch beleid is niet slecht, zij het dat er wat meer sturing in het beleid had gekund. Ik mag doorgaan, maar

moet er wel op rekenen dat het Partijbestuur de zaken wat meer op de voet zal volgen. Ik heb toch een beetje de pest in als ik na middernacht naar huis ga. Dat is echter weer snel vergeten als ik de deur achter me dicht trek. Ik blijk jarig te zijn.

Dinsdag 16 augustus

In alle vroegte word ik toegezongen en met geschenken overladen. Ik ben 43 jaar geworden, maar voel toch iets van een blij, verwend kind. Met tegenzin vertrek ik weer naar Den Haag.

Als ik het kamergebouw binnenstap word ik van alle kanten gefeliciteerd. Ik ben verbaasd dat mijn verjaardag in zo'n brede kring bekend blijkt te zijn. Al snel kom ik er achter dat De Telegraaf er ruime aandacht aan heeft geschonken. Ik laat onmiddellijk een exemplaar aanrukken en lees de felicitatierubriek met grote argwaan. Ik kan echter geen kwaad woord ontdekken, integendeel, het is een allervriendelijkst stuk. Tot mijn schande moet ik bekennen dat het mij deugd doet.

De fractie zit al achter het gebak als ik binnenkom. Er is nog een jarige: Wim Meijer. Wij wensen elkaar geluk.

Als alle handen geschud zijn vraag ik de fractie om het mooiste geschenk dat ik kan bedenken: een korte, efficiënte vergadering. Een onmogelijk verlangen, omdat we praktisch de hele waslijst van Joop nog moeten behandelen, maar iedereen werkt zoveel mogelijk mee.

In snel tempo worden we het eens over de ontwikkelingssamenwerking en Europa. De suggesties van Joop met betrekking tot Zuidelijk Afrika worden van tafel geveegd. Op voorspraak van Van der Stoel en Duisenberg kiezen we voor de wenselijkheid van eenzijdige economische sancties. Exportvergunningen en kredietgaranties zijn voortaan uit den boze.

Bij de kernenergie geeft de fractie eenstemmig de voorkeur aan het de vorige dag geformuleerde standpunt boven de suggesties van de formateur. De UCN geeft meer problemen: enkele leden willen, nu Joop met een voorstel is gekomen, vandaag nog de knoop doorhakken, vooruitlopend op de afgesproken inhoudelijke discussie. Wim Meijer maakt er zelfs een ordevoorstel van, zijn eigen verjaardagsplannen wegcijferend. Mijn feestprogramma haalt echter een ruime meerderheid.

Het defensiebeleid neemt meer tijd in beslag. Na een pittige discussie besluiten wij de suggesties van Joop aan te vullen met het verlangen dat defensie niet zal worden uitgezonderd van de 4 miljard-operatie. Nieuwe NAVO-consultaties zullen daarbij niet uit de weg mogen worden gegaan.

Met de democratisering kunnen we nog geen kant op. Een plukje fractieleden zal een hanteerbare notitie voorbereiden.

Volkshuisvesting geeft aanleiding tot een nieuwe discussie over het sociaal-economisch beleid. Bij elke suggestie wordt door anderen om een prijskaartje gevraagd. Een poging zal worden gedaan om de financiering van de sociale woningbouw uit de begroting te lichten. Het woonlastenbeleid zal in het teken komen te staan van het nieuwe huuren subsidiebeleid, dat onverkort moet worden voortgezet.

De overige punten worden als hamerstuk afgedaan. Ik vertrek hals-over-kop naar huis. De eerste feestgangers zijn al gearriveerd.

Woensdag 17 augustus

Terwijl ik mijn verjaardag vierde blijkt de CDA-fractie vergaderd te hebben over het abortusvraagstuk. De radio-wekker schettert mij wakker met de resultaten.

Van Agt: Het kabinet moet komen met een eigen wetsontwerp dat zich beweegt binnen de lijnen van het initiatiefontwerp van mevrouw Gardeniers en mevrouw Van Leeuwen. ‘Wij kunnen niet verder gaan dan dit wetsontwerp.’ Als dat niet kan moet de wet blijven zoals hij nu is. De regeringsfracties moeten zich verplichten om geen steun te verlenen aan parlementaire initiatieven. Van enigerlei verplichting tot ondertekening kan geen sprake zijn. De abortuskwestie is ons best een breuk waard. Zo, dat liegt er niet om.

Vol zorgen vertrek ik naar Den Haag. Ik weet dat een bikkelharde strijd nu onvermijdelijk zal zijn. Van Agt heeft bewezen op dat punt een die-hard te zijn die tot het uiterste kan gaan. Maar ik ben op dit punt ook geen gemakkelijk heerschap. Ook voor mij is het abortusvraagstuk een beginselzaak. Waar blijven wij met onze opvattingen over democratisering als de vrouw niet eens in staat wordt gesteld in vrijheid over haar eigen levensloop te beslissen? Waar staan wij met ons vertrouwen in de individuele verantwoordelijkheid van mensen als vrouwen niet in staat geacht worden zelf tot een gewetensvolle beslissing te komen? Over overheidsbetutteling gesproken, mijnheer Albedil? Wie betuttelt er eigenlijk in dit land? Vastberaden begeef ik mij naar Den Haag. ‘Hij zal een kwaaie aan mij krijgen,’ denk ik. ‘Ook voor ons is de abortuskwestie een crisis waard.’

Ik tref Joop aan in een uiterst sombere stemming. Het optreden van Dries heeft alle hoop op een snelle procedure de grond ingeboord.

Trouwens: alle andere punten blijken nu ook controversieel te zijn. Over de hele linie lijkt nu plotseling de oorlog te zijn uitgebroken.

Joop besluit om nu eerst maar te proberen de abortusknoop door te hakken. De andere onderwerpen moeten voorlopig maar in porte-

feuille worden gehouden. Wat voor zin heeft het onszelf te pijnigen met de UCN als het misschien helemaal niet meer nodig is.

Ik besluit de pers te woord te staan. Nu het CDA de onderhandelingen onder de druk van de publiciteit heeft geplaatst, is enig weerwerk onvermijdelijk. Ik verklaar uitdrukkelijk dat ik alle respect heb voor het abortusstandpunt van het CDA, maar ook voor ons gaat het om een beginselstandpunt. Daarover kan niet worden gemarchandeerd. Gezien de meerderheidsopvatting in de kamer is geen andere oplossing denkbaar dan een procedure-afspraak. Het CDA mag in zo'n beginselzaak de parlementaire besluitvorming niet blokkeren. Als dat standpunt toch wordt doorgezet, maakt het CDA het land onregeerbaar.

De NRC publiceert een niet mis te verstaan commentaar. De uitschakeling van het parlementaire recht van initiatief, gekoppeld aan de begrenzing tot het eigen minderheidsstandpunt levert een ‘uit parlementair-democratisch oogpunt onaanvaardbare confessionele dwingelandij op’. Het CDA-standpunt ‘getuigt van een onverdraagzaamheid die zelfs - of eigenlijk juist - in principiële kwesties griezelige kanten vertoont.’

Een argumentatie die mij hardt in mijn strijdbare voornemens.

Donderdag 18 augustus

Om twee uur treffen we elkaar op Algemene Zaken. De spanning is om te snijden. Ik pak mijn spullen uit en leg de Handelingen van het laatste abortusdebat op tafel met aangestreepte citaten van Hannie van Leeuwen, waarin ze op bekwame wijze uiteenzet waarom de huidige wet niet langer gehandhaafd mag worden. Dries grist het boekwerkje weg en begint te bladeren. ‘Ik krijg het moeilijk, zie ik,’ zegt hij. Samen nemen we de citaten alvast door. De nog aanwezige fotografen leggen dit gevoelige moment vast op de gevoelige plaat.

Als ze vertrokken zijn opent Joop grimmig de vergadering. ‘De standpunten staan diametraal tegenover elkaar,’ stelt hij vast. ‘Er is sprake van een algehele blokkade.’

Het heeft geen zin om naar een inhoudelijk vergelijk te streven. We moeten elkaars geloofwaardigheid niet op de proef stellen. Met zedelijke waarden mag niet worden gemarchandeerd.

De grote verschillen zitten hem niet in het voor of tegen abortus, maar in de waardering van de overheidstaak. Hij staat op het standpunt dat in dit soort persoonlijke keuzevraagstukken de overheid tot grote terughoudendheid verplicht is. Men moet de mensen de vrijheid laten om zelf verantwoordelijkheid te dragen. Waar hierover onvermijdelijk in het kabinet verschillend zal worden gedacht, kan slechts de par-

lementaire weg uitkomst bieden.

Het zou onjuist zijn terug te grijpen op de bestaande wet. Er heeft zich een afwijkende praktijk ontwikkeld. Er is sprake van een grote rechtsonzekerheid, vanuit welk standpunt je de praktijk ook bekijkt. Daarom spreken alle programma's over de wenselijkheid van een nieuwe regeling. Als we dat nalaten plaatsen we de rechter in een onmogelijke positie. Sinds de indiening van het initiatiefontwerp Lamberts-Roethof heeft de rechter steeds een afwachtende houding aangenomen. Als nu zou worden afgesproken dat er geen wetswijziging komt, zal dit standpunt niet vol te houden zijn. De wet niet wijzigen betekent nog niet dat de status quo wordt gehandhaafd. Dat betekent nieuwe onzekerheden. Daar kan hij niet aan meewerken. Hij vraagt het CDA met klem om een ieder vrij te laten naar geweten te handelen en de parlementaire weg niet bij voorbaat af te snijden. Ik betoog dat ook voor de PvdA het abortusvraagstuk een beginselzaak is. We zijn niet bereid om inhoudelijke compromissen te sluiten. Er is geen andere weg mogelijk dan die van het parlementair initiatief.

Dries probeert ons gerust te stellen. De lijn Van Leeuwen-Gardeniers bevat al een rekbare formule die ruime marges laat voor verschillende interpretaties. Met het criterium van de geestelijke gezondheid van de vrouw kunnen de artsen best uit de voeten. Hij ontkent dat hier voor de overheid geen taak zou zijn weggelegd. Er is bij vrouwen toch een sfeer van gemakzucht ontstaan. De overheid heeft tot taak in de bres te springen voor de bescherming van het ongeboren leven.

Joop vraagt Dries van zijn hart geen moordkuil te maken. ‘Zeg nu eens echt hoe er in jullie kring over de bestaande praktijk wordt gedacht.’

Een sfeer van grote openhartigheid ontstaat. Zachtjes gaat Dries verder. ‘Voor ons is de wording van het leven gelijk aan het leven zelf. Er is geen principieel verschil tussen het doden van een kind in of buiten het moederlichaam. Abortus is dus kindermoord.’

Hij gaat verder: de normatieve grenzen verschuiven in razend tempo. Het bestaan van de Bloemenhovekliniek is een schrikbeeld. Abortus boven 12 à 13 weken is nu doodnormaal. ‘Hoe ligt die grens over enkelejaren?’ vraagt hij zich af. ‘De Achillespees in ons CDA-standpunt is dat wij machteloos staan om de bestaande praktijk nog terug te draaien. Het vervolgingsbeleid stuit af op het gesloten front van de artsenstand.

Met geen mogelijkheid kunnen wij echter meewerken aan een versoepeling van de norm. Noch politiek, noch staatsrechtelijk kunnen wij verantwoordelijkheid nemen voor een contraseign.’

Jan Terlouw neemt een hard standpunt in. ‘Het is als wetgevers onze

plicht om wet te geven, niet om dat na te laten,' zegt hij. 'Gezien de aard van ons politieke bestel mag het CDA de parlementaire weg niet afsnijden. Dat is in strijd met de werking van de parlementaire democratie.

De wetgever kan zijn verantwoordelijkheid niet delegeren. Praktijk en wetgeving moeten weer in overeenstemming worden gebracht.'

Den Uyl stelt vast dat er noch inhoudelijk, noch procedureel een vergelijk in zicht is. Hij nodigt de drie fracties uit zich te beraden op mogelijkheden om de blokkade te doorbreken. Zien Van Thijn en Terlouw mogelijkheden om voorwaarden te formuleren waaronder in de huidige situatie zou kunnen worden berust? Zo nee, kan Van Agt dan de voorwaarden noemen waaronder de weg van een initiatiefontwerp zou kunnen worden geaccepteerd?

Jan en ik hebben ons antwoord snel klaar. We zien niet in hoe wij in de huidige situatie zouden kunnen berusten. Dat zou onvermijdelijk tot grotere onzekerheid leiden en tot nieuwe maatschappelijke onrust.

Dries: 'Beide vrienden zijn duidelijk, maar niet coöperatief.' Hij is ontmoedigd. Hij is bereid naar zijn fractie te gaan met de mededeling dat er nu geen inhoudelijke overeenstemming is te verkrijgen. Misschien later, in een rustiger sfeer. Waarom zouden we niet een beraadsgroep op poten zetten van mensen die minder gefixeerd zijn dan wij? Er zijn beste nieuwe inzichten te verwachten. Hij wijst op een idee van de Nijmeegse hoogleraar Gerard Mulder: die wil de norm in de wet handhaven, maar daarin een vervolgingsuitsluitingsgrond opnemen.

Hij is bereid te bevorderen dat er rust komt op het abortusfront. Terwijl de beraadsgroep zich beraadt zal het vervolgingsbeleid niet worden gewijzigd. Niet omdat wij daarover een afspraak zouden kunnen maken, we kunnen volstaan met een verwachting uit te spreken. Het O.M. onderneemt toch niets op eigen houtje.

Ik huiver en spreek mijn verbazing uit over deze gedachte. 'Blijkbaar ligt het abortusvraagstuk toch minder principieel dan ik dacht. Waarom dan wel zo'n principieel verzet tegen een initiatiefontwerp?'

Dries: 'Omdat ik mij niet kan committeren aan een contraseign.'

'Dat hoeft ook niet,' zegt Joop. Niemand kan in geweten gebonden worden. Maar staatsrechtelijk maakt het enig verschil of je het kabinet verhindert te contrasigneren of als individuele bewindslieden bij zo'n besluit aftreden. Dat kan tot een crisis leiden, maar dat moet dan maar. Maar een minderheid kan zich niet veroorloven een meerderheidsbeslissing te blokkeren. De gewetensnood van bewindslieden mag niet de vrijheid van parlementaire besluitvorming in de weg staan.

Ik wijs erop dat het abortusvraagstuk juist zijn geladenheid ontleent aan de mededeling van de minister van Justitie in de verkiezingen dat hij de totstandkoming van de wet zou blokkeren. Nu kunnen we daar niet meer omheen. Er moeten garanties komen dat dit niet weer kan gebeuren.

Jan Terlouw sluit zich daarbij aan. Hij is niet bereid in te stappen op de beraadsgroep. 'Dat is een te grote gok.'

Joop ziet daar ook niets in. 'Me dunkt dat de politieke discussie nu wel gevoerd is, al tien jaar lang, te beginnen met de staatscommissie Kloosterman. We hebben pas uitstekende kamerdebatten gehad.' Wel voelt hij iets voor een technische commissie, als door professor Muntendam voorgesteld, die in enkele maanden de meest recente ontwikkelingen op een rijtje zou kunnen zetten, ter informatie van het parlement.

Hij zal nog één poging doen nieuwe voorstellen te formuleren en nodigt ons uit daar morgenochtend kennis van te komen nemen.

Wij kunnen die dan morgenmiddag aan onze fracties voorleggen.

We gaan uiteen met de afspraak dat wij gezien de kritieke fase waarin de formatie verkeert, geen publiciteit zullen zoeken. Dat is ook niet nodig. Die avond verschijnt Wim Aantjes in Brandpunt om het CDA-standpunt nader toe te lichten. 'Den Uyl heeft een grote fout gemaakt,' zegt hij. Een formateur is verplicht om een uiterste poging te doen inhoudelijk tot een vergelijk te komen. Den Uyl kan gemakkelijk zeggen dat hij de beslissing aan het parlement wil overlaten. Hij weet dat de uitkomst is dat de PvdA dan zijn zin krijgt.

Het is ook nooit goed, denk ik. Als wij als minderheid voor onze mening vechten dan proberen wij op ondemocratische wijze onze wil door te drukken. Als wij vanuit een parlementaire meerderheidsopvatting opereren deugt het ook al van geen kanten. Hoe dan wel, broeders?

Vrijdag 19 augustus

Een nieuwe dag in de formatie, wellicht met nieuwe perspectieven. Mijn bitterheid over Aantjes is weer verdwenen. Omzien is er niet bij, laat staan in wrok. Ik leef van dag tot dag, anders heb je geen leven meer. Met frisse moed stap ik Algemene Zaken weer binnen, benieuwd naar de nieuwe concept-conclusies die Joop, stellig weer in de kleine uurtjes, heeft gebrouwen.

'Ik heb de methode-Albeda gevolgd,' zegt Joop met een slimme blik. Voorop staan enkele uitgangspunten. We lezen gretig. Ik streep enkele sleutelzinnen aan. 'Uit een oogpunt van bescherming van de rechtsorde is het niet aanvaardbaar, dat een bestaande wettelijke regeling en

een maatschappelijk aanvaarde praktijk gedurende een lange periode zo sterk van elkaar blijven afwijken.'

'Voor alle betrokken groeperingen geldt dat ten aanzien van de essentiële inhoud van de te treffen regeling marchanderen uitgesloten is.'

'Gelet op de noodzaak van een nieuwe regeling kan en mag dat niet anders betekenen dan dat het nieuwe kabinet het tot wet worden van een door beide Kamers aanvaard initiatief-ontwerp niet zal tegenhouden. Dat laat onverlet de vrijheid van bewindslieden individueel om zich niet vooraf te binden met de te nemen beslissing akkoord te gaan. De kabinetsbeslissing als zodanig mag daardoor echter niet ongedaan kunnen worden gemaakt.'

Het is niet de methode-Albeda. De uitgangspunten hebben het karakter van concrete conclusies. De conclusies zijn dan ook een samenvatting van de uitgangspunten.

1. Het kabinet acht de totstandkoming van een nadere wettelijke regeling van abortus geboden.
2. Het nieuwe kabinet zal terzake van abortus een initiatief van de kamer afwachten.
3. De minister van Volksgezondheid zal zo spoedig mogelijk een commissie instellen, die tot taak krijgt binnen enkele maanden te rapporteren omtrent feiten en omstandigheden terzake van abortus ... Ze wordt samengesteld volgens de criteria, genoemd in wetsontwerp 13.909 (het PvdA/VVD ontwerp).
4. Mocht een initiatief-ontwerp een meerderheid in beide kamers verkrijgen, dan zal het kabinet het tot wet worden van dit ontwerp bevorderen, onverlet latende de vrijheid in geweten van individuele bewindslieden.
5. In afwachting van indiening en behandeling van een ontwerp terzake wordt ervan uitgegaan, dat geen wijziging wordt gebracht in de thans geldende praktijk, dat geen gerechtelijke stappen worden ondernomen resp. rechterlijke uitspraken uitgelokt, anders dan op ernstig vermoeden van kennelijke onzorgvuldigheid in de medische behandeling.

Dries reageert kort maar krachtig: 'Zo lukt het niet.' Punt. Hij lanceert een tegenvoorstel:

1. Een beraadsgroep die ruim de tijd krijgt;
2. Geen steun aan enig initiatief terwijl de beraadsgroep bezig is;
3. Volksgezondheid verscherpt het medisch toezicht, het Openbaar Ministerie zal zich terughoudend opstellen.

Jan signaleert dat de kloof wel erg groot is. Hij wil op zijn minst nog de garantie dat individuele bewindslieden het kabinet niet verlaten

voordat de beslissing over het contraseign is gevallen.

Joop reageert mismoedig. ‘Dit kan betekenen dat ik wéér niet slaag met alle zwaarwegende gevolgen vandien.’ Hij vindt dat niet redelijk. Het CDA kan later een crisis maken en ontleent aan die mogelijkheid de nodige invloed. Meer wapens zijn nauwelijks denkbaar.

Een beraadsgroep betekent dat we weer van voren af aan beginnen met alle onzekerheid van dien. De fact-findingcommissie heeft een andere taak. Zij verschaft ons de nieuwste inzichten die het mogelijk maken respectvol met elkaar om te gaan, voorkomt overhaasting maar veroorzaakt geen eindeloos oponthoud.

Wat denkt het CDA te kunnen bereiken als het dit afwijst? Hoe denkt het een parlementaire meerderheid te kunnen verwerven om de bestaande praktijk terug te draaien?

Ik wijs erop dat de ingebouwde crisis geen fraaie oplossing is in een regeerakkoord, maar wel onvermijdelijk. Beide partijen vinden immers dat abortus een crisis waard moet zijn.

Het betekent in feite dat het CDA zich niet bij voorbaat behoeft te committeren. Iets anders zit er niet in, wil het CDA de vorming van een meerderheidskabinet, van welke samenstelling ook, niet volledig onmogelijk maken.

Dries vraagt waarom er over het contraseign eigenlijk iets afgesproken moet worden. Hoe het kabinet getalsmatig ook zal worden samengesteld, zelfs in de Andriessen-formule (8 CDA, 7 PvdA, 1 D'66) is het contraseign verzekerd. ‘Wij zullen zeker niet de plaat poetsen voordat er een beslissing is genomen. Dat zou malafide zijn. Trouwens: ook als we opstappen wordt er getekend, dus waarom zouden we?’ Hij stelt voor op zien komen te spelen. Jan wijst erop dat het CDA door op te stappen een contraseign kan voorkomen. Het kabinet is dan immers gevallen, voordat er een beslissing is genomen.

De vergadering wordt in een malaisesfeer opgebroken. De fracties zitten te wachten. We zwermen uit.

De PvdA-fractie komt bijeen op het ministerie van Financiën. Het kamergebouw is bezet door architecten die meedingen in de prijsvraag voor een nieuw kamergebouw. Wat zou er eerder zijn, vraag ik me af: een nieuwe abortuswet of een nieuw gebouw?

De vergaderaccomodatie op Financiën is ultramodern, zodat we vast de sfeer van het nieuwe kunnen proeven. Maar de fractie reageert als vanouds: boordevol kritiek. Grote bezwaren heeft men tegen de ingebouwde crisis. Wat een onzin om de gewetensruimte voor bewindslieden vast te leggen: dat spreekt óf vanzelf, óf het heeft politieke betekenis, maar dan geven we het CDA alle ruimte om onder het contraseign uit te kruipen. Dan hebben we geen kabinet en geen abortuswet.

Uiterst argwanend kijkt men aan tegen de commissie-Muntendam. Is het een ‘schaamlapje’ of bedoelt het een verkapte beraadsgroep te zijn?

Mijn mededeling dat nog is voorgesteld én de norm én de praktijk te handhaven veroorzaakt de nodige opschudding. Over gewetensnood gesproken. Dat komt ons echter te staan op een college Romeinse rechtsfilosofie van David Ooijen die priester is: ‘De ethische norm is alles, de praktijk is niets.’ Overigens heeft hij als ‘andersdenkende’ geen behoefte om zijn persoonlijke overtuiging via enigerlei wet aan de bevolking op te dringen. Ik roep de fractie op tot verdraagzaamheid. Wij vragen het CDA niet onverdraagzaam te zijn tegenover een parlementaire meerderheid. Laten wij dan niet onverdraagzaam zijn tegenover een minderheid. Het is teveel gevraagd van het CDA om zich medeverantwoordelijk te maken voor een wet die tegen hun opvattingen indruist. Wel mogen wij eisen dat zij zo'n wet niet tegenhouden. Dat is de essentie van deze conclusies. De fractie gaat unaniem met deze lijn akkoord.

Voordat ik mij naar het Catshuis begeef voor de afrondende bespreking, steek ik mijn licht nog op bij Burger, die eerder met het bijltje gehakt heeft. Die zegt toch wel onder de indruk te zijn van de argumentatie van Aantjes dat het kabinet primair een eigen verantwoordelijkheid heeft. Is er niet een tussenoplossing denkbaar die dat tot uitdrukking brengt? Ik zie die oplossing niet zo zitten, maar de gedachte blijft mij bezighouden.

Zuchtend scharen wij ons weer om de ministerstafel in het Catshuis. Voordat wij beginnen stormen er echter drie rechercheurs de kamer binnen: er is een bommelding. Ze trekken alle laden en kasten open en werpen een blik onder de tafel. Loos alarm, stellen we vast. Ze verdwijnen, maar de situatie blijft uiterst explosief.

‘Mijn fractie is unaniem akkoord,’ meld ik. ‘De mijne is unaniem tegen’, zegt Dries. Baas boven baas. Zijn voorstel om op zien komen te spelen heeft al tot grote emotionaliteit geleid. ‘We spelen geen kiekeboe,’ is er in zijn fractie geroepen. We kunnen ons indenken hoe slecht dan wel niet de voorstellen van Joop zijn gevallen. Hij doet een dringend beroep op ons in die beraadsgroep te stappen. Dat betekent dat het CDA in principe bereid is om haar uitgangspunten ter discussie te stellen en dat is niet niks. Voor drie fractieleden ging dat al te vér, één van hen stond al met een half been buiten het CDA. Dries verklaart zich bereid de beraadsgroep slechts twee jaar te geven. Wij wisten niet dat er ook aan langere termijnen werd gedacht.

Jan heeft zijn fractie met moeite achter deze conclusies gekregen, maar er is wel een mits: op Justitie moet iemand komen die er van

harte achter staat. Er valt een pijnlijke stilte.

Joop ziet het niet meer zitten. Hij heeft al een ontwerp-ontslagbrief geschreven. Wie komt er nu in hemelsnaam nog aandragen met een beraadsgroep? Acht jaar lang hebben samenleving en politiek zich beraden. Er zijn wel vijf wetsontwerpen geweest en wel honderd demonstraties. We hebben afschuwelijke incidenten gekend die de sfeer hebben vergiftigd, maar ook waardige kamerdebatten met magistrale betogen van Hannie van Leeuwen in de Tweede Kamer en Brongersma in de Eerste Kamer. Wat moet die beraadsgroep nu nog? De sfeer wordt verbeten.

Ik spreek Dries persoonlijk toe. Wat wil je nu bereiken? Als minister heb je het politieke klimaat met je principiële stellingname keer op keer op de proef gesteld. Jouw abortusstandpunt ging boven het belang van de politieke samenwerking en het voortbestaan van het kabinet. Anderzijds betrek je de beginselloze stelling dat de bestaande praktijk nog tijden gehandhaafd mag blijven mits maar niet getornd wordt aan de norm in de wet. Wat moeten we daar nou mee?

Deze keer klapt Dries niet dicht. Onze persoonlijke verstandhouding kan inmiddels wel een stootje velen.

‘Denk niet dat ik geen twijfels heb,’ zegt hij. ‘Mijn stellige overtuiging gaat voortdurend vergezeld van het besef van feilbaarheid van eigen denken. Ik mocht willen dat mijn vrienden zoveel zelfkritiek hadden.’ Schamper wijst hij erop dat in de zes jaar dat hij minister is er 14 klinieken tot stand zijn gekomen. Het is juist deze twijfel die ons bereid doet zijn onze a priori's los te laten. Waar blijft jullie bereidheid om dat te doen? Hij vraagt ons nu eindelijk eens serieus in te willen gaan op de gedachte van een beraadsgroep.

‘De beraadsgroep is het parlement,’ zeg ik.

Zo praten wij nog uren door in wisselende gemoedstoestanden. Soms verbeten, dan weer uiterst begripvol, meestal zakelijk, een enkele keer hoogst persoonlijk. ‘Wie polariseert er nu, Dries?’ We proberen de gevolgen van een eventuele mislukking onder ogen te zien.

‘Wat gaan jullie doen als het hierop afspringt?’ vraag ik. ‘Dan kan ik niet opnieuw een opdracht weigeren om met de VVD te gaan praten’, zegt Dries. ‘Die zullen heel wat inschikkelijker zijn.’ Ik vrees dat hij daarin gelijk heeft. Er komen nieuwe suggesties op tafel, bescheiden tekstwijzigingen. Het mag niet baten. ‘Het is monnikenwerk,’ verzucht Joop. Het is weer vér na middernacht, tijd voor de kaasblokjes.

‘Waarom zouden we niet gewoon neerschrijven hoe de vlag erbij staat,’ stel ik voor: ‘PvdA en D'66 vinden dat een wetsontwerp tot wet moet worden. Het CDA denkt daar anders over.’ Dries denkt na. ‘Zo is het ook weer niet,’ zegt Dries, ‘wij wensen ons op generlei wijze te

voren vast te leggen. Niet positief en niet negatief.'

Joop schrijft al: 'PvdA en D'66 zijn van oordeel dat het kabinet een wetsontwerp dient te contrasigneren. Hun bewindslieden dienen zich dienovereenkomstig te gedragen. Het CDA acht het onjuist zich daarop bij voorbaat vast te leggen.'

Dries denkt weer na, tuurt op zijn aantekeningen, streept plotseling energiek iets door en zegt: 'Akkoord', dat wil ik proberen, mits de punten 1, 2 en 3 geschrapt worden. 'De commissie ook,' vraagt Joop verbaasd. 'Die commissie kun je houden,' zegt Dries.

Jan vliegt tegen het plafond. 'Als je de noodzaak van een wettelijke regeling schrapt (punt 1) dan heeft 4 nauwelijks meer betekenis,' roept hij wanhopig uit. Ik val hem bij: 'Dat is essentieel.'

Opnieuw ontstaat er discussie over de vraag of CDA-ministers het contraseign zouden kunnen blokkeren. Dries herhaalt zijn mening een dergelijk gedrag malafide te vinden. 'Je loopt niet weg omdat je een besluit vreest, maar omdat een besluit genomen is.' Toch blijven er vragen.

Kan een demissionair kabinet zo'n besluit nog effectueren? Zal de kamer, als dit controversieel ligt, dat besluit nog in de weg staan?

Ik voel mij op glad ijs en neem mij voor een deskundige in de arm te nemen. We besluiten de zaak over het weekend heen te tillen.

Zaterdag 20 augustus

Opland tekent vier heren in een donker kamertje, verhit discussiërend onder een miezerige schemerlamp. Nachtelijk beraad: Vier Heren Over De Rechten Van De Nederlandse Vrouw. 'Sorry hoor,' zeg ik tegen Hedy.

Maandag 22 augustus

De geleerde heet professor Prakke. Hij heeft de hele ochtend voor me uitgetrokken en voor dit doel alles herlezen wat er te lezen viel. De handboeken heeft hij bij zich. Het college begint bij Oud: *Constitutioneel Recht,* deel I, blz. 394: de vrije kwestie. Ik neem ijverig dictaat op. Via Marchant in 1925 komen we bij Geertsema in 1971: de wet op de gewestvorming. Het toenmalige kabinet besloot het eindoordeel aan de kamer over te laten: amenderen staat vrij.

Een gedachte flitst door mij heen: zou het kabinet dan niet toch het voortouw kunnen nemen, onder het beding dat aan de kamer het eindoordeel wordt gelaten?

We praten door over het contraseign. De vragen van vrijdagnacht passeren de revue. Wat kan een demissionair kabinet nog doen? Prakke is in zijn element. Hij behandelt de ene casuspositie na de ander. Met

progressieve bewindslieden op Justitie en Volksgezondheid zijn de problemen te overzien. Met een CDA-er op één van beide posten wordt het ingewikkelder. Dan is een progressief rompkabinet onvermijdelijk. Maar welke garantie heb je dat zo'n kabinet bij een tussentijdse crisis kan optreden?

Formeel-juridisch is het niet waterdicht te maken. De gaten moeten door politieke afspraken worden gedicht.

Ik neem contact op met Joop. 'Misschien is er toch een opening te maken via een kabinetsontwerp, als maar vaststaat dat aan de kamer de eindbeslissing wordt gelaten.' Joop pakt de gedachte met beide handen aan. Voordat ik naar de vervolgbespreking ga, raadpleeg ik het fractieburo. Men reageert huiverig. Een kabinetsontwerp valt buiten het fractiemandaat, vindt men. Maar ik weet dat ik het punt al heb weggegeven. Ik kan niet tot in het absurde met Joop blijven onderhandelen. Het is ook mijn plicht te voorkomen dat hij opnieuw mislukt.

Als ik op Algemene Zaken kom liggen de nieuwe conclusies al klaar. Joop heeft mijn suggestie opgepakt.

'Het kabinet kan terzake initiatieven nemen. Het is mogelijk, dat de ministers van Volksgezondheid en Justitie in overleg met de beide kamercommissies een wetsontwerp voorbereiden, onder het beding dat ze er geen kabinetskwestie van zullen maken als de kamers aan een andere oplossing de voorkeur zouden geven...

Het is ook denkbaar, dat initiatieven uit de kamer worden afgewacht. Het nieuwe kabinet zal zo spoedig mogelijk haar voorkeur aan de kamer meedelen...

Het nagestreefde parlementaire meerderheidskabinet is alleen te vormen indien de partners bereid zijn uiteindelijk abortus als een vrije kwestie te beschouwen, d.w.z. dat het parlement het laatste woord houdt.'

Joop licht de concessie toe. Het CDA maakt niet ten onrechte bezwaar tegen het automatisme van het PvdA/VVD-initiatief. Vandaar de mogelijkheid dat eerst binnen het kabinet geprobeerd wordt tot overeenstemming te komen, rekening houdend met de meerderheidsopvatting van de kamer.

Ik teken toch maar wat reserves aan.

Maar Dries ziet weinig nieuwe gezichtspunten. Naar de letter is het nieuw, naar de praktijk niet. We weten immers bij voorbaat hoe de kamermeerderheid er over denkt?

Jan kijkt zeer bedenkelijk. Zijn Partijraad heeft hem in het weekend op scherp gezet. Er is wel degelijk verschil met de vorige voorstellen, maar dat is geen verbetering. Nu wordt er binnen het kabinet toch in-

houdelijk onderhandeld met alle gevaren van verder uitstel. Hij ziet er weinig in, maar wil Joop toch niet de pas afsnijden om het te proberen.

Joop verdedigt zijn nieuwe conclusies met de macht der wanhoop. Hij heeft een uiterste poging willen doen om toch de eigen verantwoordelijkheid van het kabinet tot gelding te brengen. Daar heeft het CDA toch zo op aangedrongen? Maar verder kan hij niet gaan. De kamer moet het eindoordeel gelaten worden. Dat moet toch in goed vertrouwen zijn af te spreken? Het CDA zit op twee sporen: enerzijds wil men medeverantwoordelijkheid, anderzijds wil men zich niet committeren aan de einduitkomst. 'Wat moet ik daar nu mee?'

Ik glip er even tussen uit. Hedy is op de televisie in Achter het Nieuws. Het gaat over het abortusvraagstuk. Ik kijk stiekem bij de kamerbewaarder. Vraag: 'U denkt dat die vier heren eigenlijk niks met elkaar kunnen afspreken?'

Hedy: 'Ik geloof dat niet alleen, ik wil het natuurlijk ook niet, ik vind dat er alleen maar onheil van te verwachten is...'

'Het betreft een ontzettend belangrijk punt dat toch het persoonlijke leven van de mensen heel direct aangrijpt en benadert. Ik geloof dus dat het wel de moeite waard is om daar voet bij stuk te houden en misschien van beide kanten...'

Eén van die heren ben ik. Ze voelt de situatie goed aan. Toch hebben we er samen praktisch niet over gesproken. Hoe gek het ook lijkt voor twee kamerleden, de politiek is niet ons favoriete gespreksthema thuis. Zelfs het abortusvraagstuk, dat ons beiden zo bezighoudt, geeft geen aanleiding tot gemeen overleg. Juist omdat het zo diep geworteld zit in onze levensovertuiging, hoeven we er weinig woorden aan vuil te maken. We weten dat we op één lijn zitten. Ik vind dat ze het prima doet.

Ik heb wel een binnenpretje als ik merk dat ze in mijn papieren heeft gegrabbeld en de conclusies van Joop aanhaalt, inclusief een correctie. Die correctie had ik aangebracht willen zien, maar dat is niet aanvaard. Het is niemand opgevallen. Ik ga weer terug naar de vergadering.

Joop is nog of weer aan het woord. Hij bestrijdt de beraadsgroep. Blijkbaar heeft Dries die weer opgeworpen. Ik heb weinig gemist. De argumenten herhalen zich. De nieuwe gedachte heeft niet tot de verwachte opening geleid.

Joop: 'Of je het nu zus doet of zo, onder geen beding mag het CDA de totstandkoming van een wet blokkeren. Het gaat om de parlementaire democratie. Ik sta voor een eerlijke handel, voor respectabele democratische opvattingen, waarbij de meerderheid rekening houdt met de minderheid, maar waarbij de minderheid de meerderheidsopvatting

uiteindelijk niet mag tegenhouden.'

Joop is beginselvast. Er is in de partij veel wantrouwen dat hij op dit punt gemakkelijk door de wind zal gaan. 'Jou vertrouwen we meer,' heb ik herhaaldelijk te horen gekregen. Hoe komen ze erbij. Joop is bereid zijn formatie en zijn kabinet op het spel te zetten.

En die staan op het spel. Dries weigert de conclusies te aanvaarden. De ingebouwde crisis is geen uitweg. Als het CDA in deze procedure stapt, aanvaardt het van stonde af aan verantwoordelijkheid voor de einduitkomst. Van een non-commitment is geen sprake. Hij oppert nog één mogelijkheid: Het kabinet neemt twee jaar om tot een ontwerp te komen. In die tussentijd gebeurt er niets.

Ik loop rood aan. 'Zou de formateur deze variant door het CPB willen laten doorrekenen,' roep ik sarcastisch en verlaat woedend de vergaderzaal om even naar huis te bellen.

Als ik terugkom is de vergadering gesloten. De fracties moeten het maar zeggen.

Als we Algemene Zaken willen verlaten staat de uitgang zwart van de pers. We mompelen dat de situatie kritiek is en dat we geen commentaar kunnen geven. 'Heeft Van Thijn commentaar op de uitspraken van het Eerste Kamerlid d'Ancona,' vraagt Henk Enklaar met een veelzeggende grijns, terwijl hij een microfoon onder mijn neus duwt. Dat heb ik niet, althans niet tegen hem.

Dinsdag 23 augustus

Ik ben erg gespannen als ik de fractievergadering open. Er staat veel op het spel. Joop mag niet weer mislukken. Er valt weinig meer aan de voorstellen te sleutelen. Maar ik heb ook geen zin in een verdeelde fractie. Nooit, maar nu zeker niet. Ik pas er voor om bij het abortusvraagstuk een minderheid te zien ontstaan die principiëler zegt te zijn dan ik zelf. Het is een schrikbeeld voor me om door wie dan ook straks afgeschilderd te kunnen worden als de man die het beslissingsrecht van de vrouw verkwanseld heeft. Ik zal net zo lang knokken tot ik het laatste fractielid over de streep heb.

Het lijkt een onmogelijke opgave te worden. De eerste spreker is al mordicus tegen. 'De conclusies zijn aanmerkelijk verslechterd,' vindt hij. 'De garanties dat een wetsontwerp het Staatsblad haalt zijn onvoldoende. De weg via het kabinet zet de deur open voor gemarchandeer.' We zijn te vér van huis geraakt. De éne spreker na de ander sluit zich daarbij aan. Men spreek van 'Emmenthaler kaas': het barst van de gaten. Zo'n drie uur lang zit ik te rijden op mijn stoel. Unanimiteit? Ik mag blij zijn als het nog een krappe meerderheid wordt. De felste opposant is, tot mijn stomme verbazing, Marcel van

Dam. Hij houdt een indrukwekkend betoog. ‘Ik zou, als ik tijdens het laatste kamerdebat in de fractie had gezeten, tot de minderheid Franssen-Van Ooijen hebben behoord,’ zegt hij. ‘Maar wat hier aan de gang is druist in tegen elk beginsel van rechtsorde en democratie. Het is onaanvaardbaar wanneer zedelijke normen via het strafrecht worden opgelegd aan de bevolking als geheel. Dat gebeurt als een minderheid in de gelegenheid blijft een wetswijziging te blokkeren.’ Hij is destijds niet ‘doorgebroken’ om nu een knieval te maken voor een politiek van ‘christen-democratische morele hoogmoed’.

Gelukkig zijn er ook een paar die het voor de conclusies opnemen. Onder hen Aad Kosto en Ineke Haas-Berger, beiden jurist, beiden feminist. Ik maak mij op voor een langdurig tegenbetoog, punt voor punt weerleggend aan de hand van inderhaast gemaakte krabbels in de kantlijn. Ik voel mij zeker van mijn zaak.

Puttend uit de vele bronnen die Prakke voor mij heeft aangeboord, ontzenuw ik de juridische bezwaren tot in de kleinste finesses. Ik toon aan dat in alle stadia het parlement het laatste woord heeft, zowel bij de kabinetsweg als bij die van het parlementair initiatief. Er kan een crisis van komen, maar de legalisatie van de abortus is dan een feit. Wat kan men nog meer verlangen? Het belang van de vrouw gaat boven dat van het kabinet. Hoe kun je nog duidelijker tot uitdrukking brengen dat dit vraagstuk voor ons de allerhoogste prioriteit heeft? We zijn bereid om terwille van de zaak tweemaal het kabinet-Den Uyl in te leveren. Nu, bij de totstandkoming en straks tijdens de rit. De afspraken sluiten een tussentijdse blokkade uit. Als men het in de boezem van het kabinet niet eens wordt zullen initiatieven uit de kamer worden afgewacht. Dan een crisis maken is woordbreuk. Kwade trouw is niet te regelen. Men moet het akkoord beoordelen op wat er te goeder trouw wordt afgesproken. Opnieuw vraag ik van de fractie om ook van onze kant verdraagzaamheid te betrachten. Je mag van het CDA verlangen dat ze een eindbeslissing niet zullen torpederen, je mag niet verlangen dat ze zich er bij voorbaat bij neerleggen.

Mijn betoog heeft indruk gemaakt. In de tweede ronde verklaart de ene opposant na de ander overtuigd te zijn. Sommigen verklaren niet geheel overtuigd te zijn, maar hun twijfel weegt niet op tegen het krediet dat zij bereid zijn mij te geven. Maar het is mij niet genoeg: enkelingen blijven tegenstribbelen. Ik rust niet eerder voordat ik ook hen binnenboord heb gehesen. Dat lukt met een laatste voorstel. Ik zal de formateur een schriftelijk jawoord sturen, waarin ik nog een aantal puntjes op de i zet. Ik stel voor te schrijven dat wij eenstemmig akkoord gaan met de voorstellen, ‘waarvan de essentie is dat in ieder stadium van de procedure de volksvertegenwoordiging de beslissende

stem zal hebben.' Ik zal daaraan nog de volgende kanttekeningen toevoegen:

1. Het feit dat niet wordt uitgesloten dat na de beslissing over het contraseign een crisis kan ontstaan, betekent dat in geen stadium dat aan dit besluit voorafgaat het abortusvraagstuk tot een crisis zou kunnen leiden.
2. Wij behouden een voorkeur voor de weg van een parlementair initiatief, maar zijn bereid de keuze van het kabinet terzake af te wachten.
3. Wij gaan ervan uit dat alle bewindslieden zullen meewerken aan een zodanige besluitvorming dat in geen enkel stadium onnodige vertraging zal kunnen ontstaan. Wij stellen voor bij het optreden van het kabinet een tijdschema af te spreken.
4. Aan de termijn die de fact finding-commissie krijgt moet strikt de hand worden gehouden. Er mag geen opening worden geboden tot enigerlei inhoudelijke discussie.

Inderdaad gaat de fractie eenstemmig akkoord. Ik haal verlicht adem. Van alle kanten word ik gefeliciteerd. Wel voel ik mij uitgeput. De vergadering heeft zeven uur geduurd.

Er is geen tijd om even op adem te komen. De pers moet te woord worden gestaan. De publiciteitsslag begint. De pluriformiteit van pers en omroep is niet in alle opzichten een zegen. De persconferentie duurt lang.

Veel kritische vragen worden gesteld. Het lijkt wel een tweede fractievergadering, maar ik breng het niet op ten tweede male te vlammen. Daarna nog vijf radiogesprekken en tweemaal op de beeldbuis. Ik voel me als in een tredmolen. Mijn woorden draaien in een kringetje rond. Terwijl ik spreek vergeet ik wat ik gezegd heb.

Het is allemaal voor niets geweest. In de CDA-fractie blijken de zeeën hoog te zijn gegaan. Te hoog. Opnieuw dreigt Joop te stranden. Dries heeft gebeld om een brief aan te kondigen.

Woensdag 24 augustus

Dries schrijft. Ik wacht in spanning af, hopend op een wonder. Het is een geschikt moment om de achterstallige post te beantwoorden. Als ik bijna door de stapel heen ben, wordt de brief bezorgd. Ik lees, lees en herlees. De bezwaren spitsen zich toe op de conclusie: 'Aan het tot wet worden van het ontwerp dat door beide Kamers is aanvaard, zal medewerking worden gegeven.' 'Daarmee kunnen we niet instemmen,' schrijft Dries. 'Heeft die volzin niet eerder het karakter van een prognose dan van een verbindende afspraak?' Ik vraag me af of dit misschien als een opening zou kunnen worden opgevat. Natuurlijk kan

het CDA hiermee niet instemmen, maar dat wordt ook niet van hen gevraagd. Zij krijgen immers de ruimte om zich niet te committeren? Voor PvdA en D'66 is het een bindende afspraak. Voor het CDA hooguit een prognose. Zouden ze dat bedoelen?

Ik voel mij in deze opvatting gesterkt door de slotpassage van de brief waarin Dries een dringend beroep doet op Joop het bijltje er niet bij neer te gooien. Hij acht de samenwerking tussen PvdA en CDA van grote betekenis. 'Nog teveel wordt de opstelling van de partijen in dit formatieoverleg beheerst door gebrek aan wederzijds vertrouwen. PvdA en CDA achten zich beide tot behoedzaamheid jegens de ander gehouden. Het blijft een opgave een basis van vertrouwen te leggen.'

Ik bel Joop. Hij blijkt tot eenzelfde conclusie te zijn gekomen. Niet opgeven. Doorgaan. Ook zonder instemming van het CDA met de omstreden zin is het akkoord van betekenis. Maar dat moet wel schriftelijk worden vastgelegd. Hij zal zich op een nieuwe brief beraden. Ik spoed mij naar Amsterdam. Hajo speelt een avondwedstrijd op het terrein van DCG. Ik kan het nog net halen. Terwijl ik verstrooid mijn weg zoek door het doolhof van de uitgestrekte sportparken aan de periferie van Amsterdam hoor ik via de autoradio Dries. Zo kan het niet. 'Wat wij wel vragen is, als wij geroepen worden om deel te nemen aan een coalitie-kabinet, dat dan de partners in dat kabinet er begrip voor hebben en ook eerbiedigen dat wij dan onze gedachtengang niet voor 100%, maar toch ten dele kunnen terugvinden in het regeerakkoord dat op zo'n aangelegen kwestie wordt gesloten.'

'Kunt u zich voorstellen dat de mensen zo langzamerhand doodziek worden van het politieke bedrijf', vraagt VARA's Jan Tromp.

Van Agt: 'Ja, dat kan ik mij voorstellen.'

Vraag: 'Wordt u het ook?'

Van Agt: 'Een beetje.'

Vraag: 'Kunt u zich voorstellen dat de mensen ook een beetje ziek worden van u?'

Van Agt: 'Dat kan ik mij niet zo goed voorstellen, maar u mag dat niet zo verstaan dat ik zonder zelfkritiek zou zijn. Ik heb meer last van zelfkritiek dan vaak voor mijn gemoedsrust goed is.'

Ik ben er, parkeer mijn auto en ren naar het sportterrein. Ik ben laat, de wedstrijd moet al begonnen zijn. Ik wijk terug. Het is een hondenasyl.

Donderdag 25 augustus

Hedy zet mij, nadat we Hajo en Hadassah naar school hebben gebracht, bij Joop af. Ik zou met hem meerijden om onderweg te overleggen over de brief. Het komt er erg op aan.

Om 11 uur is de fractie weer bijeengeroepen. Het duurt nog wel een uur voordat de brief er is. De stemming is geprikkeld. Waarom zijn we weer bijeen? Wat voert Joop in zijn schild? Gaat hij toch door de bocht? Het wantrouwen in zijn abortusstandpunt blijft diep ingevreten. Geheel ten onrechte. Ik wijs erop dat Joop in al die tijd geen krimp heeft gegeven, terwijl er toch zoveel op het spel staat. Als er al openingen zijn gemaakt dan komen die ten volle voor mijn verantwoordelijkheid.

De brief komt gelukkig. Een wachtende fractie is ook al geen pretje. ‘De bekommernis om het gestelde in de vijfde zin van punt 2 van mijn conclusies, begrijp ik. U stelt, dat uw fractie daar wezenlijk bezwaar tegen heeft. Ik had niet anders mogen verwachten dan dat u nadrukkelijk zou willen vastleggen, dat u daarmee niet instemt en daaraan niet gebonden bent. Voor de PvdA en D'66 heeft mijn vaststelling het karakter van een bindende afspraak, voor het CDA kan dit onderdeel van het regeerakkoord niet meer zijn dan een constatering van de formateur, een prognose.

De kernvraag is of ik niettegenstaande dit in mijn conclusies geconstateerde en door u nog eens onderstreepte geschil mijn formatiepoging kan voortzetten. Uit uw slotpassage meen ik te mogen afleiden, dat zulks niet in strijd met uw opvattingen behoeft te zijn.’

Ik open de vergadering. Opnieuw meldt zich een lange rij sprekers. Ik kan weer helemaal opnieuw beginnen. Het regent kritische vragen. Een enkeling spreekt over een ‘knappe move’. Ook Ien behoort tot de critici. Zij vindt dat de fractie de vorige keer al te ver is gegaan. Het Partijbestuur is voor vanavond in spoedvergadering bijeengeroepen.

Weer zet ik me schrap, deze keer meer geïrriteerd dan vlammend. Toch krijg ik de mensen over de streep. Alleen Hans Kombrink houdt bezwaar. Hij komt terug met een groot aantal feitelijke vragen. Voor het eerst verlies ik mijn geduld en barst uit in drift. ‘Dit is je reinste inquisitie. Ik zit hier niet om een kruisverhoor te ondergaan.’ Ik weiger zijn vragen te beantwoorden en sluit woedend de vergadering. Geschrokken fractieleden snellen op me toe. ‘Je hebt groot gelijk, hoor. We bewonderen je geduld en uithoudingsvermogen’, zeggen ze. Anderen vinden dat ik het niet kan maken zo uit te vallen. Ik sleep Hans weer mee naar mijn kamer. We praten het uit. Ik ben het snel vergeten.

Opnieuw blijkt het allemaal voor niets te zijn geweest. Het antwoord van Dries is binnen. Hij schenkt ‘klare wijn’. Dat een cruciale volzin in het akkoord tegelijkertijd twee wezenlijk verschillende betekenissen zou dragen, maakt het akkoord op dit punt ‘ondeugdelijk’. Hij houdt zich beschikbaar voor een gesprek.

Ik bel met Joop. Die houdt het wel voor gezien. Hij zal zijn opdracht teruggeven. Hij beraadt zich nog op de vraag of hij in dat gesprek zal stappen.

Ik wacht af. De druk van de pers wordt groter en groter. Wat is het standpunt van de PvdA? Ze willen de fractievoorzitter spreken. De tijd verstrijkt. Ik bel opnieuw met Joop. 'Ik moet de pers te woord staan,' zeg ik, 'maar ik moet weten waar ik aan toe ben.'

Joop heeft besloten van een gesprek af te zien, maar ik kan tegenover de pers geen krimp geven over de eventuele gevolgen. Hij moet eerst naar het staatshoofd. Voordat hij daar geweest is kunnen er geen mededelingen worden gedaan.

Ik ga naar Nieuwspoort, en zet mijn inhoudelijk standpunt uiteen. Ik ga niet in op vragen over een eventueel teruggeven van de opdracht. Dick Kalk, die de persconferentie voorzit, duwt een briefje onder mijn neus. Vondeling wordt morgen om 10 uur op Paleis Huis ten Bosch verwacht. Ik weet hoe laat het is, maar blijf nadere vragen ontwijken. Plotseling komt er een journalist binnen met de mededeling dat de Rijksvoorlichtingsdienst zojuist heeft aangekondigd dat Den Uyl om half elf een persconferentie geeft. De pers weet genoeg. Ik laat mijn reserves varen en bevestig dat Joop op weg is naar het staatshoofd.

Om tien voor acht word ik gedropt bij het NOS-journaal. Ik tref daar Jaap van der Ploeg in grote verwarring. De Rijksvoorlichtingsdienst ontkent in alle standen dat Den Uyl naar de koningin is. Dick belt op mijn verzoek zelf en komt terug met hetzelfde bericht. Ik ben razend. 'Ik ben er ingestonken. Nu heb ík het embargo verbroken.' Dick rent weg om de pers weer bijeen te halen om één en ander recht te zetten. Het NOS-journaal begint.

Ik: 'Een bare tegenvaller. Gisteren een poeslieve brief, een oproep, samen verder te gaan, vertrouwen. Den Uyl reageert daarop en maakt een opening ... en vandaag dus dit antwoord dat het CDA daar niets in ziet, niet op basis van het vertrouwen, waartoe ze gisteren opriep, maar op basis van puur wantrouwen tegen die meerderheid van dat toekomstig kabinet.'

Van der Ploeg: 'Staan we nu vlak voor een breuk in de formatie?'

Ik: 'Ik sluit dat niet uit. Ik zou eigenlijk niet weten hoe daaraan nog is te ontkomen.'

Ik rij met Hans Kombrink mee naar het Partijbestuur. We zijn te laat. De vergadering is al geruime tijd bezig. Het fractiebeleid heeft geen genade kunnen vinden. De Rooie Vrouwen zijn woedend. Er komt een Partijraad, aanstaande zaterdag.

Ik kom binnen en zeg dat het allemaal niet meer hoeft. Joop is ten tweede male mislukt. De discussie wordt gestaakt, maar ik vraag om

heropening. Ik heb behoefte om het fractiebeleid te verdedigen. Ik ben erg geëmotioneerd en doodmoe. ‘Belachelijk’, noem ik het dat men ons beleid heeft afgewezen. De Rooie Vrouwen zouden de vlag hebben moeten uitsteken. Nog nooit heeft het abortusvraagstuk zo'n hoge prioriteit gehad. We hebben er een kabinet voor op het spel gezet.

Er wordt niet getwijfeld aan onze inzet en goede bedoelingen. ‘Daar koop ik niets voor,’ raas ik verder. Er is op ons beleid niets aan te merken. Behalve dat de formatie nu weer gestrand is. Ik verzoek dringend de Partijraad een week uit te stellen. Nu de formatie gestrand is, wil ik even op adem komen. Het wordt mij gegund. Er wordt een tv-toestel aangerukt. Men wil de gebeurtenissen nu op de voet volgen. Brandpunt begint: Aantjes. Die doet een dringend beroep op de formateur om niet terug te geven. Even later Den Haag Vandaag. Ton Planken: Brandpunt is slecht geïnformeerd. Den Uyl is zojuist teruggekeerd van de koningin en aan zijn persconferentie begonnen. Hij heeft zijn opdracht teruggegeven. Even later: een extra uitzending van Brandpunt. Aantjes: Ik meende goed geïnformeerd te zijn. Hij had een vertrouweling van de formateur gesproken. Pijnlijk.

Den Haag Vandaag weer met flitsen van de persconferentie van Joop. Hij is magistraal. ‘Ik zie geen kans te middelen tussen de vrouw beslist en de vrouw beslist niet.’

Iemand van de aanwezigen begint te huilen. Aangeslagen ga ik naar huis.

4 Veringa informateur

Vrijdag 26 augustus

De pers is vernietigend voor het CDA. Koppen als ‘Formatie strandt op democratie’, ‘anti-parlementarisme CDA’, ‘De Christelijke Dwang’ zijn schering en inslag.

De Tijd brengt een ‘onthullend document’. Het blad heeft de hand kunnen leggen op de notulen van de beslissende CDA-vergadering. Een minderheid blijkt verklaard te hebben het principieel onjuist te vinden wanneer een minderheid een meerderheidsbesluit blokkeert. Binnen het CDA is dat dan ook niet gebeurd. ‘Het blijkt’, zo schrijft het blad, ‘dat een meerderheid van de CDA-parlementariërs voorstander is van een harde lijn tegenover PvdA en D'66. De eventuele risico's van het mislukken van de formatie worden daarbij op de koop toe genomen.’

Intussen laat de koningin er geen gras over groeien. Om half drie word ik alweer verwacht op Paleis Lange Voorhout. Aan haar zal het niet liggen dat de formatie zo lang duurt.

In allerijl wordt de fractie weer bijeengeroepen. Joop, weer gewoon fractielid, is aanwezig. Hij pleit voor een verruimde opdracht, maar je kunt je moeilijk verzetten als het toch weer uitdraait op een lijmpoging. Het verzet tegen zo'n lijmpoging is groot. We besluiten van onze kant geen opening te maken, maar als anderen dat wel doen zullen we ons niet verzetten. Ik ga op stap met de volgende tekst: ‘Nu het CDA op het punt van een wettelijke regeling van het abortusvraagstuk een standpunt heeft betrokken op basis waarvan geen parlementair meerderheidskabinet denkbaar is en er toch een kabinet moet komen dat recht doet aan de verkiezingsuitslag, moge ik u adviseren de heer J.M. den Uyl een opdracht te geven tot het vormen van een kabinet dat zal mogen rekenen op een vruchtbare samenwerking met de volksvertegenwoordiging. Van onze kant verwachten wij geen heil van een poging alsnog het gerezen geschil te overbruggen gezien de stelligheid waarmee het CDA een procedure-afspraak van de hand heeft gewezen waarbij in deze beginselzaak de volksvertegenwoordiging in ieder stadium een laatste en beslissende stem heeft. In het geval dat er toch een

informateur zou optreden die binnen dit uitgangspunt naar mogelijkheden zoekt om tot een oplossing te komen, zullen wij aan een dergelijke poging onze medewerking niet onthouden.'

Het NOS-journaal brengt Van Agt met een nieuwe variant op het bedrijfsongeval. 'Waar ik het wel eens moeilijk mee heb in de politiek dat is die bloedige ernst. Het niet kunnen relativeren. Geen afstand kunnen nemen van het eigen gedoe. We doen nu allemaal of er gisteren een catastrofe gebeurd is. Nu, leuk is het niet, maar het is een gebeurtenis in een klein land op een kleine planeet in een groot heelal. Het betekent allemaal niet zo geweldig veel.'

Diezelfde avond verschijnt dr. G.H. Veringa op het toneel om een onderzoekje in te stellen naar de vraag of er nog een kabinetje te vormen is, gelet op de gerezen probleempjes.

Zondag 28 augustus

We schepen ons in op een waterfiets, gehuurd om de hoek. We trappen de Amstel af, richting Ouderkerk. Ik begin aan het karwei met de verbeeldingskracht van een race-roeier. In mijn studentenjaren heb ik heel wat baantjes getrokken tussen Amsterdam en Ouderkerk. Een waterfiets blijkt toch iets anders te zijn. Bovendien ben ik wat ouder en is het gevaarte wat zwaar belast: Hedy en ik en vier dartelende kinderen. Wij komen niet verder dan het Kalfje. De terugtocht lijkt vier maal de heenweg. Het ding staat half onder water. Moeizaam kruipen we vooruit. We halen het. Dat kan van de formatie nog niet gezegd worden.

Maandag 29 augustus

Veringa werkt zich in. Hij kan beginnen met de ochtendbladen. Er wordt druk gespeculeerd over zijn opdracht die tamelijk ruim is. In De Telegraaf breekt Duynstee een lans voor een CDA/VVD-kabinet. Anderen achten het niet uitgesloten dat het CDA nu zal aansturen op een christen-democratisch minderheidskabinet.

Er wordt gebeld: de post. De postbode, Hans Zimmermann, maakt een praatje: 'Zeg, meneer Van Thijn, die Van Agt hè, zou die er niet op uit zijn om zélf minister-president te worden?' 'Dat kan toch niet,' zeg ik 'de mensen hebben toch Den Uyl gekozen.' Ik had nooit eerder aan die mogelijkheid gedacht. Veringa houdt een persconferentie. Hij gaat eerst lijmen. Lukt dat niet, dan gaat hij door met de VVD. Pas daarna komen de minderheidskabinetten aan bod.

De speculaties worden 's avonds op het scherm voortgezet. Achter het Nieuws spreekt met Jaap Burger. Hij ziet een kabinet met de VVD niet zo zitten, dat is wel 'het andere uiterste'. 'Zo gaan de dingen meestal

niet in de politiek, die gaan zo met schokjes.'

Dinsdag 30 augustus

Ik maak kennis met de Raad van State. Veringa ontvangt mij voor een oriënterend gesprek. Het klikt meteen. Hij heeft iets jongensachtigs. Hij spreekt met luide stem en brede armgebaren. Hij komt erg sympathiek op mij over. Hij begint energiek. Hij heeft oprecht de intentie om er snel uit te komen. Het wantrouwen, over en weer, moet te overbruggen zijn. Het CDA wantrouwt de intenties van de meerderheid in het kabinet. Jullie zijn bang dat ze de zaak alsnog zullen tegenhouden. Als dat wantrouwen maar doorbroken wordt, dan zijn we er zo uit. Vóór Prinsjesdag moet er een kabinet kunnen zijn.

Hij laat mij uitvoerig mijn kijk op de situatie uiteenzetten. Als ik ben uitgesproken herhaalt hij zijn mening dat er uit te komen moet zijn. Hij vindt dat de weg via het kabinet meer accent moet krijgen. Dat hoeft niet zo lang te duren. De opvattingen in CDA-kring zijn volop in beweging. Ik wens hem sterkte en vertrek.

Dries volgt mij op. Van dat gesprek brengt hij later het volgende verslag uit:

'Ik heb de heer Veringa duidelijk gemaakt dat wij een reuze stap gemaakt hebben, een gebaar dat er mag zijn, namelijk door de bereidheid kenbaar te maken onze opvattingen over wat de wetgeving zou moeten inhouden, te heroverwegen. En ik heb gevraagd, krijgt u, informateur, van de anderen alsnog de bereidheid om zelf even kritisch te zijn als wij bereid waren ons te tonen?'

Vraag: 'Bent u bereid om verder te gaan dan u al gegaan bent?'

Van Agt: 'Nee.'

Vraag: 'Als de PvdA dat ook zegt, komt hij er dus niet uit?'

Van Agt: 'Daar heeft u gelijk in.'

In gedachten zie ik Veringa weer voor me met zijn brede armgebaren.

Woensdag 31 augustus

Het contact met de informateur beperkt zich tot een telefoongesprek. Hij legt mij zijn werkprogramma voor. Hij wil in razend tempo doorzetten. 'Mobiliseer je fractie maar vast,' zegt hij. Hij is onverminderd optimistisch, maar vraagt wel om de media even te mijden. 'Reageer niet op Dries,' vraagt hij. 'Die kan geen microfoon voorbij lopen.'

Ik vul de leegte die ontstaat met een telefonisch onderhoud met Luud Prakke. Het is alsof hij er op zit te wachten. Hij heeft weer nieuwe aspecten ontdekt. Nu moet ik deel II van Ouds *Constitutioneel Recht* ter hand nemen, blz. 143. Daar staan interessante beschouwingen over de rol van de Raad van State bij initiatiefontwerpen. Daar zou die Verin-

ga wel eens mee kunnen komen, zegt hij profetisch.

Verder wijst hij op een andere complicatie bij het contraseign, die nog onvoldoende is doorgesproken. Een kabinet kan drie dingen doen met een aanvaard initiatiefontwerp: het kan besluiten te tekenen, het kan besluiten niet te tekenen, maar het kan de beslissing ook lange tijd ophouden. Uitkijken dus.

'En natuurlijk is het van doorslaggevend belang wie er op Justitie komt,' zegt hij met een stem als had hij het over Carthago. Ik laat de verplichte literatuur onmiddellijk aanrukken. Er wacht een nieuw tentamen. Trouwens, niet alleen voor mij. Ook de informateur ziet zich genoodzaakt de nodige handboeken op te slaan. Als ik Ton Planken moet geloven - en waarom zou ik niet, hij zit er voor om te vertellen wat er in Den Haag gebeurt - heeft 'de koningin de heer Veringa op de vingers getikt'. Hij zou ten onrechte gezegd hebben dat ook de vorming van minderheidskabinetten binnen zijn opdracht valt. 'Dat is de koningin wat teveel van het goede geworden en ze heeft nu naar buiten willen brengen, dat er wel degelijk een kabinet moet komen, dat in enigerlei vorm een meerderheid aan kamerleden achter zich heeft,' zo informeert Ton Planken zijn kijkers. Welke kijker zou hem hebben geïnformeerd, vraag ik me af.

Donderdag 1 september

'Ik vermoed dat dit een heel belangrijke dag is,' vertrouwt Dries toe aan AVRO's Leo Pagano, die elke dag belangrijk pleegt te vinden. Maar Dries heeft gelijk. Veringa zet nu alles op haren en snaren. Hij legt mij 's morgens om 10 uur een 'uiterste poging' voor. Met kloppend hart hoor ik hem aan. Ook hij begint met de mondelinge methode. Hij spreekt op dicteersnelheid.

1. De drie partijen spreken uit dat een wettelijke regeling van het abortusvraagstuk dringend gewenst is.
2. Het is een eerste verantwoordelijkheid van het kabinet om dat te bewerkstelligen. Er wordt een serieuze poging ondernomen om tot een wetsontwerp te komen. Voor 1 januari 1979 moet dat er zijn.
3. Als dat niet binnen deze termijn lukt, dan moet het kabinet daarvan de kamer in kennis stellen, gemotiveerd. Op dat moment is de weg vrij voor initiatieven uit de kamer.
4. Als een initiatiefontwerp door beide kamers wordt aanvaard dan zal het kabinet dit met spoed ter advies voorleggen aan de Raad van State.
5. Over het contraseign zal de volgende afspraak gemaakt worden (mijn hart begint nu te bonken): Het kabinet zal dit besluit om te contrasigneren nemen in het licht van a. het advies van de Raad van State,

b. de gebleken standpunten van de regeringspartijen en c. in het besef dat een herziening van de wettelijke regeling noodzakelijk is.

6. Bij het vervolgingsbeleid volgt hij de conclusie van Den Uyl.

Ik haal verlicht adem. Het valt me reuze mee. Daar moet mee te werken zijn.

'Ik geloof hier zélf in,' zegt hij nog. Hij nodigt mij uit om 's middags in een gezamenlijk beraad deze voorstellen te bespreken. De fracties zijn om 6 uur besteld.

Ik bel Luud Prakke en leg hem het verhaal voor, met name de drie lichten die op het contraseign worden geworpen. 'Dat klinkt niet gek,' zegt hij. Het tussenschuiven van de Raad van State acht hij geen probleem. Dat is trouwens een open deur, dat gebeurt hoe dan ook.

Oud heeft er al op gewezen dat de rol van de Raad van State bij initiatiefontwerpen uiterst beperkt is en so-wie-so niet doorslaggevend kan zijn. Er zijn immers geen veranderingen meer aan te brengen. Hooguit bij een kanjer van een (technische) fout, zouden er problemen kunnen rijzen. Juridisch is het niet spijkerharder te maken, maar menselijkerwijs kan er niets mis gaan.

'Natuurlijk is er van belang wie er op Justitie komt', zegt hij. Ik begrijp dat het telefoongesprek beëindigd is en ren naar het bijeengetrommelde fractieburo.

Ook daar reageert men opgelucht. De conclusies zijn zeker niet slechter dan die van Joop, vindt men. Wel hikt men tegen de termijn van 1 januari 1979. Er wordt op gewezen, dat het niet veel korter kan. Bij Joop was er nog een commissie voorgeschoven. Het gaat hooguit om een verschil van drie maanden. Ik merk nog op dat bij een eventuele mislukking van de poging om het binnen het kabinet eens te worden, de kamer eerder kan worden ingelicht en neem me voor dat 's middags ook vast te stellen. De Raad van State zou wel eens het tegendeel van een probleem kunnen opleveren. Het is, gezien de samenstelling, onwaarschijnlijk dat dit college een advies zal uitbrengen om niet te contrasigneren. De eerste ervaringen met één van de leden zijn uiterst bemoedigend.

Opgewekt begeef ik mij naar de Raad van State voor de gezamenlijke bespreking. Veringa ontvangt ons met uitgestoken hand. Zorgvuldig groepeert hij ons om de ronde tafel. Een nieuwe schikking ontstaat. Dries links van hem, ik rechts. Links van Dries Jan Terlouw. Tjeenk Willink tussen ons in. De cirkel is gesloten. De fotografen hebben moeite om het geheel te overzien. Ze voeren een krijgsdans uit. Het is voor het eerst dat ik Dries weer ontmoet, na het abrupte einde van de laatste vergadering op Algemene Zaken. Opnieuw merk ik bij mezelf dat verschil in reactie. Die verstarring als ik hem op de beeldbuis bezig

zie. En dan die ontspanning als ik hem in eigen persoon ontmoet. Ik vraag me af: zijn er twee Driesen, of zijn er twee Edden? Of zijn we samen met zijn vieren? Ik kom er niet uit. Wat telt is nu. Een nieuw begin in een ontspannen sfeer.

Veringa vraagt of we in één woord een totaalindruk willen geven. Dat doen we. Ik zeg: 'Aanvaardbaar.' Jan: 'Een fatsoenlijk pakket.' Dries: 'Conform Terlouw.' Veringa is zichtbaar opgelucht.

We nemen punt voor punt door.

De intentieverklaring geeft geen problemen.

De termijnstelling wel. Ik deponeer mijn suggestie om bij het niet slagen van de poging de kamer onmiddellijk op de hoogte te stellen, dus eerder dan 1 januari 1979. Dries, daarentegen, vindt de termijn aan de korte kant. Waar het nu op aan komt is dat we in goed vertrouwen tot deze afspraken komen. Welnu, dat houdt in dat ervan mag worden uitgegaan dat het CDA in geen enkel stadium obstructie zal plegen of een vlotte gang van zaken in de weg zal staan.

Hij begrijpt dat ons wantrouwen is ingegeven door zijn verklaring op 20 mei, toen hij in Den Haag verklaarde dat hij als minister is aangebleven na de affaire rond de Bloemenhovekliniek om te voorkomen dat het PvdA/VVD-ontwerp wet had kunnen worden. 'Ik had dat beter niet kunnen doen,' zegt hij, 'maar ik zat toen ontzettend moeilijk.' Hij is bereid dit publiekelijk, 'carrément' te verklaren. De christen-democraten zullen niet weglopen om een contraseign te verhoeden. Jan ik prijzen Dries voor zijn openhartigheid. Dat zal zeker bijdragen om de argwaan weg te nemen. Wij van onze kant zullen verklaren dat de poging om het eerst binnen het kabinet eens te worden een serieuze kans moet krijgen en loyaal zal worden uitgevoerd.

Veringa is erg verheugd over deze doorbraak. Op deze wijze kan het wantrouwen over en weer worden weggenomen.

Wat de termijnstelling betreft: 1 januari 1979 is een uiterste datum. Het kan eerder. Als het, onverhoopt, uitzichtloos is dan zal dat zeker eerder blijken en dan zal onmiddellijk de kamer moeten worden ingelicht. Iedereen is enthousiast over het gesprek. We zullen het van harte in onze fracties verdedigen. Later op de avond komen we gezamenlijk verslag uitbrengen.

Om zes uur sta ik weer voor de troepen. Ik merk al snel dat ik me niet ongerust behoef te maken. Termen als 'ongelooflijk', 'geniaal', 'zeer bevredigend', 'ingenieus' zijn niet van de lucht. De mededeling dat Dries 'carrément' zijn verklaring van 20 mei zal terugkomen valt erg goed. Er zijn natuurlijk weer een aantal feitelijke vragen, die ik zonder veel moeite op geruststellende wijze kan beantwoorden.

Er worden enkele tekstverbeteringen voorgesteld. Ik beloof ze even-

tueel te zullen voorstellen, maar breukpunten kunnen het niet zijn.

De fractie eindigt in een overwinningssfeer, maar we spreken uitdrukkelijk af daar geen blijk van te zullen geven.

Op het afgesproken tijdstip begeef ik mij naar Veringa. Hij is verschrikkelijk blij als ik vertel dat de fractie eenstemmig akkoord is gegaan. Even later verschijnt Jan met eenzelfde boodschap. Opnieuw vreugde. Het wachten is nu op Dries. Hij heeft laten weten dat het een uur later wordt. Naarmate de tijd verstrijkt neemt de onrust toe. Het ijsberen begint. We lopen de lange gang van de Raad van State vele malen op en neer. Tegen elven zien we enige beweging op het Binnenhof. 'Daar loopt Schakel,' zeg ik tegen Gerard. 'De vergadering moet afgelopen zijn.' Een nieuwe gestalte komt naar buiten. 'Wie is dat?' vraagt Gerard. 'Dat moet Westerterp zijn,' zeg ik. Gerard hangt nu uit het raam. 'Tjerk!' roept hij. Westerterp kijkt verbaasd om. Het duurt even voordat hij het juiste raam te pakken heeft. 'Hoe is het?' vraagt Gerard. Westerterp maakt een gebaar dat ik niet kan zien, maar Gerard maakt een vreugdesprong. Hij is zo blij als een kind. Hij is geslaagd. Het is duidelijk dat het veel voor hem betekent. Ik gun het hem van harte. Zijn spontaniteit is hartverwarmend.

Dries komt wat bleekjes binnen. 'Het is warmpjes toegegaan bij ons,' zegt hij. Er zijn zeven uitvallers, waaronder Frans Andriessen. Ten derde male. Dries zit daar duidelijk mee in.

Gerard stelt vast dat de conclusies aanvaard zijn. Hij bestelt een drankje om het te vieren. Hij vraagt of er nog tekstsuggesties zijn. Met grote schroom neem ik het woord. Van echte onderhandelingen kan geen sprake meer zijn, weet ik. Ik bewonder de informateur om zijn kordate werkmethode. Toch opper ik nog vier kleine wijzigingen. Ze worden alle vier zonder morren aanvaard.

Eén ervan is nogal pikant: het betreft de schrapping van het woordje 'hieromtrent' in punt 5, dat handelt over het contraseign. Het contraseign zou immers gegeven worden in het licht van de gebleken opvattingen van de partijen over het abortusvraagstuk en in het licht van de noodzaak van een wettelijke regeling hieromtrent. Waarop slaat nu dat hieromtrent, vraag ik. Dat kan alleen maar op het abortusvraagstuk slaan, terwijl het punt gaat over het contraseign. Welnu dat hoeft niet wettelijk geregeld te worden. Het is subtiel, maar niet onbelangrijk. Niemand heeft bezwaar tegen schrapping.

Dries heeft maar één tekstvoorstel. Als ik het hoor slaat de schrik mij om het hart. Hij wil dat de poging binnen het kabinet in het teken komt te staan van een 'gezamenlijke heroverweging'. Dat is een beladen begrip, omdat het in de afgelopen weken herhaaldelijk is gehanteerd om onderhandelingen over de beginselmatige uitgangspunten

open te breken. Nu moet ik nee zeggen, terwijl er net vier wijzigingen van mij zijn aanvaard. Ik doe het toch. ‘Ook dat moet een kwestie van vertrouwen zijn,’ zeg ik. ‘Maar deze terminologie zet alle stekels bij ons weer overeind.’ We worden het eens over de volgende formulering:

‘Indien de leden van het kabinet van onderscheiden politieke herkomst niet binnen de onder 2 genoemde termijn slagen in hun poging tot een gemeenschappelijk standpunt terzake te komen, geeft het kabinet daarvan zo spoedig mogelijk gemotiveerd kennis aan de Staten-Generaal, waarna initiatieven van de Tweede Kamer worden afgewacht.’ We zijn klaar. Het akkoord is bereikt. De mannen hebben beslist. We wensen Gerard geluk met zijn snelle succes en begeven ons, tegen middernacht, naar de uitgang.

Het staat weer zwart van de journalistiek. ‘We zijn het hartstikke eens,’ roep ik blij. De camera's snorren. ‘Waarom kon Veringa wel slagen en Den Uyl niet?’ vraagt Henk van Hoorn, toch nog op zoek naar een vuiltje. ‘Dat is niet zo interessant’, zegt ik. ‘Het belangrijkste is dat er een overeenkomst is en ik gun het de heer Veringa van harte, dat hij dat heeft weten te bewerkstelligen.’

Na op een wat uitvoeriger persconferentie op ingehouden wijze de nodige uitlegkunde te hebben bedreven, spoed ik mij naar Algemene Zaken.

Ik tref daar Joop in een heel wat minder zonnige stemming. Hij heeft alles via de beeldbuis gevolgd. ‘Niet zo best allemaal’, is zijn oordeel. Mijn bloedeigen adviseur Prakke blijkt in Den Haag Vandaag te zijn opgetreden. Carthago staat in lichterlaaie. Naar zijn gevoel zijn we geen stap verder ‘als er althans op de betrokken ministeries van Justitie en Volksgezondheid christen-democraten zouden zitten.’ Volstrekte zekerheid is er, naar zijn mening, onder geen enkele omstandigheid te verkrijgen.

Er knakt iets in me. Joop heeft nog meer blijde boodschappen. Hij heeft Dries ook gezien. ‘En?’ vraag ik angstig, ‘heeft hij zijn uitspraak van 20 mei “carrément” teruggenomen?’ ‘Dat wel,’ zegt Joop, ‘maar hij heeft er een nieuwe voor in de plaats gezet.’

Van Agt: ‘Die uitspraak was ongelukkig, heeft veel aanleiding gegeven tot heel veel misverstand en tot het groeien van achterdocht, niet alleen tegen mij persoonlijk - dat is niet zo belangrijk - maar tegen de christen-democraten en was daarom niet de beste, die ik in mijn 6 jaren van ministerschap gedaan heb.’

Vraag: ‘Was u wel in het kabinet blijven zitten dan om het wetsontwerp tegen te houden?’

Van Agt: ‘Die uitspraak die ik deed is zo verstaan als zou ik het hele

kabinet hebben opgebroken om het onmogelijk te maken, dat er een besluit over ondertekening door het kabinet zou zijn genomen. Dat is hetzelfde probleem, wat ons in deze dagen heeft beziggehouden. Nog eens, ik acht het heel onwaarschijnlijk, dat ik zelf, na een besluit van de ministerraad tot contrasignering daarvan de uitvoerder zou zijn geweest. Dat blijft staan.'

Vraag: 'Maar nog even terug naar die oude uitspraak. Was u nou in het eerste kabinet-Den Uyl blijven zitten om dat contraseign tegen te houden, ja of nee?'

Van Agt: 'Nou ja, het antwoord heeft u zoëven gekregen.'

Vraag: 'Ja, maar dat was wat verpakt.'

Van Agt: 'Nee, dat is helemaal niet verpakt, dat is helemaal niet verpakt. Nee, nog eens om het duidelijk te maken, ik heb nooit de bedoeling gehad om het onmogelijk te maken dat het kabinet daarover een besluit zou nemen, maar ik zeg u, ik geloof niet, dat ik, als het kabinet daartoe besloten zou hebben, dat besluit zelf met eigen handen zou hebben uitgevoerd.'

Vraag: 'U zou niet hebben getekend?'

Van Agt: 'Dat is juist.'

Maar goed, het akkoord is er. Hoe nu verder? Joop vertelt mij dat Veringa wil doorgaan. Hij heeft de smaak te pakken. De enige mogelijkheid om zelf nog een vinger in de pap te krijgen is aanhaken. Veringa vervangen door Den Uyl lijkt er niet in te zitten. 'Aanhaken,' adviseer ik. Zelf haak ik af. De nacht is alweer een eind op streek.

5 Veringa/Den Uyl informateurs

Vrijdag 2 september

Uitslapen is er niet bij. Het is niet meer gelukt gemaakte afspraken te verzetten. In alle vroegte dienen de bezoekers zich aan. Schuimbekkend poets ik mijn tanden.

's Middags is het Partijbestuur bijeengeroepen. De Partijraad van morgen moet worden voorbereid. Het Partijbestuur moet een advies uitbrengen. Van het enthousiasme waarmee de fractie het akkoord heeft aanvaard is in dit gezelschap weinig meer te bespeuren. Het jongste advies van Prakke is hard aangekomen. De aarzeling is groot. Tóch trek ik ze over de streep. ‘Prakke heeft vanuit zijn verantwoordelijkheid terecht gewezen op de staatsrechtelijke gaten,’ zeg ik, ‘maar die zijn politiek gedicht.’

Een meerderheid besluit tot een positief advies.

's Avonds pakken zich nieuwe wolken samen. Dries verschijnt in Tros-Aktua. Ik knijp mijn tenen samen.

Van Agt: ‘Ik zal nooit mijn handtekening zetten onder een wetsontwerp waar ik het helemaal niet mee eens ben.’

Vraag; ‘Dus we lopen de kans dat we over anderhalf of twee jaar eigenlijk weer even ver zijn als vorig jaar om deze tijd?’

Van Agt: ‘Dat kan.’

Zaterdag 3 september

Dat kan niet, vinden tal van sprekers op de Partijraad die in Zeist bijeen is.

Ik kan weer helemaal opnieuw beginnen. En ik had het allemaal zo mooi gezegd in mijn inleidende toespraak. ‘Suizebollend sta ik voor u.’ Na drie maanden formatie. De wens van de kiezers om snel een kabinet-Den Uyl te hebben kan niet meer vervuld worden. Maar wel een kabinet-Den Uyl. Ik beschouw het als mijn plicht dat tot stand te brengen, maar evenzeer is het mijn plicht te zorgen dat het een progressief beleid kan voeren. Daar gaat tijd in zitten. Ik verdedig de vier hervormingsvoorstellen, het sociaal-economisch akkoord en het kersverse abortusakkoord.

Dat laatste beheerst de discussie. Het wantrouwen slaat mij tegemoet. Tros-Aktua blijkt een veel bekeken programma te zijn. De Rooie Vrouwen komen met een motie van afkeuring. Het akkoord is in strijd met ons program. Het contraseign is niet verzekerd en bovendien staan de drie eisen er niet in: Abortus uit het Wetboek van Strafrecht, De Vrouw beslist en Abortus in het Ziekenfondspakket.

Ik wijs erop dat dit laatste ook niet had mogen worden verwacht. Wij zouden niet inhoudelijk onderhandelen, maar volstaan met een procedure-afspraak. Opnieuw toon ik aan dat die afspraak deugdelijk is.

'Ja, maar Van Agt tekent niet', krijg ik voorgeworpen. Ik neem hem in verdediging. 'Dat mag hij best zeggen,' zeg ik. De essentie van de overeenkomst is dat er twee standpunten mogelijk zijn. Het contraseign wordt gegeven in het licht van de gebleken opvattingen van de verschillende partijen. Welnu, onze opvatting is bekend: wij vinden dat een wetsontwerp tot wet behoort te worden verheven. Het CDA denkt daar anders over. Misschien loopt dat straks wel los, misschien wordt het een crisis. De toekomst van het kabinet is niet verzekerd, dat van de abortuswet wel. Wat kunt u nog meer verlangen?

Men is in overgrote meerderheid overtuigd. Er blijkt bij diverse sprekers ook waardering te bestaan voor mijn optreden in de formatie. Een Zeeuwse afgevaardigde complimenteert me vanwege mijn 'depolariserende, maar vasthoudende opstelling'. Helaas wordt de motie van afkeuring gehandhaafd, maar de indiensters vallen uiteen. Slechts vijf vrouwen blijven de motie steunen. De rest van de onderhandelingsresultaten wordt zonder veel moeite goedgekeurd.

Toch verlaat ik de vergadering met een ontevreden gevoel. De tegenstem van de vijf werpt een schaduw op de instemming die ik heb verworven. Op de terugweg hoor ik via de autoradio dat 'Wij Vrouwen Eisen' oproept tot een massale demonstratie.

's Avonds ontmoeten we Joop en Liesbeth op een feest van de Weekbladpers. Er wordt nog lang nageformeerd. En over het contraseign gesproken. Liesbeth blijkt de grafologie te beheersen. Ze ziet de handtekening niet zo zitten.

Maandag 5 september

Het akkoord is afgesloten, de discussie nog niet. Duynstee schrijft in De Telegraaf: 'Door uitspraken van Van Thijn over abortus-compromis: *Akkoord verwezen naar prullenmand*.' Door te zeggen dat het contraseign gegarandeerd is door de 'gebleken opvattingen' van PvdA en D'66 zou ik het compromis met de grond gelijk hebben gemaakt. Hij had het heel anders begrepen: 'Deze regeling betekent, dat het kabinet het besluit tot het contrasigneren alleen dan kan en mag nemen,

indien naar het oordeel van het kabinet het initiatiefvoorstel inhoudelijk *mede* rekening houdt met opvattingen van het CDA.' Niet twee lezingen, maar één dus. Die van Van Agt. De mijne telt niet mee.

Gelukkig heb ik de Haagse Post op bezoek. 'Dan zal ik nog maar eens klare wijn schenken,' denk ik. Beide partijen hebben concessies gedaan, zeg ik. Wij hebben uitdrukkelijk beloofd dat binnen het kabinet een serieuze poging wordt ondernomen om tot een gezamenlijk ontwerp te komen: 'Echt een serieuze poging.' We kunnen ons niet afmaken met 'een tweeregelig briefje aan de kamer met "Jongens, zoals te verwachten was zijn we er niet uitgekomen".' Omgekeerd heeft het CDA de concessie gedaan dat zij een contraseign niet zal blokkeren. De afspraak over het contraseign betekent 'letterlijk twee dingen. Van Agt heeft er een inhoudelijk criterium aan ontleend, en roept: dat contraseign kan er pas komen als wij ook iets van onze denkbeelden in het wetsontwerp terugvinden. Terwijl wij zeggen: nee, deze passage heeft uitsluitend betrekking op de formele daad van het contraseign. Wij kijken niet naar de inhoud, wij vinden dat parlementaire besluiten behoren te worden gerespecteerd. Ligt er een wetsontwerp, dan behoort het ook in het Staatsblad te komen.'

Ik krijg het nog even lastig als ik spreek over het feit dat de kiezer maanden eerder dan de politici het kabinet-Den Uyl hebben geformeerd.

Haagse Post: 'Het kabinet Den Uyl/Van Agt.'

Ik: 'Ja, inderdaad - het kabinet PvdA/CDA, onder leiding van Den Uyl.'

Haagse Post: 'De kiezer heeft het kabinet Den Uyl/Van Agt geformeerd.

Ik: 'Ik weet niet of de verkiezingsuitslag letterlijk zo mag worden uitgelegd. Dat zouden we de kiezers nog eens moeten vragen.' De onzekerheid over dat laatste antwoord knaagt door als ik al lang en breed onderweg ben naar Enschede. Niet voor lang, want in Enschede is het feest. De goegemeente maakt zich op een nieuwe burgemeester in te luiden: Ko Wierenga. Het is een heerlijk uitje. Breed grijnzend sla ik het ritueel gaande. Ik weet maar al te goed hoe moeizaam de benoeming is verlopen. Twee benoemingsvisies hebben maandenlang gebotst. De inspraakvisie en de promotievisie. Achter beide opvattingen gingen twee goede bekenden van mij schuil: een collega-kamerlid en een oud-collega bij de Wiardi Beckmanstichting, thans capabel burgemeester in een middelgrote gemeente. Maar ik heb nooit een spoor van twijfel gehad: in de afweging van personen speel ik geen rol. Wierenga was als nummer 1 uit de inspraak tevoorschijn gekomen, dús was hij onze kandidaat. Zo simpel ligt dat. Minder simpel is het

gat dat hij achterlaat. Ko is de man achter drie van de vier hervormingsvoorstellen. Eén van de weinige ervaren rotten in de fractie. Dé man van het regionaal beleid. Zonder twijfel een goede kandidaat voor de slotfase van de formatie. Maar die fase is nog niet aan de orde en Enschede kan niet nog langer wachten.

Het ritueel voltrekt zich in de vriendelijkste bewoordingen. Hoe omstreden de benoeming ook is geweest, op zo'n dag lijken er alleen maar blijde gemeenteontvangers te zijn. De enige die zich wat minder taktvol uitdrukt is Ko zelf. Maar op dat moment is hij al geketend. In zijn redevoering kan hij het niet nalaten ook enkele gedachten te wijden aan de bereikte formatieakkoorden. Hij voert het pleit voor een geleide loonpolitiek, als het arbeidsvoorwaardenoverleg niet tot de beoogde inkomensmatiging leidt. 'Het verstand komt met de afstand', denk ik wat zuurtjes.

De receptie is één en al vrolijkheid. Ik geniet van de aanblik van tal van oude bekenden. Hans van den Doel bijvoorbeeld die vol lof is over het sociaal-economisch akkoord. Veel te snel moet ik weer terug. Er wacht een vergadering van het Partijbestuur. Relus ter Beek rijdt met me mee. Als ik thuis kom blijkt er voor mij gebeld te zijn. Het bericht doet me verstijven van schrik. Cees Laban heeft een hartaanval gehad. Hij ligt in een ziekenhuis, vér weg in Italië. Hij was daar nog een dagje nagebleven na een vergadering van de Socialistische Fractie in het Europees parlement. Ik bel zijn vrouw die het bericht bevestigt. Ze belooft me op de hoogte te zullen houden. Gelukkig is zijn dochter bij hem.

Ik ga naar het Partijbestuur, maar ik ben er niet met mijn gedachten bij. Ik wacht op het agendapunt: de formatie. Ik word uit de vergadering geroepen - mevrouw Laban: 'Cees is overleden.' Hals-overkop verlaat ik de vergadering. Berend-Jan brengt me naar Rotterdam-Hillegersberg.

Dinsdag 6 september

Uitgeput en verslagen ga ik alweer vroeg van huis. Er is fractie. Onderweg pieker ik me suf op de juiste woorden ter nagedachtenis aan Cees. Ze willen me niet te binnen schieten. Ik bekijk de stukken voor de fractievergadering. Er blijkt een notitie van Cees op de agenda te staan over de pensioenen van politieke ambtsdragers. Ik huiver.

Er hangt een gedrukte stemming als ik de fractievergadering binnenkom. 'We zullen Cees moeten missen,' zeg ik, 'een schok die niet in woorden is uit te drukken.' We nemen enkele minuten stilte in acht. Dan gaan we over tot de orde van de dag. De notitie van Cees wordt van de agenda afgevoerd. We spreken over de formatie. Enkele fractie-

leden heropenen de discussie over het abortusakkoord. De uitspraken van Van Agt hebben tal van nieuwe vragen opgeroepen. Men wil dat ik opheldering vraag. Ik reageer kribbig. ‘Ik pieker er niet over. Er staat wat er staat en daarmee is iedereen akkoord gegaan.’

De fractie is ook wrevelig over het optreden van het duo Veringa/Den Uyl. Is dat gebeurd op advies van de fractievoorzitter? Waarom zijn wij dan niet geraadpleegd? Ik leg uit dat de beslissing in allerijl moest worden genomen. Dat er geen andere keuze was. Dat gedane zaken geen keer nemen. Geïrriteerd draag ik de hamer over aan Dolman om de rest van de agenda af te werken.

Op mijn kamer wachten twee journalisten van het Algemeen Dagblad. Ik wil een verzoenend gebaar maken naar het CDA. Zij vragen mij of er na alles wat er tot nu toe in de formatie is voorgevallen nog wel van een redelijke vertrouwensbasis tussen PvdA en CDA kan worden gesproken. ‘Hoe paradoxaal het ook klinkt, het antwoord luidt bevestigend,’ antwoord ik. ‘Als een fractie zuchtend en zwetend akkoord gaat, doet zij dat omdat ze toch haar zinnen heeft gezet op een kabinet van een bepaalde samenstelling. Omdat we bergen hebben moeten verzetten, is de politieke wil om die bergen te verzetten blijkbaar niet te stuiten geweest.’ Het is duidelijk dat ik in China ben geweest. In 1973. Met Frans Andriessen.

Woensdag 7 september

Om twee uur komt de kamer bijeen. Vondeling en Van Kemenade spreken een woord ter nagedachtenis van Cees Laban. Het grijpt me erg aan. Verdwaasd neem ik de condoleances van tal van collega's in ontvangst.

Het politieke leven gaat door. Ik word verwacht in de Raad van State. Het duo Veringa/Den Uyl debuteert. Gerard heeft een nieuwe tafelschikking in het hoofd: Joop links van mij, rechts van hem. Verder geen veranderingen. ‘Never change a winning team.’ Wel zijn er nu twee notulisten. Tjeenk Willink en Margé. Het is de bedoeling de acht resterende onderwerpen in één adem af te handelen.

Als de onvermoeibare fotografen zijn vertrokken opent Gerard de vergadering. We zullen beurtelings op Algemene Zaken en in de Raad van State vergaderen. De gastheer zal voorzitten. Gelijkwaardiger kan het niet. Ik begin met een punt van orde. Er is onzekerheid ontstaan over de afspraak dat de afhandeling van de Wet Gewetensbezwaren aan de kamer zou worden overgelaten. Van diverse kanten is mij meegedeeld, dat dit in kringen van het CDA toch anders is overgekomen. Dries reageert stomverbaasd. Hij loopt naar de telefoon om zich met Van Lent te verstaan, maar wij houden hem ervan terug. ‘Ik geloof je

op je woord,' zeg ik. De afspraak wordt herbevestigd.

We maken een begin met de bespreking van de verschillende punten. Er liggen voorstellen klaar over Ontwikkelingssamenwerking, Europa en de Mensenrechten. De discussie vertoont het vertrouwde beeld: voor mij gaan de voorstellen niet vér genoeg, voor Dries gaan ze te ver, Jan neemt een middenpositie in. De conflictpunten zijn: Bij ontwikkelingssamenwerking: de rol van particuliere organisaties, bij Europa: het tempo van eenwording afhankelijk te stellen van de richting van het beleid, bij de mensenrechten: de wenselijkheid van eenzijdige sancties tegen Zuid-Afrika. Joop en Gerard zullen de gemaakte opmerkingen verwerken. De eerste bespreking zit er op. De vaart zit er in. 'Voor Prinsjesdag hebben we een kabinet,' zeg ik tegen de wachtende journalisten buiten. Ik word wat minder optimistisch als ik kennis neem van een artikel in de NRC van J.Th.J. van den Berg, een goed geïnformeerde commentator. Onder de titel 'De opkomst en de val van Frans Andriessen' beschrijft hij hoe, na alle voorbehouden, de positie van Andriessen vrijwel onmogelijk is geworden. 'Frans Andriessen heeft consequent willen blijven, waar anderen begonnen te glijden. Misschien, omdat hij beter en sneller dan de meesten van zijn fractiegenoten in de gaten had, dat zijn fractievoorzitter weer eens met vrijwel lege briefjes van de onderhandelingen was teruggekomen. Maar consequentheid, bij herhaling tot het uiterste gedreven, leidt - zoals het oude motto zegt - "zum Teufel".'

Ik hecht grote betekenis aan dit artikel. Ik ken mijn pappenheimers. Maar ik ben niet zo gerust op het oude motto. Van Agt wordt hier openlijk aangevallen op zijn bekwaamheid als onderhandelaar. Hem kennende kan dat niet anders betekenen dan dat ons nog zware weken te wachten staan, waarin hij het tegendeel zal willen bewijzen.

En dat de carrière van Andriessen gebroken zou zijn, zoals Van den Berg suggereert, wil er bij mij helemaal niet in. Het artikel had een andere kop verdiend: 'De val en de opkomst van Frans Andriessen.'

Opnieuw moet ik het abortusakkoord gaan uitleggen. Deze keer voor de landelijke kerngroep van de Rooie Vrouwen. Die staat voor de moeilijke beslissing om wel of niet deel te nemen aan de demonstratie van 'Wij Vrouwen Eisen' tegen het abortusakkoord. Voor die beslissing te nemen willen ze mij in de gelegenheid stellen mijn beleid te verdedigen. Ik zie er erg tegenop. Ik heb nu zo langzamerhand wel alles gezegd wat er te zeggen valt. Ik kan het woord 'abortus' niet meer horen. Als ik er eenmaal ben is mijn weerzin snel verdwenen. Ik voel me thuis in dit gezelschap en dat moet te merken zijn. Het gesprek verloopt uiterst plezierig.

Na afloop ga ik met Hedy naar een verjaardagsfeest van één van haar

beste vrienden. Het wordt niet in alle opzichten een uitje. Ik kan geen gesprek beginnen of het gaat over de politiek. Ik ben blij als ik één van de gesprekken moet afbreken omdat er telefoon voor me is: Pijkel Schroeder, de voorzitter van de Rooie Vrouwen. Met grote meerderheid van stemmen hebben ze besloten niet aan de demonstratie deel te nemen. Het is een groot moment voor me.

Donderdag 8 september

Een interessante dag omdat de drie-maandentermijn voor bewindslieden verstreken is. Ja, ook voor hen. Zij die op 8 juni als kamerlid beëdigd zijn, moeten nu kiezen: óf het kabinet, óf de kamer. Bij ons ligt de zaak eenvoudig: ministers blijven ministers, staatssecretarissen blijven in de kamer. Op weg naar Den Haag hoor ik via de autoradio Dries van Agt. Hij heeft voor de kamer gekozen. Heerlijk vindt hij het om weer eens gewoon mens te zijn.

Ik ontmoet het gewone mens op het Catshuis, althans dat dacht ik. Als ik aankom tref ik niemand. Dries is ziek. De vergadering is uitgesteld tot 7 uur 's avonds. Ze hebben me niet op tijd kunnen bereiken. Briesend ga ik naar de kamer, waar ik wat doelloos rondschuif, deze en gene tegen het lijf lopend. Ik hoor veel. Er is grote onrust ontstaan over het gesloten abortusakkoord. Het CDA heeft met verbijstering kennis genomen van mijn interpretatie in de Haagse Post. De strijd tussen Andriessen en Van Agt is nu openlijk losgebrand.

Pal voordat ik ten tweede male naar het Catshuis vertrek verneem ik dat Dries van plan is heropening van de abortusonderhandelingen te vragen, zodra de acht resterende punten zijn afgehandeld.

‘Dat nooit,’ denk ik. Aangekomen op het Catshuis neem ik Veringa apart. ‘Dat neem ik niet,’ zeg ik. Ik wens duidelijkheid alvorens we verder gaan. De informatie-Veringa is afgerond. We zitten midden in de informatie-Veringa/Den Uyl. Heropening kan alleen als Den Uyl weer afhaakt. We besluiten om te proberen de gerezen problemen in een informeel overleg uit de weg te ruimen. Dries en Jan gaan akkoord. Joop trekt zich bescheiden terug.

Het overleg duurt bijna drie uur. Dries vecht mijn interpretatie in de Haagse Post aan. Ik zijn interpretatie in Tros-Aktua. Ik wijs ook op de tekst van een CDA-uitzending op 6 september, waarin Dries gezegd heeft: ‘Wij mogen er aanspraak op maken en dat is ook zo afgesproken in dit akkoord dat het wetsontwerp alleen dan tot wet kan worden verheven als wij daarin ook herkenbaar zijn.’ Dat is één visie, zeg ik, maar onze visie is anders. Uitdrukkelijk is overeengekomen dat beide visies mogelijk zijn. Het kabinet zal tezijnertijd beslissen. Ik verwijt Dries dat hij zijn visie tot de enig denkbare heeft uitgeroepen. Ook in

onze kring zijn grote problemen gerezen over de uitleg van Dries, maar ik heb met kracht elke suggestie tot heropening van de onderhandelingen van de hand gewezen.

Veringa zit er verschrikkelijk mee omhoog. Met bezwerende armgebaren probeert hij het meningsverschil te sussen. Ik heb gelijk als ik zeg dat beide visies bestaansrecht hebben, maar naar zijn oordeel heb ik mijn visie wel erg versimpeld weergegeven. Er is uitdrukkelijk afgesproken dat de beslissing over het contraseign tezijnertijd zal worden genomen in het licht van drie omstandigheden. Over de eindbeslissing behoeft geen twijfel te bestaan, maar van een automatisme is geen sprake. Een wetsontwerp wordt niet automatisch tot wet. Daar zal nog een serieuze discussie aan vooraf gaan. 'Maar dat is wel onze opvatting,' zeg ik, 'en die opvatting zal niet veranderen.' Jan vindt het ook niet juist dat ik zo de nadruk heb gelegd op het vanzelfsprekende van het contraseign ook al is D'66 wel die mening toegedaan. Ik verklaar dat er geen twijfel aan mag bestaan dat de PvdA het akkoord loyaal zal uitvoeren. Dries is tenslotte bereid van een verzoek tot heropening af te zien als Veringa in zijn eindrapport de afspraken nog eens zorgvuldig uiteen zet. Veringa verklaart zich daartoe bereid. We gaan naar de vergaderzaal om een begin te maken met de officiële vergadering.

Ik ben erg uit mijn humeur. Voor het eerst in deze formatie heb ik er nu echt balen tabak van. Het leven is dragelijk zolang we van onderwerp naar onderwerp werken. In mijn geval van mapje naar mapje. Ik begin steeds met frisse moed aan een nieuw mapje, de oude stukken opgelucht wegbergend. Maar het abortusmapje is als een boemerang. Telkens als ik het wegwerp komt het weer terug. Dat is meer dan ik kan verdragen.

Met grote tegenzin zet ik mij aan tafel. Aan de orde is het mediabeleid. Veringa heeft een voorstel gecomponeerd dat tot doel heeft de maatschappelijke en geestelijke verscheidenheid in de omroep veilig te stellen. In afwachting hiervan zal de status quo niet gewijzigd worden. Dat betekent op korte termijn dat het ontleedmes op de keel van VARA en VPRO zal worden weggenomen.

Dries heeft hier geen goed woord voor over. 'Ik doe het niet,' zegt hij zeer beslist. 'Ik zit hier niet om de rode omroep te redden.' Ik ontplof. 'Mooie democraten zijn jullie,' roep ik. 'Verscheidenheid is prachtig zolang dat maar niet in het voordeel is van andersdenkenden.' De sfeer is verpest. We besluiten er maar een eind aan te maken. Morgen is er weer een dag. Maar morgen vergadert de ministerraad. Een nieuwe bron van ergernis dient zich aan. 'We hebben al een dag verloren,' roep ik woedend. Ik vraag of Joop zich niet kan laten vervangen.

Dat blijkt niet te kunnen. Wel is hij bereid de vergadering te bekorten. Hij stelt voor om vijf uur bijeen te komen.

Ik protesteer weer. Als het niet eerder kan, dan maar later. Ik stel voor om half acht te beginnen. Ik voel niet de minste behoefte meer om voor de zoveelste keer mijn wekelijks basketball-uurtje op het offerblok te leggen.

Vrijdag 9 september

Ik ga weer eens boodschappen doen in de Utrechtsestraat. Een prima methode om weer nieuwe moed te verzamelen. Het medeleven van de winkeliers is ongebroken. Bij de sigarenman stuit ik op de kop in het Algemeen Dagblad: 'KVP-top wil voor oud-voorman toch een ministerspost. ANDRIESSEN ER IN! PvdA: Houding nog hinderpaal.' Ik gris het blad van de toonbank en loop, lezend, naar huis. 'Het KVP-partijbestuur wil dat oud-KVP-leider Andriessen, nu gewoon CDA-Tweede Kamerlid, minister wordt in het nieuwe kabinet-Den Uyl ... De KVP-kopstukken zien in hem een sterke man van het CDA in het kabinet, die het op vele terreinen kan opnemen tegen Den Uyl.' Dat is andere kost dan de NRC ons wou doen geloven, denk ik. Ik krijg eerder gelijk dan ik dacht.

Ik bereid me voor op het co-referaat dat ik morgen moet houden op de conferentie van de Wiardi Beckman Stichting over het onderwerp 'democratisering en parlement'. Al schrijvende dagdroom ik weer eens over het ministerschap van Binnenlandse Zaken. Het moet een goed verhaal worden, neem ik mij voor. Ik kan het niet nalaten om iets rechtvaardigends te zeggen over de kabinetsformatie: 'Vanuit de kiezers gezien is de formatie van het Tweede Kabinet-Den Uyl een weinig democratische vertoning. Tegen de achtergrond van de gewenste verhouding tussen parlement en uitvoerende macht is diezelfde kabinetsformatie democratischer dan men denkt, omdat gedurende korte (of lange) tijd het primaat van de politieke besluitvorming ligt waar hij behoort, namelijk bij de gekozenen, terwijl de ambtelijke apparaten slechts ademloos kunnen afwachten met welk beleid ze in de komende regeerperiode zullen worden opgezadeld,' zo schrijf ik op. Het moet namelijk allemaal op schrift. Wouter Gortzak maakt een boek dat morgen aan elkaar gesproken moet worden.

Ik kom bij mijn stokpaard: de directe invloed van de kiezers op de regeringsvorming. 'Wij mogen niet berusten in het feit dat het tot op heden niet gelukt is de invloed van de kiezers op de (parlementaire) regerings- en dus beleidsvorming te vergroten. Dat is geen staatsrechtelijke hobby, dat is de afronding van de strijd die onze voorvaders hebben gevoerd voor het algemeen kiesrecht. Gelukkig loopt ook hier de

maatschappelijke ontwikkeling vooruit op de politieke en wetgevende besluitvorming. De totstandkoming van het kabinet-Den Uyl II is de uitvoering van een niet mis te verstane kiezerswil, waar de tot elkaar veroordeelde partijen zich slechts moeizaam in kunnen schikken. De kiezers zélf hebben een streep gehaald door de oude politiek toen politieke leiders elkaar wantrouwende achterbannen in een keurslijf van compromissen dwongen. Nu dwingen de kiezers elkaar wantrouwende en weerstrevende politici tot een coalitiekabinet. De kiezers hebben de bakens verzet. Aan de politici om nu ook het beginsel in ons staatskundig bestel vast te leggen. Namelijk: dat uiteindelijk de kiezers en niemand anders behoren uit te maken op welke wijze dit land wordt geregeerd.'

Opgelucht trek ik het papier uit de schrijfmachine. Ik heb mezelf weer eens ferm toegesproken. Dat streelt het geweten.

Ik ga basketballen, voor het eerst na lange tijd. Het valt me mee hoeveel conditie ik, ondanks de vele formatiesigaren, nog over heb. Mijn laatste woede verdwijnt als ik een paar keer mooi raak schiet. Verfrist en wel ga ik naar de Raad van State.

We zijn het verrassend snel eens over het mediabeleid. De moeilijkheden ontstaan nu over de paragraaf democratisering. Ik vind er nog weinig van mijn gading in terug en denk daarbij met name aan de opdracht van de fractie om via de achterdeur nog wat instrumenten van economisch beleid binnen te slepen: de aanpak van bv's, de wet op de jaarrekening, de jaarlijkse röntgenfoto van bedrijven, enz. Ik stuit op een weinig willig gehoor, niet geheel onbegrijpelijk. Toch beloven de informateurs bij de herformulering rekening te houden met mijn opmerkingen. Nieuwe problemen ontstaan bij het onderwijs. Veringa presenteert een viertal, ook naar zijn oordeel, uiterst magere suggesties. 'Dan liever niets,' zegt Jan. 'Dan liever alles,' zeg ik. Veringa legt uit in wat voor een lastig parket hij zich bevindt. Het CDA heeft tal van gedetailleerde voorstellen aangedragen, die stellig omstreden zullen zijn. Als hij die verwerkt zal de PvdA niet achterblijven en ook met uitvoerige uitwerkingen komen, die haaks staan op de CDA-gedachten. Op die manier zijn we nog wel een tijdje bezig. Vandaar zijn keuze om met enkele, nietszeggende volzinnen te volstaan. Jan stelt voor deze volzinnen maar onder te brengen in de paragraaf democratisering. Of we volstaan met weinig, maar dan moet je niet pretenderen een onderwijsparagraaf te hebben afgesproken, of we schrijven een onderwijsparagraaf, maar dan moet daarin ook een duidelijk beleid worden uitgestippeld. We besluiten met dit keuzeprobleem het weekend in te gaan.

Zaterdag 10 september

De zaterdagochtend begint opwekkend. ‘De formatie kan lang duren,’ voorspelt Jan-Joost Lindner in zijn grote wijsheid. Zuchtend stappen Hedy en ik in de auto om naar de Conferentie in Utrecht te gaan. Hedy zal daar een referaat houden over ‘de doorbraak van het Feministisch-Socialisme’. ‘Pas dan zal persoonlijke vrijheid een kans krijgen als mannen en vrouwen in gelijke mate betrokken zijn bij de verzorging van zichzelf en anderen en bij de participatie in allerlei sferen die daarnaast en daarbuiten staan. Betrokken zijn bij zowel het binnen- en buitengebeuren.’ Maar ons buitengebeuren speelt zich in verschillende zalen af. Ik kan haar niet beluisteren.

De discussie in mijn werkgroep is bijzonder levendig. Leven en leer gaan elkaar te lijf over de grenzen van centralisatie en decentralisatie. Het is voor mij een verademing. Heerlijk zo'n felle strijd tussen medestanders. In de pauze sleep ik de felste strijders (Van Kemenade, Meijer, Peper) mee om mij van advies te dienen over de concepten ‘democratisering’ en ‘onderwijs’. Wijs geworden zoek ik na afloop Hedy op om ons samen weer te storten in het ‘binnengebeuren’.

Niet voor lang, wij worden verwacht bij Jan Nagel voor een feest der herkenning. Veel vrienden van de VARA. Het gesprek van de avond is het optreden van Kruisinga in de Rooie Haan, dat ik heb moeten missen. Ik ben snel bijgespijkerd. Den Uyl blijkt geen kwaad bij Kruisinga te kunnen doen. Hij tekent bij voorbaat voor acht jaar. Mijn gastheer gniffelt. De voorbereiding was weer uitstekend. En het kan niet op. Wat vindt hij van Duisenberg?

Kruisinga: ‘Hij moet bereid zijn een akkoord uit te voeren. Dat is heel eenvoudig. Ik vind dat een goed akkoord. Daar moeten we ons aan houden.’

Vraag: ‘Stel de CHU krijgt Buitenlandse Zaken en u zou dan minister worden, zou u dan persoonlijk bezwaar hebben tegen samenwerking met Jan Pronk?’

Kruisinga: ‘Ik ben hier niet gekomen om over mensen te praten ... Iedere partij is zelf verantwoordelijk voor de keuze van zijn eigen mensen ... Wij willen ervoor zorgen dat er een herkenbaarheid is tegenover het eigen huis, dat het vertrouwen van de achterban ook een solidariteit krijgt door de representatie in het kabinet. Datzelfde geldt voor de PvdA. De PvdA kiest zijn eigen mensen.’

Vraag: ‘Dus of Jan Pronk terugkomt is een zaak van de PvdA?’

Kruisinga: ‘Ja.’

Vraag: ‘We gaan geen kabinet invullen. Maar ziet u bezwaren tegen de linkervleugel van de PvdA op ministersposten?’

Kruisinga: ‘... Ik weet een aantal vleugels binnen de PvdA te liggen.

De PvdA doet er verstandig aan - dat is haar zaak - om herkenbaar te zijn in die vertegenwoordiging van het eigen kabinet in de verschillende vleugels van hun partij in het kabinet.'

Vraag: 'Vond u bijvoorbeeld Wim Meijer een goede staatssecretaris?'

Kruisinga: 'Ja.'

Vraag: 'Denkt u dat hij ook een goede minister zou kunnen zijn?'

Kruisinga: (geen antwoord)

Ik kan mij toch niet helemaal in de binnenpret vinden. Depolarisatie, prachtig, maar het moet niet te snel gaan.

Het feest is leuk. Ik ontmoet Hans Kombrink. We zonderen ons af om de voorstellen voor de paragraaf Volkshuisvesting door te nemen, maar mijn hoofd staat er toch niet helemaal naar. In het hoekje, waar we ons hebben teruggetrokken, staat een schaakbord. Hans wint. Ook dat nog.

Maandag 12 september

Plaats van samenkomst: het Catshuis. Aan de orde: een herschreven paragraaf democratisering. De schermutselingen worden hervat. De strijd spitst zich toe op twee hoofdpunten: de democratisering van instellingen en organisaties en de plaats van het particulier initiatief in het welzijnswerk. Het eerste strijdpunt blijkt overbrugbaar. Gebruikers en medewerkers zullen betrokken worden bij beleid en beheer. In één pennestreek worden instellingen en inrichtingen op het gebied van welzijnswerk en gezondheidszorg opengebroken. Woningbouwcorporaties en ziekenfondsen volgen.

Moeilijker is de strijd over levens- en wereldbeschouwing. Hoe kan het ook anders na zoveel eeuwen voorgeschiedenis. Ik wijs op de afspraken die bij de totstandkoming van het eerste kabinet-Den Uyl zijn gemaakt. Dat kan nooit slecht zijn geweest. Het inspireert de aanwezigen tot de volgende tekst: 'Het kabinet zal bij de behartiging van taken in de maatschappelijke en sociaal-culturele sfeer recht doen aan de betekenis van levens- en wereldbeschouwing. Evenzeer wordt recht gedaan aan de eigen taak van het particulier initiatief in de zin van zelfwerkzaamheid en eigen verantwoordelijkheid van burgers, met dien verstande dat rechtszekerheid, doelmatigheid en kwaliteit gewaarborgd moeten zijn.'

Iedereen is gelukkig.

Toch heeft Veringa nog een noot op zijn zang. Hij stelt nog een slotzin voor: 'Nagegaan wordt hoe binnen de financiële mogelijkheden de zorg voor aspecten van levens- en wereldbeschouwing in het welzijnswerk - zoals ten behoeve van bejaarden, woonwagenbewoners, buitenlandse werknemers en verpleegden in ziekenhuizen - kan worden

ondersteund.'

Joop is onaangenaam verrast door dit voorstel. De twee informateurs krijgen het onderling aan de stok. 'Ondenkbaar,' roept Joop, 'Gezien de gemaakte afspraken in het kader van Memo II kunnen geen extra-claims worden geaccepteerd.' Gerard verdedigt zich: 'Het is minimalistisch geformuleerd. 'Nagegaan wordt' en dan nog 'binnen de financiële mogelijkheden'. Bescheidener kan het niet worden gezegd. Het is een mentaliteitspunt. 'Ik hecht er persoonlijk erg aan.' Joop is niet te vermurwen. Hij vindt het belachelijk om zoiets te willen regelen in een regeerakkoord. Smalend spreekt hij over het 'kapelaansartikel'. Ik zorg voor een surprise. 'Laten we het maar pakken,' zeg ik, 'mits ook het volgende punt bevredigend wordt geregeld.' Tenslotte ben ik de onderhandelaar en ik denk stilletjes aan het dringend verzoek van de fractie om nog iets te bereiken op het punt van de democratisering van het bedrijfsleven. Het voorstel van Gerard wordt aanvaard. Volgende punt.

Nu pak ik uit. Ik vraag om publicatievoorschriften voor ondernemingen, ongeacht hun rechtsvorm, om het tegengaan van het oneigenlijk gebruik van bv's, om informatieverstrekking over prijzen, produkten en diensten. Het komt er, met wat clausuleringen, allemaal in. Ik voel me een sluikhandelaar.

We gaan verder met het emancipatiebeleid. Mijn verbeteringsvoorschriften gaan als een mes door de boter. Dan komen we toe aan Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. Nu verharden de stellingen zich weer. Deze keer strijden Dries en Jan zij aan zij voor de bevordering van het eigen woningbezit. Er ligt een ontwerpvoorstel dat uitgaat van een voortzetting van het gevoerde beleid.

Die zin roept geen problemen op, maar de invulling des te meer. Geen volgende zin blijft onweersproken. De objectsubsidies moeten op de helling, de huurprijzenwet kan niet zonder meer worden gehandhaafd, de trendmatige huurverhoging is te bescheiden, een onderzoek naar de verschillen in woonlasten van huurders en eigenbewoners is overbodig, de handel in huurwoningen hoeft niet aan banden te worden gelegd, de verkoop van woningwetwoningen mag niet aan strakkere regels worden onderworpen. De kloof is onoverbrugbaar.

'Er zijn twee klassen in Nederland,' verzucht Joop, 'die van de huurders en die van de eigenaar-bewoners.' De vergadering wordt geschorst. Ik keer terug naar huis. Mijn eigen huis.

Dinsdag 13 september

Het formatiegesprek is een uurtje verlaat. Een Limburgse FNV-delegatie wil een witboek overhandigen aan de fractievoorzitters. Ik ben

de eerste. Opnieuw geprop op mijn kamer. Het blijkt een collage van uitspraken te zijn in verkiezingstijd. Ik herken er een aantal. Wij hebben destijds grote aandacht besteed aan de Oostelijke Mijnstreek met zijn hoge werkeloosheid. De FNV-Limburg heeft toen elk van de partijen aangeschreven en hen 14 eisen voorgelegd. Ik herinner me dat ik toen de Limburgse pers heb gehaald door het antwoord persoonlijk op een persconferentie in Heerlen te komen overhandigen. Het witboek besteedt er ruime aandacht aan. Er staan vele duizenden handtekeningen achter die mij gebundeld worden overhandigd. Het gebeurt niet geheel zonder plechtigheid, dus ga ik maar staan. Geflits. Als ik de bundel op mijn buro wil leggen, ontstaat er een lichte paniek. Ze moeten nog naar Van Agt. Ik ben blij dat ik wat terug kan doen. Met de uitspraak dat ik persoonlijk voorstander blijf van een staatssecretaris voor het regionaal beleid (zie het witboek) verlaten ze handenschuddend mijn rookhol.

Om 11 uur begeef ik mij naar de Raad van State waar het dispuutgezelschap druppelsgewijs binnenkomt. Ik verbaas mij over de hondentrouw van de fotografen die er elke dag weer in slagen ons op de voorpagina's te krijgen. We verdringen het weerbericht.

Ik wacht met spanning op het ronddelen van nieuwe papieren. De klapstukken moeten nog komen. Het begint goed: kernenergie en UCN. Ik mag, gewoontegetrouw, het spits weer afbijten. Ik ben verheugd dat het beginselbesluit tot bouw van drie kerncentrales wordt heroverwogen, maar wat dan? Ik mis de garantie dat in deze kabinetsperiode geen nieuwe beslissingen zullen worden genomen. Dries mist de garantie dat dit wel gebeurt. Hij is tegen zo'n heroverweging. Als er gewacht moet worden op de uitkomsten van het energiebesparings-programma en er zicht moet bestaan op een oplossing voor de berging van het radio-actief afval zitten we al hoog en droog bij Den Uyl III. Dat kan niet. Er zijn twee stromingen in zijn fractie: een harde en een zachte. Die hebben elkaar gevonden op de bouw van tenminste één kerncentrale.

Jan Terlouw neemt het woord. Hij beheerst deze materie als geen ander. Hij heeft dus een genuanceerd standpunt. Enerzijds mag de beslissing niet te lang wachten, willen onze elektriciteitsproducenten niet achterop raken. Anderzijds heeft het toch voordelen om gedurende enige tijd geen kernenergie-natie te zijn.

Het probleem is dat wij de internationale aansluiting niet mogen missen als enige industrieland in de wereld. Daarom: een aantal jaren geen beslissing, maar wel onze technologie op peil houden.

De UCN levert een wat ander beeld op. Ik maak bezwaar tegen het ‘ja, mits’-voorstel. Dries ook. Wat hem betreft is het ja. Jan voelt meer

voor nee. Joop neemt de verdediging op zich. Hij wijst erop dat, met uitzondering van Japan, alle industrielanden hun kernenergieplannen sterk afremmen. Dat komt, omdat tegen elke verwachting in, de afvalproblemen tot nu toe onoplosbaar zijn gebleken. We hebben trouwens enig respijt. De energiebehoefte in 2000 staat of valt niet met kernenergie, maar hangt af van het effect van de besparingsprogramma's. Hij verwijst naar Carter als lichtend voorbeeld. Hij kan mij niet de garantie geven dat een beslissing in de komende kabinetsperiode is uitgesloten. Omgekeerd krijgt Dries geen waarborgen dat er wel wordt beslist. Hij is zeer ontstemd over de houding van het CDA. Spreekt hun program niet van ‘uiterste terughoudendheid?’ Hij sluit daar meer op aan dan bij het PvdA-program dat van enigerlei uitbreiding in het geheel niet wil weten.

Bij de UCN gaat hij helemaal dwars tegen het program van zijn eigen partij in. Van der Stoel is volop in onderhandeling over een aantal voorwaarden die het kabinet aan uitbreiding heeft verbonden. Helaas kan de stand van zaken, gezien de kwetsbaarheid van onze onderhandelingspositie, niet publiekelijk worden vermeld. Van der Stoel is echter een eind op streek. Het is praktisch zeker dat alle betrokkenen, inclusief Brazilië, zullen instemmen met de opslag van plutonium in Brazilië onder internationaal (IAEA-)toezicht. Als we nu uit het UCN-project stappen verspelen we alle invloed op de beheersing van de plutoniumeconomie, één van de grootste bedreigingen van deze tijd.

Ik maak bezwaar. Het kabinet heeft o.a. als voorwaarde gesteld dat het plutonium buiten Brazilië zou worden opgeslagen. Aan die voorwaarde wordt dus so-wie-so niet voldaan? Joop begint onrustig te bladeren.

Er wordt geschorst voor de lunch. Er is behoefte aan ruggespraak met een broodje. Ik gebruik de tijd om, nu zonder schaakbord, Hans Kombrink te raadplegen over de volkshuisvestingsparagraaf. Het blijft een zwart-witzaak. Na de pauze gaan we verder met de kernenergie. De maaltijd heeft Dries niet milder gemaakt. Deze voorstellen zijn een breuk met het gevoerde beleid, aldus zijn disgenoot Lubbers. Hij kan daar onmogelijk aan meewerken. Joop heeft inmiddels het stuk gevonden met de meest recente informatie over de UCN-onderhandelingen. Inderdaad heeft het kabinet als voorwaarde gesteld: opslag buiten Brazilië. Dat is nu niet haalbaar. De thans nagestreefde oplossing gaat uit van een adhoc-beheer, in Brazilië, vooruitlopend op een wereldwijd plutoniumregime. Dat laatste kan nog enkele jaren duren, maar de fundamenten daarvoor zijn gelegd, met name door Max. Als we nu berusten in een Duitse ‘Alleingang’ hebben we al onze invloed verspeeld.

Ik blijf dwars liggen. De voorwaarden die het kabinet zich heeft gesteld worden niet ingewilligd. Die voorwaarden gaan al minder ver dan die van mijn fractie. Mijn programma sluit elke uitbreiding zonder meer uit. Ik kan hiermee niet uit de voeten. Ook Jan is van mening dat Max het helaas niet heeft geklaard.

Dries betrekt eenzelfde positie bij de kerncentrales. ‘Ik laat Ruud Lubbers niet zakken,’ zegt hij. Deze paragraaf zal door hem niet verdedigd worden.

Joop begint te mompelen over een nieuwe mislukking die nu in het vizier komt. De beide informateurs steken de koppen bij elkaar. Een schorsing is het resultaat.

Ik ga eten met Relus ter Beek bij Tchekiang, onze stamchinees. Temidden van de Babi Pangang bekijken we de nota van Max over de laatste stand van zaken met de UCN. Vetvlekken zijn niet geheel te vermijden. Relus is upset. Ook hij had de stellige overtuiging dat aangekoerst zou worden op opslag buiten Brazilië. Toch beoordeelt hij het totaal wat minder negatief dan ik.

Ik wandel naar Algemene Zaken, waar de besprekingen zullen worden voortgezet. Onder hoogspanning, want we moeten nog een heksentoer verrichten. We moeten de laatste hand nog leggen aan de kernenergie en de volkshuisvesting. Aan defensie moeten we nog beginnen. Dries heeft zich bovendien het recht voorbehouden om alsnog een aparte onderwijsparagraaf te eisen, zodat ook die strijd nog moet worden gevoerd. En we moeten er vanavond uitkomen, want morgen komen de fracties bijeen om een oordeel te geven over de totaliteit. Voordat ik de vergaderzaal binnenstap vergewis ik mij ervan dat al mijn adviseurs gemobiliseerd zijn, zodat ik over elk van de onderwerpen op elk gewenst moment met hen in kontakt kan treden. Berend-Jan heeft ze, stuk voor stuk in staat van verhoogde waakzaamheid gebracht. Thuis met de telefoon op het nachtkastje.

We gaan van start met de defensieparagraaf. Opnieuw blokkades, over en weer. Het voorstel om de nieuwe knelpunten binnen de meerjarenramingen tot een oplossing te brengen gaat mij niet ver genoeg. Ik wil de verzekering dat Defensie ook zal meedraaien in de overeengekomen 4 miljard-operatie. Als dat problemen oproept mogen nieuwe NAVO-consultaties niet uit de weg worden gegaan. Opnieuw botsen de meningen. Dries deelt mijn mening dat het binnen de meerjarenramingen niet zal lukken de uitgangspunten van de Defensienota '74 veilig te stellen. Maar hij komt tot de omgekeerde conclusie: dat betekent extra-middelen en in geen geval nieuwe NAVO-consultaties. Hij bestookt mij met citaten uit een nota van de minister van Defensie aan de kabinetsformateur. In gedachten kan ik Bram Stemerdink, de

auteur, wel schieten. Maar Joop is niet voor een kleintje vervaard. Op grond van diezelfde nota betoogt hij dat de problemen zeer wel binnen de meerjarenramingen kunnen worden opgelost. Hij bestrijdt het pessimisme van Dries en mij gelijkelijk. Gerard volgt de bewegingen van Joop nauwgezet. Hij maakt een gespannen indruk hetgeen blijkbaar inspirerend werkt. Met een paar kleine tekstwijzigingen lijken de tegenstellingen toch overbrugbaar. We krijgen gelegenheid voor telefonisch kontakt. Ik bel, bij afwezigheid van Piet Dankert, met Klaas de Vries. Die geeft mij het groene licht. Dries komt zonder licht terug. Geen van zijn adviseurs blijkt bereikbaar te zijn. Het buitenland is weer eens groot.

We stappen over op de politie. Voorgesteld wordt om niet alleen afspraken te maken over een kwantitatieve versterking, maar ook over kwalitatieve maatregelen. Ik denk daarbij met name aan een opzienbarend rapport van de commissie-Heyink, de Groningse hoofdcommissaris, waarin krachtig gepleit wordt voor een taakverbreding naar maatschappelijke dienstverlening. Dries maakt daartegen bezwaar. Het rapport is nog vertrouwelijk, daar kan moeilijk naar verwezen worden. Ik zwicht.

We komen aan het stakingsrecht. Dat blijkt een hamerstuk te zijn. Dat is maar goed ook, want het loopt alweer tegen middernacht en we zijn er nog lang niet.

Een herschreven paragraaf over volkshuisvesting ligt ter tafel. Een aantal van mijn bezwaren zijn aardig ondervangen, maar Dries kan er geen kant mee op. Hij blijft op een aantal hoofdpunten bezwaren houden. ‘Als dat zo is herleven bij mij ook een aantal verlangens,’ kondig ik dreigend aan. Opnieuw is er gelegenheid voor telefonisch beraad, maar opnieuw komt Dries onverrichterzake terug. Ook zijn woningadviseurs zijn onvindbaar.

Er ontstaat een lichte paniek. Wat nu te doen? We hebben de fracties morgen een stuk in het vooruitzicht gesteld. Dat moet een totaalstuk zijn. De informateurs voelen niets voor blinde plekken. Besloten wordt om elkaar dan maar, bij wijze van uitzondering, een aantal voorbehouden te gunnen. Dries formuleert er drie, ik stel er drie tegenover. Nu rest ons nog de afhandeling van ‘onderwijs’. Tot onze schrik deelt Dries mee dat in zijn fractie toch het meest wordt gevoeld voor een ingevulde paragraaf. Er wordt ernstig rekening mee gehouden dat Van Kemenade op die post terugkeert. Welnu, dan is het raadzaam om de ombuigingen in zijn beleid, die het CDA op het oog heeft, nu punt voor punt vast te leggen.

Maar wanneer? vragen wij ons in wanhoop af. Het is al diep in de nacht. Gerard doet een dringend beroep op Dries om och nog te

proberen zijn fractie tot andere gedachten te brengen en te volstaan met wat summiere aanduidingen in de paragraaf ‘democratisering’. Dries zal het proberen, maar kan ons niets beloven.

Met een onbevredigd gevoel verlaat ik Algemene Zaken. Er staat nog veel op losse schroeven. Ik slaag erin deze keer de pers, die nog op Nieuwspoort zit, te ontwijken.

Woensdag 14 september

Ik zie als een berg op tegen de fractievergadering. Met 53 man door een berg papier kruipen. Het belooft een marathonzitting te worden. Bovendien heb ik Hedy beloofd 's avonds samen naar een première te zullen gaan. Ik wil die belofte nu eens een keer nakomen. Niettemin bereid ik haar voor mijn vertrek op het ergste voor, dan kan het alleen nog maar meevallen. Je bent onderhandelaar of je bent het niet. De fractie zit vanaf elf uur bijeen, maar het stuk is er nog niet. Ik gebruik de vrijkomende tijd om een tijdschema af te spreken. We vergaderen de hele dag door met een eventuele uitloop naar morgenochtend. ‘Vanavond niet,’ probeer ik schuchter. Maar de fractie gaat zonder bezwaar akkoord. Blijkbaar spreekt mijn bleek gezicht boekdelen. Het stuk wordt binnengebracht en rondgedeeld. De informateurs willen uitdrukkelijk dat de fractievoorzitters een mandaat krijgen om de voorgelegde punten te kunnen afhandelen. Daarover ontstaat enige onrust. Ik zet uiteen dat ik op mij heb genomen alle onderdelen te zullen verdedigen, behalve de UCN. Wijzigingsvoorstellen wil ik graag noteren, mits die niet het karakter krijgen van een breukpunt. Ik maak een uitzondering voor de voorbehouden op volkshuisvesting en eventuele nieuwe ontwikkelingen rondom de paragraaf onderwijs. We beginnen met het buitenlands beleid. Daar zijn we razendsnel doorheen. Ik krijg wat tekstwijzigingen mee, naar eigen inzicht te hanteren. De kernenergie verslindt meer tijd. Men vindt dat er teveel openingen zijn gelaten. Een nieuwe beslissing over de bouw zal ‘pas’ genomen worden als er ‘voldoende zicht is op een verantwoorde methode van berging van radioactief afval’? Laat ons niet lachen. Volgens Lubbers is het zicht er nu al. Ik voer aan dat Lubbers zich met hand en tand tegen deze paragraaf verzet. Maar de fractie is niet te vermurwen. Het ‘zicht’ kan ze gestolen worden, de oplossing moet er zijn. Ik heb het eerste amendement aan mijn broek.

Maar de temperatuur loopt pas goed op als de UCN aan de orde komt. Opnieuw zijn er bij dit punt drie stromingen.

Eén stroming wil domweg nee, overeenkomstig ‘Voorwaarts’. Een tweede groep wil ‘nee, tenzij’ maar dan op grond van de voorwaarden die de fractie destijds heeft gesteld en die verder reiken dan die van het

kabinet. Dat is dus ook nee. Een derde groep pleit voor ‘nee, tenzij’ op grond van de voorwaarden van het kabinet. Vrijwel niemand voelt iets voor de tekst zoals die is voorgelegd, uitgaande van de formule ‘ja, mits’.

Max van der Stoel geeft een overzicht van wat er op het spel staat. Hij wijst op de gevaren van de plutoniumeconomie. Nederland is het eerste land geweest dat hierover internationaal aan de bel heeft getrokken. Niet zonder resultaat: een wereldwijd regime voor plutoniumopslag onder internationaal beheer komt binnen bereik. Als dat niet lukt, is het voor hem ook nee. Zijn verhaal maakt indruk. De discussie spitst zich nu toe op de vraag of het ‘tenzij’ uitdrukkelijk in de tekst moet worden neergelegd en zo ja, in welke bewoordingen. Relus ter Beek neemt het woord. Hij is van mening dat de resultaten van Max zeker kwalitatief verder strekken dan de voorwaarden die de fractie destijds heeft gesteld. Hij licht dat uitvoerig toe. Te uitvoerig, naar mijn mening. Ik val hem in de rede. Relus valt onmiddellijk stil. Beledigd. Ik begrijp dat mijn ongeduld het ten onrechte gewonnen heeft van mijn verlangen de fractie op één lijn te krijgen. Relus had een compromisformule in gedachten die hij nu niet heeft uitgesproken. Onkundig van dit voornemen wijs ik voorstellen om onzerzijds met precieze formuleringen van de voorwaarden te komen, van de hand. De gelederen zijn nu niet meer te dichten. De stemming gaat over ‘nee, tenzij’ met een algemene aanduiding of ‘nee’ zonder meer. Het ‘nee, tenzij’ krijgt een grote meerderheid, maar de nee-zeggers verklaren zich daar niet bij te zullen neerleggen. Ien van den Heuvel is in alle staten. Het Partijbestuur zal dit niet nemen, zegt ze.

We storten ons in de defensie. Dit punt levert minder problemen op dan ik had gevreesd. Blijkbaar is na het vorige punt de stoom wat van de ketel. Het voorstel is vaag, maar biedt voldoende ruimte voor verdergaande bezuinigingen. Ook wat er niet staat is waar. Nieuwe NAVO-consultaties worden in elk geval niet met zoveel woorden uitgesloten. De fractie gaat akkoord. Het loopt tegen zessen. We zijn minder ver gekomen dan ik had gehoopt, maar ik hou toch aan het tijdschema vast. Ik ben doorgedraaid.

De première kan doorgaan. Het stuk - Rock '69 - gaat over een popgroep die van tijd tot tijd ook levensecht optreedt. In slaap vallen is er niet bij. Gelukkig maar, want het is best een aardig stuk. We amuseren ons.

Donderdag 15 september

Om half tien gaan we met frisse moed verder. We hebben tot uiterlijk één uur, wil ik nog in de gelegenheid zijn om de pers te woord te staan.

Maar het moet kunnen. De heetste hangijzers hebben we gehad.

De politie brengt toch enige opschudding. Mijn mededeling dat het rapport-Heyink nog vertrouwelijk is wordt staande de vergadering gepareerd door Piet Stoffelen met een officiële aanbiedingsbrief waarin het rapport ter bestudering wordt aangeboden aan een hele serie publieke instanties, waaronder de betrokken kamercommissies. Was getekend: Van Agt. Hilariteit. De paragraaf democratisering leidt tot vele puntjes op de i, maar kan toch in grote lijnen worden aanvaard. Wel loopt men storm tegen het zgn. 'kapelaansartikel'. Ik weiger echter om mij met een schrappingsbesluit op pad te laten sturen. Eenmaal op het verkeerde pad wil ik toch de ingeslagen weg blijven volgen. Ik voel mijn verantwoordelijkheid voor de handhaving van het betaalmiddel waarmee ik de democratisering van het bedrijfsleven heb binnengehaald. De fractie toont hiervoor begrip. Joop Voogd haalt de fractie over tot een verplichtende aanvulling: 'Het kabinet zal het welzijnsbeleid in brede zin beschouwen als een centraal punt van regeringsbeleid met als uitgangspunt voorrang voor mensen en groepen in achterstandsituaties.' Ik beloof mijn best te zullen doen.

Node legt de fractie zich neer bij de schrale behandeling van het onderwijs, maar men troost zich met de gedachte dat toch in ieder geval is vastgelegd dat het tot dusver gevoerde beleid in hoofdzaken kan worden voortgezet.

Een klein stormpje breekt uit over het mediabeleid. Aad Kosto betreurt het dat de tweede ontkoppeling (lidmaatschap en omroepblad) op losse schroeven is komen te staan in ruil voor weinig concrete voornemens om de pluriformiteit veilig te stellen. Met de belofte dat ik ook het tegengaan van de commercialisering uitdrukkelijk zal inbrengen, weet ik hem en de andere bezwaarden te verzoenen.

Het emancipatiebeleid komt mij op vele pluimen te staan. Wijnie Giphart bedankt mij voor mijn inzet. Ik vertel maar niet dat het weinig moeite heeft gekost.

De paragraaf volkshuisvesting leidt ook al tot tevredenheid. Het is voor mij een genoegen Hans Kombrink nu eens de rol van de verdediger te zien vervullen.

Blijmoedig sluit ik op tijd de vergadering. Het is al met al toch wel erg meegevallen.

Zulke momenten zijn zeldzaam in deze formatie. En telkens weer van korte duur. Zo ook nu. Als ik mijn kamer binnenloop om mij nog even voor te bereiden op de persconferentie wacht daar een brief van Dries. Onderwerp: het abortusvraagstuk. Mijn toch al niet grote kamer knijpt zich samen tot een conservenblikje. Met ingehouden adem begin ik te lezen. De brief is gericht aan informateur Veringa: 'Ik acht

het thans noodzakelijk het volgende onder uw aandacht te brengen. Mijn fractie heeft haar goedkeuring aan het abortus-akkoord gehecht in de stellige overtuiging dat het gestelde onder B5 van dat akkoord de norm inhoudt dat de leden van het kabinet niet mogen aansturen op contrasigneren van een eventueel initiatief-ontwerp ongeacht de inhoud daarvan, maar bij het vormen van het besluit om al dan niet te contrasigneren rekening behoren te houden met de opvattingen over het abortusvraagstuk bij elk van de partijen wier geestverwanten in het kabinet zitting hebben. De bereidheid om afstand te doen van mogelijkheden om de totstandkoming van een besluit tot contrasignering te verhinderen staat in overbrekelijk verband met de erkenning door alle coalitiepartners van deze norm.' Ik lees en herlees. Wat moet ik hiermee? Dries vraagt geen heropening van de onderhandelingen, maar zijn interpretatie is onaanvaardbaar. Moet ik nu zelf om heropening vragen? Dat is het laatste waar ik trek in heb. Maar dit zonder meer laten passeren kan ook niet. Wat te doen? De pers wacht. In mineur begeef ik mij naar Nieuwspoort. Daar deel ik mee op alle punten een onderhandelingsmandaat te hebben verkregen. Wat ons betreft zijn er alleen nog problemen over de UCN: 'De fractie van de PvdA is van mening dat als ons nu uitsluitsel wordt gevraagd dat het dan nu nee is. Wij zijn echter bereid het kabinet tijd te gunnen en ons, als de onderhandelingsresultaten op tafel liggen, in de gelegenheid te stellen om in het licht van de dan beschikbare informatie, een oordeel over die zaak te geven alsvorens een definitief besluit wordt genomen.' De brief van Dries is nog niet bekend.

Wel komt tijdens de persconferentie het bericht binnen dat het CDA om uitstel heeft gevraagd. Men heeft nog maar drie punten kunnen afhandelen. Ik toon verontwaardiging. 'Wij hebben alles op alles gezet om op tijd klaar te komen,' roep ik. 'Ik voel me enigszins genomen.'

Niettemin meld ik mij op het afgesproken tijdstip in de Raad van State. Iedereen is er behalve Dries. Dat geeft mij gelegenheid om informeel de abortusbrief te bespreken. Gerard vindt dat de brief voor kennisgeving kan worden aangenomen. Er wordt niet om heropening gevraagd. Hij stelt zich voor pas te reageren in zijn eindrapport. Het lijkt mij verstandig om dan maar van mijn kant met een reactie te komen. Dan kan hij daar tezijnertijd ook rekening mee houden.

Dries komt binnen. Hij verontschuldigt zich voor de gang van zaken, maar het was ook wel erg veel om allemaal te behappen. Het CDA is niet verder gekomen dan de paragrafen buitenlands beleid, veiligheid en onderwijs. Wat hem betreft kunnen we daarmee nu een begin maken. De informateurs maken daartegen bezwaar. Het is een totaalstuk

waarop een totaalreactie wordt verwacht. Zij vragen Dries om zijn fractie weer snel bijeen te halen om de resterende punten af te handelen.

We staan in een ommezien van tijd weer op straat. Ik besluit om van deze onvoorziene vrijheid gebruik te maken om een reactie te schrijven op de abortusbrief van Dries. Met grote weerzin zet ik mij achter de schrijfmachine en vraag Sylvia Bakker, mijn secretaresse, mijn deur hermetisch gesloten te houden. Moeizaam tik ik de volgende zinnen:

'Hooggeachte heer informateur,

De brief die de heer Van Agt u heden heeft doen toekomen naar aanleiding van het bereikte abortus-akkoord noopt mij tot een reaktie, omdat men daaruit zou kunnen lezen dat wordt teruggekomen op de met grote stelligheid gegeven verzekering dat dit akkoord impliceert dat geen lid van het toekomstige kabinet een besluit tot contrasignering zal kunnen verhinderen. De heer Van Agt stelt dit nu afhankelijk van de norm dat bij het vormen van het besluit om al dan niet te contrasigneren rekening behoort te worden gehouden met de opvattingen over het abortusvraagstuk bij elk van de partijen wier geestverwanten in het kabinet zitting hebben.

Ik moge u er ten overvloede op wijzen dat wij ons ertoe verplicht hebben om in eerste instantie mee te werken aan een serieuze poging om binnen het kabinet tot een gemeenschappelijk standpunt terzake te komen. Mocht dit evenwel onmogelijk blijken dan zouden initiatieven van de Tweede Kamer worden afgewacht. Wanneer een initiatiefontwerp eenmaal door beide Kamers der Staten-Generaal is aanvaard en het kabinet heeft bereikt dan ontbreekt in dat stadium constitutioneel de mogelijkheid om bij inhoudelijke meningsverschillen door enigerlei wijziging alsnog tot overeenstemming te komen. De enige vraag die men dan te beantwoorden heeft, uiteraard na serieuze kennisneming van het advies van de Raad van State, is of in het contraseign al dan niet kan worden bewilligd.

Natuurlijk zal, gezien de zwaarwegende gevolgen voor de samenwerking, de diskussie daarover verre van eenvoudig zijn en zullen de gebleken opvattingen over het abortusvraagstuk van alle betrokken partijen volop in het geding zijn. Maar ik werp geen nieuw licht op de zaak als ik herinner aan het feit dat voor ons ook steeds zwaar heeft gewogen en zal blijven wegen de opvatting dat in het algemeen een door beide Kamers der Staten-Generaal aanvaard wetsontwerp tot wet behoort te worden verheven. Ik mag toch aannemen dat ook deze "gebleken opvatting over dit vraagstuk" bij de fractie van het CDA bekend was toen zij haar goedkeuring aan het abortusakkoord heeft ge-

hecht, te meer daar ook overeen is gekomen dat een dergelijke beslissing genomen zal worden in het besef dat een herziening van de wettelijke regeling noodzakelijk is.

Ik ga ervan uit dat de brief van de heer Van Agt niet is geschreven vanuit de twijfel over onze bereidheid op loyale wijze uitvoering te geven aan datgene wat wij, op zo'n moeizame wijze, uiteindelijk zijn overeengekomen. Ik word in deze gedachte gesterkt door het feit dat voornoemd schrijven geen verzoek bevat om de beraadslagingen terzake te heropenen.'

Er gaat een hele middag in zitten, de telefoontjes er omheen inbegrepen. Het is zes uur als ik de brief bij Veringa kan laten bezorgen. Ik maak me op om naar Amsterdam te gaan. Maar voordat ik kan vertrekken wordt mijn commentaar gevraagd op twee andere brieven die inmiddels bekend zijn geworden. Een brief van Lubbers aan de informateurs waarin hij de kernenergieparagraaf aanvecht, met een afschrift aan de vaste kamercommissie voor Kernenergie. En een brief van Ien van den Heuvel aan het Partijbestuur waarin zij haar bezwaren uiteenzet tegen het UCN-standpunt van de fractie. Ik weiger commentaar te geven. Ik heb voor vandaag genoeg gecorrespondeerd.

Ik ga naar Amsterdam. Na in snel tempo gegeten hebben hijs ik mij, razend en tierend, in mijn smoking. In het kader van een staatsbezoek is er 's avonds een ontvangst ter ere van de President van Suriname. Met hand en tand heb ik mij verzet daarheen te gaan. Ik gruw van officiële ontvangsten en zeker als die zich in avondkleding afspelen. Bovendien, een avondje thuis trekt mij erg aan. Maar er helpt geen lieve moederen aan. Ik moet en zal gaan. Mijn medewerkers bezweren mij dat mijn afwezigheid verkeerd zal worden begrepen. Het zal als een blijk van onhoffelijkheid worden uitgelegd. Een diplomatiek schandaal is niet uitgesloten. Zuchtend leg ik mij bij deze argumenten neer.

Als ik 's avonds het Rijksmuseum binnentreed, tref ik Joop die als gastheer optreedt. Vermoeid schudden we elkaar de hand. Ik baan mij een weg door de opgedofte menigte. Ik stuit op Albeda. 'Hallo, dat is lang geleden.' Inderdaad lijken er jaren te zijn gepasseerd. Ik ontmoet nog meer bekenden. Andriessen o.a. Een dame spreekt er schande van dat wij zo vriendschappelijk met elkaar omgaan. 'Nee, dan Jan Terlouw,' ze is een aanhanger van D'66. Ik ontmoet ook tal van onbekenden. De ene ambassadeur na de ander nodigt mij uit voor een lunch of een diner. We hoeven voorlopig niet meer te koken. Ik verwijs alle invitaties tot na de formatie, op dat moment hopend dat die nooit tot een einde zal komen. Eén persoon ontmoet ik niet: de President van Suriname. In afwachting van het diplomatieke schandaal begeef ik

mij naar huis.

Vrijdag 16 september

Het CDA vergadert. Ik heb een rustige ochtend. Naar de Utrechtsestraat dus om bij te tanken. Perssinaasappels, oude kaas, hart voor de poezen, sigaren. Het bekende werk. ‘Hoe houdt u het vol?’ hoor ik, waar ik ook kom. ‘Hé, moet je niet kwekken?’ roept een bouwvakker driehoog van de steiger als ik door de Kerkstraat weer naar huis wandel.

Om 2 uur moet ik op Algemene Zaken zijn. Bij de ingang staat Dick Kalk me op te wachten met een nieuwe brief van Dries. Ik scheur hem woedend uit zijn hand. Deze keer is het maar een kort epistel. Hij stelt slechts vast dat ik de norm, waarvan hij in zijn eerste brief sprak, niet heb erkend. Dat kan niet anders betekenen dan dat hij zijn dreigement het contraseign te verhinderen, handhaaft. Briesend storm ik de vergaderzaal binnen. Ik kondig Veringa aan dat ik om herbevestiging van het akkoord zal moeten vragen. Als hij daar in zijn eindverslag niet bevredigend op reageert, zal er een nieuwe informatieronde aan te pas moeten komen. Ik zet mij aan het schrijven. De vergadering is al een eind op streek als ik de laatste hand leg aan mijn krabbels. Ik vraag de kamerbewaarder of hij ze even laat ophalen. Voor het eind van de vergadering moet er een officiële brief liggen. ‘Van Thijn gooit het nu voor de koningin,’ zou Ton Planken later in zijn onschendbaarheid aan de kijkers meedelen.

Intussen hebben de informateurs gevraagd hoe wij hier zitten. ‘Met een volledig mandaat,’ antwoorden Jan en ik, met uitzondering van de UCN. ‘Met veel wijzigingsvoorstellen,’ zegt Dries. ‘Wijzigings-voorstellen?’ roepen de aanwezigen met schrik. ‘Maar dat was toch niet afgesproken?’ ‘Het is niet anders,’ zegt Dries. Het stuk is niet best gevallen in zijn fractie. Hij hoeft niet terug als de amendementen worden aanvaard. Als er niets wordt aanvaard moet hij wel terug. Zijn ruimte ligt daar ergens tussen. De grootste problemen zijn gerezen bij defensie, onderwijs en volkshuisvesting.

Joop wijst op de grote tijdnood die is ontstaan. In de Stichting van de Arbeid staat de zaak op springen. Het is van het grootste belang dat er nu snel een kabinet komt. Maar het is niet anders. Bliksemsnel gaan we aan de slag.

De schermutselingen beginnen van voren af aan. Reeds bij het buitenlands beleid produceert Dries nieuwe teksten. We komen niet veel verder. De informateurs inventariseren wat er nog allemaal te wachten staat. Het blijkt dat het CDA bij onderwijs alsnog gekozen heeft voor de ‘lange weg’: de fractie wil een aparte paragraaf. Zuchtend haal ik

de voorstellen tevoorschijn die ik al geruime tijd in portefeuille heb voor het geval dat het die kant op zou gaan.

We besluiten morgen opnieuw bijeen te komen. Ik schrik. Carla en Marion zijn er en Hedy gaat dit weekend naar Londen. Ik vraag of het bezwaarlijk is om dan voor één keertje in Amsterdam te vergaderen. De anderen zijn inschikkelijk. Bij de pers ontstaat grote hilariteit als ze horen dat wij de volgende dag in het Rijksmuseum bijeen zullen komen.

Zaterdag 17 september

'Schetsje van vijf cliché-heren,' lees ik, terwijl ik het ontbijt klaar maak. Jan-Joost Lindner is weer op dreef. We zijn 'uitgeblust', 'bijna ingeslapen', 'fantasieloos'. 'De verbeeldingsloosheid komt aan de macht.' Wakker geschud rij ik naar het Rijksmuseum, Carla en Marion teleurgesteld achterlatend. De vergaderruimte valt me tegen. Stilletjes had ik gehoopt dat wij strijd zouden leveren temidden van de Rembrandts, maar er is een doodgewone directiekamer voor ons gereserveerd.

Wéér komen we niet verder. Dries deelt een nieuwe tekst over kernenergie uit. Het beginselbesluit blijft gehandhaafd, maar de uitvoering wordt afhankelijk van de oplossing van de afvalproblematiek. Het ligt voor de hand dat het kabinet aan de kamer de beslissing voorlegt om één kerncentrale te bouwen. Wij protesteren. 'Je moet het goed lezen,' zegt Dries. '"Het ligt voor de hand" betekent dat het niet hoeft te gebeuren.' Bovendien kan de kamer altijd nog nee zeggen. Ik verklaar meer dan genoeg te hebben van dit soort compromisformules en begin wat milder te denken over Jan-Joost Lindner. We komen er niet uit.

We proberen het met Defensie. Ook hierbij komt Dries met een tegenvoorstel. De essentie ervan is dat de meerjarenramingen moeten worden bijgesteld. Opnieuw stokken de besprekingen.

De hamer valt. Volgende week beter, nemen we ons voor.

Buiten staat een handjevol journalisten. Van hen hoor ik dat Dries, buitenkomend, gezegd heeft: 'We hebben alle tijd.' Of ik een reactie kan geven. Nou, dat kan. Woedend blaas ik in de microfoon: 'Wij werken nu al maanden in verschillende tempo's.' Als ik thuis ben hoor ik via de radio dat Dries nog meer heeft gezegd: 'Wij zijn mensen die elkaar wel mogen. Maar langzamerhand raken we wel op elkaar uitgekeken.' Gelukkig is het morgen zondag.

Zondag 18 september

Het is de zondagavond voor Prinsjesdag. In andere jaren is dat de

avond waarop we bijeenkomen om ons commentaar op de Miljoenennota voor te bereiden die we dan al onder embargo in ons bezit hebben. Dit jaar gaat die gifbeker aan mij voorbij. Ik heb het commentaar gedelegeerd aan Dick Dolman. Het vrije avondje is mij gegund. Maar het avondje is niet vrij. Oud-premier Peres van Israël is in Nederland. Harry van den Bergh heeft bij zich thuis een samenkomst georganiseerd. Ik stap, na Studio Sport, in mijn auto om naar Nieuw-Vennep te rijden. Het is een uiterst boeiende avond. Ik ben hevig geïnteresseerd in de Midden-Oostenproblematiek en Peres is een boeiende persoonlijkheid. Het is hem echter aan te horen dat hij buitenspel is komen te staan. Een verkiezingsnederlaag van 15 zetels heeft zijn opponent in het zadel gebracht. Zijn verhaal heeft een bittere bijklank. Maar ja, denk ik, zo werkt de democratie. Wie zoveel zetels verliest staat er buiten. Ik ben blij dat wij 10 zetels gewonnen hebben.

Maandag 19 september

De informateurs hebben besloten nu verder maar te volstaan met het inventariseren van de verschillende wijzigingsvoorstellen om zo snel mogelijk met nieuwe stukken op tafel te komen die niet meer voor wijziging zouden openstaan.

's Middags zitten we weer in treurigheid bijeen op Algemene Zaken. Aan de orde: volkshuisvesting. Opnieuw een nieuwe lap van het CDA. Het zit knap in elkaar, de terminologie sluit ten nauwste aan bij die van Veringa en Den Uyl, maar ik turf toch in de gauwigheid tien wijzigingen op hoofdpunten. Ik herinner aan het feit dat Dries vorige week drie voorbehouden heeft gemaakt. Hoe komt hij nu aan tien wijzigingsvoorstellen? Dit is waar zijn fractie toe bereid is, zegt hij. ‘Als het zo moet heb ik ook nog wijzigingsvoorstellen,’ zeg ik en blader driftig in de notities die Kombrink, Salomons, Van Dam en Schaefer mij in de afgelopen weken hebben doen toekomen. Maar met geen mogelijkheid haal ik het getal van tien. In arrenmoede pak ik ‘Voorwaarts’ er maar bij en begin punt voor punt voor te lezen. Dries noteert ijverig. ‘Niet zo snel, Ed,’ vraagt hij. De anderen beginnen te lachen. Zelfs de notulisten hebben de pen inmiddels neergelegd. Maar Dries schrijft nijver door. Na het tiende punt stop ik.

‘Kunnen we de hele paragraaf niet schrappen?’ stelt Dries voor. Jan sluit zich bij hem aan. ‘Geen sprake van,’ zeg ik.

Ook bij de andere onderwerpen flitsen de wijzigingsvoorstellen nu over tafel. De informateurs horen ons aan en stellen nieuwe teksten in het vooruitzicht. De bijeenkomst heeft het karakter van een formaliteit.

Wij spoeden ons naar een receptie in de Eerste Kamer om afscheid te

nemen van vertrekkende leden. Ik zoek Hedy op. Samen rijden we naar Amsterdam. Er wacht mij een vergadering van het Partijbestuur. Daar heeft men zich al ingesteld op de slotronde van de formatie: de samenstelling van het kabinet. Op de agenda staat een nota over de meest gewenste portefeuilleverdeling. Het 8-7-1 klinkt uit aller monden. Meer spreektijd gaat zitten in de portefeuilleverdeling. Justitie, Onderwijs, Sociale Zaken, Economische Zaken, Ontwikkelingssamenwerking en Volkshuisvesting staan hoog genoteerd. Een minderheid pleit, tevergeefs, voor Binnenlandse Zaken. Het gaat allemaal een beetje aan mij voorbij. Ik heb het volgende mapje nog niet opengeslagen. Wel reageer ik alert als ik diverse sprekers hoor zeggen dat alleen diegenen bewindsman kunnen worden die het programakkoord uit volle overtuiging kunnen onderschrijven. 'Doet het Partijbestuur dat ook?' vraag ik hoopvol. Maar het antwoord hoor ik niet meer. Dick Kalk heeft een telexbericht onder mijn neus geduwd. Dries is wandelend over het Binnenhof aangetroffen. 'Ik loop nog liever door een glazen deur dan die eis (7-7) te laten vallen,' heeft het ANP opgetekend.

Dinsdag 20 september

Het is Prinsjesdag, maar nog geen kabinet. Toch lijkt alles net als anders. Hedy en ik gaan samen naar Den Haag. Het is tenslotte een Verenigde Vergadering van de beide Kamers der Staten-Generaal. Ons vertrek heeft echter een weinig plechtig verloop. Ik, gehaast als altijd, wil tijdig van huis. Zij, gewend aan mijn gejaag, maakt nog een spoedklus af. We vertrekken op een compromistijd die nogal in mijn nadeel uitvalt. De goden zijn ons echter gunstig gezind. We halen nog net de allerlaatste parkeerplaats op het Plein. Ik voel me alsof ik net de Tulpenralley op mijn naam heb gebracht.

Rustig wandelen we langs de wachtende mensen het Binnenhof op, delibererend of we onze tassen in de vestiaire van de Eerste of de Tweede Kamer zullen zetten. Het wordt de Tweede.

In de Ridderzaal zijn toch wat kleine decorwisselingen te bespeuren. De binnenkomst van de Raad van State lijkt met meer vertoon gepaard te gaan dan in voorgaande jaren. Veringa is in één klap weer een opvallende verschijning, maar ook bij mensen als Ruppert en Burger vraag je je af 'Wat zouden die nou op dit moment in hun hoofd hebben?' Iedereen kijkt wie er naast wie zit. De entree van het kabinet is wat minder joyeus. Het gezelschap is behoorlijk uitgedund. Dries zit nu gewoon tussen de mensen, Gaius heeft zijn plaats naast Joop overgenomen. De rij is aanmerkelijk gekortwiekt door het ontbreken van de meeste staatssecretarissen. Ik mis vooral de binnenkomst van Jan

Schaefer in zijn ‘oude pandjes’-jas.

De voorzitter benoemt de leden van de Commissie van in- en uitgeleide. Ik vraag me op zo'n moment altijd af wat er zou gebeuren als iemand het woord zou vragen en bezwaar zou aantekenen tegen de benoeming van deze of gene. Zelf heb ik daar het lef niet toe. Ik zit ergens weggedoken op de vierde rij en wissel grappen uit met Hedy.

De leden van het Koninklijk Huis schrijden binnen. De voorlezing van de Troonrede kan beginnen. Ik houd nauwlettend enkele gezichten in de gaten. Ik weet wat er komen gaat. De fractievoorzitters hebben de Troonrede die ochtend onder embargo ontvangen.

‘Leden der Staten-Generaal,

De lange duur van de kabinetsformatie, na een verkiezingsuitslag die toch door velen als duidelijk is ervaren, wekt onder de huidige omstandigheden begrijpelijke bezorgdheid.’ Ik zie Joop breed grijnzen. Zijn ogen zoeken die van Dries. Hij grimast. ‘Sufferd,’ denk ik. Dries grimast vriendelijk terug, maar hij lijkt niet echt geamuseerd. Anderen in zijn omgeving kijken ronduit woedend. Het is hard aangekomen, al besef ik nog niet hoe hard. Behorend tot die ‘velen’ vind ik het eigenlijk nogal normaal dat na al die maanden formeren op een dag als deze toch iets van bezorgdheid blijkt. Wie de schoen past trekke hem aan, vind ik.

Na afloop treffen we Sicco Mansholt en zijn vrouw. We hebben samen Sicco goed leren kennen in de zogenaamde kopgroep van de beginselprogramcommissie. Hedy nodigt ons uit de lunch in de Eerste Kamer te komen gebruiken.

Tegen drieën haast ik mij naar de overzijde waar Duisenberg op het punt staat zijn miljardenkoffertje te openen. Hij houdt een wat ongebruikelijke speech, eindigend met de woorden: ‘Het is bijzonder teleurstellend en in het licht van het sombere economische perspectief nauwelijks verantwoord, dat wij politici er nog niet in geslaagd zijn een nieuw, daadkrachtig kabinet te vormen. De kiezers hebben ons vertrouwen geschonken en een grote verantwoordelijkheid opgelegd. Ik spreek de hoop uit dat snel zal blijken dat wij dat vertrouwen verdienen en terecht met die verantwoordelijkheid zijn belast.’ Niet ten onrechte stelt oppositieleider Wiegel daar een ongebruikelijke stap tegenover: hij vraagt het woord. Ik sla dat met toenemende ongerustheid gade. Ik voel me een dagje uit, heb alle commentaren gedelegeerd aan Dick Dolman en voel niet de geringste behoefte om met Wiegel in debat te gaan. Trouwens, wat zou ik moeten zeggen ter verdediging van Wim? Maar, zoals gewoonlijk, maakt Wiegel het ons gemakkelijk door net de verkeerde invalshoek te kiezen. Hij komt alleen maar aanmelden dat hij niet tot ‘wij politici’ gerekend wenst te worden die

schuldig zijn aan het uitblijven van een kabinet. Nou dat wisten we al. Eerlijk gezegd had ik gedacht dat hij Duisenberg iets zou vragen wat wij niet wisten, namelijk wat hij nu eigenlijk bedoelt? Tot wie de terechtwijzing nu wel gericht is? Ik zou hem daarvoor geprezen hebben. Moedig, toch een zekere distantie. Is het niet de taak van een oppositieleider om wiggen te drijven? Gelukkig voor mij hoef ik niet plotseling om te schakelen van gemakzuchtig dagjesmens naar spitsvondig parlementariër. Trouwens, Dick heeft een goede interruptie: 'En het nationaal kabinet dan?' roept hij.

We gaan de kamervoorzitter kiezen. Andriessen wordt benoemd tot voorzitter van de commissie van stemopnemers. Iemand heeft vast heel aardig voor hem willen zijn. Het tellen begint. De commissie van vier hanteert de stembriefjes als waren het speelkaarten. Het is net een klaverjasclub. Even later houdt Andriessen zijn maidenspeech als oud-fractievoorzitter: 'Er zijn 111 stemmen uitgebracht, waarvan 97 op de heer Vondeling.'

Na afloop van het parlementaire gebeuren gaan Hedy en ik samen eten bij Tchekiang. We worden al vroeg op de avond verwacht bij een extra-uitzending van Haagsche Kringen. Joop van Tijn zal mij onder het mes nemen. Ik word graag door hem geïnterviewd, omdat het één van de weinige keren is dat de mensen ons niet echt kunnen verwarren. Dat we geen broers zijn branden we er toch niet meer uit. Trouwens, vrienden zijn is veel erger. Joop weet een ontspannen sfeer te scheppen, maar verpest dat ook weer ten dele door pal voor de uitzending te vragen of ik wel ontspannen ben. Het gesprek flitst heen en weer, maar Joop zorgt zelf voor een hoogtepunt door de volgende vraag te stellen: Van Tijn: 'Ik ga u iets vragen waarvan ik vrees dat u er weinig antwoord op zult geven, maar ik zal het toch doen ... Ik heb de indruk dat het CDA bezig is om tot elke prijs de glans die er van Den Uyl afstraalde na de verkiezingsoverwinning, de glans van de PvdA, dus ook van u, om die zo snel mogelijk te niet te doen, door zo langzaam mogelijk te formeren.'

Het is meer een analyse dan een vraag. Er gebeurt wat hij al vreesde: een ontwijkend antwoord.

Ik: 'Nou ik weet niet of dat de bedoeling is, maar dat zal in ieder geval niet lukken.'

Ik kan toch moeilijk zeggen dat dit inderdaad de bedoeling is en dat het hoogstwaarschijnlijk gaat lukken?

Maar Joop houdt vol: 'Maar is het niet al een beetje gelukt?'

Ik: 'In een formatie zijn geen glansrollen te spelen. Een formatie na de verkiezingen heeft altijd iets onverkwikkelijks. Het liefst zou ik dan ook willen dat een regering gekozen werd; dan had je al dat gedonder

niet. Maar oké, we zitten nu met dit systeem en dan moet dit werk gedaan worden.'

Dit werk brengt met zich mee dat ik niet nader op Joops analyse inga. Een glansrol is er ook vanavond niet bij.

Woensdag 21 september

De beide informateurs bereiden een soort programmatische coup voor. 's Avonds om 7 uur worden de fractievoorzitters op het Catshuis verwacht om een eindversie in ontvangst te nemen. Het wordt een kwestie van stikken of slikken. Niettemin bereid ik mij voor op serieuze onderhandelingen. Je weet het maar nooit. Hedy bereid ik voor op het zoveelste latertje.

Ik breng de hele dag door om met verschillende deskundigen de mapjes door te nemen. Niets wordt aan het toeval overgelaten.

Om 7 uur zitten we weer allemaal op onze plaats. De stukken worden rondgedeeld. Ik vraag, nog voor het lezen, het woord over de orde en informeer naar de status van de documenten. Veringa deelt mee dat dit definitieve conclusies zijn die onder verantwoordelijkheid van de informateurs aan de fracties worden voorgelegd als afronding van de programbesprekingen.

Ik informeer naar de rol die de informateurs aan de fractievoorzitters hebben toegedacht. 'U hoeft deze stukken niet voor uw verantwoording te nemen,' antwoordt Veringa. 'Wij zijn benieuwd naar het ja of nee van de fracties over het totaalpakket.'

Ik claim het recht om te mogen beoordelen of ik mijn fractie aan zo'n stik-of-sliksituatie mag blootstellen. 'Ik zit hier niet voor Jan Doedel,' zeg ik. Ik ben de vertrouwensman van mijn fractie tijdens deze formatie en ik wens verantwoordelijkheid te dragen voor alles waarbij ik betrokken ben.

'Ik had deze discussie liever niet gehad,' zegt Joop, 'het is een zaak van wikken en wegen geweest.'

We beginnen te lezen. Het ziet er prima uit. Bijna overal zijn de conclusies óf gehandhaafd, óf verbeterd. De UCN heeft nu veel meer het karakter van een procedure-afspraak gekregen.

Gerard stelt nu eerst de onderwijsparagraaf aan de orde. Het is een nieuw stuk dat niet in enigerlei versie al eerder is besproken. Ik vergelijk het met de punten die ik van Van Kemenade heb meegekregen en heb weinig kritiek. Dries formuleert enkele bezwaren. Het is een evenwichtig stuk, maar het ademt toch iets teveel een geest van voortzetting van het beleid. Hij noemt enkele voorbeelden die beter geschrapt kunnen worden.

Gerard zet zich aan de verdediging. Als hij uitgesproken is, zegt Dries

tot ieders verrassing: ‘Laten we de onderhandelingen over het hele stuk maar stoppen. We moeten het maar nemen zoals het is.’ Verheugd drukt Joop op de bel. ‘Dit is een groot moment. Daar moet op gedronken worden.’ De bestellingen worden opgenomen. Het is nog te vroeg voor de kaasblokjes.

Als we op het akkoord getoast hebben, trek ik de stoute schoenen aan en vraag toch puntsgewijze behandeling. Niet om nog verder te onderhandelen, maar om na te gaan of er nog technische verbeteringen zijn aan te brengen. In ijltempo worden de paragrafen doorgelopen. De meeste van mijn tekstvoorstellen worden zonder slag of stoot overgenomen. Bij deze ‘tweede lezing’ komen nog diverse fractieleden aan hun trekken. Zo haalt bijvoorbeeld Joop Voogd, zonder het te weten, zijn brede welzijnsformule binnen.

Voor het scheiden van de markt vraagt Dries nog aandacht voor de nieuwste economische gegevens die het wellicht nodig maken om nog eens naar het sociaal-economisch akkoord te kijken. ‘Geen sprake van,’ zegt Joop. De programbesprekingen zijn nu definitief afgesloten.

‘Is Andriessen toch beschikbaar?’ vraag ik niet zonder sarcasme. ‘Je raadt het goed,’ zegt Dries openhartig. De stemming is opperbest. Handenschuddend en schouderkloppend nemen we afscheid. Uren eerder dan ik voor mogelijk had gehouden.

Donderdag 22 september

Ik ben toch gespannen als ik naar de fractie ga. Niet dat ik twijfels heb over het eindresultaat. Een meerderheid zal wel akkoord gaan. Maar ik ben toch bevreesd voor uitvallers. En bovenal zie ik op tegen een nieuwe marathon.

Maar ook de fractie loopt anders dan verwacht. Eigenlijk gaat het heel vlot. De eerste paragrafen vliegen er zonder veel gemor doorheen. De problemen beginnen bij de UCN. Het voorstel is sterk verbeterd, naar mijn mening. Er wordt niet meer vooruitgelopen op het onderhandelingsresultaat. De aanduiding van de voorwaarden is verruimd: ‘Essentieel is dat voldoende garanties worden verkregen dat leveranciers en afnemers van het verrijkt uranium deugdelijke non-proliferatienormen in acht nemen.’ Bovendien wordt nu afgesproken dat, bij een bevredigende afloop van de onderhandelingen, het nieuwe kabinet een voorlopig besluit zal nemen dat aan de kamer zal worden voorgelegd. De fractie wordt op deze wijze niet gebonden. De toetredende bewindslieden natuurlijk wel.

Diverse fractieleden vinden dit ontoelaatbaar. ‘We bouwen een F-16-situatie in,’ vinden zij. Bewindslieden en fractie komen tegen-

over elkaar te staan. Anderen zijn daarvoor minder bevreesd. Zowel fractie als bewindslieden zullen de te nemen beslissing kritisch moeten toetsen aan de gestelde voorwaarden. Ook de relatie met het verkiezingsprogram komt uitgebreid aan de orde. Sommigen vinden dat het voorstel daar haaks op staat: het is toch een 'ja mits'. Anderen zijn van mening dat dit niet het geval is. Het is een procedure-afspraak waarvoor wij verantwoordelijkheid nemen. Er wordt inhoudelijk niet op de einduitkomst vooruitgelopen. Of we in strijd komen met het program kan nog niet worden beoordeeld. Weer anderen wijzen erop dat dit in dit stadium niet beslissend kan zijn: ons program was onderhandelbaar. Het moet nu bekeken worden als onderdeel van een totaalpakket. Ien van den Heuvel kondigt echter aan dat zij het Partijbestuur zal adviseren nee te zeggen tegen dit onderdeel.

Hans Kombrink vraagt stemming. Er ontstaat een tamelijk chaotische discussie over de vraag of er wel per onderdeel gestemd kan worden. 'Tegen een onderdeel stemmen, maar voor het totaalpakket is goedkoop,' wordt er gezegd. 'Dan ben je ook verantwoordelijk voor het onderdeel waar je tegen hebt gestemd.' Een slimmerik vraagt nog welke gevolgen een tegenstem heeft voor kandidaat-bewindslieden die geacht worden van harte het program te zullen uitvoeren. 'Zij worden geacht het akkoord in hoofdlijnen te onderschrijven,' zegt Ien. 'Ik beschouw dit niet als een hoofdlijn.' Er wordt gestemd: Kombrink, Voortman, Castricum en De Graaf stemmen tegen.

De rest van de paragrafen loopt weer gesmeerd. De meeste blijken hamerstukken te zijn. Bij een enkel punt wordt nog een informatieve vraag gesteld.

Voordat ik weet wat me overkomt zijn we al aan de eindstemming toe. De vier UCN-dissidenten vragen het woord en leggen stuk voor stuk een stemverklaring af. 'De rest van het akkoord is zo redelijk,' vinden zij, 'wij zullen niet tegen het totaal stemmen.' Met algemene stemmen wordt het pakket aanvaard. Voordat ik de vergadering kan sluiten, neemt Vondeling het woord. Ik probeer hem geïrriteerd te weerhouden. 'Moet dat nou, hè toe, Anne.' Hij heeft vaak op het laatst nog een lastig ordepuntje, vandaar deze stereotype reactie. Maar Anne is niet te stuiten. Hij wenst nadrukkelijk op dit belangrijke moment de onderhandelaar van harte geluk te wensen 'voor zijn enorme inzet en uitstekend resultaat'. Hij houdt van dit soort sterke termen. Ze verwarmen mij. Ik vind het erg aardig van Anne. Als geen ander in de fractie kan hij beoordelen wat het is, programmatisch onderhandelen met CDA-partijen. De fractie breekt los in een uitbundig applaus. Ik geniet ervan, voel dat ik het in mij gestelde vertrouwen heb waargemaakt. Tot nu toe. We zijn er nog niet. Dick Dolman heft de waar-

schuwende vinger: ‘Het is nog te vroeg voor bloemen.’

Op de persconferentie blijkt al snel dat ieders aandacht reeds uitgaat naar de volgende fase: de strijd om de zetels. Het programakkoord heeft, op het moment dat het wordt aanvaard, al geen nieuwswaarde meer. Het historisch moment is vooral historisch omdat het historie is. Nog even wordt er gevraagd naar mijn mening over het feit dat er in de CDA-fractie een eindstemming is gehouden over het totaal der programakkoorden en dat Andriessen voor heeft gestemd. Ik spreek mijn bewondering uit voor de wijze waarop het CDA dit lastige probleem heeft opgelost. ‘Ik ben zelf niet op dat idee gekomen,’ zeg ik. ‘Trouwens, Duisenberg is geen fractielid meer,’ bedenk ik mij. Gelach. Ook bij de pers proef ik veel goodwill.

Ze tasten mij af op de zetelverdeling, maar ik wens niet op de zaken vooruit te lopen. ‘Eén glazen deur is genoeg,’ grap ik, ‘hopelijk is het een draaideur.’ Collega Van Agt is een andere mening toegedaan, zo merk ik 's avonds, kijkend naar Brandpunt.

Vraag: ‘U hebt al gezegd, dat het CDA evenveel zetels wenst als de PvdA. Staat u na deze hele lange kabinetsformatie nou nog steeds op dat punt als het niet gebeurt, dan stopt het CDA ermee?’

Van Agt: ‘Yes Sir, dat betekent: ja, mijnheer.’

Vraag: ‘Er valt dus niet over te praten?’

Van Agt: ‘Nee.’

Eerder had hij de politieke samenwerking ‘vreugdeloos’ genoemd, geen echte ‘politieke vriendschap’, nog minder ‘verliefdheid’. ‘Het wordt dus een verstandshuwelijk.’

Ik vraag me af waar ik het verstand moet zoeken.

Vrijdag 23 september

Het Partijbestuur begint waar de fractie geëindigd was. Ien spreekt een woord van waardering voor de onderhandelaar. De handen gaan op elkaar.

Vervolgens worden, ter voorbereiding van de Partijraad, de zwakke plekken tegen het licht gehouden. De defensieparagraaf is te vaag, de UCN-afspraak kan niet worden aanvaard, het abortusakkoord heeft nieuwe onzekerheden opgeroepen. Ik moet praten als Brugman. Aan het slot van de vergadering wordt volstaan met

‘- teleurstelling dat het niet gelukt is in het regeerakkoord opgenomen te krijgen dat de UCN niet mag worden uitgebreid doch konstateert anderzijds dat de fraktie in vrijheid tot een beoordeling van een voorlopig kabinetsbesluit kan komen;

- dat de afspraken over de defensieuitgaven meningsverschillen niet uitsluiten;

- dat uit het eindverslag van informateur Veringa duidelijk moet worden dat het abortusakkoord volledig van kracht is.'

Je kunt niet alles hebben. Hoofdzaak is dat 'in het algemeen de onderhandelingsresultaten aanvaardbaar zijn'.

De vergadering gaat echter vooral over het vervolg: de samenstelling van het nieuwe kabinet. Ik bezweer de mensen om daar niet op vooruit te lopen in het advies aan de Partijraad. De Partijraad heeft tot taak onderhandelingsresultaten te beoordelen, niet om op nog te voeren onderhandelingen vooruit te lopen. Het Partijbestuur mag ze ook niet in verleiding brengen.

Het mag niet baten. Als het Partijbestuur het initiatief niet neemt, komen er moties uit de Partijraad. Dat is nog veel schadelijker. Dus tóch een aanduiding, zo taktvol mogelijk.

Ik wijs erop dat we dan geen been hebben om op te staan als we verderstrekkende moties willen afhouden. Vasthouden aan de formele lijn: er wordt op geen enkele wijze vooruitgelopen op komende fasen, kan ongelukken voorkomen.

Men weet van mij dat ik de 8-7-1, gelet op de verkiezingsuitslag, volstrekt redelijk vind en mij daar ook voor zal inzetten. Aan 'goodwill' ontbreekt het niet. Maar het Partijbestuur heeft een eigen verantwoordelijkheid en moet leiding geven aan de Partijraad. Dat betekent dus een tekst. Wat voor een tekst? Sommigen willen een harde uitspraak doen: 8-7-1 is een breukpunt. Anderen zijn bereid uit een oogpunt van onderhandelingstaktiek mij de ruimte te geven.

Ikzelf kies natuurlijk voor ruimte, maar niet alleen omwille van de taktiek. Ik vind dat de kabinetsformatie onder geen beding op de getalsverhoudingen mag afspringen. Ik heb het volste vertrouwen in een open gesprek, zonder voorwaarden vooraf. Onze argumenten zijn goed. We hebben de cijfers aan onze kant. En, niet te vergeten, de redelijkheid. Het CDA heeft op 15 juni de zaak per brief vergrendeld op 7-7-x of niks. Van Agt heeft dat standpunt gisteren nog eens herhaald. Vandaag is Nederlandse Gedachten uitgekomen met een artikel van Aantjes: met als conclusie 'in cijfers uitgedrukt: een tweede kabinet-Den Uyl op basis van 7-7-1 of geen tweede kabinet-Den Uyl.' Het CDA werkt met het mes op tafel, met voorwaarden vooraf. Dat is onredelijk. Aan ons om dat mes weer weg te halen door zelf redelijk te zijn. Wij streven met kracht van argumenten naar 8-7-1, maar spreken geen onaanvaardbaar uit over een 7-7-x-formule. Tegen deze achtergrond past mij geen enkele konkrete uitspraak. Stel dat iemand mij wil vastnagelen op 8-7-1 als alleenzaligmakend. Ik zal mij daar met kracht tegen verzetten. Stel nu dat zo'n uitspraak er toch komt. Dan kan ik wel op het dak gaan zitten met mijn redelijkheid. En stel dat hij

verworpen wordt. Dan zal iedereen roepen: de PvdA heeft de 8-7-1 prijsgegeven. Dan is het mij onmogelijk gemaakt die formule nog op grond van argumenten te bevechten.

Ik vind gehoor. Men verenigt zich op de volgende formule: De Partijraad ‘is van mening dat er geen reden is om terug te komen op eerder gedane uitspraken omtrent de vanzelfsprekendheid dat de uitslag van de verkiezingen in volle omvang tot uitdrukking komt in de samenstelling van het nieuwe kabinet.’

Dat is maar goed ook. Terwijl het Partijbestuur vergadert hebben miljoenen Tros-kijkers mij het volgende zien zeggen:

Vraag: ‘Kun je je nog permitteren in dit stadium op de zetelverdeling de formatie te laten afketsen?’

Ik: ‘Dat lijkt mij niet. Dat neemt niet weg dat...’

Vraag: ‘Betekent dat dat u een hoop moet slikken?’

Ik: ‘Nee, nee. Dat is nu juist een vraag die aan de onderhandelingstafel bekeken moet worden. We starten vanuit toch wel ernstige meningsverschillen die laatste fase, maar vanuit de zekerheid dat geen enkele partij het zich kan veroorloven op dat punt de zaak nog te laten springen. Maar het betekent ook niet dat je daarom, omdat je vanuit dat verantwoordelijkheidsgevoel aan die onderhandelingen begint, gehouden bent om met een bakzeil binnen te komen, dat vind ik nu ook zo wat. Ik hoop met redelijke argumenten, ontleend aan de verkiezingsuitslag, de anderen nog van mijn opvattingen te kunnen overtuigen’.

Het is 's middags al opgenomen. Ik heb tenslotte een eigen verantwoordelijkheid.

Ik denk trouwens echt dat ik het met argumenten kan klaren. Ik kan terugzien op een succesvolle onderhandelingsperiode. De PvdA is daar goed doorheen gerold. Mijn krediet in partij en fractie is sterk toegenomen. Ik voel me tot veel in staat. ‘Die 8-7-1 klaar ik ook nog wel,’ beloof ik mezelf, maar wel op mijn manier. Ik ben de onderhandelaar, dat heeft de partij zo gewild. Dat betekent dat ik onderhandel, niet de partij. Die mag bepalen wat er nadien met mij gebeurt. Maar ook op dat punt ben ik vol zelfvertrouwen, getuige Tros-Aktua:

Vraag: ‘Moet ik u over een dag of tien met excellentie aanspreken?’

Ik: ‘Dat lijkt me niet nodig, want die titel is so-wie-so afgeschaft in Nederland.’

Vraag: ‘Ambieert u een ministerspost?’

Ik: ‘Ik sluit niet uit dat dat tot de mogelijkheden zou kunnen behoren. Aan de andere kant is er ook behoefte aan een fractievoorzitter. De partij moet maar zeggen waar ze mij wil hebben.’

Ik heb goede hoop de partij daarbij nog van advies te mogen dienen.

Zaterdag 24 september

Ik tref de partij in Zeist. De Partijraad vergadert. Ik kom wat later binnen. Er waren wat huishoudelijke punten af te handelen. Op de tafeltjes, her en der, liggen Volkskranten, dreigend opengeslagen op Jan-Joost Lindners pagina. 'De Formatie wekt verbittering' stelt hij vast. Het is pauze. Het Partijbestuur vergadert over de aangekondigde moties. En ja hoor: er hangt ons een 8-7-1 boven het hoofd. 'Nu moeten we de tekst aanscherpen,' wordt er gezegd. Ik zie de logica daarvan niet. De discussie moet nog beginnen. Ik vertrouw op mijn argumenten die ik nog niet heb kunnen gebruiken. Men besluit een 'verscherping' achter de hand te houden. Ien en ik mogen zélf beslissen wanneer we die inzetten. Achter de overeengekomen tekst zal worden toegevoegd: 'zodat het in de rede ligt dat de PvdA minstens de helft van het aantal zetels zal bezetten.' Ik accepteer deze terugvalpositie. Met 'de rede' kan ik uit de voeten.

De Partijraad wordt hervat. Aan de orde zijn de programmatische onderhandelingsresultaten. Maar de sprekers spitsen hun betogen toe op de toekomst. De één na de ander loopt storm tegen de 'slappe kost' die het Partijbestuur nu opdient. Ien vreest dat we het niet houden. Ik vertrouw nog steeds op mijn argumenten. Ik doe een dringend beroep op Wypke de Jong uit Den Haag de door hem ingediende motie in te trekken. 'Dwing mij niet aan de vooravond van de onderhandelingen, misschien van een harde confrontatie, mijn onderhandelingskaarten op tafel te leggen. Het is ook mijn instelling eruit te halen wat mogelijk is. Onze opstelling is volstrekt redelijk, het is dus helemaal niet nodig door ultimatieve uitspraken twijfel te zaaien aan ons eigen zelfvertrouwen. De onderhandelingen mogen dan achter een gesloten deur worden gevoerd, van mij mag die deur van glas zijn,' zeg ik.

De meeste sprekers lijken nu toch wel gerustgesteld, maar Wypke de Jong houdt vol. Ien komt met de afgesproken tekstverscherping en belooft bovendien dat het Partijbestuur de ontwikkeling scherp in de gaten zal houden. 'In geval van conflict tussen Partijbestuur en fractie zal ik de Partijraad weer bijeenroepen,' belooft ze. Wypke de Jong handhaaft echter de motie. Ik verklaar voor de stemming dat ik de motie, hoe ook de stemming zal uitpakken, naast mij neer zal leggen. De motie wordt met 50 tegen 42 stemmen verworpen.

Wypke de Jong staat erbij als NOS-Jaap van der Ploeg naar me toekomt en vraagt: 'Begrijp ik het goed als ik vaststel dat de PvdA de 8-7-1 heeft laten vallen?' 'Zie je nu wat je hebt aangericht,' bijt ik Wypke toe die tranen in de ogen krijgt.

Zondag 25 september

Opnieuw een première. Een van Hedy's beste vriendinnen, Marjan Berk, presenteert in Frascati een zelfgeschreven muzikale show: 'Moeder en haar jongens'. Het publiek - veel collega's, critici, vrienden - is uiterst deskundig en dus verschrikkelijk kritisch. Als ik zo de verhoudingen opsnuif krijg ik niet de indruk dat artisten sneller zouden kunnen formeren dan politici. Wél gezelliger. Voor mij is het gewoon een lekker uitje. Eerlijk gezegd vond ik het eigenlijk nog best leuk ook, al durf ik dat niet openlijk te zeggen. Behalve dan tegen Marjan zelf natuurlijk. Ik voel me het meest aangesproken door het liedje 'Ik ben er nog...'

Maandag 26 september

De Partijraad blijkt te zijn overgekomen zoals ik gevreesd heb: de PvdA laat 8-7-1 vallen. Of, anders gezegd: Van Thijn heeft de handen vrij. Wat let hem dus om door de knieën te gaan. Het is de sfeer die mij tegemoetwaait in de wandelgangen, maar ook bij de pers. De ene journalist na de ander schrijft over de 7-7-x als over een einduitslag terwijl de wedstrijd nog moet beginnen. Voor het eerst merk ik irritatie, ook bij de meest bevriende verslaggevers. Sprekend over de 8-7-1 ben je óf ongeloofwaardig ('het is toch al weggegeven?'), óf politiektaktisch ('daar trappen we niet in'), óf gewoon een zeurkous ('je zou de formatie niet ophouden'). Dat ik mij echt voor de 8-7-1 wil inzetten en dat daar ook redelijke argumenten voor zijn, wil er bij niemand in. Frits van der Poel heeft zaterdag in Het Vrije Volk de toon gezet onder de titel *'Gezanik over zetels kan er niet meer bij.'* 'Wees eens royaal,' schrijft hij. 'Zeg tegen het CDA: nou goed, die zeven ministers kunnen jullie krijgen, maar dan niet Van Agt en Andriessen maar wel Boersma en dan zullen wij er ook niet meer dan zeven nemen.'

Op mij werkt deze sfeer averechts. Ik neem meer en meer de houding aan dat ik ze nog versteld zal doen staan. Wat denken ze wel? Ik heb op mijn Partijraad gevochten om ultimatieve standpunten te voorkomen. Ik mag nu van het CDA verlangen het mes van tafel te halen. En in een eerlijk, open gesprek moet het toch kunnen.

Tussen de middag maak ik met Joop de balans op. 'Heb je Frits van der Poel gelezen?' vraagt Joop gretig. 'Ja,' zeg ik, 'maar dat is mijn lijn niet.' Ik ben waakzaam. Ik spreek met een informateur. We bespreken een aantal personele vraagstukken. Die kunnen nu elk ogenblik aan de orde zijn. Voor het eerst sinds onze Pinksterwandeling in de tuin van het Catshuis komt ook de bezetting van Binnenlandse Zaken weer aan de orde. Ik deel mee dat mijn persoonlijke belangstelling

aanmerkelijk is toegenomen, maar dat ik als onderhandelaar toch zal proberen Justitie in handen te krijgen. Joop ziet nog wel wat andere mogelijkheden. Hij heeft mij graag in het kabinet als Andriessen komt opdraven en dat is te verwachten. Voor Justitie zijn nog wel alternatieven. Dries heeft nog geen beslissing genomen. Trouwens, wat zou je zeggen van Veringa?

Enigszins opgewonden kom ik buiten. Het ministerschap lijkt nu toch een reële mogelijkheid te worden. Ik begin me al een beetje in die rol in te leven. Maar het kan alleen als er een goede opvolger klaar staat en de fractie daarmee instemt. Mijn voorkeur gaat uit naar Wim Meijer, maar die is ook kandidaat-bewindsman. 'Hij of ik, niet allebei,' denk ik.

Er wacht een vergadering van het fractieburo, aangevuld met leden van het Partijpresidium. Zo'n vijftiental vertrouwelingen die mij vanaf dit moment met raad en daad zullen bijstaan. Ik heb de fractie en het Partijbestuur laten weten dat het onmogelijk is, en trouwens geen gewoonte, om in zulke grote clubs over personen te praten. Ik heb beide colleges gevraagd om hun vertrouwen te delegeren aan een kleiner gezelschap. Tegen de gewoonte in wens ik het personeelsbeleid toch niet in mijn eentje te voeren. Het fractieburo is daartoe op volle oorlogssterkte gebracht: Kombrink en Stoffelen vullen de gaten die Den Uyl en Wieringa hebben achtergelaten. Het presidium is al kompleet: drie voorzitters (Ien van den Heuvel, Jaap van der Doef en Bram Peper) en één secretaris (Gerard Heyne den Bak). De samenvoeging van beide organen gebeurt op mijn wens: om dubbel werk te voorkomen.

Toch is dat dubbel werk niet helemaal te vermijden. Wel qua tijd, niet qua argumentatie, want het gezelschap blijkt op de hoofdlijnen van de strategie niet homogeen te zijn. Van meet af aan zijn er mensen die er nu al de voorkeur aan geven onze kracht te zoeken in kwaliteit in plaats van kwantiteit: vechten voor een zware zeven dus. Zij vinden een stroming tegenover zich die voor acht zijn tot elke prijs. Mijn redelijkheid is voor hen taktiek. 8-7-1 is een breuk waard, ook al is het niet verstandig om dat te zeggen. De grote middenmoot deelt echter mijn standpunt dat redelijkheid alleen maar een goede taktiek kan zijn als de taktiek ook echt redelijk is. Dat betekent dat men terdege het risico onder ogen moet zien dat het op 7-7-x kan uitdraaien. Op de argumenten komt het straks aan. Welnu, daar vertrouw ik op.

Maar ook in deze muur wordt een bres geslagen. Piet Stoffelen, het bestuurlijk geweten, wijst er op dat mijn argumentatie niet verder kan reiken dan tot 15 ministers. En daar is geen 8-7-1-garen van te spinnen. De fractie heeft namelijk nog verzuimd een zestiende minister

aan te wijzen. Ook op dit punt zijn er drie stromingen: Emancipatie, Wetenschap of Technologie. Ik realiseer mij dat dit niet meer tijdig is op te lossen. Het zal op een nummertje improvisatie aan moeten komen.

De avond breng ik in gedachten door. ‘Wat doe je?’ vraagt Hajo. Ik leg hem het probleem voor. ‘O, maar dat is simpel,’ zegt hij ‘Waarom ben je niet voor 6-6-3?’ ‘6-6-3?’ vraag ik stomverbaasd. ‘Ja,’ zegt hij. ‘D'66 krijgt er 3. Dat maakt toch niets uit? Dan heb je 9 progressieven.’

Dinsdag 27 september

Veringa en Den Uyl ontvangen mij voor een oriënterend gesprek. Ik heb mij voorbereid als voor een televisiedebat. We zijn echter met zijn vieren: de informateurs, Tjeenk Willink en ik als pleitbezorger. Ik begin met de garantie te vragen dat het gesprek over de getalsverhoudingen een open gesprek zal zijn, zonder voorwaarden vooraf. De PvdA is bereid in alle redelijkheid over alle formules te praten. Dat geeft mij het recht te vragen dat het CDA het mes van tafel neemt. ‘Ook de 8-7-1 moet bespreekbaar zijn,’ eis ik. Joop knikt bevestigend. Ik kijk Gerard aan. ‘Geldt dat voor jou ook?’ vraag ik. ‘Natuurlijk,’ zegt hij geschrokken. ‘Ik ben voor een open gesprek.’ ‘Dat bedoel ik niet,’ zeg ik. ‘Zijn jullie bereid te garanderen dat geen gesprekspartner hier kan verschijnen met een mes op tafel?’ Beide informateurs verklaren zich hiertoe bereid. ‘Eerder neem ik niet deel aan een groepsgesprek,’ deel ik nog dreigend mee. Ik krijg het woord om mijn mening over de zetelverdeling te geven.

Ik bouw een uitvoerig betoog op.

‘Wij gaan uit van 16 bewindslieden,’ zeg ik, ‘op bestuurlijke gronden.’ Daarover moet eerst overeenstemming bestaan, anders komen we er nooit uit.’ Bestuurlijke argumentaties behoren de doorslag te geven.’ Ik word brutaal. Van de nood een deugd makend, vertel ik dat de bestuurlijke keuze in mijn fractie zorgvuldig is voorbereid aan de hand van uitvoerige nota's. Het is een afwegingsproces van maanden, dat morgen definitief zal worden afgerond. Maar hoe dan ook zullen we op 16 uit komen. Dat zit namelijk zo. Een deel van de fractie is voorstander van een minister voor Emancipatiezaken. De argumenten daarvoor zijn echter net niet zwaar genoeg om het huidige aantal bewindslieden uit te breiden. Je moet daar immers erg voorzichtig mee zijn. Daarom kan het alleen als de minister voor Wetenschapsbeleid verdwijnt. Maar daar heeft een ander deel van mijn fractie bezwaar tegen. Sterker nog: een groot deel van mijn fractie wil deze post verzwaren door hem over te hevelen naar Economische Zaken en er een

minister voor Technologie van te maken. Dat wordt dus morgen de keuze. Hoe dan ook 16, want uitbreiding durven wij niet aan, maar inkrimping is er zeker niet bij. De kiel is gelegd. Nu de rest van het schip.

'Uitgaande van 16,' betoog ik, 'is 8-7-1 de meest correcte afspiegeling van de verkiezingsuitslag.' Het gaat om een driepartijenkabinet. De bezwaren van het CDA tegen een 8-7-verhouding zijn er van meet af aan op gebaseerd geweest dat D'66 een vreemde eend in de bijt is. Zij spreken steeds over een PvdA/CDA-kabinet. Dat D'66 erbij is gekomen is een verzoeknummer van de PvdA, waar zij niet voor wensen te betalen. Ik ben het daarmee niet eens. De deelneming van D'66 vloeit voort uit de verkiezingsuitslag. Het is een trouwe partner geweest in het eerste kabinet-Den Uyl. Zij heeft het kabinetsbeleid mede tot inzet van de verkiezingen gemaakt en op spectaculaire wijze van verlies winst gemaakt. D'66 hoort er dus gewoon bij, of wij dat nou leuk vinden of niet.

Welnu: we moeten dus 16 ministers verdelen over drie partijen overeenkomstig de sterkte in de kamer. Welke rekenmethode je ook toepast, dan kom je altijd uit op 8-7-1, met kleine afrondingen naar boven voor de PvdA en nog kleinere afrondingen naar beneden voor CDA en D'66. De cijfers vliegen over tafel:

$53/110 \times 16 = 7{,}71$	} 8:7:1
$49/110 \times 16 = 7{,}13$	} 8:7:1
$8/110 \times 16 = 1{,}16$	} 8:7:1

Dit is het resultaat van simpel rekenwerk, zo ga ik verder. Daarmee kan worden volstaan. Wij hoeven niet verder te onderhandelen, dat hebben de kiezers al voor ons gedaan. Heeft ook niet het CDA voor de verkiezingen gezegd, dat het de kiezers zijn die de samenstelling van het kabinet vaststellen en 'niet een stelletje partijbonzen met hun arrogante resoluties'. Ik haal dreigend een verkiezingsfolder van het CDA tevoorschijn, maar niemand schrikt.

Het alternatief voor rekenen is wegen, zeg ik. Allerlei aspekten van de samenstelling van het kabinet worden 'kwalitatief' gewogen. Zo is het in 1973 gegaan, maar alle partijen hebben om het hardst verklaard: 'Nooit meer zo een formatie'. Van wegen komen weegfouten en voordat we het weten zitten we weer met een weeffout. Het CDA moet wel weten waaraan het begint. De argumenten die het aanvoert tegen de 8-7-1 zijn stuk voor stuk 'kwalitatieve' argumenten. Het CDA weegt

en wikt.

De PvdA is dubbel en dwars betaald met een minister-president? Dat is waar, maar dat danken we toch niet aan het CDA? Dat hebben de kiezers uitgemaakt. De grootste partij zou de premier leveren. Het CDA heeft zelf de electorale wedren ingeluid. Wij hebben die race gewonnen. We hoeven toch niet achteraf startgeld te betalen aan de concurrentie? Trouwens: bij 7-7-1 is de extra-betekenis van de premier bij de stemverhoudingen ongedaan gemaakt. Dan zit D'66 op de wip. Met al het goeds dat de kiezers D'66 hebben toegewenst, zo'n vitale machtspositie te geven kunnen zij toch ook niet hebben bedoeld. Niet Terlouw, maar Den Uyl is de gekozen minister-president.

Een ander kwalitatief argument van het CDA is de ‘gelijkwaardigheid’. Daar ben ik vóór. Nooit meer zo'n formatie als de vorige keer. Maar: gelijkwaardigheid is geen gelijkheid. Gelijkwaardigheid betekent dat we nu een normaal coalitiekabinet maken op basis van program-afspraken. Die afspraken zijn er. Gelijkwaardigheid betekent dat we ons gedrieën hebben te spiegelen aan de verkiezingsuitslag. De PvdA heeft tien zetels gewonnen. Als men, ondanks deze aardverschuiving toch voor gelijkheid is, introduceert men een nieuwe weeffout.

Aantjes herinnert ook regelmatig aan de formatie van '73. Het trauma van Burger, heet dat. Toen nam het CDA met minder genoegen, nu is het de beurt van de PvdA, betoogt hij bij herhaling. Allemaal tot je dienst, maar dat betekent wel degelijk een herhaling van '73, maar dan andersom. Het CDA wil dan een slingerbeweging in gang zetten binnen het kabinet die tegengesteld is aan die van de verkiezingsuitslag. Ik raad dat ten sterkste af. Het CDA is aan de logica van de eigen opstelling verplicht te kiezen voor de rekenmethode.

Als men echter toch kiest voor de weegmethode, dan heb ik ook nog wel wat ‘kwalitatieve argumenten’ in te brengen. Dan vind ik dat we ons uitgangspunt moeten zoeken in het eerste kabinet-Den Uyl dat inzet was van de verkiezingen met zijn 10-6 verhouding. Dan vind ik dat de 10 zetels winst van de PvdA tot uitdrukking moet worden gebracht. De PvdA had maar 7 zetels in het vorige kabinet, dat kan niet zo blijven. Als er gewogen moet worden eisen wij ook zware portefeuilles en willen wij ook weten met welke kandidaten het CDA aan komt dragen. Het CDA zegt het maar. Of het wordt een afspiegelingskabinet of het wordt een vechtkabinet.

Ik zwijg. Het is toch nog een heel betoog geworden. Ik zie eigenlijk niet zo goed wat daar nog tegenin te brengen is. Er wordt ook niets tegenin gebracht. De informateurs hebben aantekeningen gemaakt. Ze informeren zich.

Wat mijn prioriteiten zijn bij de zeteltoewijzing, vragen ze nog. Hier aarzel ik even. Dit onderwerp is nog niet in de fractie besproken. Ik formuleer voorzichtig.

1. De minister-president
2. Justitie
3. Onderwijs en Wetenschappen
4. Tenminste twee in de sociaal-economische driehoek, met een lichte voorkeur voor Sociale Zaken, fluister ik na lang nadenken
5. Eén à twee in de buitenlandsector met Defensie als eerste in aanmerking komend om af te stoten
6. Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.

'Dat is het wel ongeveer,' zeg ik. 'U krijgt nog een definitieve rangorde.'

Ik ga terug naar de kamer. Afgesproken is dat ik de pers niet te woord zal staan. Dick Kalk zal een korte persbriefing houden. 'We moeten nu onze redelijkheid uitspelen,' zeg ik. 'Het CDA-mes moet van tafel, dat moet de publiciteit beheersen.' Ik licht hem in over het verdere verloop van het gesprek. Een misverstand wordt geboren. In opeenvolgende nieuwsuitzendingen wordt melding gemaakt van de portefeuilles die de PvdA allemaal heeft opgeëist. 'De PvdA zet het mes erin,' moeten velen gedacht hebben.

Later op de dag belt Joop. 'Prima verhaal,' zegt hij, 'Jammer van dat foutje.'

'Welk foutje,' vraag ik geschrokken? 'De lichte voorkeur voor Sociale Zaken,' zegt hij. 'Wist je niet dat Boersma tóch beschikbaar is?' 'Nee,' zeg ik, 'dat is nieuw voor me.' 'Gelukkig blijft het nog binnenskamers,' zegt Joop, 'je hebt je alle rechten voorbehouden.'

'Dat had je gedacht,' zeg ik, 'het nieuws schettert ervan: PvdA claimt Sociale Zaken.' Joop hangt op.

Woensdag 28 september

Van Agt wil aanblijven als minister, meldt De Volkskrant. Van Agt heeft dit besluit het afgelopen weekend genomen op overwegingen van louter persoonlijke voorkeur, zo lees ik. 'Mooi is dat,' denk ik. 'Meneer beslist maar.' Zo'n beslissing heeft toch repercussies? Waarom raadpleegt hij zijn fractie niet? Waarom pleegt hij geen overleg met Joop, die dit onderwerp toch tijdig met hem besproken heeft? Politiek is toch geen eenmanszaak? Ik ga nog niet naar Den Haag. Met Hedy woon ik eerst de besnijdenis bij van de zoon van Maurice de Hond. Het is de tweede keer dat ik zoiets meemaak, maar de eerste maal is alweer 43 jaar geleden. Er zijn tientallen gasten. Ik krijg het toch wat benauwd als ik het kind hoor huilen. Maar lang duurt het niet. Het is

tenslotte maar een eenvoudige steekproefcorrectie. Alles verloopt volgens prognose. Om twee uur zit ik weer in de Raad van State op de kamer van Veringa. Alleen. Dat wil zeggen: opnieuw met zijn vieren. De informateurs brengen mij verslag uit van hun gesprekken met Van Agt en Terlouw. Ik hoor de argumenten terug die ik gisteren bestreden heb. Nieuw zijn voor mij de prioriteiten van CDA en D'66. Van Agt vraagt minimaal: Economische Zaken, Justitie en één Buitenlandpost, maar in geen geval Defensie. Jan Terlouw vraagt óf twee zetels zonder voorkeur, óf één in de sociaal-economische driehoek. Ik informeer naar de bereidheid van het CDA om een open gesprek aan te gaan. Veringa verzekert mij dat die bereidheid er is. 'De 8-7-1 is voor Van Agt best bespreekbaar, maar hij acht het weinig waarschijnlijk dat hij tot een ander standpunt zal worden gebracht.' 'Dat zullen we dan nog wel eens zien,' denk ik bij mezelf.

De informateurs kondigen aan ook te willen praten over de werkwijze die de formateur straks in de slotfase toepast. Zij vinden dat de fractievoorzitters per post een dubbeltal moeten voordragen. 'Ook voor Algemene Zaken?' grap ik. Niemand lacht. Kandidaten moeten aan drie kriteria voldoen, hoor ik: 1. kwaliteit; 2. bereidheid om het akkoord uit te voeren; 3. passend in het beeld van een homogeen, vooruitstrevend kabinet. In gedachten zie ik het gezelschap al staan op de trappen van het Paleis Soestdijk. Sommige van de gezichten zijn niet helemaal herkenbaar. Ik ga terug naar de kamer waar fractieburo en Presidium alweer op mij zitten te wachten, benieuwd wat ik er uiteindelijk van gemaakt heb. Ik steek mijn toespraak nog eens af. Men kijkt opgelucht: het is toch nog een steekhoudend verhaal geworden. Er is wat bezwaar tegen mijn claim op Sociale Zaken. Als Boersma wil blijven, moeten wij hem niet wippen. Ik ben het daarmee eens, maar vraag wel waarom ze dat niet eerder hebben gezegd.

'Wat doen we als ze onder geen beding met 8-7-1 akkoord gaan,' vraagt Vondeling nog. Ik vind die vraag voorbarig. Ik moet eerst de tegenargumenten nog horen, zeg ik en sluit de vergadering. Ik kan nog lang wachten. Intussen beginnen in de pers de reacties los te komen op het besluit van Van Agt om minister te blijven. Kranten van uiteenlopende signatuur blijken hun hoop op de PvdA te hebben gezet. Het Parool: 'Van Agt is door de jaren heen géén goede minister van Justitie gebleken. Hij heeft een aantal blunders gemaakt op fundamentele punten. Hij bleek zozeer te hechten aan het ambt en het daaraan verbonden prestige, dat hij soms schipperde met zijn opdracht: de rechtshandhaving ... Op Justitie is iemand nodig die een koel juristenverband paart aan wetgevende creativiteit en die in staat mag worden geacht een belangrijke bijdrage te leveren aan de rechtsontwikke-

ling in ons land, in een periode waarin de rechtsorde onder vaak hevige spanning staat. Daarom is het te hopen dat het de PvdA ernst is met haar verlangen dat Van Agt, zou hij weer minister worden, althans niet meer belast wordt met de post van Justitie.' Het Algemeen Dagblad: 'De PvdA trekt met haar wens om de terugkeer van Van Agt op Justitie te blokkeren, de consequentie uit haar vroegere opvattingen. Haar wantrouwen is diep geworteld en met reden.'

Ik lees deze commentaren met rode konen.

Donderdag 29 september

Al vroeg tref ik Joop op het Catshuis. Té vroeg. De bedoeling is dat er een 'topberaad' plaats vindt met de leden van het Presidium: Ien, Jaap en Bram. Filevorming is er de reden van dat het gesprek met horten en stoten op gang komt. Wat wil Joop, is de vraag. 8-7-1? Joop wil de handen vrij, net als ik trouwens. 8-7-1 moet geprobeerd worden, maar 7-7-2 is ook bespreekbaar. De prijs voor 8-7-1 zou wel eens te hoog kunnen zijn: een eindeloze formatie, een behoudende ploeg met Andriessen én Kruisinga én Van Agt op Justitie; en een verkreukeld D'66 dat zich van ons afwendt. We hebben voor de verkiezingen gesproken over een meerderheid van progressieven, niet van de PvdA alleen. Er ontwikkelt zich een kleine feitenstrijd, over de uitleg van de resolutie, maar ik moet weg: de fractie wacht.

Voordat ik de fractiekamer binnenren valt mijn oog nog net op een kop in Vrij Nederland: 'Van Mierlo, het geheime wapen van de PvdA,' schrijft Hans Smits, zijn bijdrage leverend aan de strijd om ontwapening. De fractie moet de zestiende minister benoemen. Men doet dat naar welgevallen. De minister voor Emancipatiezaken legt het loodje tegen die voor Technologie. Dan maar een staatssecretaris op CRM beslissen we. Er ontwikkelt zich in een pittige discussie over de politieke adviseurs. Dat moet nu geregeld worden, vindt Jan Schaefer. Zijn voorstel vindt geen bestrijding. Het gevecht gaat over de vraag of ook staatssecretarissen zo'n adviseur mogen aantrekken. Jan Schaefer en Wim Meijer strijden zij aan zij voor de gelijke rechten van ministers en staatssecretarissen en winnen.

Eindelijk is de fractie dan in de gelegenheid om te discussiëren over de departementskeuze. De meningen lopen toch minder ver uiteen dan ik met angst en vreze had verwacht. Natuurlijk, de defensiemensen pleiten voor Defensie, de binnenlandmensen voor Binnenlandse Zaken, maar al met al zijn er toch wel een paar touwen aan vast te knopen. In het algemeen wordt mijn voorlopige keuze onderschreven met één markante uitzondering: de meesten geven de voorkeur aan Economische Zaken boven Sociale Zaken. Wél dreigt er even een stemming

over Buitenlandse Zaken of Ontwikkelingssamenwerking. Ik waarschuw tegen zo'n afweging. Personen en portefeuilles mogen niet tezeer worden vermengd. Wie zou het in zijn hoofd halen om een zwaar departement in te ruilen voor een ministerschap zonder portefeuille als hij niet primair aan een persoonskeuze zou denken. Welnu, dat vind ik een oneigenlijke besluitvorming. Personen kunnen, als dat nodig mocht zijn, ook op andere departementen terugkomen. Daar moeten we ons nu niet op vastleggen. De fractie is het daarmee eens. Er wordt niet gestemd.

Ik ren naar een vergadering van de BVD-commissie waarvan ik voorzitter ben. Met pijn en moeite is de afspraak tot stand gekomen. Fractievoorzitters zijn onmogelijke mensen, zeker in formatietijd. Toch heb ik willen doorzetten. Na de laatste gijzelingszaken heb ik moeten constateren dat ook de BVD-commissie het een tijdlang heeft laten afweten. Nu wil ik persé dat wij ons van onze taak kwijten en de minister van Binnenlandse Zaken aan de tand voelen over de voortgang van de door hem in het vooruitzicht gestelde maatregelen. Ik heb speciaal aan de informateurs gevraagd de geplande bespreking uit te stellen opdat de fractievoorzitters aan de vergadering kunnen deelnemen.

Op het afgesproken tijdstip arriveert De Gaay Fortman met zijn staf: de secretaris-generaal, het hoofd van de BVD en diens rechterhand, dat is de standaardbezetting. In de aanwezigheid van de commissieleden zit meer variatie. Deze keer ben ik de enige. ‘Sorry,’ zegt de griffier, ‘Wiegel en Terlouw hebben bericht van verhindering gestuurd.’ ‘En Aantjes dan?’ vraag ik hoopvol. ‘Aantjes heeft bedankt,’ zegt de griffier, ‘Van Agt is nu fractievoorzitter.’ ‘Waar is Van Agt dan?’ vraag ik. De griffier belt. ‘Van Agt vindt het minder juist om te komen,’ vertelt de griffier. ‘Als oud-bewindsman was hij ten nauwste bij het beleid betrokken.’ De minister kan hier erg veel begrip voor opbrengen. Ik besluit de vergadering toch door te zetten, een quorum is niet vereist. De minister neemt het woord en licht de commissie vertrouwelijk in. Aan het slot van de vergadering dank ik de minister voor zijn komst en zeg ‘tot de volgende keer’. ‘Dan komt er in ieder geval weer een minister van Binnenlandse Zaken,’ zegt Gaius. ‘En dan is er in ieder geval een voorzitter om hem te ontvangen,’ grap ik terug.

Om drie uur tref ik mijn collega's in de Raad van State: het eerste groepsgesprek over de samenstelling van het nieuwe kabinet. De begroeting is opnieuw buitengewoon hartelijk. Ik betrap me opnieuw op dat verrassende ‘Driesgevoel’ nu ik hem weer na zo lange tijd persoonlijk ontmoet. De informateurs beginnen eerst uitvoerig een aantal vragen van departementale reorganisatie te bespreken. Het is een wat onwezenlijk begin. Zoiets als een vredige natuurfilm als voorprogram-

ma, terwijl je gekomen bent voor een spannende Hitchcock. Er worden allerlei dingen voorgesteld die ingaan tegen wat de fractie besloten heeft. Ik laat het passeren. Als de politieke adviseurs aan de orde komen, kijk ik even op. Alleen ministers? Nee, ook staatssecretarissen, zeg ik. Ik krijg geen bijval. Ik laat het zitten. Ik veer pas goed op als een minister voor Technologie aan de orde komt. ‘Jazeker,’ zeg ik. ‘Geen sprake van,’ zegt Dries. ‘De Trip-portefeuille is overbodig gebleken, technologie kan met een staatssecretaris worden afgedaan.’ Ik protesteer. De politieke discussie is begonnen.

De informateurs schakelen nu maar eerst over op de getalsverhoudingen. Joop geeft een totaaloverzicht van de gevoerde gesprekken. Die is nog krek eender als daarvoor, maar wel zijn er inmiddels drie dagen verloren gegaan. De fractievoorzitters krijgen het woord om daar wat aan te veranderen.

Ik steek weer van wal met hetzelfde verhaal dat zojuist door Joop is samengevat. Tenslotte is het gehoor nu aanmerkelijk groter. En wie weet, als Dries het direct van mij hoort, doet het hem wat. Maar het doet hem niets. Rekenen kan hij ook, zegt hij. Hij blijft uitgaan van 15 ministers en dat is 7-7-1. Maar ook bij 16 gaat zijn rekensom op. Het verschil tussen PvdA en CDA bedraagt 4 zetels, maar één meer zou genoeg geweest zijn voor de minister-president. Dus: de PvdA moet uitgaan van 50 zetels voor 7 ministers inclusief de premier. 1 Minister is 7 kamerzetels. Ik heb nu nog maar 3/7 minister te verantwoorden. Dat is geen minister want 4/7 is afgerond één en 3/7 is afgerond nul.

‘Tsjonge, tsjonge,’ zegt Dries, ‘Wat een goed verhaal, eigenlijk’ en kijkt tevreden om zich heen. We gieren van het lachen. Hij is ontwapenend.

‘Maar ik vind dat je best kunt wegen,’ vervolgt Dries. ‘Zeker de minister-president en zeker deze minister-president. Dat is zo'n goeie. Daar hebben jullie zoveel electoraal voordeel van.’ En dat D'66 dan op de wip komt te zitten? ‘Daar lopen wij meer risico mee dan jullie. Wat doet Jan in zijn almacht?’

Jan kijkt bescheiden. Hij vraagt twee zetels, uitgaande van zestien bewindslieden. Bestuurlijk beredeneerd, maar het komt me politiek goed uit, zegt hij er eerlijk bij. Hij is niet erg onder de indruk van mijn rekenmethode als bèta-man. Je kunt mathematisch hooguit minima vaststellen, maar daarboven moet je wel wegen.

Welnu, hij gelooft niet zo in het doorslaggevend belang van kwalitatieve verhoudingen. Ook in het nieuwe kabinet zal het aankomen op collegiaal bestuur waarbij de stemverhoudingen dwars door de politieke scheidslijnen kunnen lopen. De wippositie van D'66 komt uitsluitend

tot gelding in een crisissituatie. De staatkundige opvattingen van D'66 zijn bekend, de PvdA hoeft niet bang te zijn dat zij zal meedoen aan partnerwisselingen zonder verkiezingen.

Maar wat gebeurt in al die andere situaties dat er verdeeldheid is zonder dat het op een crisis behoeft uit te lopen? Dan wordt er overlegd, onderhandeld. Daar wil D'66 ook bij betrokken zijn. Ons probleem is dat PvdA en CDA ook buiten ons kunnen. We spelen voor het verwerven van een parlementaire meerderheid geen rol. Daarom hechten we er aan, niet in een isolement te raken binnen het kabinet. Dat betekent of een fractie van twéé of een post in de sociaal-economische driehoek waar niemand omheen kan. Wij moeten ons, ook als kleine partij met het kabinet kunnen blijven identificeren.

Er komt een herkansing.

Ik pak het verhaal van Dries aan. ‘Betalen voor de minister-president en temeer omdat het zo'n goeie is? Hoe hebben we het nou? Sinds wanneer moet er voor kwaliteit extra-betaald worden? Moeten we dan met een klungel komen? Is dat de bedoeling?’

Ik wijs erop dat het geen juiste redenering is dat het hebben van een minister-president per definitie een electoraal voordeel is. Waarom is de KVP in het verleden dan zo slordig met zijn premiers omgesprongen? De Quay, Marijnen, Cals en De Jong zijn niet tot inzet van verkiezingen gemaakt. Ik kijk omhoog naar de rij van portretten, maar ik ben aan het verkeerde adres. We zitten in de Raad van State.

Dries blijft erbij dat 3/7 dichter bij 0 is dan bij 1. Punt uit. Voor D'66 heeft hij meer in petto. Hij wil Jan wel steunen in zijn streven naar twee zetels, mits Jan dan Defensie neemt.

Jan kijkt verbouwereerd. ‘O juist ja, dankjewel. Defensie wil ik eigenlijk niet, maar ja, bij twee moet ik maar afwachten wat ik krijg.’

Ik probeer vast te stellen dat we dus nu uitsluitend nog over een aantal van zestien praten, maar dat blijkt niet op te gaan. Dries handhaaft op dat punt toch zijn voorbehoud.

We zijn nog even ver als toen we begonnen. Veringa stelt voor om even te schorsen voor het avondeten. ‘Zou u nog eens willen nadenken?’ ‘Nadenken, waarover?’ vraag ik. ‘Over de invulling van de verschillende formules,’ zegt Veringa.

Ik word nijdig. ‘Zouden de informateurs nu eens leiding willen geven aan onze besprekingen?’ vraag ik. Er is niet eens een agenda. Er liggen geen voorstellen. Op die manier verliezen we onnodig tijd.

Gerard en Joop zijn gepikeerd.

Ze beschikken nog over onvoldoende informatie over onze voorkeuren om met voorstellen te kunnen komen, zeggen ze.

We zorgen voor iets meer duidelijkheid. PvdA en D'66 hebben be-

langstelling voor Justitie. ‘In dat geval claimen wij Onderwijs,’ zegt Dries. Voor Binnenlandse Zaken, Defensie en Volksgezondheid blijkt bij niemand in eerste aanleg belangstelling te bestaan. Dries wil ook wel van Sociale Zaken af. De informateurs zeggen genoeg te weten. Ze stellen twee voorstellen in het vooruitzicht: één op basis van 8-7-1 en één uitgaande van 7-7-2. 7-7-1 verdwijnt geruisloos uit het gezicht. Ik ben toch wat upset over het eerste treffen. Een echte discussie is er niet geweest. Mijn argumenten zijn noch weerlegd, noch aanvaard. Ze zijn in rook opgegaan. Op weg naar huis lees ik Vrij Nederland. Hans Smits over de Partijraad: ‘De 8-7-1-verdeling ligt nu volgens de wel aangenomen motie “in de rede”. En dat betekent weinig in een politieke machtsstrijd.’

Vrijdag 30 september

De ochtend besteed ik aan het inventariseren van geschikte kandidaten voor de verschillende posten. De meeste namen liggen wel voor de hand. Er zijn nogal wat ‘zittenblijvers’ onder te brengen. Bij het zoeken van nieuwe namen oriënteer ik me vooral op bekwame vrouwen. Het zou een blamage zijn, vind ik, als alleen de staatssecretaris voor Emancipatie een vrouw zou zijn. Dan moet dat ook maar een man worden. Ik sluit het onderzoek af met een groslijst van vijftien, als het moet een heel kabinet. Hedy staat er niet bij. Alhoewel haar naam door praktisch iedereen bij wie ik mijn inlichtingen vergaarde, genoemd wordt, weet ik dat zij om diverse redenen niet beschikbaar is.

Laat in de middag wordt het formatiegesprek op Algemene Zaken hervat. Joop en Gerard komen met drie voorstellen: een takenpakket voor een staatssecretaris voor Emancipatiezaken, een taakomschrijving voor een minister voor Technologie en een procedureregeling voor politieke adviseurs. Het takenpakket voor de staatssecretaris voor Emancipatievraagstukken is snel aanvaard. De regeling is conform onze fractienota die weer was afgestemd op de nota van de Emancipatiecommissie. Ik heb geen kind aan de heren. Als de hamer is gevallen vraag Dries wat nu precies onder emancipatie wordt verstaan? Vallen daar ook culturele minderheden onder? ‘Nee,’ zeg ik. ‘Het gaat hier om een meerderheid.’

Bij de minister voor Technologie is Dries strijdbaarder. Hij wil echt volstaan met een staatssecretaris. Hij vindt vooral Jan Terlouw tegenover zich. Maar ook de oud-minister van Economische Zaken in ons midden laat zich niet onbetuigd. ‘Geen sprake van dat Economische Zaken wordt ontmanteld,’ zegt Joop. Integendeel. Er komt een Directoraat-Generaal voor Wetenschapsbeleid bij. Het totaal komt nu op zes. En twee van de zes vallen onder de nieuwe minister die ook geacht wordt

energie te zullen gaan doen. Dries gaat onder voorbehoud akkoord. Over de politieke adviseurs, tenslotte, zijn we het snel eens.

Joop deelt mee dat hij met Veringa geen overeenstemming heeft kunnen bereiken. Ze zullen ons ieder enkele voorstellen voorleggen. De term 'plaatje' doet zijn intrede. Het gebrek aan overeenstemming tijdens de formatie wordt ruimschoots gekompenseerd door een gemeenschappelijk jargon.

De 'plaatjes' vliegen over de tafel, maar geen ervan is een streling voor het oog. De verdeeldheid over de getalsverhouding lijkt toch alles-overheersend en maakt van de twee informateurs een machteloos koppel. Ik probeer ze aan elkaar te praten. Een lijmpoging dus. Ik wend mij tot Gerard. 'Waarom ben jij eigenlijk tegen de 8-7-1? Wat zijn jouw tegenargumenten?' Gerard kijkt ongelukkig en begint in snel tempo en met luide stem te formuleren: 'Jouw redenering over de reken- en de weegmethode is niet sluitend. Het gaat om het totaalbeeld. Daarin kun je niet heen om de minister-president. Die weegt extra. De functie wordt steeds belangrijker.' Hij blijft ook in wanhoop iets jongensachtigs houden. Joop komt nu pas goed los. Ik heb het tegendeel bereikt. Hij gaat met Gerard in de slag. 'De positie van de minister-president is door de jaren heen niet veranderd. Het gaat jullie duidelijk om de persoon. De PvdA moet blijkbaar gestraft worden voor kwaliteit. Welnu, als het zo gaat met de eerste man van de PvdA dan ontkomen we er niet aan om ook eisen te stellen aan de positie van de eerste man van het CDA.' Hij is geëmotioneerd. Dries voelt zich nu duidelijk aangesproken. Hij vindt dat er nu overdreven wordt. Joop tilt wel erg zwaar aan de weging van de premier. Dat was 'slechts een argument ten overvloede'. Veel wezenlijker in zijn redenering is de eis van gelijkwaardigheid. 'Wij hebben genoeg van de overbedeling van de PvdA.' Hij waarschuwt ervoor nu personen in het geding te brengen. Het gaat in dit stadium over de verdeling van portefeuilles en over niets anders. Welnu Justitie is voor het CDA wat Algemene Zaken voor de PvdA is, namelijk de eerste claim. Als de PvdA niettemin daaraan trekt dan zullen wij de tweede claim van de PvdA niet ontzien, namelijk Onderwijs.

Jan Terlouw is van mening dat, los van de persoon, Justitie, na alles wat daarom te doen is geweest in andere handen moet overgaan. Hij stelt voor om beurtelings een greep te doen uit de beschikbare departementen.

Joop stelt voor om even te schorsen. Hij neemt Dries apart. De achterblijvers proberen de methode-Terlouw uit. 'Het is net poten bij straatvoetbal,' stel ik vast. De uitkomsten bevallen me niet erg. Hoe dan ook verlies ik óf Justitie óf Onderwijs op die manier. Dus deugt

de manier niet. Het is trouwens maar pauzetheater.

We komen weer gezamenlijk bijeen.

Joop zegt de indruk te hebben gekregen dat Justitie toch wel een erg belangrijke rol gaat spelen. ‘Wat vindt Dries van 8-7-1 met Justitie bij het CDA?’

Dries, na een korte stilte, ‘Dat is aanvaardbaar, als wij ook de minister-president krijgen.’

Ik breng toch maar weer eens de verkiezingsuitslag in het geding. Als de PvdA de uitslag niet cijfermatig gegund wordt, dan zullen wij toch in kwaliteit en homogeniteit gekompenseerd moeten worden. Bij 8-7-1, een afspiegelingskabinet, hebben wij verder geen noten meer op onze zang. Maar als het persé 7-7-2 moet worden, dan kunnen wij terecht hoge eisen stellen. Eén van die eisen is Justitie. Ik wil openhartig zijn en niet langer om de hete brei draaien. In dat geval wegen voor ons ook de personen zwaar. Jullie mogen niet van ons verwachten dat we dan akkoord gaan met én de oppositieleider (Kruisinga), én de man die het akkoord op hoofdpunten heeft afgewezen (Andriessen), én de man die op Justitie het eerste kabinet-Den Uyl ten val heeft gebracht (Van Agt). ‘Sorry Dries, maar ik kan beter zeggen hoe ik er tegenaan kijk.’

Dries toont veel begrip. Maar het CDA heeft ‘een opperste belangstelling voor Justitie, daargelaten wie dit moet doen.’

Hij begrijpt maar al te goed dat de PvdA aanhikt tegen ‘die snaak met wie we al zoveel gedonder hebben gehad.’ Hij wil in geen geval dat de formatie afspringt op zijn persoon.

Jan wordt nu ook bijzonder openhartig. Het CDA moet Justitie afstaan en de PvdA moet de 7-7-2 pikken, vindt hij. D'66 is best te vertrouwen, juist in crisissituaties. Hij kan ons ook vertrouwenwekkende kandidaten presenteren: 1. Zeevalking, 2. Van Mierlo, mits op geloofwaardige posten. Opnieuw wordt er geschorst. Deze keer zeer langdurig. Joop praat met Dries. Dries praat met Gerard. Ik praat met Joop. ‘Afmaken, nu,’ vindt Joop. ‘Er zit wel beweging in.’ Gerard komt binnen. ‘Maar liever stoppen,’ vindt hij. Het gaat Dries nu wat te hard.

Nog één keer komen we gezamenlijk bijeen. Jan toont zich, niet ten onrechte, wat verstoord door al die ‘bilateraaltjes’. Joop zegt er nu mee te willen stoppen. We krijgen huiswerk mee. Bij beide formules moeten de fractievoorzitters aangeven welke verdeling het meest nabij komt aan wat zij in hun fracties willen verdedigen. De informateurs zullen dan een kleinste gemene veelvoud moeten zien te vinden. Dinsdag moet de knoop uiterlijk zijn doorgehakt.

Het is alweer middernacht. Mijn auto staat buiten klaar. Mijnheer Rademakers heeft plaats gemaakt voor mijnheer Van den Akker. In de

stromende regen rijden we naar Haarlem. Ik moet naar een verjaarsfeest bij de familie Lohr. Hedy is al op eigen gelegenheid gegaan. Na lang zoeken vinden we straat en huis. Ik baan mij een weg door de stoet van vertrekkende gasten. Ik zoek Hedy. Ik vind haar, druk in gesprek. Ik feliciteer haar. Het is inmiddels 1 oktober. Hedy is jarig.

Zaterdag 1 oktober

In alle vroegte is het nu Hedy's beurt om toegezongen te worden. Slaapdronken pakt ze de kado's uit. Hajo moet al om kwart over negen bij AFC verzamelen voor een uitwedstrijd. We halen Carla en Marion op om mee te gaan en zien Hajo met 6-0 winnen. Een dag zonder politiek, maar niet geheel en al zonder politici. 's Avonds ontvangen we onze vrienden. Het is een gemêleerd gezelschap, de politici zijn véruit in de minderheid. Joop en Liesbeth zijn er ook, maar de formatie is taboe. Althans voor mij, maar toch ook weer niet helemaal. Tegenover Rob van Gennep laat ik het idee vallen om een boek te schrijven. Hij kijkt me tamelijk ongeïnteresseerd aan. ‘Dat doe je toch niet,’ zegt hij. Om half zes vertrekt de laatste gast.

Zondag 2 oktober

De VPRO brengt een documentaire over de zestiger jaren. Amsterdam in lichterlaaie. De opkomst van Provo. Nieuw Links. D'66. De vernieuwingsjaren. Ik kijk met grote belangstelling. Ik voel me een produkt van de vernieuwingsperiode, maar ook een beetje producent. Waar staan we nu eigenlijk? Een paar maanden voor de verkiezingen was het bon ton om te spreken over het einde van de vernieuwingsperiode. De restauratie is ingetreden. Maar de grote verkiezingsoverwinning van de PvdA heeft die geluiden doen verstommen. Gezien de moeizame en uitzichtloze formatie beginnen velen zich toch weer af te vragen of dat wel terecht is geweest. Zal het nieuwe kabinet niet toch, hoe dan ook, een verrechtsing betekenen ten opzichte van het vorige? Als het al tot stand komt. Aan dat laatste twijfel ik niet. Wél ga ik met de dag zwaarder gebukt onder de gang van zaken. Zo langzamerhand heeft niemand meer een goed woord voor de formatie over. De ‘goodwill’ lijkt te zijn verdwenen. De weerstanden tegen het politieke bedrijf nemen toe. Ik, als één van de pleitbezorgers van staatkundige vernieuwing, voel mij extra-bezwaard. Aan de andere kant ben ik toch van mening dat juist die vernieuwingsfilosofie mij verplicht om mij geen oren te laten aannaaien. Het gaat om de invloed van de kiezer op de regeringsvorming. Welnu, de kiezer verdient dat zijn stem wordt vertaald in de samenstelling van het komend kabinet. Of hij dat nu leuk vindt of niet.

Ik kijk naar buiten. Carré gaat uit. Honderden kiezers zwermen uit naar hun geparkeerde auto's. Ik geloof niet dat ze het leuk vinden.

Maandag 3 oktober

Het fractieburo wacht op mij. Ik breng verslag uit van de eerste konfrontaties. Ik leg het gezelschap een gechargeerde probleemstelling voor, want ik wil nu weten waar ik met ze aan toe ben. De tijd voor vrijblijvende standpunten is voorbij. Iedereen moet maar eens écht het achterste van de tong laten zien.

'Als jullie het voor het kiezen hebben,' vraag ik, 'óf 8-7-1 maar dan ook én Van Agt, én Andriessen, én Kruisinga en lichte portefeuilles voor onze mensen, óf 7-7-2 maar dan een ander op Justitie, Boersma op Sociale Zaken en Hans van Mierlo als tweede D'66-er, wat zouden jullie dan kiezen. De overgrote meerderheid blijft kiezen voor 8-7-1, maar er zijn enkele uitzonderingen. Aad Kosto aarzelt niet: de bezetting van Justitie is voor hem doorslaggevend. Ook de partijsecretaris, Gerard Heyne den Bak, prefereert onder de door mij genoemde omstandigheden, 7-7-2.

Een enkeling laat zich niet in deze geforceerde keuzesituatie plaatsen. Hans Kombrink is én voor 8-7-1 én tegen het CDA-supertrio. Gesterkt door deze adviezen begeef ik mij naar de Raad van State voor het vervolggesprek. Er hangt een gespannen sfeer. Alle betrokkenen lijken zich te realiseren dat vandaag de kogel door de kerk moet. Morgen zijn de fracties besteld. Veringa vraagt of we ons huiswerk hebben gemaakt. Onder welke voorwaarden is voor de PvdA de 7-7-2 aanvaardbaar? En onder welke voorwaarden 8-7-1 voor het CDA?

Ik deel mee dat ik moeilijk kan afstappen van de 8-7-1. Ik vind dat mijn argumenten nauwelijks serieus zijn overwogen, temeer niet als bedacht wordt dat het CDA niet 49 maar slechts 46 voorstanders van het afgesloten akkoord inbrengt. Voor enigerlei 7-7-2 variant heb ik weinig waardering geoogst. Dries maakt een zeer strijdbare indruk. In korte, afgebeten zinnen deelt hij mee wat zijn weekendoverleg aan nieuwe gezichtspunten heeft opgeleverd: 'Als het geen 7-7-x wordt dan levert het CDA geen 46 zetels maar 0.'

'Dus de 8-7-1 is onbespreekbaar?' vraag ik. Dries herhaalt: 'Als het geen 7-7-x wordt dan levert het CDA geen 46 zetels maar 0.' Hij gaat verder: 'Als Justitie niet bij onze 7 zit dan zal ik het CDA ontraden nog verder mee te doen.'

Jan begrijpt deze opstelling niet. Dat Dries vasthoudt aan 7-7-x kan hij zich indenken, maar waarom is Justitie niet onderhandelbaar?

'Omdat de lijsttrekker van het CDA een post naar keuze moet kunnen opeisen. Dat mag de lijsttrekker van de PvdA ook', antwoordt Dries.

Ik vraag het woord over de orde. De informateurs zouden garant staan voor een open gesprek. Dit is geen open gesprek. Ik signaleer twee blokkades: de 8-7-1 én Justitie zijn onbespreekbaar. ‘Zo kan ik niet verder’, zeg ik.

Veringa wordt nerveus. ‘De heer Terlijn is over de orde begonnen.’ Gelach. Jan en ik worden opgeteld. Dat is dus 9-7. Gerard hervat: ‘Wat is een open gesprek? Iemand mag toch zeggen dat hij niet overtuigd is?’

Joop komt tussenbeide. ‘Als Van Thijn zou hebben gezegd: het is 8-7-1 of het is niks, dan kunnen we naar huis. Maar dat heeft hij niet gezegd: voor hem blijft 7-7-2 bespreekbaar. Van Agt mag de 8-7-l niet onbespreekbaar maken.’

Dries vindt het maar kiekeboegedoe. ‘Ed houdt toch vast aan de 8-7-1?’ ‘Ik heb alleen maar gezegd dat ik met de 7-7-2 weinig waardering heb geoogst’, riposteer ik. Gerard vraagt of Dries ook niet beter met zo'n mededeling kan volstaan.

Joop sluit zich hierbij aan. ‘Het beslissende woord is morgen aan de fracties. Nu kunnen geen finale antwoorden gegeven worden.’ Hij vraagt of hij goed begrepen heeft dat het finale antwoord van Van Agt vervallen is. Dries beaamt dat.

Joop stelt toch voor de vergadering te schorsen. De zaak zit muurvast. We moeten in bilaterale gesprekken maar zien of er nog wat te wrikken valt. We verspreiden ons over de lege kamers van de Raad van State.

Joop neemt Dries apart op de kamer van Ruppert. Veringa houdt zich intussen in een naburige kamer bezig met mij. Ik bespreek met hem wat varianten bij 8-7-1 en 7-7-2. Hij wordt als maar somberder. ‘Waarom ga je niet eens met Dries eten?’ suggereert hij. Ik ben daar graag toe bereid. Als wij terugkomen is het gesprek tussen Joop en Dries nog steeds gaande.

Ik vind het prima. Hoe langer die twee samen praten, hoe beter het is. Ik heb een blindelings vertrouwen in de overtuigingskracht van Joop. Ze komen terug. ‘Ik heb in lange tijd niet zo'n goed gesprek met Dries gehad,’ fluistert Joop mij toe. De vergadering wordt niet hervat. Joop wil eerst gelegenheid hebben om met Gerard te praten. Ik stel voor dat Dries, Jan en ik samen gaan eten. Dries is meteen in. Hij suggereert restaurant Raden Ajoe op de Lange Poten. Ieder van ons heeft eerst nog een uurtje nodig voor overleg.

We verlaten de Raad van State. Gerard laat ons uit. Als ik nog even met hem nababbel keert Dries op zijn schreden terug. ‘Gerard,’ zegt hij, ‘ik moet je iets zeggen.’ Ik wil me verwijderen. ‘Nee, Ed,’ zegt hij ‘jij mag het gerust ook horen.’ Ik blijf staan, benieuwd. ‘Ik heb Joop

zojuist medegedeeld dat ik niet beschikbaar ben voor zijn kabinet. Niet voor Justitie en niet voor Binnenlandse Zaken. Ik word ook geen fractievoorzitter. Ik ga het politieke bos in. Dat lijkt mij voor iedereen het beste.' Ik weet niet wat ik hoor en zeker niet wat ik moet zeggen. 'Is dat echt zo?' vraag ik. 'Ja,' zegt Dries. 'Maar waarom word je dan geen fractievoorzitter?' vraag ik. 'Daar deug ik niet voor. Trouwens ik deug niet voor de politiek.' 'Maar,' zeg ik, maar ik stop. Ik heb wel duizend vragen, maar ik wil eerst even op adem komen. Dit had ik niet verwacht. 'Ik zie je om 7 uur in het restaurant', zeg ik en loop de trap af. Ik ben erg opgewonden.

In de kamer zit het fractieburo op me te wachten. We zouden een begin maken met de kandidaatsbespreking. Ik vertel ze niets, maar het kost me wel moeite. We maken een rondje namen. Buitenlandse Zaken: Van der Stoel, Defensie: Stemerdink, CRM: Meijer, Binnenlandse Zaken: Van Thijn, voor het geval dat. 'Dat geval zou zich nu wel eens kunnen voordoen', denk ik. Volkshuisvesting: Schaefer, Ontwikkelingssamenwerking: Pronk, enz., enz. Mijn gedachten dwalen af. Tegen zevenen beëindig ik de vergadering. 'Ik heb een eetafspraak,' zeg ik. Ik trek een geheimzinnig gezicht. Iedereen begrijpt het onmiddellijk.

Ik ren naar het restaurant. Ik ben laat. Ik ga naar binnen. Het is schemerig en er zijn allerlei, minder in het oog vallende, hoekjes. In één ervan ontwaar ik Jan en Dries. Voor het eerst ben ik de laatste. De begroeting is uiterst vriendschappelijk. We bestellen. De obers zijn gevleid door onze aanwezigheid. Het gesprek komt op gang. De sfeer is ontspannen. Hoofdthema is natuurlijk de beslissing van Dries. Hij heeft er goed over nagedacht. Het is nou wel mooi geweest, 't Belangrijkste is dat Justitie bij het CDA blijft. Het departement gaat hem tezeer aan het hart dan dat hij dat aan een andere partij zou toevertrouwen. Zijn persoon doet er minder toe. In alle openhartigheid maken we de balans van de afgelopen jaren op. Welke weerstanden er zijn opgeroepen. Hoe een sfeer van onbegrip heeft kunnen ontstaan.

Voor Binnenlandse Zaken voelt hij niets. Dat is een lichtgewicht departement. 'Wat is daar nu helemaal aan de orde,' vraagt hij. Ik protesteer. 'Erg veel' en ik begin aan mijn zo vaak in gedachten gemaakte opsomming. 'Weetje,' zeg ik, 'als wij Binnenlandse Zaken krijgen ben ik daarvoor kandidaat.' 'Niet doen, Ed,' zegt Dries, 'in alle vriendschap, daar ben jij veel te zwaar voor.' We veranderen van onderwerp. Veel tijd is er niet meer. Om half negen worden we weer bij de informateurs verwacht. Dat halen we niet. 'Ach, laten ze maar even wachten,' zegt Dries. 'Wat wij hier doen is belangrijker.' Hij eet langzaam verder, bedachtzaam, kleine hapjes. Genietend. Schept nog eens op. Jan en ik

zijn al een tijdje klaar. Ik stel voor even te bellen. Dat blijkt niet mee te vallen. Het duurt even voordat ik het nummer van de Raad van State heb. Als ik het eindelijk vind wordt het niet opgenomen. Ik ga terug. We besluiten toch maar te vertrekken. We zijn maar een kwartiertje over tijd.

Grappend komen we binnen. De sfeer lijkt opgeklaard. Intussen hebben de informateurs twee voorstellen voorbereid die zij morgen aan de fracties willen voorleggen. Onderling zijn ze het nog steeds niet eens geworden over de getalsverhouding, maar beide voorstellen moeten aanspreekbaar zijn. De ‘plaatjes’ zien er als volgt uit:

8-7-1

PvdA	**CDA**	**D'66**
Algemene Zaken	Justitie	Volkshuisvesting
Buitenlandse Zaken	Defensie	en Ruimtelijke
Binnenlandse Zaken	Verkeer en Waterstaat	Ordening (+ 2de vice-
Onderwijs en Weten-	Economische Zaken	-premier
schappen	Landbouw en Visserij	
Financiën	CRM	
Sociale Zaken	Ontwikkelingssamen-	
Volksgezondheid	werking	
Technologie		

7-7-2

PvdA	**CDA**	**D'66**
Algemene Zaken	Justitie	Volksgezondheid
Buitenlandse Zaken	Defensie	Technologie
Binnenlandse Zaken	Volkshuisvesting	
Onderwijs en Weten-	Verkeer en Waterstaat	
schappen	Economische Zaken	
Financiën	Landbouw en Visserij	
Sociale Zaken	CRM	
Ontwikkelingssamen-		
werking		

Veringa licht toe: In het eerste geval wordt er geen voorwaarde gesteld aan de bezetting van Justitie. In het tweede geval wordt meegedeeld dat over de bezetting van dat departement volstrekte overeenstemming bestaat. De informateurs hebben namelijk rekening gehouden met de mededeling die Van Agt hen had gedaan.

Ik deel mee toch een voorkeur te houden voor de 8-7-1 formule. Ik stel voor, af te spreken dat een ministeriële commissie onder leiding van de minister-president hoe dan ook verantwoordelijkheid krijgt voor de uitvoering van het abortusakkoord.

Ik informeer naar de positie van Boersma. ‘Die zal geen kandidaat zijn,’ zegt Dries. Ik berust in Sociale Zaken, dat in beide gevallen bij ons terecht is gekomen, evenals Binnenlandse Zaken, maar ik deel mee dat ik in de 7-7-2-formule daarvoor geen kandidaat zal zijn. Ik zie de 7-7-2 op ons af komen, zeker na de spectaculaire wending die de beslissing van Dries aan de onderhandelingen heeft gegeven en realiseer me dat ik bij de verdediging naar de partij veel sterker sta als ik zelf niet in het geding ben.

We discussiëren nog over een andere vraag: ‘Zijn de partners bereid de afspraak te maken dat bij een verandering in de politieke samenstelling van het kabinet nieuwe verkiezingen zullen worden gehouden?’ Dat blijkt niet eenvoudig te zijn. Dries vindt het onzinnig om bij uittreding van D'66 nieuwe verkiezingen te houden. ‘Dan hebben we nog altijd 102 zetels over,’ zegt hij. Wel is hij bereid om bij partnerruil zo een afspraak te maken. Besloten wordt om deze problematiek aan de fracties voor te leggen.

De informateurs vragen ons nu of wij bereid zijn deze voorstellen in onze fractie te verdedigen, op zodanige wijze dat in beide gevallen wordt aangegeven bij welke invulling men akkoord zou kunnen gaan. Als één van de partijen één van de voorstellen onaanvaardbaar verklaart is het afgelopen.

Ik verklaar in deze geest de voorstellen te zullen verdedigen, zij het dat ik een voorkeur behoud voor 8-7-1.

Dries vindt de 8-7-1 hoe dan ook onverdedigbaar. Hij zal de 7-7-2 voorleggen met de mededeling dat hij dan vertrokken is. ‘Ik weet natuurlijk niet hoe mijn fractie hierop reageert’, zegt hij. Ik kijk verbaasd op. ‘Ik wel’, zeg ik. ‘Als je het aan de fractie overlaat, dan is die fractie geen knip voor de neus waard als ze je laat gaan. Ik dacht dat het een persoonlijke beslissing was. Maar als het zo ligt kunnen we er wel vanuit gaan dat je morgen weer kandidaat bent.’

Dries spreekt dat tegen: ‘Het is geen manoeuvre. Het is een persoonlijke beslissing die mij heel moeilijk valt.’

Jan Terlouw verklaart zich bereid beide voorstellen te verdedigen in de geest van de informateurs.

We spreken nog over de verdeling van de staatssecretarissen. Maar niemand is er nog echt met de gedachten bij. Iedereen is onder de indruk van de persoonlijke dramatiek die deze vergadering beheerst.

Veringa laat de hamer vallen. We kunnen moeilijk wegkomen. We

blijven nog wat hangen, de jassen al aan. Dries is somber. ‘Ik heb het goed begrepen’, zegt hij, ‘bij 8-7-1 krijg ik een entreekaartje, bij 7-7-2 niet?’ Ik protesteer fel. Hoe heb ik het nou? Wat is dat nou voor een verwijt? ‘Ik dacht dat je een persoonlijke beslissing hebt genomen. Als het anders ligt moet je het nu zeggen.’ Dries kijkt mij verwonderd aan. ‘Was er bitterheid in mijn stem? Dat is niet de bedoeling. Het is goed dat je mij daarop wijst. Nee, het is een persoonlijke beslissing.’

‘Waarom zeg je niet gewoon dat je niet beschikbaar bent voor het kabinet, ongeacht de formule,’ vraagt Gerard. ‘Nee, laat maar zo,’ zegt Dries.

We gaan uiteen. Joop komt mij nog even achterna. ‘Ik ben er niet gerust op,’ zegt hij. ‘Ik heb het gevoel dat we een fout gemaakt hebben.’

De hele nacht worstel ik met het verschijnsel Van Agt. Ik heb die dag zoveel Driesen gezien. Een Dries van beton, onwrikbaar; een alleraardigste, ontwapenende Dries; een verkrampte Dries, die stuk zit; een zelfbewuste Dries, vastbesloten zich niet in de luren te laten leggen; een zich wegcijferende Dries, de zaak stellend boven zichzelf; een Dries die op zijn strepen staat, het CDA c'est moi. En dan weer een Dries die gestuurd wordt en zich laat sturen. Na zoveel maanden persoonlijke omgang weet ik nog niet wie de echte Dries is. Ik houd het nu maar op de aardige Dries, onhandig, wisselvallig, maar van goeden wille.

Toen ik hem nog niet persoonlijk kende, dacht ik daar anders over. Eerlijk gezegd had ik grote moeilijkheden met hem. Al zo'n zes jaar had hij zijn stempel gedrukt op mijn politieke en dus ook persoonlijke leven. Zijn optreden heeft het uiterste gevraagd van mijn emotionele zelfbeheersing. Van de ‘Drie van Breda’ tot en met het Menten-debat. Maar dat was niet de reden voor mijn weerstand. Hoewel we generatiegenoten zijn, heeft onze jeugd zich nu eenmaal afgespeeld onder totaal verschillende omstandigheden. Wij zijn grootgebracht in totaal verschillende culturen. Dat dit tijdens emotionele hoogtepunten in de politiek tot onverstaanbaarheid leidt, over en weer, daar is mee te leven. Dat moet kunnen. Er is zoveel onbegrip in het politieke bedrijf, dat kan nooit een reden zijn voor persoonlijke sym- of antipathie. We zijn een pluriform, verdraagzaam land. Nee, voor mij was doorslaggevend het moment dat het onbegrip politiek werd geëxploiteerd in een non-politieke verpakking. De kritiek op het Mentenbeleid bestempelen tot ‘hoofdstuk I van de Actie beschadiging Lijsttrekker CDA’.

In dit kader getuigen van ‘Een aversie van dé politiek’, als nonpoliticus oproepen tot een ‘ethisch réveil’, dat alles raakte mij in mijn motivatie als politicus.

Politici zijn geen betere mensen dan anderen, maar slechter zijn ze

ook niet. Ze behoren wel hun best te doen, want ze zijn het vlees en bloed van onze democratie. Ik heb mij persoonlijk in de politiek gestort, gedreven door onprettige jeugdherinneringen die ik pas later geschiedkundig en politicologisch in kaart heb kunnen brengen. Onder het motto ‘dat nooit meer’ wil ik mij inzetten voor behoud en verbetering van onze parlementaire democratie, het motiveren van mensen voor politiek, het werken aan een politiek systeem waarbij zoveel mogelijk mensen zich betrokken weten. Met vallen en opstaan.

In mijn ogen is de politiek een van de mooiste werktereinen die er maar denkbaar zijn. Een politicus die zijn afkeer uit van het politieke bedrijf waaraan hij zelf deelneemt is geen non-politicus, maar een slecht politicus. Een anti-democraat.

Ik heb destijds geprobeerd om dit Dries in een persoonlijk gesprek duidelijk te maken. Het was de eerste keer dat wij elkaar zo uitvoerig onder vier ogen ontmoetten. Het gebeurde, puur toeval, op de dag dat de Eerste Kamer korte metten maakte met het abortus-initiatief. Het was een, naar mijn idee, prima gesprek. Veel onbegrip, over en weer, werd overbrugd. Des te groter was voor mij de teleurstelling dat de non-politieke manier van politiek bedrijven gewoon doorging en wel in versterkte mate. Mijn wrevel tegen de persoon verdiepte zich, een zeldzaamheid voor mij. In het algemeen draag ik mijn politieke tegenstander als persoon geen kwaad hart toe.

Maar toen we aan de formatiemarathon begonnen, was dit gevoel toch snel verdwenen. Ik bleef bezwaren houden tegen zijn wisselvallige manier van politiek bedrijven, maar twijfelde niet langer aan zijn goede bedoelingen. Ik kwam van tijd tot tijd zelfs in de ban van zijn persoonlijke charme, en stak dat tegenover collega's ook niet onder stoelen en banken. Het werd vrij algemeen bekend dat Dries en ik persoonlijk tamelijk goed met elkaar overweg konden.

En vandaag dan het moment van zijn afscheid van de politiek.

‘Goed voor de politiek’, dacht ik ‘en beter voor Dries’. Ik heb hem niet teruggehouden. Wel heb ik erg met hem te doen. Ik twijfel niet aan zijn oprechtheid. ‘Wat voor een fout zou Joop nou bedoeld hebben,’ denk ik, woelend om de slaap te vatten.

Dinsdag 4 oktober

In alle vroegte vertrek ik zuchtend naar Den Haag. Het Partijbestuur komt al om 9 uur bijeen in het gebouw van de Eerste Kamer. Ien heeft me tevoren ingelicht: ‘Sorry Ed, ik durf het je nauwelijks aan te doen, maar het Partijbestuur wil perse voor de fractie uit een oordeel geven over de voorstellen van Veringa en Den Uyl. In geval van conflict met de fractie zouden we immers een Partijraad bijeenroepen? We hebben

ons gerealiseerd dat het enig mogelijke moment dinsdagmorgen om 9 uur is.' Ik heb mijn twijfels over de vraag of deze procedure wel correct is. De fractie is primair verantwoordelijk en dus de eerstgeroepene om een oordeel te geven. Aan het Partijbestuur dan de vraag of het een conflict wil maken. Maar na enig gesputter heb ik mijn bezwaren ingeslikt. 'Ik ben geen formalist', heb ik gezegd, 'maar de fractie beslist wel ongeacht de besluiten van het Partijbestuur.'

Op weg naar Den Haag heb ik wel spijt van mijn soepelheid, maar dat heeft meer te maken met een tekort aan nachtrust. Voordat ik de vergadering binnenstap, heb ik nog even telefonisch contact met Joop. Die heeft ook geen oog dichtgedaan en nog steeds het gevoel 'ergens ingestonken te zijn'.

Als het Partijbestuur begint, ben ik uiterst korzelig en soms onbehouwen. Interrupties kat ik genadeloos af. Ik hou mijn verhaal en wijs erop wat voor een spektakelstuk zich staat te voltrekken. De vraag is: houden we onder deze omstandigheden vast aan 8-7-1? Hoe dan ook moet 7-7-2 niet alleen bespreekbaar zijn maar ook besproken worden. Ik verklaar het zelf een uiterst moeilijke afweging te vinden, maar toch ook in dit stadium aan de 8-7-1 nog de voorkeur te blijven geven.

Ik vind voor mijn aarzeling uitsluitend begrip bij de partijsecretaris, Gerard Heyne den Bak, die, zeker na mijn mededeling, toch wel voor de 7-7-2 voelt. Ik verlaat de vergadering. De fractie begint. De stemming kan ik niet meer meemaken.

De fractievergadering begint echter iets later dan afgesproken, omdat de voorstellen van de informateurs nog niet beschikbaar zijn. Al wachtend bereikt mij het bericht dat ik een nederlaag heb geleden in het Partijbestuur. Met 9 tegen 5 is besloten dat het onaanvaardbaar moet worden uitgesproken tegen 7-7-2. 'Maar dat betekent dat wij een breuk maken,' roep ik razend. 'Dat verdom ik.' Ik informeer hoe de stemverhoudingen precies hebben gelegen. Woedend begrijp ik dat enkele laatkomers, die mijn verhaal niet hebben gehoord, rustig hebben meegestemd.

De fractie begint. Ien krijgt als eerste het woord om verslag te doen van het Partijbestuur, onder protest van Vondeling die dat procedureel onjuist vindt.

Ien deelt mee tot welk besluit het Partijbestuur is gekomen. 'Het risico van een breuk in de formatie nemen we op de koop toe.'

Het blijkt al snel dat dit standpunt in de fractie weinig aanhang krijgt. De grote meerderheid betoogt dat wie zich redelijk presenteert, ook redelijk moet zijn. We zullen ons serieus over de invulling van de 7-7-2 moeten buigen. Er worden daarvoor wat suggesties gedaan: we moeten Volkshuisvesting claimen en Economische Zaken ruilen met

Sociale Zaken. Maar de overgrote meerderheid behoudt een uitgesproken voorkeur voor de 8-7-1 formule, ook na mijn mededeling over het spektakelnummer van Van Agt. Ik verwijt vele sprekers lichtzinnigheid. Ook ik kom tot de conclusie dat we de 8-7-1 nu niet moeten loslaten, maar ik vind het een uiterst moeilijke afweging. Het stoot me dat zovelen zo snel hun oordeel klaar hebben. Ik krijg bijval van Marcel van Dam, Aad Kosto en Anne Vondeling, maar die spreken nu al een voorkeur uit voor 7-7-2. Er wordt tegen mijn zin stemming gevraagd over de vraag of we slechts een voorkeur uitspreken voor 8-7-1 dan wel definitief een streep halen door de bespreekbaarheid van de 7-7-2.

De diehards vergaren slechts 12 stemmen. Het conflict tussen fractie en Partijbestuur is een feit.

Ik moet de pers te woord staan. Het is de eerste gelegenheid om nu eindelijk eens mijn ‘verhaal’ naar buiten te brengen en met argumenten de algemene scepsis te doorbreken. Ik breng niet zonder verve het reken- en weegverhaal. ‘Betekent dit dat u bij 8-7-1 geen bezwaar maakt tegen Van Agt, Andriessen en Kruisinga?’ ‘Het betekent dat wij in een afspiegelingskabinet minder recht van spreken hebben,’ zeg ik in een poging tot nuancering. Niettemin zie ik een paar journalisten het hoofd schudden.

Den Haag Vandaag maakt alvast een opname. Met beide handen grijp ik de gelegenheid aan om mijn totaalverhaal in al zijn aspekten en nuanceringen uiteen te zetten, niet wetend welk part uiteindelijk het scherm zal halen.

Om 3 uur meld ik mij op Algemene Zaken. De drie fractievoorzitters zouden persoonlijk verslag komen uitbrengen. Dries is er weer en maakt een verbeten indruk. Ik ben gauw klaar: Wij kiezen voor het 8-7-1 voorstel, maar zijn bereid te praten over de invulling van 7-7-2.

Dries neemt het woord, gedecideerd: Zijn fractie is unaniem: over 8-7-1 valt niet te praten. Men heeft de voorkeur voor 7-7-2 (de CHU ziet 2 zetels voor D'66 niet zitten). Zijn fractie gaat er niet mee akkoord dat hij uit de politiek verdwijnt. ‘Dat zou het zoveelste hoofdstuk na Kosto zijn. Dat pikken ze niet.’

Ik ben perplex. Geen woord meer over ‘een persoonlijke beslissing’. Geen woord van uitleg. De fractie is unaniem weer overgegaan tot de orde van de dag.

Ik neem het woord en konstateer dat het CDA het onaanvaardbaar heeft uitgesproken over de 8-7-1. Dat zouden de informateurs niet nemen. Betekent dit nu een breuk in de formatie?

Nee, zegt Veringa. Ja, zegt Den Uyl. Ik eis daarover duidelijkheid. Als Dries de 8-7-1 onbespreekbaar maakt, doe ik hetzelfde met de

7-7-2. De informateurs zien maar wat ze daarmee doen.

'Ik accepteer geen enkel ultimatief antwoord,' zegt Joop. 'Van niemand.' 'Ik laat me de les niet lezen,' gromt Dries wit wegtrekkend.

'Dan heb ik niets gezegd,' zegt Joop 'en ook niets gehoord. Ik ga uit van een open gesprek.' We bespreken de wensen die in de fracties leven over de invulling van de 7-7-2 variant. Justitie wordt weer het hoofdthema. Ik claim dit departement. Dries claimt Onderwijs. Jan vindt die ruil niet redelijk. Hoe dan ook moet Justitie over in andere handen. De sfeer wordt steeds grimmiger.

Joop vraagt hoe de fracties denken over een afspraak over kamerontbinding. Dries deelt mee dat het CDA er niets voor voelt bij uittreding van D'66 tot kamerontbinding te besluiten. Dat zou 'van de gekke' zijn.

De informateurs sluiten het gesprek af. Ze willen ruimschoots gelegenheid voor onderling beraad. De materie leent zich niet voor overhaaste stappen. Als ik terugkom in de kamer zijn er diverse nieuwtjes die mijn aandacht vragen. Het Partijbestuur is opnieuw bijeen geweest en heeft besloten toch maar geen Partijraad bijeen te roepen. Nu het CDA de formatie op scherp heeft gezet is het conflict tussen fractie en Partijbestuur van ondergeschikte betekenis geworden. Het Partijbestuur wil nu eerst de verdere gang van zaken afwachten, maar houdt de vinger aan de pols.

Er is ook één en ander bekend geworden, inmiddels, over de gang van zaken in de CDA-fractie. Nadat Dries gesproken heeft is men daar in grote woede ontbrand. Geen goed woord heeft men over voor de houding van de PvdA. Hoe durven ze, opnieuw hun lijstaanvoerder persoonlijk in de tang te nemen? Ik vraag me verbijsterd af op welke wijze er in de fractie verslag is uitgebracht over de dag van gisteren.

Er circuleren allerlei geruchten. Als ik 's avonds naar Den Haag Vandaag kijk weet ik het.

Vraag: 'Wie heeft nou die grote bezwaren tegen u ingebracht bij die formatiebesprekingen?'

Van Agt: 'De onderhandelaar van de PvdA.'

Vraag: 'Daarna vindt u twee informateurs tegenover zich, de heer Veringa van het CDA en meneer Den Uyl van de PvdA. Hoe verloopt zo'n gesprek dan verder?'

Van Agt: 'Informateurs informeren, registreren. Noteren wat mogelijk is. Doen zo nu en dan eens een suggestie, een poging om door een impasse heen te komen. Maar het zijn geen dirigenten, maar registrerende persoonlijkheden.'

Vraag: 'Maar ze hebben u niet in bescherming genomen?'

Van Agt: 'Nou, dat was niet nodig, want ik nam mijzelf niet in be-

scherming. En ze hebben wel begrepen dat ik tot de jaren des verstands ben gekomen.'

Vraag: 'Is de sfeer nu slecht geworden tussen beide fracties?'

Van Agt: 'Nee. Nou, tussen de fracties weet ik eigenlijk niet zo. Dat merk je pas in de kamer. Maar ik geloof het niet. Waar het voor mij op aankomt is in deze dagen en uren: hoe is de sfeer tussen de mensen aan de onderhandelingstafel, en er is geen persoonlijke wrevel, laat staan animositeit ontstaan tussen de heren Van Thijn, Terlouw en mijzelf.'

Vraag: 'Zulke uitlatingen grijpen u niet meer aan?'

Van Agt: 'Ik vind dat je je persoonlijke emoties en wat je politiek hebt te doen en te laten moet proberen althans van elkaar te onderscheiden.'

Vraag: 'Ik heb fractiegenoten horen zeggen, die Dries heeft er schoon genoeg van.'

Van Agt: 'Vindt u dat nou ook zo zoals we nu hier bezig zijn?'

Vraag: 'Maar het gaat meer om de indruk die u in de fractie heeft gemaakt. U bent nu een beetje uw gezicht naar buiten aan het presenteren.'

Van Agt: 'Nou, in de fractie, denk ik niet, heb ik niet de indruk gemaakt van de man die het niet meer ziet zitten, of die met het hoofd in de handen zit. Waar wilt u mijn handen hebben? In het haar? Nee, hoor, ik zit er voor, nog steeds het schip in de storm. En nog steeds heb ik het roer vast.'

Ik heb de NRC vast en lees het hoofdartikel, 'Van Agt niet terug':

'Mr. A.A.M. Van Agt behoort in een nieuw kabinet niet terug te komen als minister van Justitie. Dit oordeel berust op diepergaande redenen dan de eigenaardige wijze waarop deze politicus het politieke handwerk blijkt op te vatten of het ervaringsfeit dat deze bewindsman zich zo laat opslokken door de algemene politiek dat de zorg voor het eigen departement erbij inschiet.

De doorslaggevende reden dat de heer Van Agt bij al zijn kwaliteiten van hoofd en hart toch niet behoort terug te komen op het Haagse Plein ligt in de wijze waarop hij vooral de laatste jaren zijn ministerschap ondergeschikt heeft gemaakt aan zijn particuliere pre-occupaties van ethische aard.

Moet een minister van Justitie dan niet uiterst gewetensvol te werk gaan? Natuurlijk moet hij dat. Juist deze minister moet stevig op zijn benen staan om afstand te kunnen bewaren tot de waan van de dag. Het blijft op deze post altijd oppassen voor "das gesunde Volksempfinden" en dat vraagt om een deugdelijk moreel anker. De minister van Justitie behoort meer te zijn dan een politicus en leider van een de-

partement - hij staat in dienst van het recht.

Het jongste verleden van de Verenigde Staten toont aan hoe belangrijk het is dat een minister van Justitie zich niet klakkeloos ondergeschikt maakt aan politieke leiders (zie John Mitchell en wat hij voor Nixon deed), doch een zekere afstand bewaart tot de politieke machtscentra (zie de wijze waarop Edward Levi onder president Ford veel van het geschokte vertrouwen heeft hersteld). In Engeland heeft men dit van oudsher tot uitdrukking gebracht door de harde kern van het justitiebeleid af te schermen in de positie van de Lord-Chancellor: lid van het kabinet en toch, zoals zijn opvallende titel reeds aangeeft, een figuur apart.

Het valt mr. Van Agt dus allesbehalve kwalijk te nemen dat hij zijn ambtsvervulling stoelt op eigen verantwoordelijkheid, nog afgezien van het respect dat de gewetensvrijheid toekomt.

Ons grote bezwaar richt zich tegen de wijze waarop hij hieraan in zijn bewindsperiode heeft vorm gegeven. De rechtsfilosoof Ronald Dworkin drukt dat in een opstel over "Liberty and Moralism" in een recente essaybundel zo uit. "Ik kan de zaak niet beslissen door alleen maar mijn gevoelens mee te delen."

Anders gezegd: het morele oordeel mag niet verworden tot een vooroordeel. Daarbij herinnert Dworkin er aan dat het recht een vrij verregaand gestrucureerde context biedt die slechts bepaalde soorten van overwegingen toelaat. Een "vooroordeel" is in dit verband iedere grondslag voor het oordelen die buiten deze spelregels valt en dat is gezien het beperkte karakter van het recht al gauw het geval, zeker met ethische oordelen. Temeer daar ethische exclusiviteit al gauw in botsing komt met de grondbeginselen van de democratie in een pluriforme maatschappij als de onze.

Van de rechtstoepasser mag daarom verwacht worden dat hij alleen in uiterste noodzaak zijn persoonlijk ethisch oordeel in geding brengt. Dat zal dan vooral bij wijze van noodrem werken: de reden waarom bijvoorbeeld Duitse juristen indertijd hadden moeten stoppen Hitler te dienen. En steeds mag tenminste de eis worden gesteld dat het morele oordeel beredeneerd is - en daardoor bespreekbaar voor andere rechtsgenoten - en consistent, dat het voldoet aan minimale eisen van bewijsbaarheid en redeneerkunst.

Mr. Van Agt heeft als minister zijn geweten gebruikt om zich er achter te verschuilen - om de democratische discussie te ontgaan - in plaats van om helder te maken. Dat diskwalificeert hem nu. "Het recht is geen rustig bezit meer", dat heeft deze bewindsman in ieder geval goed gezien. Problemen van oorlogsmisdaden (de Drie van Breda, Menten), Zuid-Molukkers, abortus, misdaadbestrijding raken het hart van

onze samenleving en onderstrepen dat de keuze van de nieuwe minister van Justitie de termen van de Haagse stoelendans te boven behoort te gaan.'

Ik leg het dagblad opzij en ga slapen. Er wacht een nieuwe dag. Met nieuwe dagbladen. En nieuwe hoofdartikelen.

Woensdag 5 oktober

Aanvankelijk lijkt de schade mee te vallen. De publiciteit richt zich voornamelijk tegen Van Agt. 'Vaandelvlucht', schrijft Trouw. 'Men kan niet zes jaar minister van Justitie zijn, lijsttrekker van een grote partij bij de kamerverkiezingen, fractievoorzitter en vier maanden lang met hart en ziel en alle kracht meedoen aan de formatie van een nieuw kabinet en dan onverwachts laten weten dat men toch eigenlijk het liefste naar een politiek onbewoond eiland wil. In militaire termen heet zoiets "vaandelvlucht" en daar hebben militairen zo hun eigen gedachten over. In gewone burgerlijke termen kan men zeggen: het is stijlloos.'

Er klinken zelfs loftuitingen door voor het koppel Den Uyl/Van Thijn. In de NRC prijst J.M. Bik deze 'zeer geverseerde en goed samenspelende heren'. 'Veringa/Van Agt tegen Den Uyl/Van Thijn. Een wedstrijd zonder voorgift of handicap. Gelijkwaardige partijen? In elk geval partijen met verschillende klassementen. Den Uyl en Van Thijn hebben het politieke klassement gekozen en zij staan aardig voor.'

Maar ik maak me toch grote zorgen. De woede bij het CDA is een feit. Mijn zorgvuldig, gedepersonaliseerde verhaal over reken- en weegmethodes is aan gruzelementen. Het hele proces wordt nu beheerst door de gedramatiseerde duikelpopscène van Van Agt. De persoonlijke beslissing is politiek in zijn tegendeel verkeerd. De politieke aanvoerder van het CDA staat weer recht overeind en heeft naar zijn club iets goed te maken.

Het fractieburo is bijeen om zich op de situatie te beraden. Iedereen beseft dat het nu mis dreigt te lopen. Niemand ziet nu nog een oplossing zonder Van Agt. Er moet nu maar een uiterste poging worden ondernomen om hem voor de 8-7-1 te winnen. 'Waarom bied je hem het co-formateurschap niet aan?' suggereert Aad Kosto.

Ik steek over naar Algemene Zaken voor een gesprek met Joop. Die is de wanhoop nabij. Hij ziet geen uitweg. Veringa is niet meer in beweging te krijgen: hij piekert niet over 8-7-1 noch over het loslaten van Justitie. Hij voelt dat zijn positie in het CDA op springen staat.

Ik suggereer Joop om Dries het co-formateurschap aan te bieden, maar daar heeft hij toch weinig trek in. Ik stel voor om daar zelf Dries

over te benaderen.

Joop vindt dat best, maar wil dat ik eerst nog met Veringa spreek. Dat doe ik. Gerard is inderdaad radeloos. Er is nog maar één uitweg, zegt hij. We moeten de namen invullen. Hij heeft enkele alternatieve 7-7-2 plaatjes op zak, met namen ingevuld. Ik deel hem mee daarin niet geïnteresseerd te zijn. De deur naar de 8-7-1 is nog steeds vergrendeld. Een echt gesprek daarover heeft niet kunnen plaatsvinden.

Ik kan mij bij die gang van zaken toch niet neerleggen. Gerard begrijpt dat standpunt, maar vraagt begrip voor zijn positie. 'Ik lig op de schroothoop,' zegt hij. 'Het CDA laat mij zakken. Ik heb Dries net gesproken en van hem de garantie gevraagd dat hij aan een volgende informateur geen concessies doet die hij mij heeft onthouden. Ik heb die garantie gekregen.'

Ik werp toch maar een blik op de plaatjes. Ze zien er niet slecht uit. Het wemelt van progressieve CDA-ers. Bijna in elk plaatje tref ik mijn eigen naam, op Binnenlandse Zaken, naast Van Agt op Justitie. Er is ook een plaatje bij met Van Agt op Binnenlandse Zaken en Boukema op Justitie. Maar het is al 7-7-2 wat de klok slaat. 'Sorry, Gerard,' zeg ik, 'op die manier komen we er niet uit.'

We zouden elkaar om 3 uur treffen op de Raad van State, maar het gesprek wordt een uur uitgesteld. Ik zou nog met Dries praten, onder vier ogen. Dat gebeurt. Ik spreek er mijn teleurstelling over uit dat de indruk is gewekt, zowel naar binnen als naar buiten, als zou ik Dries ertoe gebracht hebben de politiek te verlaten. Maar hoe het ook zij, 'het CDA laat je niet gaan, zoals ik heb voorspeld.' Ik verklaar mij bereid dit 'fact of life' te erkennen. De schade die, onbedoeld, is ontstaan moet worden hersteld. Ik bied hem aan samen met Joop een 8-7-1-kabinet te formeren. Voortvloeiend uit de verkiezingsuitslag: 8-7-1, een afspiegeling, Den Uyl en Van Agt, zonder bemoeienis over en weer. 'Dat verlost jou intern ook van een groot aantal problemen. Denk aan de bezwaren van de CHU tegen een tweede zetel voor D'66.' Dries denkt na. 'Het is verleidelijk,' zegt hij. 'Ik zou best willen, maar ik krijg dat nooit langs Aantjes.' 'Dan maar niet,' zeg ik. 'Dan neem jij de verantwoordelijkheid zélf. Hier en nu. Het CDA heeft jouw leiderschap herbevestigd. Toon dat leiderschap dan en neem een eigen verantwoordelijkheid voor een oplossing die snel gerealiseerd kan worden en verdere ontluistering over en weer voorkomt. Het alternatief is "een groot gat". Wat gebeurt er als Veringa en Den Uyl teruggeven? Weet jij het?' Dries weet het niet. 'Een politiek leider moet de gevolgen van zijn daden kunnen overzien,' zeg ik. De gevolgen van de 8-7-1 zijn te overzien, die van een breuk niet. We kunnen ons niet veroorloven om in een gat te springen.

Dries knikt. ‘Geef me nog even’, zegt hij. Ik denk dat ik hem bijna over de streep heb. We lopen samen over het Binnenhof naar de Raad van State, omwoeld door fotografen.

Daar worden we door Gerard en Joop opgewacht in een uiterst nerveuze stemming. Joops gezicht is één en al donderwolk. Gerard zit er verslagen bij. Ik deel mee, zojuist een goed gesprek met Van Agt te hebben gehad. De gezichten klaren een beetje op. Gerard nu vol verwachting. Joop sceptisch in zijn papieren bladerend. Ik leg mijn aanbod nu formeel op tafel. Dries co-formateur in een 8-7-1-kombinatie.

Dries neemt het woord. Hij ziet het niet zitten. ‘De ongelijkheidsoptie komt niet in mijn blikveld voor.’ Opnieuw sta ik paf. ‘Geef me nog even, vroeg je?’ zeg ik. ‘Ja, maar dit is mijn antwoord,’ zegt Dries. ‘Wat ik wil verdedigen is Van Agt op Binnenlandse Zaken bij 7-7-2, mits Justitie bij het CDA blijft.’

Jan zegt dat er zo langzamerhand reden is voor ‘collectieve schaamte’. Hij heeft overwogen om op te stappen, opdat wij het snel eens zouden kunnen worden, maar hij heeft daar toch van afgezien. Hij verzet zich tegen de gedachte dat het CDA Justitie behoudt. Het gaat om Justitie, niet om de persoon. Dries op Binnenlandse Zaken personaliseert de tegenstelling weer. Hij doet een dringend beroep op de informateurs om nog één keer samen met een verantwoord voorstel te komen.

Den Uyl vraagt het woord. Hij zegt weinig ingenomen te zijn met mijn voorstel, maar nu het aanbod is gedaan moet hij het onder ogen zien. Van Agt heeft dat voorstel geen recht gedaan. Hij onderschat de moeite die hij, Den Uyl, daarmee heeft. Hij heeft zich bij alle formules een homogeen, progressief kabinet voorgesteld. Een co-formateurschap van Van Agt beperkt daartoe de mogelijkheden. Hij wil zich daar node bij neerleggen als Dries bereid is het aanbod te accepteren.

Hij ziet het anders niet meer zitten. Zeer geëmotioneerd verklaart hij zich ‘beschaamd en neerslachtig’ te voelen. Hij vraagt zich in permanentie af wat hij fout gedaan heeft dat dit zo heeft kunnen lopen. Wat verlangt het CDA nu van hem. Hoe dan ook wordt het, ongeacht de verkiezingsuitslag, een rechtser kabinet dan Den Uyl I. De PPR maakt plaats voor de CHU. ‘Ik moet er zelf nog in kunnen blijven geloven.’ Dit kabinet moet pijnlijke beslissingen kunnen nemen gezien de economische situatie. Het moet herkenbaar zijn voor de mensen. Een co-formateurschap van Van Agt valt hem zwaar, maar allá. Maar dan ook verder geen gekke dingen meer.

Veringa vindt de situatie ook wanhopig. ‘Als wij mislukken dan is er voor onze opvolgers ook geen perspectief.’ Hij maakt een ontredderde indruk.

Ik doe nog een dringend beroep op Dries. ‘Beslis nu, Dries, hier en nu.

Het is niet niks wat we je nu aanbieden, na alles wat er is voorgevallen. Ook voor mij is dat een hele stap.' Ik wijs op mijn persoonlijke verantwoordelijkheid voor de aanvaring in het tweede Mentendebat. 'Dat kun je niet verhalen op Joop, die zich van onze beoordeling heeft gedistantieerd. Mijn aanbod heeft iets van een rehabilitatie.' Ik voel nu dat ik te vér ben gegaan. Ik lees het af aan het gezicht van de notulist. Ik merk het aan de neergeslagen blik van Joop. Ik zie het aan de verbazing bij Jan Terlouw. Ik merk het ook aan een huiver die door me heentrekt. Voor het eerst in deze formatie geneer ik me. Ik zwijg.

Dries zegt koeltjes: 'Over 8-7-1 valt met ons niet te praten.'

We schorsen. De beide informateurs willen samen nog eenmaal overleggen over een gezamenlijk voorstel. De drie fractievoorzitters en de beide notulisten blijven achter. We zijn uiterst nerveus. Ik begin anekdotes te vertellen. Er wordt gelachen. Dat werkt aanstekelijk. Plotseling voel ik mij in een rol die in het geheel niet bij me past, namelijk die van gangmaker tijdens een wat stroeve verjaarsvisite. Ik vertel van de parlementaire China-reis in 1973, een onuitputtelijke bron van 'witzen'.

Hoe wij in een commune een modelgezin bezochten. Wij hadden ons allemaal goed voorbereid op deze reis en erg veel over China gelezen. Zo wisten we dat er nog een minimum aan privé-eigendom bestaat in de communes. Elk gezin mag er één varken op na houden. Hans van Mierlo was de meest weetgierige van het gezelschap. Onafgebroken stelde hij het gezinshoofd de ene vraag na de ander over zijn varken. Hoeveel minuten per dag heeft u om het te verzorgen? Hoeveel grond mag u gebruiken? Hoe komt u aan het voedsel? Toen wij na een uur kruisverhoor weer buiten stonden, zei delegatieleider Vondeling tegen een radiocommentator: 'Now Mr. van Mierlo knows how to raise his pig.' Iedereen brulde van het lachen, tranen over de wangen. 'Tjonge, tjonge,' hikt Dries. De deur gaat open. Een volstrekt radeloze Joop komt binnen, met een gezicht als een dolgedraaide barometer. Hij stuit op het onbedaarlijk gelach. Hij grijpt om zich heen, zoekt ergens houvast. Nu komen we helemaal niet meer bij van het brullen. Verbouwereerd begint Joop mee te lachen. Maar niet voor lang.

Gerard komt ook binnen. De vergadering wordt hervat. 'Wij zijn er niet uitgekomen,' zegt hij. Hij neemt aan dat Van Agt niets voelt voor een 8-7-1-voorstel? 'Nee,' zegt Dries, 'uitsluitend in een bizarre configuratie, bijvoorbeeld een CDA-premier, dus niet.' 'In dat licht hebben we geprobeerd een gezamenlijk voorstel te ontwerpen op basis van 7-7-2, maar dat is niet gelukt. Ik kan niet accepteren dat Justitie naar een andere partij gaat.'

Ik vraag of de beide informateurs toch nog eens een gezamenlijk voor-

stel willen uitproberen op basis van 8-7-1. Ze vertrekken weer samen. Deze keer lachen we niet. Trouwens, binnen drie minuten gaat de deur weer open. Er is opnieuw geen overeenstemming bereikt. Ik konstateer honend, dat deze voor ons zo wezenlijke formule 'en bagatelle' wordt afgedaan. Dit bewijst dat er in al die dagen geen echt open gesprek heeft plaatsgevonden. De redelijkheid van de PvdA wordt slecht beloond.

Joop is het met mij eens. Wij zullen ons nu moeten beraden op het eindrapport. Ik moet twee blokkades signaleren van de kant van het CDA: de 8-7-1 en Justitie bij 7-7-2, zegt hij.

Er wordt opnieuw geschorst. De informateurs willen zich nu beraden over de verdere afwerking. Ze zullen daarover nog wat adviezen inwinnen. We worden tegen achten weer verwacht.

Na een bezoek aan Tchekiang met Wim Meijer en Berend-Jan van der Boomen, begeef ik mij weer naar de plek des onheils. De beide informateurs delen mee geen stap verder te zijn gekomen. Ze zullen hun pogingen staken.

Jan Terlouw heeft echter nog een brainwave. D'66 is bereid af te zien van een tweede zetel, mits die ene zetel Justitie wordt: 7-7-1 dus. Dries wil Justitie niet kwijt. Maar ook hij heeft nog een voorstel: het CDA is bereid beide ministers zonder portefeuille te nemen: dat is tweemaal een halve. 'O, dat is prima,' zeg ik, 'geef die twee halven maar aan ons bij 8-7-1.'

'Geen sprake van,' zegt Dries. Ik stel opnieuw vast dat er in 10 dagen geen zinnig woord is gesproken over de 8-7-1. 'Ik heb alleen maar "njet" gehoord. Geen enkel argument.'

Joop vindt het nu welletjes. 'We zijn uitgepraat.' Hij wil nog wel ons oordeel over de gevolgen. Ik wil alsnog een open gesprek, hetzij bij deze, hetzij bij andere informateurs, hetzij tussen de fractievoorzitters. Jan vindt met mij dat de 8-7-1 geen eerlijke kans heeft gehad, zomin als de overgang van Justitie bij 7-7-2. Hij heeft zijn bekomst van dubbeltallen.

Joop concludeert dat er een 'waanzinnige impasse' is ontstaan, die zijn oorsprong heeft in de brief van 15 oktober van het CDA. Die blokkade heeft een open gesprek in de weg gestaan. Ook over Justitie is uiteindelijk geen gesprek mogelijk geweest.

Gerard meent dat de PvdA ook niet echt over de 7-7-2 heeft willen praten. Zelfs over het eindverslag worden ze het niet eens, vrees ik.

Dries protesteert tegen de 'blokkade' op Justitie. 'Jullie hebben mijn persoon in het geding gebracht.' Ik geef het op.

Het is stuk. Joop stelt tot mijn verbazing voor morgen nog één keer bijeen te komen. Niet om alsnog te lijmen, maar wel om ons te bera-

den op de gevolgen. Daarover is nog nader beraad in eigen kring noodzakelijk. We spreken af de pers te ontwijken en als dat niet lukt, ontwijkende antwoorden te geven. Het lukt. Ik wijk uit naar Amsterdam. Ik ben ten einde raad, maar het CDA ook, denk ik. Het is nu een kwestie van stalen zenuwen. Ik hoop op een slimmigheid van Joop.

Donderdag 6 oktober

Ik heb het fractieburo besteld om ons te beraden op een nader advies als het duo Veringa/Den Uyl inderdaad kapseist. Er is geen twijfel: Den Uyl moet doorgaan met een verruimde opdracht. Wel is er verschil van mening over de vraag wat daarmee te doen. Opnieuw zijn er drie standpunten. Een minderheidskabinet, reconstructie van het bestaande en alsnog aansturen op een coalitiekabinet. Ik kies voor het laatste.

Een minderheidskabinet is een pracht van een stok achter de deur, maar echt willen doe ik het niet. Dan worden we speelbal van het CDA zonder dat je je kunt beroepen op gemaakte afspraken. Ik vind dat het programakkoord ons verplicht om hoe dan ook over de zetelverdeling tot een oplossing te komen. Reconstructie van het bestaande kabinet vind ik ondenkbaar. Dat betekent pas goed een fiasco voor de politiek. Ik zie ons al staan tijdens het debat over de Regeringsverklaring: de frisse, nieuwe ploeg van Joop den Uyl. En het kan alleen als er vervroegde verkiezingen worden uitgeschreven. Dat vind ik helemaal een klap in het gezicht van de kiezers. Die hebben het toch goed gedaan.

Ik steek over naar Algemene Zaken. Het kost mij weer moeite om ongeschonden de ingang te bereiken. Het publiek heeft een fijne neus voor kritieke situaties. ‘Heeft u goede hoop?’ vraagt een radioreporter. ‘Hoop,’ zeg ik naar waarheid en loop door. ‘Meneer Van Thijn,’ roept hij me nog na in een poging er nog wat meer uit te trekken. ‘Ik ben gewend op tijd te komen,’ roep ik. ‘Ja, maar Van Agt is er toch nog niet,’ zegt hij. ‘Kan me niet schelen,’ zeg ik, ‘ik wil geen minuut verloren laten gaan.’

Dries komt niet veel te laat. Hij is niet slecht gehumeurd. Joop opent de vergadering en vraagt hoe we de situatie na de mislukking inschatten.

Ik deel mee, dat ik hoe dan ook een open gesprek wil over de 8-7-1. Deze variant is niet echt onderzocht. Waarschijnlijk zal mijn fractie adviseren tot een verruimde opdracht voor Den Uyl.

Dries is het daarmee volstrekt oneens. ‘De 8-7-1 is genoegzaam onderzocht, tot vervelens toe.’ De informateurs zijn niet bij machte gebleken tot een gezamenlijk voorstel te komen. Ze moeten dus maar stoppen. Hij is niet bereid in dit gezelschap mededeling te doen van

het door hem uit te brengen advies. Wél kan hij één ding voorspellen. Den Uyl als formateur, dat kan niet meer. Zijn fractie wil daar niet van horen. Het vertrouwen is weg.

Jan staat op het standpunt dat er nu toch wel genoeg is geïnformeerd. Laat de beoogde minister-president nu maar zijn kabinet gaan samenstellen.

Joop sluit de bespreking af. Gehoord de opvattingen wil hij nog één keer een poging doen om tot een gezamenlijk voorstel te komen. Om 3 uur horen we nader. Of we krijgen een voorstel, óf het is afgelopen.

Joop neemt mij nog even apart. Hij denkt er over om nu toch maar akkoord te gaan met een andere CDA-er op Justitie en Van Agt op Binnenlandse Zaken. Ik verklaar mij bereid 'dit niet te ontraden' mits er ook een 8-7-1 voorstel wordt gedaan.

Om tien over drie gaat de telefoon. 'Er komt geen nader voorstel,' zegt Joop, 'het is afgelopen.' Hij heeft een grafstem. Ik ben erg teleurgesteld. Tot op het laatste moment had ik nog hoop op een uitweg. In een écht open gesprek over beide formules zou er toch uit te komen moeten zijn. Ik heb nu echt onze kaarten laten zien. Het CDA moet toch weten dat de bespreekbaarheid van 7-7-2 een reële zaak is? Waarom dan die harde lijn? Ik begrijp het niet en voel me katterig. De formatie is nu in een uiterst genant stadium gekomen en ik voel me daarvoor zwaar medeverantwoordelijk. Ik moet de pers te woord staan. Zoals gebruikelijk bij een breuk in de formatie, brandt de publiciteits-oorlog nu goed los. Ik bereid me zorgvuldiger voor op de persconferentie dan anders.

'Ik moet achteraf vaststellen dat al die tijd van een open gesprek geen sprake is geweest. Al die tijd hebben de besprekingen in het teken gestaan van een CDA-dictaat: 7-7-x of niks. In geen enkel stadium is er gesproken over een mogelijke invulling van de 8-7-1. Als dat ter sprake kwam riep Van Agt: 'Dat kan, maar alleen in een "bizarre configuratie".'

Ik wijs erop dat ik mij steeds op het standpunt heb gesteld dat de zetelverdeling onder geen beding tot een breuk zou mogen leiden. Dat ik tegenover mijn Partijraad gestreden heb tegen enigerlei ultimatieve uitspraak. Dat 7-7-2 steeds bespreekbaar is gebleven. Maar ook bij 7-7-2 was geen reëel overleg mogelijk. Ook Justitie bleek te zijn geblokkeerd. Tenzij in ruil voor Onderwijs, maar dat is geen reële voorwaarde. Dat is 'als een dokter die bereid is een afgerukte rechterarm weer aan te naaien onder voorwaarde dat de linkerarm wordt geamputeerd.'

Ik doe mijn best om Van Agts begaafde taalgebruik te evenaren. Zonder succes, realiseer ik me, terwijl ik deze zin eruit hakkel.

Een ander beeld komt beter over: ‘Het is gelukt het mes van tafel te krijgen, maar er is een bajonet voor in de plaats gekomen.’

Ik eindig: ‘We hebben 10 dagen verloren, ik ben teleurgesteld maar niet verbitterd, wij zijn verplicht om door te gaan.’

Voor het eerst is de stemming bij de journalisten uitgesproken vijandig. Ze zijn kwaad, dat het is misgegaan. Het komt toch onverwacht. Ze hebben er nu zelf ook tabak van, na al die maanden. De aanleiding spreekt hen niet aan. Ik krijg moeilijke vragen. ‘Geen open gesprek? Wat is er dan al die tijd gebeurd?’ ‘Tien dagen lang heeft de PvdA toch de 8-7-1 op tafel gelegd?’ ‘Jullie wisten toch al vanaf 15 oktober dat het er niet in zit?’

Van Agt ontkent later in alle standen dat er niet écht over de 8-7-1 is gepraat. In Den Haag Vandaag verklaart hij dat ik volop de gelegenheid heb gehad om hem te overtuigen. ‘Hij heeft uitvoerig op mij ingepraat, met reuze rekensommen en tellen en wegen en optellen en aftrekken, linksom en rechtsom, maar het heeft mijn overtuiging niet veranderd.’

Vraag: ‘Want daar viel niets aan te veranderen, want u had als het ware een voorwaarde vooraf.’

Van Agt: ‘Wij waren er van tevoren zozeer van overtuigd dat die gelijkheid van zeteltal redelijk was, dat we daarop zouden mogen blijven staan. Er zou een fantastische argumentatie uit de hemel hebben moeten vallen om mij compleet te verpletteren. Dat is niet gebeurd.’

Ikzelf laat in Den Haag Vandaag iets doorschemeren van de druk waaronder ik zo langzamerhand sta als ik de gang van zaken toets aan mijn opvattingen over staatkundige vernieuwing.

Vraag: ‘Wordt nu zo langzamerhand het hele politieke spelletje niet een beetje onfris?’

Ik: ‘Ja.’

Vraag: ‘Maar u doet daar zelf ook aan mee.’

Ik: ‘Ja, ik vind dat afschuwelijk. Ik ben zelf in de zestiger jaren iemand geweest die gezegd heeft: we moeten helemaal van die formatie af. De mensen moeten zelf hun regering kunnen kiezen. En nu ben ik de belichaming van het tegendeel. Ik vind het afschuwelijk. Het is een spel waar de mensen van gruwen en wat ik zelf ook allang niet meer leuk vind. Maar waar we voor staan is respect voor de kiezer, en dat verplicht ons om door te gaan, te trekken aan de totstandkoming van een kabinet-Den Uyl. En wat men ook probeert, hoe vaak men Den Uyl ook laat mislukken, men zal uiteindelijk toch moeten berusten in die wil van de kiezers, in de totstandkoming van enigerlei kabinet-Den Uyl, lijkt mij.’

Ik ga naar Berloth. Het is donderdagavond, tijd voor het progressieve

eten. Er hangt een weinig opgewekte sfeer. Ik voel me afgeknoedeld en geef me over aan het grote 'niets'. Telefoon. Dick Kalk voor mij: 'Je moet nog even naar Studio Den Haag: Hier en Nu wil je hebben.' Ik vloek. Het is nu wel mooi geweest, vind ik. Maar Dick zegt terecht: 'Het komt er nu op aan. Je mag geen kans voorbij laten gaan.' Ik pomp mezelf weer op. Het gezelschap heeft me horen vloeken. 'Wat is er aan de hand?' Ik vertel dat ik weer op moet draven. Men reikt van alle kanten adviezen aan. 'Je moet duidelijk maken dat het CDA ons de verkiezingswinst niet gunt,' zegt Marcel van Dam. Dat vind ik een goeie. Ik ga naar de studio. Jan Schaefer gaat mee. Ik krijg na afloop een lift van hem naar Amsterdam. Het wordt een uitvoerig vraaggesprek, waarin ik alle kans krijg en pak om te wijzen op het feit dat een uitspraak van de kiezers op het spel staat. 'Prima,' zegt Jan. We spoeden ons naar Amsterdam om nog een glimp te kunnen opvangen. Het resultaat is desastreus. Van het vraaggesprek wordt maar enkele minuten uitgezonden. Wél tien minuten voor Van Agt en daar bovenop korte gesprekken met de drie CDA-partijvoorzitters. Een geëmotioneerde Hans de Boer treft mij recht voor de raap. Hij is woedend. 'In de variatie van 8 zetels voor de socialisten en 7 voor het CDA mag de heer Van Agt meedoen. Genadebrood eten. Bij 7 zetels voor de PvdA en 7 voor het CDA, dan mag meneer Van Agt niet meedoen. Ik noem dat beginselloze koehandel.'

Ik sta versteld, voel mij machteloos, genomen. Denk terug aan die scène bij de trap met Gerard Veringa. 'Nee, Ed, jij mag het gerust ook horen.' Ik denk aan het vriendschappelijke etentje, pal daarna.

Wat zei Dries ook weer in Hier en Nu?

Vraag: 'Vernederend voor de politiek wat u aan het doen bent?'

Van Agt: 'Dat is zo. Ik heb niet veel anders te zeggen dan dat u gelijk heeft.'

Vrijdag 7 oktober

Het beeld is werkelijk desastreus. Het avondje televisie heeft diepe wonden geslagen. Met name de harde beschuldiging van Hans de Boer heeft grote indruk gemaakt. Bovendien heeft Ton Planken geen spaan heel gelaten, zo hoor ik nu, van het door ons gevoerde beleid. De PvdA zou blunder op blunder hebben gestapeld.

De omslag in de pers komt wel op een zeer navrante wijze tot uitdrukking in een artikel van NRC's Bik. Eergisteren nog vol lof over het koppel Den Uyl/Van Thijn. Nu een commentaar onder de titel: 'Mijn tandenknarsend ongelijk'. 'In feite hadden Van Thijn en Den Uyl de CDA-leider tegen Van Agt en zichzelf moeten beschermen.' Hij blijft nog vriendelijk. Voor het overige schreeuwen de koppen oordelen uit

als: Blunder, Beschamend, Beneden de Maat, Gebrek aan Niveau, Débacle-Den Uyl.

Dat laatste komt het hardste aan. De NRC, ja die weer, oordeelt als volgt: Het staat als een 'paal boven water dat met deze derde mislukking drs. Den Uyl, de man die zijn partij aan zo'n grote overwinning hielp, de man die na de verkiezingen door iedereen werd gedoodverfd als de nieuwe premier, de man die zijn stempel zette op praktisch elke fase van het formatiegebeuren, een persoonlijk politiek débacle beleeft.

Het gebrek aan flexibiliteit dat Den Uyl als minister-president vaak demonstreerde door de rol van partijleider door te blijven spelen in het Catshuis heeft hem kennelijk in het formatieballet parten gespeeld.'

Een kritiek die Joop zich, zo blijkt mij die dag, verschrikkelijk aantrekt. Het is de derde breuk in de formatie, maar de eerste die ons wordt aangewreven. Maar ten onrechte. De twee blokkades van het CDA staan tegenover onze bereidheid beide formules te willen overwegen. Maar dat is geheel en al aan het oog onttrokken door het grillig gebeuren rondom de lijstaanvoerder van het CDA. Opnieuw heeft hij bewezen waarom wij niet ten onrechte zoveel problemen hebben met zijn terugkeer zonder meer. Zijn onberekenbaarheid is de meest 'geverseerde politici' wel eens te veel. En vertrouwensherstel vraagt om een berekende, uitgekiende politiek.

Joop laat het er niet bij zitten. In VARA-Visie gaat hij all-out.

Vraag: 'Voelt u zich een beetje verliezer of niet?'

Den Uyl: 'Nou, ik denk dat de kiezers een beetje verloren hebben, want de kiezers zijn natuurlijk wel duidelijk geweest ... De verkiezingsuitslag blijft gelden tot er nieuwe verkiezingen zijn gehouden en ieder is verplicht daarop te letten, daar recht aan te doen. Daarom vind ik, dat moet me gewoon even van het hart - ik lees de hele dag schande, beschamende situatie, afschuwelijk, stoelendans, vechten om de baantjes, enfin en alle mogelijke edele schrijvers winden zich op - maar dat is natuurlijk onzin. Dat geldt voor D'66, dat geldt voor het CDA, dat geldt voor de PvdA, elk van die partijen is verplicht op te komen voor de kiezers, die erop gestemd hebben om het vertrouwen dat op 25 mei is gegeven ook te vertalen niet alleen in het program, maar ook in de samenstelling van dat kabinet en in personen. Op zichzelf is dat dus heel juist, heel respectabel en als je het niet zou doen, als je niet zou vechten om de zetels, dat zou eerst recht een klap in het gezicht van de kiezers zijn.' Maar het wordt hem niet gemakkelijk gemaakt.

Vraag: 'Maar als de PvdA dan zegt, bij 8-7-1 mag Van Agt wel op Justitie, maar bij 7-7-2 mag Van Agt niet op Justitie, dan wordt het

duister.'

Den Uyl: 'Ja voor mij ook wel een beetje. Dat is zo. Ik denk ook niet dat het later als het helderste moment van deze formatie zal worden geboekstaafd.'

Ik hoor pas later van deze uitspraak, en ben vooral erg teleurgesteld, omdat Joop naar mijn mening de kans heeft laten liggen nu eens precies te vertellen wat er op 3 oktober is gebeurd. Achteraf blijkt het een keerpunt in de formatie te zijn geweest. Van Agt het bos in? Nee, wij de mist in.

Intussen vinden er in beide kampen verhitte fractievergaderingen plaats. In de CDA-fractie kan men, naar later zal blijken, het bloed van Joop wel drinken. Kenmerkend is de opstelling van Wim Aantjes: 'In elk geval moet worden voorkomen dat de heer Den Uyl weer formateur wordt. Spreker is dat volkomen met de heer Andriessen eens.' Dat blijkt uit notulen die maanden later in Vrij Nederland zullen staan.

Ook in de PvdA-fractie is de klap hard aangekomen. Er zijn nu nog maar twee stromingen. Eén stroming (een minderheid) vindt dat we nu de rekening gepresenteerd krijgen voor het feit dat wij de 7-7-2 bespreekbaar hebben gemaakt. Een andere stroming (een meerderheid) vindt dat we misschien wel te lang aan de 8-7-1 hebben vastgehouden. Vondeling, die anders dan de meesten, van meet af aan op 7-7-2 heeft willen afkoersen, waarschuwt hartstochtelijk tegen de opvatting van de meerderheid. Alsjeblieft nu geen stemming. Het zou funest zijn als uitlekt dat een meerderheid van de fractie thans op de 7-7-2-lijn zit.

Dat zou een blamage zijn: 'PvdA-fractie vindt dat zij haar hand heeft overspeeld.' Niettemin zal de meerderheidsopvatting de volgende dag al in de krant staan. Er is een duidelijk verschil met de CDA-fractie. Als wij lekken, lekken we meteen.

Overigens vindt de hele fractie dat wij juist nu, al was het maar uit solidariteit, Den Uyl als formateur moeten voordragen, maar er wordt driftig gesproken over eventuele informateurs om alsnog te lijmen.

In de wandelgangen hoor ik dat er in welingelichte kringen een nieuw dubbeltal circuleert: Van Thijn/Van Agt. Ik voel daar niets voor. Dat kan ik niet maken tegenover Joop. Maar de gedachte laat me toch niet helemaal los. Ik kan het moeilijk weigeren als het me gevraagd zou worden.

Ik hoor dat Van Agt op zijn persconferentie geen mededeling heeft willen doen over zijn advies aan de koningin. Terecht niet. 'Uit hoffelijkheid tegenover het staatshoofd kan ik daarover niets zeggen,' zei hij. Wél was hij bereid het advies van collega Van Thijn bekend te maken. Het is hem bekend uit het laatste gesprek bij Veringa en Den

Uyl. ‘Van Thijn zal Den Uyl voordragen en om een verruiming van de opdracht vragen.’ Nota bene, alsof dát hoffelijk is tegenover het staatshoofd. Om over mij maar te zwijgen. Ik ben razend. Als ik het kamergebouw verlaat, kom ik Wiegel tegen. Ik stel hem in kennis van de jongste vernieuwing van ons staatsrecht. ‘Wees maar blij dat die gifbeker aan jou voorbijgaat,’ zeg ik. Wiegel lacht zuurzoet, zwijgend.

's Avonds woon ik een vergadering bij van ‘gewestelijke delegaties’. Het is een periodieke bijeenkomst van afgevaardigden van gewestelijke besturen, bedoeld om vertrouwelijk wat bij te praten over zaken die de partij bezighouden. Het is een belangrijk moment, aan de vooravond van het congres. Het geeft een actueel beleid van de opvattingen die leven in de achterban. Welnu, het is 7-7-2 wat de klok slaat. De 8-7-1 is niet meer haalbaar. Het wedden op twee paarden is slecht overgekomen. We zullen ons verlies moeten nemen. Dat is de stemming. Het beeld is duidelijk. Op het congres zijn geen problemen te voorzien.

6 Verdam/Vrolijk informateurs

Zaterdag 8 oktober

Ik lees mijn advies in de krant, maar besluit toch maar naar Soestdijk te gaan. Ik moet me haasten. Het is wel vroeg voor de zaterdagochtend. Toch kan ik het niet laten een blik te werpen in Jan-Joost Lindner. ‘Stijl van pseudo-regenten’, lees ik. Ik kan zo gauw de lange beschouwingen niet helemaal op de voet volgen, maar zie wel termen als ‘knullig’, ‘geknoei’, ‘onwaarachtig’. Mijn oog valt op het slot:

‘Den Uyl II komt er natuurlijk op den duur toch wel, maar langzamerhand is er enige reden voor de hoop dat dit kabinet het eindstation wordt voor een generatie politici en voor een uitgesproken politieke stijl van bestuurlijke en tactische zwakte, dwaas gecombineerd met overtrokken prestige- en flinkheidsvertoon.’

Ik lees gelukkig ook nog iets prettigs: Veringa heeft op zijn persconferentie mijn zienswijze op het abortusakkoord bevestigd en die van Van Agt derhalve afgewezen. Ik troost mij met de gedachte dat het gelijk komt met de maanden.

Later dan ik van plan was stap ik in de auto en draai de Magere Brug op. Ik moet het echter met gemak kunnen halen. Het is pal bij en vroeg op de ochtend, zaterdag. Het regent. Er is geen kip op de weg. Wat een vergissing. Nog voor de Middenweg zit ik al in een onoverzienbare file. Metertje voor metertje passeer ik Diemen. Het enige wat op mijn dashboard op volle toeren draait is de klok. Het angstzweet breekt me uit. Pas voorbij Muiden komt er een beetje ruimte. Ik trap op het gaspedaal. Het kan nog net.

Het kan net niet meer. De klok van Paleis Soestdijk staat op drie over tien als ik het hek binnenrace. Een cameraploeg van het NOS-journaal registreert het feilloos. Miljoenen kijkers zullen er 's avonds getuige van zijn dat ook ik te laat kan komen. Eén keer ik. En meteen aan de nationale schandpaal. Nu begrijp ik mijn tijdcomplex toch beter.

Na drie kwartier sta ik weer buiten. Dries is al gearriveerd. Ik loop naar mijn auto. Ik moet de pers te woord staan in één of ander café om de hoek, was mij gezegd. Tweemaal links, herinner ik mij. Ik ben nog wat confuus over het gesprek wat ik zojuist heb gevoerd en dat

wellicht nog een vervolg heeft. Ik stap in en rij weg. Ik kies als vanzelfsprekend de rechteruitgang. Als ik het hek passeer salueert de schildwacht. Ik ga linksaf. Op dat moment vergaat mij horen en zien. Getoeter, gerem, geschreeuw: ik zit op de verkeerde weghelft. Ik heb de verkeerde uitgang genomen. De cameramannen die bij de andere uitgang staan te wachten, rennen in paniek toe, wuivend, wijzend en gelukkig niet de tijd nemend om deze stommiteit ook nog eens voor een miljoenenpubliek vast te leggen.

Ik reageer razendsnel, duik de berm in en weet een passage naar de rechter weghelft te bereiken. Daar aangekomen haal ik even diep adem. Bijna is Lindner op zijn wenken bediend, bedenk ik. Bijna is deze formatie althans voor één pseudo-regent het eindstation geworden. Dat zou ik hem toch niet hebben gegund.

Ik ga nu naar het café waar ik de pers zal ontmoeten. Er zijn weinig vragen over mijn advies. Iedereen heeft de ochtendbladen gelezen, zo niet geschreven. Men is benieuwd naar mijn reactie op de uitspraak van Joop over ‘één van mijn minder heldere momenten’.

Ik heb geen reactie want ik weet niet wat hij bedoelt. Toch niet het minder heldere moment van zoëven? Dat kan hij moeilijk hebben voorzien.

Ik bel Joop. Ik heb hem toch nodig naar aanleiding van het gevoerde gesprek. Joop spreekt met klem tegen dat hij mij zou hebben laten vallen. ‘Ik heb gesproken over een minder helder moment in de formatie,’ zegt hij. Ik haal verlicht adem. Ik moet naar De Rooie Haan en zou het niet leuk gevonden hebben om tegen Joop te worden uitgespeeld.

Integendeel. Ik popel van verlangen om mijn bijdrage te leveren aan de verdediging van Joop, die ten onrechte zo aan gruzelementen wordt geschreven.

Strijdlustig licht ik mijn advies in De Rooie Haan toe. Waarom weer Den Uyl? En nog wel met een ruime opdracht? ‘Ik sta als onderhandelaar van de PvdA voor de verdediging van een verkiezingsuitslag: tien zetels winst, maar ook Den Uyl minister-president. Dat is iets dat men de kiezers niet kan en mag afnemen. Daar sta ik ook voor. En vandaar dat ik er nog iets bij heb gezegd, namelijk een ruime opdracht. En bij een ruime opdracht kan een informateur niet meer mislukken. Dat is uitgesloten, dat kan alleen nog in de kamer gebeuren, maar niet meer tijdens de formatie. Ik vind: het moet nu snel afgelopen zijn. De kiezers hebben Den Uyl gewild en Den Uyl is nu de enige die het snel kan afmaken. En vandaar dit advies.’

Ik krijg ook ruimschoots de gelegenheid het minder heldere moment wat te verhelderen. Ik zeg er alle begrip voor te hebben dat het CDA

zijn fractievoorzitter niet zomaar laat gaan, maar ‘wat ik niet begrijp is de enorme verontwaardiging die vervolgens uit die fractie naar voren is gekomen als zouden wij de heer Van Agt daartoe gedwongen hebben. Niets is minder waar. We hebben hem niet gedwongen zo'n stap te zetten, dat is een eigen genereus aanbod geweest. Wat we hebben nagelaten is om te zeggen, nou man, zou je dat nu wel doen, is het niet beter dat je blijft? We kunnen eigenlijk niet buiten je? Alsjeblieft hier heb je Justitie, in hemelsnaam blijf, blijf man. Dat hebben we nagelaten.’

Zo is het gegaan, zeg ik, maar stel dat het zo was gelopen als het ons nu wordt verweten. Dan zou dat ook verdedigbaar zijn geweest: Als je akkoord gaat met 7-7-2, je zegt o.k. de verkiezingsuitslag vergeten we, we zullen accepteren dat we een zetel minder in het kabinet krijgen, maar dan zijn onze onderhandelingspapieren om voorwaarden te stellen aan de keuze van de departementen, de bezetting van die departementen, en ook een voorkeur uitspreken over kandidaten van de andere partij, die zijn oneindig veel sterker, dat zijn communicerende vaten.’

Ik geef nog een duidelijker hint naar de toekomst. ‘Ik blijf vasthouden aan de 8-7-1, zolang daarover geen gesprek mogelijk is. En misschien ook daarna, maar dat is allemaal onderhandeling. Ik heb steeds gezegd dat mijn eerste eis is een open gesprek, dan kunnen we praten over alle mogelijke invullingen van de 8-7-1, 7-7-2, dan kunnen we dat vergelijken. Dan zijn reële onderhandelingen mogelijk. Maar een blokkade van de verkiezingsuitslag - want dat gebeurt hier - een blokkade van de verkiezingsuitslag dat kan niet geaccepteerd worden en ik sluit niet uit dat als er werkelijk een open gesprek komt, dat we er in 24 uur uit zijn. En daar wil ik me dan ook voor inzetten...’

De uitzending is afgelopen. Ik kan naar huis. Ik krijg bericht dat ik mij niet beschikbaar hoef te houden voor een vervolggesprek op Soestdijk. Van Agt is inmiddels geweest. Van Jan Tromp hoor ik wat hij na afloop gezegd heeft.

Vraag: ‘Is de formule 8-7-1 bespreekbaar?’

Van Agt: ‘Nee.’

Een minderheidskabinet van socialisten zal de eerste de beste dag worden weggestemd, voegt hij daaraan toe.

Wat dan wel, vraag ik me moedeloos af.

Het antwoord krijg ik 's avonds via AVRO's Televizier.

Van Agt: ‘Als de ploeg tot stand zou komen, dan is de ploeg moe en wrevelig. En die moet geloof ik eerst eens met vakantie. Uitwaaien en elkaar een tijdje niet zien en dan tijdens die vakantie weer helemaal gaan begrijpen wat de kiezers nu eenmaal gewild hebben, dat zo enigs-

zins mogelijk deze lieden samen het land gingen regeren.’

Maandag 10 oktober

Er is toch een vervolggesprek. Om half drie word ik opnieuw verwacht. Deze keer op Paleis Huis ten Bosch. Het gaat om een nader advies. Dat breng ik uit. In afwachting van de beslissing gonst het van de geruchten. Van Jan Nagel - en die kan het weten - hoor ik dat de CHU aan André van der Louw denkt in combinatie met een eigen man.

Want dat is inmiddels ook wel duidelijk. Het is de derde breuk, het wordt de derde informateur. Na Albeda (ARP) en Veringa (KVP) is het nu de beurt aan de CHU om een kanon in stelling te brengen. Tenslotte is het CDA nog maar een piepjonge partij. Nu begrijp ik waarom er tenminste driemaal gebroken moest worden. Ook in eigen kring wordt er driftig gespeculeerd. Er bellen mij gegadigden die meer weten over hun kansen dan ik.

Maar ook in VVD-kring houdt het denkproces ten paleize de gemoederen bezig. Van Riel trekt 's avonds in Capelle aan de IJssel van leer tegen ‘een vermoedelijk staatsrechtelijk minder wenselijk optreden van de koningin’.

Hij suggereert dat de koningin er aan meewerkt de VVD als eventuele regeringspartner uit te schakelen. ‘Mijn grief is vooral dat van een rode verkiezingsoverwinning geen sprake is, dat is eenvoudig een onwaar propagandaverhaaltje, bedacht door één of ander reclamebureau.’

's Avonds in bed tel ik mijn schapen nog maar eens na.

Dinsdag 11 oktober

De ochtend brengt ons Vrolijk en Verdam, beiden Commissaris der Koningin, de één in Zuid-Holland, de ander in Utrecht en nu dus voor het hele land. Hen wordt verzocht ‘met inachtneming van hetgeen in het tot dusver gevoerde overleg is vastgesteld, na te gaan op welke wijze op de kortste termijn een kabinet gevormd kan worden, dat mag vertrouwen in voldoende mate steun in de volksvertegenwoordiging te ondervinden’. Ik ben niet ontevreden met dit besluit. Gegeven het feit, dat een nieuw dubbeltal blijkbaar niet te vermijden was, lijkt deze provinciale tweeling geen gekke keuze.

Ook in het fractieburo, dat bijeen is om de kandidaatsbespreking voort te zetten, is men ingenomen met deze keuze. Die bespreking levert overigens voor mij een surprise op. Vrij algemeen blijkt men van mening te zijn dat ik kandidaat moet zijn voor Justitie. Er ligt zelfs een unaniem advies van de fractiecommissie. Er moet daar nu primair een

politicus komen. We leveren nu zo'n zware strijd voor dit departement dat we daar onze ‘tweede man’ moeten inzetten. Er is behoefte aan een manager, niet aan een vakjurist. Ik vind het te gek voor woorden. Ons bezwaar tegen het op Justitie gevoerde beleid is nu juist dat dit departement verpolitiekt is. De PvdA heeft een grote staat van dienst op dat departement met lucide juristen als Donker en Samkalden. Die traditie moet worden voortgezet. Een kandidatuur van mij als tegenspeler van Van Agt zou bovendien als een provocatie worden opgevat. Ik verklaar daarvoor niet beschikbaar te zijn. Dan blijf ik liever fractievoorzitter.

Na afloop heb ik een gesprek met enkele leden van het buro, waaronder Wim Meijer en Hans Kombrink, die steeds in de discussie over de 8-7-1 de harde lijn hebben betrokken. Ik voel hen scherp aan de tand. ‘Nu wil ik wel eens weten wat jullie echt denken,’ zeg ik. ‘Hoezo,’ vragen ze verwonderd. ‘Iedereen onderhandelt maar met iedereen,’ zeg ik. ‘Iedereen is bang dat als hij A zegt, de ander alweer B roept. Nu wil ik eens precies weten waar ik met jullie aan toe ben. Aanvaarden jullie, als puntje bij paaltje komt, 7-7-2?’ ‘Ja,’ zegt Wim Meijer. ‘Nee,’ zegt Hans Kombrink. Ergens slaat een stop door.

's Avonds maak ik kennis met de beide informateurs via de beeldbuis. Er was van CHU-zijde nogal wat kritiek gekomen op hun benoeming. Met name was men kwaad over Vrolijks veronderstelde CHU-verleden (en Verdams AR-heden). Dat was een dubbele belediging.

Vrolijk: ‘Mijn goede vader is helaas nu deze week 6 jaar overleden, toen was hij 84 en hij heeft vóór de oorlog CHU gestemd...’

Ik ben opgelucht. ‘Maarten is nog de oude,’ denk ik.

Woensdag 12 oktober

De interne formatie komt nu pas goed op gang. Het versterkte fractieburo vergadert met verhitte koppen. Toch zijn er praktisch geen meningsverschillen. Besloten wordt de ‘oude’ zeven opnieuw in te zetten als hun portefeuilles in het nieuwe kabinet behouden blijven. We breken ons dus niet het hoofd over dubbelgangers voor Joop, Max, Jos, Jan, Bram en Irene. Met Wim Duisenberg is dat echter niet te vermijden. Hij heeft immers een voorbehoud gemaakt. Wij spreken af al het mogelijke te zullen ondernemen om hem voor het nieuwe kabinet te behouden, maar niet ten koste van onze geloofwaardigheid. De PvdA kan niet met twee maten meten en de tweede maat heet Andriessen. Dick Dolman wordt aangewezen als stok achter de deur.

Daarmee is de kous nog niet af. Niet alle portefeuilles die nu door ons beheerd worden staan even hoog op de nieuwe wensenlijst.

Er moet bovendien ruimte zijn voor enige vernieuwing. De kernploeg

wordt uitgebreid met Jan Schaefer voor Volkshuisvesting en Wim Meijer voor CRM, eventueel ook voor Sociale Zaken. Ikzelf word genoemd voor Binnenlandse Zaken, dat echter laag genoteerd staat. Bij felbegeerde departementen als Justitie en Economische Zaken volstaan we met het opstellen van ‘groslijsten’ van meerdere namen. Echt voor de hand liggende kandidaten zijn er niet. Dat kan nog een moeilijke keuze worden. Maar de beren zijn nog niet geschoten en het is de vraag of de huiden dik genoeg zijn om nu al tot polsing over te gaan. Bovendien moet er, als dat zo uitkomt, stuivertje gewisseld kunnen worden met de zeven zitteblijvers. Toch heeft ons ‘plaatje’ nu aardig vorm gekregen.

Ik heb een heel schaduwkabinet op zak als ik 's middags de oversteek maak naar de Eerste Kamer voor een eerste oriënterend gesprek met de nieuwe informateurs. Vrolijk en Verdam hebben hun kampementen opgeslagen in dezelfde kamer waar Albeda zijn lauweren heeft geoogst. Het ‘Jeetje, kreetje’ is dus niet van de lucht, zo min als de bijbehorende consumpties. De beide informateurs maken een opgewekte indruk. Alhoewel ze de gerezen problemen niet onderschatten, brengen ze toch een sfeer van afstandelijk optimisme over dat mensen van buiten nu eenmaal eigen is. Toch moet het niet meevallen om van de ene dag op de ander de betrekkelijke rust van de provinciale bijenkorf te moeten inruilen voor het ongehoorde spektakel van het landelijke wespennest. Maarten Vrolijk heb ik jaren in de fractie meegemaakt als tweede voorzitter onder Joop. Een man van weinig woorden die, als hij spreekt, doelmatig formuleert. Onverstoorbaar, ietwat cynisch, maar openstaand voor argumenten en nieuwe ontwikkelingen. En vooral doortastend. Een kombinatie van eigenschappen die goed van pas kan komen. Verdam is voor mij een onbekende. Op het eerste gezicht maakt hij op mij een vriendelijke, maar gedecideerde indruk. Een onafhankelijk type. Zijn dikke brilleglazen onderstrepen een zekere mate van ondoorgrondelijkheid die hem niet slecht lijkt uit te komen. Beide heren tonen zich bijzonder benieuwd naar mijn visie op de ontstane situatie. Voor de zekerheid houd ik mijn verhaal maar weer van voren af aan. De notulist, Tjeenk Willink, notuleert alsof hij het voor de eerste keer hoort. Speciaal te zijnen gerieve probeer ik wat variaties aan te brengen. Op de vraag wat onze bezwaren tegen Andriessen en Kruisinga zijn antwoord ik: ‘Het bezwaar tegen Andriessen is dat hij drie voorbehouden heeft gemaakt, het bezwaar tegen Kruisinga is dat hij dat heeft nagelaten. Het eerste is ongedaan te maken, het tweede niet.’

Het onderhoud is geëindigd. Ik keer terug naar de kamer. Morgen begint het Partijcongres. Berend-Jan komt mijn kamer binnen. ‘Weet jij

waar het Partijbestuur tijdens het Congres de nacht doorbrengt?' vraagt hij. 'Waarom moet je dat weten?' vraag ik argwanend. 'Kruisinga is aan de telefoon,' zegt hij. 'Hij wil een kamer reserveren in hetzelfde hotel.'

Donderdag 13 oktober

De eerste dag van het Partijcongres. Op de agenda staat als hoofdschotel het nieuwe beginselprogramma. Ik heb, samen met Hedy, veel tijd en energie gestoken in de opstelling van dit stuk. Toch mis ik nu, geobsedeerd als ik word door de formatie, alle belangstelling. Voor het eerst sinds jaren heb ik zelfs geen kennis genomen van de beschrijvingsbrief met zijn duizenden amendementen en preadviezen. Ik heb me ook onttrokken aan de verdediging van het Partijbestuursstandpunt, zelfs bij die onderdelen die ik zelf heb geschreven. Er is vandaag maar één vraag die mij bezighoudt. Kan voorkomen worden dat de aangekondigde poging slaagt om bij het ordedebat gedaan te krijgen dat het debat over de formatie van zaterdag naar vandaag wordt verplaatst? In dat geval moet ik vanmiddag al meteen opdraven, terwijl het risico groot is dat er ontijdig deuren worden dichtgeslagen die ik graag nog even wil openhouden.

Ik begeef me al vroeg naar het RAI-Congrescentrum. Het fractieburo komt vooraf bijeen om de kandidaatbespreking voort te zetten, deze keer over de staatssecretarissen. Ik loop door een glazen deur. Dat gebeurt mij altijd tenminste één keer tijdens een congres. Het buitenwerk van het Congrescentrum wordt blijkbaar zo goed onderhouden dat het verschil tussen open en dicht niet altijd even goed tot mij doordringt. Ik stoot mijn neus.

Het fractieburo blijkt te vergaderen in het kleinste kamertje van het gigantische bouwwerk. Aaneengereid, hoog opgericht wisselen we van gedachten over mijn vijftien vrouwelijke kandidaten. Er vallen er een paar af, een enkeling wordt toegevoegd. Gevraagd wordt waarom Hedy niet op mijn lijstje voorkomt. 'Omdat ik toevallig weet dat ze niet beschikbaar is,' zeg ik. Ien wenst daar niet in te berusten. Ze neemt zich voor alsnog een poging te doen Hedy over de streep te trekken.

Na 12 uur wordt het kamertje voller en voller. Het Partijbestuur heeft dezelfde vergaderaccomodatie toegewezen gekregen. De gezelschappen vloeien letterlijk in elkaar over. We bespreken het ordedebat. Ik vraag Ien een uiterste poging te doen te voorkomen dat het formatiedebat wordt vervroegd. Er zijn geen nieuwe feiten. Het Partijbestuur sluit zich bij mij aan. De speech van Ien wordt rondgedeeld. Ik zie tot mijn genoegen dat Joop en ik geprezen en bedankt zullen worden. Wel

valt mij op dat Joop een pluim krijgt voor zijn ‘inspanning’ en ik voor mijn ‘vasthoudendheid’. Een natuurlijke rolverdeling maar toch, vind ik eigenlijk, niet geheel overeenkomstig de werkelijkheid.

Het congres begint. Steenkamp is als gast aanwezig. Ik nodig hem uit om naast mij plaats te nemen op de voorste rij. Hij reageert enthousiast. We praten honderd uit. Samen zijn we optimistisch over de verdere gang van zaken. Er moet nu snel uit te komen zijn, vinden we beiden. Niet zonder trots herhaal ik de volzin die ik tegenover de informateurs heb gewijd aan Andriessen en Kruisinga. Hij lacht. Ik pak de gelegenheid aan om hem nu eens precies te vertellen wat zich op de derde oktober heeft afgespeeld rondom het afscheid van Van Agt van het politieke bedrijf. ‘Zo, zo,’ dát wist hij niet.

Het ordedebat begint. Ien heeft een makkie. Het voorstel om vandaag nog over de formatie te spreken krijgt weinig steun. Dat is een goed teken. Blijkaar is er geen behoefte om de onderhandelaar in deze dagen voor de voeten te lopen. Ik had al enkele aanwijzingen in die richting gekregen. Poging om aanhang te verkrijgen voor een harde 8-7-1 motie zouden, volgens mijn zegslieden, tot nu toe schipbreuk hebben geleden.

Ien houdt haar openingsrede die met grote zorg is voorbereid. Het is een goed verhaal dat diverse malen met applaus onderbroken wordt. Steenkamp klapt selectief mee. Hij weegt telkenmale als het applaus opklinkt even af of hij het kan maken mee te doen. In de meeste gevallen brengt bij de handen toch op elkaar. ‘Een goed verhaal,’ roept hij halverwege, ‘er wordt niet met ons gepolariseerd.’

Ien komt toe aan de formatie. Ze houdt zich keurig op de vlakte. Ze bestrijdt de mening dat het om een ordinaire stoelendans zou gaan. ‘Het is een strijd die recht moet doen aan de keus voor voortzetting van het kabinet-Den Uyl, die de kiezers hebben gemaakt.’ Deze keer klapt Steenkamp niet mee. Ze komt toe aan de lof voor formateur en onderhandelaar.

Ik wacht gespannen af hoe mijn reactie zal zijn op het applaus dat stellig zal komen. Op vorige congressen kreeg ik altijd tranen in de ogen als Joop werd toegejuicht. Hoe moet dat wel niet zijn nu ik zelf in de hulde betrokken word. Als het applaus klinkt weet ik het: anders. Ik voel geen emotie, tot mijn verbazing. Ik weet niet precies wat ik moet doen. ‘Opstaan, Ed,’ wordt er van alle kanten geroepen. Joop staat al. Pas nu zie ik dat hij zich, na zoveel ervaring, ook geen houding weet te geven. Ik loop naar hem toe en leg mijn hand op zijn schouder om duidelijk te maken dat het bij de formatie om Joop gaat. ‘Kom op Ed, dit hoort bij het vak,’ hoor ik hem brommen. Steenkamp klapt mee. We krijgen een prachtige bos rozen in de hand gedrukt. Ien

gaat verder met haar speech. Als ze uitgeproken is krijgt ook zij een enthousiaste ovatie. Ze reageert erg blij. Ze heeft twee moeilijke jaren achter de rug, maar ze heeft het nu gemaakt. Ik overhandig haar het boeket dat ik zojuist heb gekregen en komplimenteer haar van ganser harte. Het is nu al een goed congres.

De échte discussie begint. Paragraaf 1 van het program *Om te overleven*. De eerste verkeersopstoppingen bij het spreekgestoelte tekenen zich al af. Dick Kalk komt naar me toe. Of ik onopvallend wil meegaan. Er is telefoon. Den Haag: Maarten Vrolijk. Of ik vrijuit kan praten? Dat kan. 'We overwegen met een 8-7-1 voorstel te komen,' vertelt Maarten. 'Wat???' schreeuw ik opgewonden. Dat had ik totaal niet verwacht. 'Tut, tut,' zegt Maarten, 'niet te vlug. Het is niet gezegd dat dit ons laatste woord is.' Ik ruik lont. 'Ik mag toch aannemen dat als jullie met dat voorstel komen, dat het serieus bedoeld is?' vraag ik. 'Een simpel nee van het CDA is toch niet genoeg om jullie tot andere gedachten te brengen?' 'Het is een serieus voorstel,' beaamt Maarten. 'Als je maar weet dat ik niet in ben voor een fopfase,' zeg ik nog maar voor alle zekerheid. 'Wacht,' zegt Maarten, 'hier heb je Verdam.' Ik herhaal mijn opmerkingen. 'Nee,' antwoordt hij. 'Wij doen dit voorstel in een uiterste poging de impasse te doorbreken.' Ik ben toch niet helemaal gerust, maar ben hoe dan ook blij dat dit voorstel wordt gedaan. Het zal als een bom inslaan. Niemand die daar nog op rekent.

Nu zal tenminste blijken dat ik niet geheel voor gek heb staan praten in de afgelopen weken. Twee onverdachte informateurs denken er net zo over. Dat is al pure winst. En eenmaal gedaan, pin ik ze erop vast. Niet zonder leedvermaak kijk ik een paar passerende journalisten na die het allemaal al zo lang zo zeker dachten te weten.

Inmiddels is er meer informatie over de voorbereiding van het formatiedebat op zaterdag. Er circuleert een 'zachte' motie van de volgende inhoud: 'Het Congres spreekt als zijn mening uit dat een zetelverdeling van 8-7-1 recht doet aan de verkiezingsuitslag en dat 7-7-x een "weeffout" zou betekenen, en spreekt zijn volledige vertrouwen uit in de onderhandelaar.' Er zouden al tientallen afgevaardigden getekend hebben.

De rest van het congres gaat een beetje langs mij heen. Alleen de verkiezing van de internationaal secretaris vereist al mijn aandacht. Tot mijn grote verrassing wordt Harry van den Bergh met een grote meerderheid van stemmen verslagen door een outsider. Harry zit naast me. Ik probeer hem iets van een zonzijde te laten zien.

Voor het einde verlaat ik het Congresgebouw. Deze keer neem ik de open deur.

Vrijdag 14 oktober

Ik moet naar Den Haag. Het congres zal het zonder mij moeten stellen. Ik ben besteld bij Vrolijk en Verdam, om het aangekondigde voorstel in ontvangst te nemen. Jan en Dries zijn er ook. Opnieuw een 'eerste' ontmoeting, opnieuw die hartelijkheid die via de beeldbuis alweer te lang heeft ontbroken.

De informateurs hebben een nieuwe kamer in gebruik genomen. Als we hebben plaatsgenomen kijk ik verwonderd om mij heen. 'Ben ik hier niet al eens eerder geweest?' denk ik. Het is net een droom die al eerder gedroomd is. Verdam geeft uitsluitsel. We blijken ons in de Raad van State te bevinden, in één van de kamers waar tijdens Veringa/Den Uyl de 'bilateraaltjes' plaats vonden. Slechts een simpele tussendeur bewaakt de 'scheiding der machten'. In dit geval tussen Raad van State en Eerste Kamer. En zonder succes. De toegang was vrij. Ik realiseer me nu hoe interessant de architectuur van het Binnenhof is, met name in formatietijd. Want ook de Tweede Kamer is slechts door een tussendeur van de Raad van State gescheiden. En ook die tussendeur staat meestal open. Dat is niet erg verwonderlijk als men bedenkt dat hij direct uitkomt op de koffiekamer. Ik ben nogal eens onopgemerkt langs deze weg een praatje gaan maken bij Jaap Burger.

Maar het Binnenhof heeft nog meer mogelijkheden. Ook tussen Eerste Kamer en Algemene Zaken is een tussendeur. En tussen Algemene Zaken en Binnenlandse Zaken? Zo ver ben ik nooit gekomen.

Hoe het ook zij, met al die tussendeuren zal de formatie een nieuwe fase van openheid ingaan.

Het voorstel wordt uitgedeeld. Ik werp stiekem een blik op de laatste regel. Je weet maar nooit. Tot mijn opluchting herken ik de verhoopte toverformule.

Ik vraag het woord over de orde. 'Wat is de status van het voorstel? Wordt het meteen openbaar gemaakt?' vraag ik. Het antwoord luidt bevestigend. 'Handige zet,' fluistert Dries in mijn rechteroor. Hij zit weer rechts van mij, Jan links. Vrolijk en Verdam tegenover ons.

Terwijl Verdam het voorstel toelicht, loop ik bliksemsnel de inhoud door. De argumentatie is topzwaar. 'De parlementaire democratie is in gevaar,' schrijven ze. Er moet nu bliksemsnel een kabinet komen. Alles overziende kiezen de informateurs voor de 8-7-1.

'Voor ons weegt daarbij in het bijzonder het argument dat binnen ons meerpartijenstelsel bij de vorming van een coalitiekabinet de noodzakelijke duidelijkheid voor de kiezer met name gevonden zal moeten worden in het leggen resp. verschuiven van accenten op basis van de verkiezingsuitslag. In de formule 8-7-1 komt dat accent tot uitdruk-

king. Tevens biedt deze formule een redelijke kans dat het kabinet vanaf zijn optreden het politieke klimaat zal aantrekken waarin de noodzakelijke beslissingen kunnen worden genomen.'

Niet gering, denk ik. Dit zijn geen argumenten voor één dag. Met goed fatsoen kunnen ze niet meer switchen naar 7-7-2. Ik kijk naar Dries. Hij ziet er bedrukt uit. Ik vrees dat hij zal weigeren om het voorstel in ontvangst te nemen.

Ik luister met toenemende belangstelling naar Verdam. Hij is geschrokken van de verstarde situatie. Dat kan zo niet langer. Met een 'schok' moet nu een oplossing worden bereikt. Onderhandelen is er niet meer bij. Hij kiest op grond van voldoende zakelijke argumenten voor 8-7-1.

'Het CDA zegt nu wel steeds dat ze evenveel zetels moet hebben als de PvdA, maar op welke grond? Ik heb hier de verkiezingsuitslag.' Verdam brengt een papier tot pal bij zijn ogen. Hij ziet slecht. 'Ik lees: PvdA 53 zetels, CDA 49 zetels. 53 is meer dan 49. Ik kan het ook niet helpen. Als CDA-man vind ik het niet leuk. Maar dit zijn wel de feiten. De 8-7-1-formule rolt eruit.'

Daarmee zijn Verdams argumenten nog lang niet uitgeput.

Hij vindt dat ook gekeken moet worden naar het vorige kabinet. In dat kabinet had de PvdA 7 zetels. Daar zat niet de weeffout. 'Het is toch te gek als de PvdA na 10 zetels winst weer op 7 zou uitkomen.'

Deze formule heeft bovendien het voordeel dat het nieuwe kabinet het politieke klimaat 'als een jasje kan aantrekken.' Hij duidt op het feit dat de zetelverdeling dan niet veel problemen meer zal geven. De weerstand van het CDA is niet gemotiveerd bij hem overgekomen. 'Het is als een repeterende breuk. Wat beweegt het CDA? Puur het: 'Hij niet groter dan ik?' Dat kan het CDA niet volhouden. Verdam doet een 'ethisch beroep' op Van Agt dit voorstel te aanvaarden. Hij is uitgesproken. Ik ben erg onder de indruk. Wat een groot moment. De argumentatie van Verdam neemt alle twijfels bij mij weg of ik er wel verstandig aan heb gedaan zolang op een echt gesprek over de 8-7-1 aan te dringen. Zijn betoog getuigt van een diep-democratische bewogenheid. En van moed. Een CDA-informateur die een 'ethisch beroep' durft te doen op Van Agt. Een weg terug is er nu niet meer. Elke gedachte aan een dubbele bodem is nu wel bij mij verdwenen.

Dries zit er weggetrokken bij. Hij spreekt zijn teleurstelling uit. 'Ik zou mezelf geweld aandoen als ik zeg dat deze formule mij zou aanspreken,' zegt hij. Hij vindt dat de informateurs teveel rekenkundig en te weinig psychologisch te werk zijn gegaan. Ook voor de 7-7-x zijn argumenten te geven, maar die liggen vooral in het psychologische vlak. Het trauma van '73 weegt zwaar. Daar is een tweede trauma bij

gekomen: D'66. Zonder D'66 waren we op 8-8 + uitgekomen. ‘Het zijn aardige jongens met aardige ideeën, maar we kunnen ze missen.’

Jan dankt Dries dat hij hem voortdurend in de gelegenheid stelt ‘om zich teveel te voelen’. Ook voor hem is dit voorstel een bittere pil, die enigszins verguld wordt door de toewijzing van Economische Zaken.

Hij vraagt wat er gebeurt als deze formule onaanvaardbaar wordt verklaard. ‘Dan zullen we ons beraden,’ zegt Verdam. Hij wijst Dries op het feit dat bij de 7-7-x zich tal van nieuwe problemen zullen voordoen, die bij 8-7-1 bij voorbaat zijn opgelost. Hij doelt met name op de personele bezetting.

Dries maakt hiertegen bezwaar. ‘Hier wordt een onredelijke houding van de PvdA als feitelijke prognose gehanteerd.’

Er ontstaat nu een korte discussie over het moment waarop wij uitsluitsel kunnen geven. ‘Wanneer u maar wilt,’ zeg ik. ‘Ik kan vanmiddag de fractie bijeenroepen.’ Dries kan ook snel zijn. Hij heeft zijn fractie voor vandaag geconsigneerd. Maar dat is niet meer nodig. Hij kan met een advies van het fractiebestuur volstaan.

‘Wij vragen uw mening, gehoord uw fractie,’ zegt Vrolijk.

‘Wij stellen dat althans op prijs,’ zegt Verdam. ‘Verder kunnen we niet gaan.’

‘Dat is uw zaak ook niet,’ zegt Dries. ‘Ik stel er prijs op te verklaren dat ik hoe dan ook namens het CDA spreek, waar ik ook mijn mandaat vandaan haal.’

We gaan uiteen met de afspraak dat wij zaterdag voor 12 uur uitsluitsel zullen geven.

Ik steek het Binnenhof over met het gevoel van een maanreiziger. Elke stap beleef ik als een luchtsprong. Er zijn kilo's formatielast van me afgevallen.

Ik bestel de fractie om half vier in het Apollohotel in Amsterdam. Buiten het Congrescentrum om niet teveel deining te veroorzaken. Maar deining is niet te vermijden. Als ik in het Apollohotel de eerste fractiegenoten tegenkom, hoor ik hoe het bericht zich als een lopend vuurtje heeft verspreid. Er heerst een ware euforie. Toen Kruisinga binnenkwam heeft men minutenlang 8-7-1 gescandeerd. Ook in de fractie heerst een opgewonden stemming. ‘Je bent een duivelskunstenaar, Ed’, zegt Relus ter Beek, de mening van velen verkondigend. Toch zijn er een paar die de vraag opwerpen of de prijs in kwaliteit niet te hoog is. De PvdA krijgt nu Algemene Zaken, Buitenlandse Zaken, Binnenlandse Zaken, Onderwijs en Wetenschappen, Financiën, CRM, Volksgezondheid en Technologie. Geen Volkshuisvesting, geen Ontwikkelingssamenwerking en geen Sociale of Economische Zaken. Bovendien keert Van Agt terug op Justitie. Een zestal mensen

kan hierin om verschillende redenen niet meegaan: onder het bevindt zich Jan Schaefer. Zij zijn echter bereid zich bij het meerderheidsstandpunt neer te leggen.

De vraag wordt nog opgeworpen wat er moet gebeuren als het CDA dit voorstel afwijst. Is dan deze informatie-periode afgelopen of niet? Zal het Congres niet uit woede de deur vergrendelen? Schelto Patijn wijst op één van de motieven van de informateurs: 'Op basis van de behaalde resultaten bij de verkiezingen is ook niet duidelijk te maken waarom de lijsttrekker van het CDA, de toenmalige vice-minister-president en minister van Justitie niet zou kunnen terugkeren. Dat betekent dat we bij een volgend voorstel hangen,' zegt hij. Ik ontken dat, wijzend op 'toenmalig'. Bovendien is de bestemmingsplaats bij terugkeer niet nader gemarkeerd.

Ik acht het overigens uitgesloten dat de informateurs nu zonder slag of stoot een afwijzing zouden kunnen aanvaarden. En wat het Congres betreft: ik zal mij in alle standen verzetten tegen een uitspraak die mijn onderhandelingspositie doorkruist. Gezien het krediet wat ik heb gekregen moet dat een haalbare kaart zijn.

De fractieleden keren terug naar het Congres. Zelf ga ik naar huis. Vanavond zijn een paar hoofdstukken van het beginselprogram aan de orde waar Hedy veel werk in heeft zitten. Bovendien: praten over beginselen betekent nog niet dat je van toepassing kunt afzien. Het programma beklemtoont sterk de rolwisseling tussen man en vrouw. Vanavond is het Hedy's beurt om naar het Congres te gaan. Ik pas op. Na een tijdje gaat de telefoon. Dick Kalk: 'Er gebeuren rampen.' Het Congres dreigt zich uit te spreken voor de republiek. De stemming bij handopsteken gaf geen duidelijk beeld. Er wordt nu schriftelijk gestemd. Dick houdt zijn hart vast. 'Wat kan ik doen?' roep ik, op dat moment de grondbeginselen van de emancipatie vervloekend. De afschuwelijkste gedachten vliegen mij door het hoofd. Opiniecijfers die kelderen. Een formatie die strandt. Vervroegde verkiezingen. Ik denk ook aan die prachtige foto van Joop na zijn tweede mislukking, met gebogen hoofd bestijgt hij de trappen van Paleis Huis ten Bosch. Maar er zit niet veel anders op dan de uitslag van de stemming nu maar af te wachten. Opnieuw gaat de telefoon: de kogel is door de kerk. We zijn voor de republiek. De pers staat op de achterste benen, maar Ien heeft de zaak prima opgevangen. Ze heeft een verklaring afgelegd waarin ze onderstreept dat het hier om een beginseluitspraak gaat die wat ons betreft geen actualiteitswaarde heeft. Onze waardering voor koningin Juliana is groot.

Ik kom weer wat tot bezinning. Ja, waarom eigenlijk niet. Hoe kan een socialist, als hij een beginselprogram opstelt, eigenlijk voor iets

anders zijn dan voor een gekozen staatshoofd. De eerste journalist belt om mijn reactie te vernemen. ‘Hoe ligt het in de fractie?’ vraagt ze. Ik, geërgerd: ‘Prima.’ Zij: ‘Denken alle 53 leden hier hetzelfde over? Ik, geërgerd: ‘Hoe weet ik dat nou, de beslissing is net gevallen.’ Zij, vasthoudend: ‘Maar er zijn toch zowel republikeinen als monarchisten in de fractie?’ Ik: ‘Ja alle 53. Alle fractieleden zijn in beginsel republikein en in de praktijk monarchist. Goedenavond.’ Ik hang op.

Zaterdag 15 oktober

Het is de derde congresdag. Het CDA heeft de 8-7-1 inmiddels verworpen. Wat gaan Vrolijk en Verdam nu doen? Ik begin toch op te zien tegen het formatiedebat.

Al vroeg betreed ik het Congresgebouw. De eerste die ik tegen het lijf loop is Kruisinga. Hij vertelt mij zeer tevreden te zijn over zijn gesprekken met leden van het Partijbestuur. Van slapen was niet veel gekomen. Ik beroer mijn linkerwang. Plotseling realiseer ik me, dat ik vergeten heb me te scheren. Ik schrik me suf. Dat is mij nog nooit gebeurd. En dat op een dag als deze, met al die fotografen en televisiecamera's. Ik informeer links en rechts naar scheerapparaten. Uiteindelijk komt Hans Kombrink met een gilette aandragen. Ik trek me terug op het toilet en begin te schrapen. Zo bot heb ik het nog nooit beleefd. Nu begrijp ik waarom Hans maar zelden fijnzinnig te werk gaat.

In de vergaderzaal tref ik Joop. ‘Wat gaan ze doen?’ vraag ik, maar ook hij tast in het duister. Ik vind dat zij toch op zijn minst verplicht zijn om Van Agt op het matje te roepen. Hoe kan hij, zonder raadpleging van zijn fractie, deze argumentatie met een simpel ‘njet’ van de hand wijzen. Joop denkt dat ze nu wel tot maandag zullen wachten om een beslissing te nemen.

Intussen hoor ik van mijn zegslieden dat de motie die al twee dagen circuleert niet zal worden aangescherpt. Er staan inmiddels tweehonderd handtekeningen onder. Een poging van Wypke de Jong om met een simpel amendement, namelijk de inlassing van het woordje ‘onaanvaardbaar’ voor de ‘weeffout’, toch tot een vergrendeling van de 8-7-1 te komen, wordt niet gepikt. Er is dus geen vuiltje aan de lucht.

Toch zie ik op tegen het debat. Tijdens de pauzevergadering van het Partijbestuur wordt nogal wat druk op me uitgeoefend om althans verbaal de 8-7-1 goed vast te nagelen. De eerste ondertekenaar van de feestmotie, Reckman, zal duidelijke garanties vragen. Maar ik weiger me vast te leggen. Ook nu blijf ik op het standpunt staan dat de 7-7-2 bespreekbaar moet blijven. Wel heb ik zorg dat, in het licht van de actualiteit, de ‘zachte’ motie opnieuw als een capitulatie voor de 7-7-x

zal worden uitgelegd. Het wordt dus op eieren lopen.

Om half drie is het dan zover. De eerste sprekers dienen zich aan. Ik zit, samen met Ien, op het podium. Piet Reckman probeert de motie meer geladenheid mee te geven dan er in staat. Hoe dan ook moet vastgehouden worden aan de meerderheidsstrategie, vindt hij. Ook andere sprekers laten zich in deze geest uit. Een enkeling roert de personele bezetting aan. Onder applaus verklaart hij dat Jan Pronk en Jan Schaefer in ieder geval in het nieuwe kabinet moeten zitten. Eén spreker behangt tegen de wind in. 'Waarom heeft de PvdA geen groots gebaar gemaakt door onmiddellijk de 7-7-x te aanvaarden?' vraagt hij onder een verspreid boegeroep.

Ik sta op om te antwoorden. Nu gebeurt er iets wat ik totaal niet verwacht. Het congres staat als één man op en brengt mij een donderende ovatie, terwijl ik nog niets heb gezegd. Ik ben geheel verbouwereerd en nu toch wel een beetje aangedaan. Ik voel mij ter plekke groter worden.

Mijn kontakten met het Congres als fractievoorzitter zijn nooit erg warm geweest. Grote redevoeringen heb ik nooit afgestoken. De partijvoorzitter opent, de lijstaanvoerder sluit af. De fractievoorzitter bungelt een beetje tussen wal en schip. Mijn ervaringen betreffen slechts het handwerk. Zorgen dat er geen ongelukken gebeuren. Voorkomen dat een meerderheid nu uit de NAVO stapt. Voorkomen dat we ons door té harde voorwaarden uit de regeringsmarkt prijzen. Dat kabinet-Den Uyl moet er komen. En als het er is moet het er blijven. Dat was tot nu toe mijn taak op het congres, meestal effectief, een enkele keer niet. Ik herinner mij nog de pijnlijke nederlaag bij de UCN, toen ons verkiezingsprogramma moest worden vastgesteld.

Een functionele relatie dus met het Congres, niet slecht, maar zonder warmte, over en weer.

En dan nu dit. Deze donderende ovatie. Ik vraag om stilte. Ik begin te antwoorden. Maar voordat ik het in de gaten heb houd ik een speech. Geheel onvoorbereid. Geen letter op papier. Er wordt ademloos naar me geluisterd en met groot applaus gereageerd op de beeldspraak die me te binnenschiet. Alles kan plotseling. Nog nooit heb ik zo'n sfeer van inspiratie meegemaakt. Het is alsof het Congres mij de zinnen stuk voor stuk influistert.

'Om met de glazen deur in huis te vallen, ik zou om te beginnen een woord van dank willen uitbrengen aan de heer Van Agt' ... onrust. gefluister ... 'dat hij het mogelijk heeft gemaakt dat zoveel maanden na de verkiezingen dit Congres nog kan spreken over de kabinetsformatie.' (Gelach, applaus)

Ik ontlast mijn geweten als staatkundig vernieuwer. De mensen zijn

het meer dan zat. ‘Ik realiseer me dat bijzonder goed en toch kunnen wij ons als goede democraten niet veroorloven om het hoofd in de schoot te leggen. Het vechten om een zetelverdeling is nooit het meest verkwikkelijke deel van een kabinetsformatie en al snel wordt er gesproken en nog sneller geschreven over het feit dat democratie en politiek in diskrediet raken en ik kan u verzekeren ... dat er dan nog maar heel weinig politici zijn die er nog voor uit durven komen dat ze politicus zijn ... Maar het is onze democratische plicht om voor die verkiezingen op te komen, er is al gesproken over nieuwe verkiezingen ... natuurlijk zouden we er niet voor uit de weg gaan, maar zolang we nog onderhandelen, komen we op voor de verkiezingen die er geweest zijn en weigeren we die verkiezingen te beschouwen als wegwerpverkiezingen.’ (Applaus)

Wij hebben de redelijkheid aan onze kant, betoog ik. ‘Ik heb er ook voor gewaakt al die maanden van kabinetsformatie, om nimmer van onze kant het woord onaanvaardbaar in de mond te nemen, nooit is van onze kant een deur dichtgesmeten, nooit van onze kant een mes op tafel gelegd, ultimata gesteld ... Het enige wat ik me een keer veroorloofd heb is de stormbal te hijsen.’

‘Wij moeten vertrouwen in onze argumenten,’ zeg ik, ‘ook al worden die argumenten niet iedere dag door iedereen gedeeld.’ Een spreker heeft gezegd dat een verkiezingsoverwinnaar ook een groot hart moet kunnen hebben, dat spreekt me best aan. ‘Maar er is geen ruimte voor een royaal gebaar en een groot hart als wij al maanden lang over dit onderwerp stuiten op een keihard “njet” van de kant van het CDA. Want wat is de situatie, wat wordt er als argument naar voren gebracht, nog op de dag van heden. Er is op 15 juni een brief geschreven. En in die brief wordt gezegd, staat geschreven, het zal 7-7-x zijn of het zal niks zijn. En dat heet dan een argument. Partijgenoten, onze opstelling in deze formatie is niet gebaseerd op 15 juni, onze opstelling in deze formatie is gebaseerd op 25 mei en op geen enkele andere datum.’ Nu wordt de zaal bijna afgebroken.

Harry van Wijnen zou later schrijven: ‘Het was voor het eerst dat Van Thijn en het Congres met warmte op elkaar reageerden.’

Ik behandel het voorstel van Vrolijk en Verdam en nagel hen vast op hun eigen argumenten. ‘Ik ga er vanuit, Congres, dat waar door de beide informateurs zo'n zwaar geschut in stelling is gebracht, zulke zware argumenten naar voren zijn gebracht, zo'n dringend appèl is gedaan op het democratisch geweten van de onderhandelingspartners, dat die argumenten geen eendagsargumenten zullen blijken te zijn en dat niet zullen kunnen zijn. En ik ga ervan uit, dat de beide informateurs geen vedergewichten zijn die alleen maar door te wapperen met

de glazen deur omver zouden kunnen waaien en ik ga er dus van uit dat inderdaad de 8-7-1 van de kant van deze informateurs een serieus en laatste voorstel zal zijn.'

Ik bespreek tenslotte de motie die is ingediend. Ik dank voor het vertrouwen dat daarin wordt uitgesproken, maar vooral omdat het vertrouwen is in mij als onderhandelaar. Ik constateer dat door deze motie 'mijn onderhandelingspositie wordt versterkt maar niet onmogelijk gemaakt en daar ben ik blij om, omdat ik tot op de laatste dag waarop de onderhandelingen plaatsvinden niet met ultimata wens te werken en kan werken.' Ik laat daarover dus geen misverstand bestaan, maar wijs er wel op 'dat de gematigde termen, waarin deze motie is gegoten, op generlei wijze kunnen worden uitgelegd als een opening naar iets anders dan 8-7-1.' Ook als je geen onaanvaardbaar zegt, wens ik serieus te worden genomen, ook door de publiciteitsmedia. 'Onze lijn is steeds geweest, wij strijden voor 8-7-1, maar in deze onderhandelingen zijn ook andere formules bespreekbaar.'

Ik maak nog een slotopmerking over de zetelverdeling, konstateer dat het Congres een 'Jan-Jan-x-kabinet wil.' 'Dat lijkt mij een ontzettend aantrekkelijk kabinet,' zeg ik, maar ook hier leg ik mij niet vast. 'Als er over portefeuilles onderhandeld gaat worden, ook binnen de formule van 8-7-1, als die mogelijkheid zich voordoet, dan staan de portefeuilles van Volkshuisvesting en Ontwikkelingssamenwerking hoog genoteerd. Maar de lijn is primair vechten voor de 8-7-1.'

Als ik uitgesproken ben krijg ik opnieuw een staande ovatie. Tal van bekenden steken hun duim omhoog. Ik zie dat Hedy inmiddels is binnengekomen. Ze staat links vooraan met Carla en Hajo. Voor mij, op de grond, zie ik Marion en Hadassah, zittend bij Marie-José. Ze zwaaien. Ik zwaai terug. Harry van Wijnen later: 'Het congres markeerde de doorbraak van Van Thijn als politicus met een eigen, zelfstandige positie. Van Thijn heeft het laatste half jaar in zijn rol van formatie-onderhandelaar, ontdaan van de drukkende schaduw van Den Uyl, een positieve persoonlijkheidsgroei doorgemaakt. Hij is in zijn nieuwe rol gerijpt, heeft de gespannenheid en een zekere opgeschroefdheid in zijn redevoeringen overwonnen, maar vooral aan zelfvertrouwen gewonnen. Het congres van de PvdA herkende dat en bracht dat met ongewoon lang applaus tot uitdrukking ... Den Uyl herkende het ook en keek met een blik van vertedering naar zijn jonge vriend toen deze zijn eerste zelfverdiende ovatie onderging. Den Uyl had zijn erfgenaam gevonden.'

Ik kijk met ontroering naar Joop als hij zijn ovatie ondergaat. Getergd, geteisterd, begint hij aan zijn redevoering. Met de vuist op de lessenaar maakt hij duidelijk waarom het gevecht om de herkenbaar-

heid van het kabinet-Den Uyl zo belangrijk is. Hij verwijst naar de ongekende opkomst bij de laatste verkiezingen. Het gaat om het geloof in de politiek, in de zin van het naar de stembus gaan. ‘Er is een nieuw geloof in de zindelijkheid van de politiek ontstaan, daar vechten we voor.’

‘En dat kabinet-Den Uyl, dat komt er toch,’ zegt hij met een intonatie waar hij alleen het patent op heeft. Het Congres komt overeind en start een hartverwarmende ovatie. Ien en ik lopen op Joop af om hem geluk te wensen. ‘Ik was nog niet klaar,’ zegt hij, de vier onuitgesproken vellen snel wegfrommelend.

Het Congres is afgelopen. Het nieuwe Partijbestuur poseert nog even voor de fotografen alsof zojuist het periodekampioenschap is binnengesleept. Ik zoek Hedy en de kinderen. Met zijn zessen gaan we gezellig chinezen in het favoriete restaurant van Carla en Marion.

Daarna naar huis. Als de kinderen om half tien naar bed zijn ploffen Hedy en ik uitgeput neer, ons overleverend aan de beeldbuis hopend op iets als ‘Are you being served’, maar al het andere ook accepterend. Zaterdagavond is uitzakken, alles van je afzetten, de politiek verbannen. Zeker na deze hectische dagen.

Om kwart voor tien gaat de telefoon. Dick Kalk. ‘Heb jij het voorstel al?’ ‘Een voorstel?’ vraag ik verbijsterd. Dick is net gebeld. Er zou mij al enige tijd een voorstel hebben bereikt van de informateurs. De Rijksvoorlichtingsdienst staat op het punt om het te openbaren. Ik kan het niet geloven. ‘Dat moet een practical joke zijn,’ veronderstel ik. Even later wordt er opnieuw gebeld: Gijs van der Wiel. De brief had er al lang moeten zijn. De koerier is al om vijf uur vertrokken. Hij leest mij de brief voor. ‘Nu de geblokkeerde situatie niet is doorbroken zijn wij tot de conclusie gekomen dat thans rest een zetelverdeling volgens de formule 7-7-2.’ ‘Thans rest.’ Geen enkel argument. Ik hang op. Ik kan wel huilen. Wat een opdonder. Wat moeten al die enthousiaste congresgangers wel denken als ze het bericht straks horen. Op de televisie is AVRO's Televizier aan de gang. Jaap van Meekren spreekt met Hans Wiegel. Midden in het gesprek pakt Van Meekren een telexbericht aan. ‘Ik heb een nieuwtje voor u en de kijkers.’ Hij leest het bericht voor. Wiegel grijnst. Ik zet het toestel af en probeer Joop telefonisch te bereiken. Na enig speurwerk krijg ik hem te pakken. Hij weet nog van niets en is, net als ik, diep geschokt. ‘Stijlloos,’ roept hij, ‘onaanvaardbaar.’ Om tien over half elf wordt de brief bezorgd.

Ik bel met Dick Kalk. We moeten als de donder commentaar geven. Ik prevel iets van ‘ongeloofwaardige ommezwaai’, ‘niet te accepteren’, ‘maandagochtend zal ik om opheldering vragen’. ‘Maak er maar wat

moois van,' zeg ik. Ik zie het allemaal niet meer zo zitten. Ik zet de televisie weer aan. Het avondje AVRO is al voorbij.

Zondag 16 oktober

De politiek is vandaag niet buiten de deur te houden. Onafgebroken gaat de telefoon. Ik bel zelf ook. Vrolijk, om te beginnen. Wat hem bezielt. 'Ik had geen keuze,' zegt hij. 'Me dunkt dat Verdam zijn nek heeft uitgestoken. Nu was het mijn beurt om dat te doen. Het Congres heeft voor ons geen rol kunnen spelen. We moeten snel werken. De brief was al om drie uur klaar.' Ik bedenk me dat de enveloppe is dichtgeplakt op het moment dat ik nog voor de vorige brief gehuldigd werd. Wat een macabere grap. Ik geef niet veel meer voor die uitgestoken nekken.

'Het lijken wel twee Belgen,' zegt Jan Terlouw als ik hem aan de telefoon krijg. 'Onder geen beding mag de PvdA zich deze behandeling laten welgevallen,' vindt Joop na ook van zijn kant talloze telefonen in ontvangst te hebben genomen.

Maandag 17 oktober

Op hoge poten meld ik mij om 11 uur in de Eerste Kamer. 'Dit is voor ons onaanvaardbaar,' deel ik de beide heren mee. 'Hoe kan dat nu? Vrijdag zo'n loodzware argumentatie en een dag later 180 graden zwenken zonder één enkel argument te noemen. U bent omgegaan op een simpel kattebelletje van Van Agt, die niet eens zijn fractie bijeen heeft geroepen. Dit kan echt niet. Óf u herziet de procedure, óf ik moet uw optreden als een "komisch intermezzo" beschouwen,' zeg ik. Ik eis dat het ingetrokken 8-7-1 voorstel alsnog van gelding blijft. Vrolijk verdedigt zich. Na het nee van Van Agt zou doorgaan op 8-7-1 verloren tijd zijn. Kattebelletje of niet, de blokkade is niet doorbroken.

Verdam vindt dat de 8-7-1 nu een royale en faire kans heeft gehad. Me dunkt dat we het zwaar hebben aangezet. Er is geen reden om na de afwijzing van de 8-7-1 niet met 7-7-2 te komen. We hebben uitdrukkelijk gesproken over zakelijke argumenten die de doorslag hebben gegeven. Er zijn ook zakelijke argumenten voor de 7-7-2. Ten opzichte van de AR- en KVP-gedogers in de vorige kabinetsperiode heeft het CDA 7 zetels gewonnen (van 42 naar 49).

Vrolijk: 'Bovendien hebben we gesproken over de noodzaak van accentverschuivingen. Die kunnen ook binnen de 7-7-2-formule worden aangebracht.' Ik kijk verbijsterd om me heen. Ben ik hier eerder geweest? Waren dat dezelfde heren? Heb ik gedroomd?

Ik blijf bij mijn eis. De procedure moet worden opengebroken. Na

veel hangen en wurgen komen we de volgende tekst overeen:

‘Naar aanleiding van onze brief van 15 oktober 1977 heeft de fractievoorzitter van de PvdA ons hedenochtend gevraagd: “Is het voorstel van informateurs voor de formule 8-7-1 van hun zijde van de baan?” De informateurs hebben daarop geantwoord “thans wel”. Dit betekent uiteraard niet dat de informateurs enigerlei formule uitsluiten die tot een oplossing uit de impasse zou kunnen leiden.’ Met die boodschap begeef ik mij naar mijn fractie.

Die tref ik aan in grote razernij. Marcel van Dam zet als eerste spreker de trend: Dit is schandalig. We moeten ons nu serieus afvragen of we nog doorgaan op de weg van het parlementair meerderheidskabinet. Hij is het geschuif meer dan zat. Andere sprekers volgen. Er vallen woorden als ‘luizenstreek’, ‘ziek van gegoochel’, ‘onbekwaam’. Toch ontstaat er weer verdeeldheid over de te volgen weg. Opnieuw is er een stroming, zij het klein, die van de 8-7-1 wil afstappen. Daartegenover staan de mensen die nu zeker het moment gekomen achten om ook van onze kant een keer het onaanvaardbaar te laten horen. ‘De redelijkheid is slechts middel, het doel is 8-7-1.’ zegt Ien van den Heuvel. ‘Al te goed is buurmans gek.’ Ik vraag om een herbevestiging van mijn mandaat. Onder alle omstandigheden blijf ik mij verzetten tegen veto's. Ik krijg toestemming een brief te schrijven van de volgende inhoud: Het laatste voorstel is niet in goede aarde gevallen. De gevolgde procedure is voor ons niet aanvaardbaar. ‘Wij hadden niet verwacht zo snel na de ontvangst van uw 8-7-1-voorstel geconfronteerd te zullen worden met een 7-7-2-formule, temeer daar de argumentatie in uw brief van 14 oktober verder reikt dan een etmaal.’

Ik wijs op de argumenten die ontleend zijn aan de spelregels van ons meerpartijenstelsel. ‘Welnu, wat er ook tussen 14 en 15 oktober gebeurd moge zijn, de verkiezingsuitslag is onveranderd gebleven.’

Een blokkade doorbreek je niet door hem nogmaals te registreren. De verleiding wordt groot om ook onzerzijds de 7-7-2-formule van een blokkade te voorzien. Wij zullen die verleiding weerstaan, maar maken wel aanspraak op ‘fair play’. ‘Men mag niet van ons verwachten dat wij instappen op een inhoudelijke bespreking van de 7-7-2-formule zolang de 8-7-1-formule zich in de taboesfeer bevindt.’

Niettemin neem ik de vrijheid om toch een zeker voorschot op de bespreking te nemen en herhaal onze belangstelling voor Justitie, de gelegenheid aangrijpend om onze argumenten hiervoor nog eens over het voetlicht te brengen.

‘Het zal de informateurs niet ontgaan zijn dat tot nu toe ook binnen de 7-7-2-formule een reële bespreking niet mogelijk is gebleken, omdat het CDA een tweede blokkade heeft opgeworpen en wel rond-

om het departement van Justitie. Toch kan, naar onze mening, los van de personele bezetting, een zakelijk gesprek hierover niet uit de weg worden gegaan. Justitie speelt een centrale rol in een beleid gericht op maatschappijhervorming. Tal van voornemens tot wetgeving als overeengekomen in het regeeraccoord zullen primair vanuit dit departement hun beslag moeten krijgen. De belangstelling voor dit departement is derhalve alleszins te rechtvaardigen. Vanuit de verkiezingsuitslag zou als compensatie voor een getalsmatige onderbedeling, de overgang van Justitie naar de PvdA voor de hand liggen. Het stelt ons teleur dat de informateurs vanuit hun tweede linie geen poging hebben ondernomen deze tweede blokkade te doorbreken. Wanneer de 7-7-2-formule ons op bespreekbare wijze zou zijn voorgelegd dan zou zeker de thans geformuleerde variant voor ons niet aanvaardbaar zijn geweest.'

Tenslotte deel ik mee, dat wij krachtig blijven pleiten voor de 8-7-1-formule. 'Het zorgeloos omspringen met een verkiezingsoverwinning zou ook niet bijdragen tot het respect voor de parlementaire democratie.'

Het is al laat voordat de brief bij de Eerste Kamer kan worden afgeleverd. Bij de nog aanwezige pers valt hij niet slecht. Eindelijk begint men enig begrip te krijgen voor onze 'dubbel-argumentatie'. Men heeft geen goed woord over voor de 'salto mortale' van het formatie-duo.

Dinsdag 18 oktober

We zitten weer gedrieën bij Vrolijk en Verdam op de koffie. Zij willen met ons praten over de gegeven antwoorden. D'66 was akkoord gegaan maar wil nog praten over de overgang van Justitie naar een andere partij. Het CDA was, met moeite, akkoord gegaan. Zij hadden veel liever 7-7-1 gezien. Bovendien voelen zij voor een wat andere portefeuilleverdeling.

'Waar spreken we over?' vraag ik. 'Over ons laatste voorstel,' zegt Vrolijk. 'Dan ben ik toehoorder,' deel ik mee.

Als toehoorder word ik flink toegesproken. Jan Terlouw doet een dringend beroep op mij meer vertrouwen te stellen in D'66. 'Wij staan aan dezelfde kant van de streep,' zegt hij. Dat blijkt uit ons verleden, uit ons programma, uit onze kandidaten. Wij zijn een progressieve partij, hervormingsgezind. Wij hebben voor de verkiezingen de kiezers een duidelijke belofte gedaan: niet met de VVD, wel met de PvdA. Staatsrechtelijk delen we de opvattingen van de PvdA: bij partnerverlies verkiezingen. Dat gaat verder dan wat het CDA wil: bij partnerruil verkiezingen. Wij vinden dat hoe dan ook de progressieven

verantwoordelijkheid moeten nemen voor kamerontbinding.

Ik leg het toehoorderschap af en meng mij in de discussie. Het trekken begint over Justitie. Jan vraagt Dries dringend dat departement niet langer te blokkeren. Dries gaat akkoord mits hij Onderwijs krijgt. De situatie onder Veringa en Den Uyl herhaalt zich.

Ik leg in het kader van de 7-7-2 een ‘kwaliteitsplaatje’ op tafel en vraag: Algemene Zaken, Justitie, Onderwijs, Economische Zaken, Buitenlandse Zaken, Volkshuisvesting en Ontwikkelingssamenwerking. Dries claimt hoe dan ook: Justitie, Economische Zaken en Ontwikkelingssamenwerking. Ook Volkshuisvesting is een ‘must’. De rest is van minder belang. Ik verwonder mij erover dat hij Buitenlandse Zaken niet claimt. Ik word achtervolgd met geruchten dat dit een harde CDA-eis zou zijn. Dries antwoordt dat dit een Kruisinga-eis is die door het CDA niet wordt onderschreven.

In zeer korte tijd zit de zaak muurvast. Er vallen weer vertrouwde begrippen als ‘bizarre configuratie’ en ‘onbespreekbaar’. We gaan onverrichterzake uiteen.

Ik breng verslag uit in het fractieburo en maak melding van het dringend beroep dat D'66 op ons heeft gedaan. Dat begint toch sterk te lijken op een ‘samen-uit-samen-thuis’-formule. In dat geval is het verschil tussen 8-7-1 en 7-7-2 van minder belang geworden, vindt men.

Ik spreek nog wat verder met Jan Terlouw onder vier ogen. Hij toont erg veel begrip voor de moeilijke positie waarin de PvdA door de dwaze move van de formateurs is terecht gekomen. Hij voelt er wel voor om ergens nadrukkelijk te verklaren dat PvdA en D'66 het eens zijn over het staatkundig beginsel dat in geval van een crisis raadpleging van de kiezers noodzakelijk is en dat in geen geval een rompkabinet van het CDA die verkiezingen mag uitschrijven. Dat is geen afspraak. Dat is gewoon zo. Daarom heeft hij de bezwaren van de PvdA tegen een wippositie voor D'66 nooit zo goed begrepen.

Het is een goed gesprek. Geleidelijk aan tijdens deze formatie heb ik steeds meer waardering voor Jan gekregen.

Als een Van Mierlo-fan had ik nogal wat aarzelingen over het nieuwe D'66. Maar Jan heb ik nu vele maanden bezig gezien. Hij heeft zich doen kennen als een creatief en betrouwbaar politicus, die de verleiding heeft kunnen weerstaan de gemakkelijkste weg te kiezen: inpakken en wegwezen.

De waardering blijkt wederzijds te zijn. Er is een sterke wil om samen door alle moeilijkheden heen te breken en dat kabinet nu snel tot stand te brengen.

Woensdag 19 oktober

Het wachten is op een nieuwe stap van Vrolijk en Verdam. Die blijft uit. Ook zij ontkomen niet aan de machteloosheid die een dubbeltal nu eenmaal eigen is. Blijkbaar zijn ze het onderling niet eens. Ze hebben elk maar één nek. Die is om beurten uitgestoken. Nu is er geen nek meer. Geen stap dus nog. Maar ook niet naar Soestdijk.

Het fractieburo komt dus maar weer bijeen. Ik bereid ze voor op een nieuwe mislukking. Het algemene oordeel is dat we dan een parlementair meerderheidskabinet op ons buik kunnen schrijven. Er ontstaat een discussie over de keuze tussen twee kwaden. Ontslagweigering aan het huidige kabinet of de wenselijkheid van een minderheidskabinet. De voorstanders van de laatste variant verwijten de propagandisten van de reconstructie lichtvaardigheid. Den Uyl I terug alsof er geen verkiezingen waren? Dat zou een afgang zijn voor de politiek.

Bovendien los je niets op want bij de vervanging van de twee PPR-ministers begint de strijd om de getalsverhouding opnieuw. De pleitbezorgers van deze mogelijkheid zijn echter ook niet zuinig in hun oordeel over een minderheidskabinet. Het is naief. Hoe wil men die opdracht krijgen? Een minderheidskabinet komt er alleen als een meerderheid daartoe adviseert. Ik vind dat iedereen gelijk heeft. Het is allemaal niks. Maar gelukkig: Vrolijk en Verdam denken nog. Ik sluit de vergadering en steek over naar Joop.

Die regeert inmiddels gewoon door. De sociaal-economische driehoek bestaat nog steeds dus ook de onderlinge meningsverschillen. Er moet een pakket aanvullende maatregelen worden voorbereid met het oog op het arbeidsvoorwaardenoverleg. Gedacht wordt aan 2½ miljard, maar Wim, Ruud en Jaap snijden elkaar de keel af over de invulling. Joop heeft ze met pijn en moeite weer op één lijn gekregen. Het formeren moge dan niet zo vlotten, geregeerd wordt er nog steeds, en daar hebben de kiezers hem ook voor ingehuurd.

We stappen over op de formatie. We bedenken nog alle mogelijke varianten die via de bekende tussendeuren nog zouden kunnen worden ingestoken. Van der Stoel naar Justitie? Zou dat wat zijn? Het blijkt ons van niet. Ik laat hem een briefje zien, dat Bram Stemerdink mij zojuist in mijn handen heeft gefrommeld. Een Brabantse, invloedrijke KVP-er zou de auteur zijn. We lezen: bij 7-7-1 zou de PvdA Algemene Zaken, Buitenlandse Zaken, Financiën, Onderwijs, Volkshuisvesting, Economische Zaken en Defensie kunnen krijgen en D'66 Justitie. Potverdrie. Hoe betrouwbaar zou die bron zijn? En waarom is Bram de brenger? De heren moesten nog maar even aan de praat blijven. Verdam mag de pijp nog niet aan Maarten geven.

Mij wachten betere tijden. Ik haast mij naar Amsterdam. Hedy en ik

gaan naar de voorpremière van ‘Foxtrot’, de nieuwste musical van Annie M.G. Schmidt. Alhoewel we aan de overkant moeten zijn, in Carré, slagen we er toch nog in bijna te laat te komen. We leggen de afstand in één ren af.

Het wordt een fantastische avond. Een musical van Annie Schmidt is altijd leuk, maar deze overtreft onze stoutste verwachtingen. Het gaat over de jaren dertig en de schrijfster heeft er een hoop politieke bewogenheid ingestopt. Meer dan we zo van haar gewend zijn. Er komt een formidabel abortuslied in voor. Ik krijg plotseling de behoefte om Dries uit te nodigen en hem mee te nemen naar zo'n voorstelling. Ik heb écht het gevoel dat niemand, die dat liedje hoort, daartegen bestand is, ook al ben je van beton. Dat plattelandsmeisje, voor het eerst in de grote stad, zwanger na het eerste beste avontuurtje. En al die adviezen die ze krijgt. Als Dries dit ziet gaat hij om. Dat kan niet anders, denk ik. Ik geloof nog steeds dat het in de politiek om argumenten gaat, die wat mij betreft best gezongen mogen worden, of gedanst als ze maar gezien worden en gehoord. Na afloop is er nog een gezellig napraatje. Hedy kent zowat iedereen, We krijgen ruimschoots de gelegenheid van ons enthousiasme te doen blijken. Er zijn gelukkig ook nog mensen die slagen.

Donderdag 20 oktober

Om 11 uur zitten we weer met ons allen op het grensgebied tussen de Eerste Kamer en de Raad van State. Vrolijk en Verdam zijn niet met een nieuw voorstel gekomen, maar hebben wel een stap gezet. Een stap terug. Ze willen ons nog eens laten praten over de voorstellen die zij gedaan hebben.

De fotografen krijgen de gelegenheid nu eens een wat ander plaatje te maken. Jan Terlouw is ook eens uit geweest en heeft een LP van Seth Gaaikema bij zich met de hartelijke groeten. We krijgen allemaal een exemplaar en staan er wat onwennig mee te poseren. Amateurs die voor het eerst gesponsored worden, maar niet precies weten of dat mag.

‘Het is vandaag de laatste dag,’ zegt Verdam. Ik probeer tot een probleemstelling te komen voor deze vergadering. Verwijzend naar de eerste bijeenkomst en de argumenten die Verdam toen heeft gehanteerd over de vertaling van de verkiezingsuitslag in het nieuwe kabinet. ‘Aanvaardt u nog steeds dat argument als uitgangspunt, hetzij kwantitatief in de formule, hetzij kwalitatief in de zetelverdeling?’ vraag ik. Verdam begrijpt me niet. Ik hem ook niet. Hij praat steeds onverstaanbaarder. Het is ook net of hij iets minder vriendelijk is.

Vrolijk stelt voor om de verschillende portefeuilles in groepen te ver-

delen en er dan nog eens tegen aan te praten. Het levert geen nieuwe gezichtspunten op. Buitenlandse Zaken blijft in de buitenlandsector, Economische Zaken in de economische sector.

Dries begint Verkeer en Waterstaat uit te venten. Zonder resultaat. Dan keert hij zich fundamenteel tegen mijn probleemstelling. Ook als de PvdA de 8-7-1 niet krijgt is er geen enkele reden tot compensatie. 'Het CDA is de PvdA niets verschuldigd als die een onredelijk standpunt eindelijk loslaat,' vindt hij.

Hij komt weer met de ruil Justitie tegen Onderwijs. Hij stelt vast dat ook de PvdA met blokkades werkt. Of is Onderwijs bespreekbaar? Verdam valt hem bij. De eis van de PvdA om hoe dan ook de verkiezingsuitslag vertaald te krijgen is onredelijk. Het is zeker geen principieel punt in ons staatkundig systeem. Het gelijkheidsbeginsel is dat meer. Ik word nu wel erg nijdig. Heb ik hier nu echt vorige week vrijdag voor gek gezeten. Wil de echte Verdam opstaan? Is dat nu een mannenbroeder: vandaag man, morgen broeder? Dat denk ik. In werkelijkheid blijf ik uiterst beleefd. Toch ontstaat er een behoorlijke communicatiestoornis, om niet te zeggen een irritatie, tussen Verdam en mij.

Ik vraag om een korte schorsing. Ik denk er over om eens voor de aardigheid op de ruil Justitie/Onderwijs in te stappen. Volgens mij stort dan het hele kaartenhuis van Dries in elkaar, want daar heeft hij niet op gerekend. Maar dan moet ik in het uiterste geval wel Jos van Kemenade op Justitie kunnen zetten. Ik pleeg een paar telefoontjes, maar kom snel op het idee terug. Nee, geen spelletjes waarvan de uitkomst niet is te overzien.

Vanuit mijn telefooncel zeg ik hoofdschuddend tegen een ingewijde voorbijganger: 'Ik heb nog liever een nationaal, dan een provinciaal kabinet.' Als ik terugkom heeft Verdam een nieuwe brainwave. Gezien de ernst van de situatie wil hij zelfs een wangedrocht in overweging nemen. We hebben ooit twee ministers van Buitenlandse Zaken gehad, waarom nu geen twee Ministers van Justitie? Eén voor de politie bijvoorbeeld. Geen van ons drieën ziet daar brood in.

We schorsen. Vrolijk en Verdam gaan wandelen rondom de Hofvijver. Jan en ik ook. Halverwege ontmoeten we elkaar. 'Voorbijgangers,' denk ik. Wat zij denken weet ik niet. Nick Morelis, met Dolf Toussaint één van de trouwste volgelingen van de formatie, maakt er een voorpaginafoto van.

De vergadering wordt hervat. Al snel wordt duidelijk wat zij gedacht hebben: de hoogste tijd, hora est. We krijgen ieder nog een laatste vraag voorgelegd. Vrolijk aan Van Agt: Bent u bereid de 8-7-1 aan uw fractie voor te leggen? Antwoord: nee. Vrolijk: bent u bereid de

koppeling van Justitie aan Onderwijs te laten vallen? Antwoord: nee. Verdam geeft mij een beurt. Is de PvdA bereid haar claim op Justitie te laten vallen, dan wel tot een ruil met Onderwijs?

Antwoord: nee. Ziezo, denk ik. Het eindrapport is ook klaar.

We worden bedankt voor onze komst. De heren werpen al een begerige blik op hun jas.

Dries vraagt het woord. ‘Heeft het zin om naar mijn fractie te gaan met een 7-7-1-voorstel, waarbij Justitie naar D'66 gaat?’ vraagt hij. Wij houden onze adem in en moedigen hem aan even door te gaan. ‘Het is een finaal bod,’ zegt hij, ‘een onsplitsbare wilsverklaring.’ In die formule krijgt de PvdA Algemene Zaken, Buitenlandse Zaken, Financiën, Onderwijs, Verkeer en Waterstaat en naar keuze nog twee uit de trits Landbouw, Sociale Zaken en CRM. D'66 krijgt Justitie. Het CDA: Binnenlandse Zaken, Volksgezondheid, Ontwikkelingssamenwerking, Economische Zaken, Volkshuisvesting en één van de drie uit het keuzepakket. Ik vraag om een schorsing. Ik ruik onraad. Dries doet een belangrijke stap. Hij heft de blokkade op Justitie op. Dat is niet niks. Maar de verdere invulling is natuurlijk niet aanvaardbaar. Nu echter nee zeggen betekent dat wij voortaan achtervolgd worden met zijn concessie die niet door ons is opgepakt en natuurlijk niet voor herhaling vatbaar is. Ik moet behoedzaam opereren.

We gaan uiteen. Ik zoek kontakt met Joop. Hij is het met me eens dat ik niet zomaar in de onsplitsbaarheid van de wilsverklaring kan treden. De prijs die gevraagd wordt voor Justitie is té hoog. De vergadering wordt hervat. Ik deel mee dat ik de geste van Dries erg op prijs stel maar toch wil door-onderhandelen over de portefeuilleverdeling. Met name stel ik toch prijs op Volkshuisvesting en Ontwikkelingssamenwerking. Verder bepleit ik het intakthouden van de sociaal-economische driehoek. Het arbeidsvoorwaardenoverleg is in volle gang. We zijn zo achterop geraakt met deze formatie dat het niet verantwoord zou zijn in deze sector met wisselspelers te werken.

Dries reageert als door een adder gebeten. Wat hem betreft is de terugkeer van Lubbers en Boersma allerminst zeker. Maar hij wil niet verder zo. ‘Nu Van Thijn mijn onsplitsbare wilsverklaring niet aanvaardt is deze hierbij van tafel.’ ‘Niet zo snel,’ roept Verdam.

Het gesprek begint nu te stokken. Het is onduidelijk of het voorstel er nu nog ligt of niet. Op vragen van Jan en mij komen geen antwoorden. De leiding van de informateurs verslapt naarmate de uren vorderen. Zij stellen zich op het standpunt dat de fractievoorzitters in gesprek zijn en willen daar niet tussenkomen. Zo af en toe wordt er toch nog een opmerking gemaakt. Op een gegeven moment blijkt de 7-7-1-formule toch weer op tafel te liggen. Ik vraag Dries op de man af of

hij het psychologisch aanvaardbaarder vindt dat Justitie naar D'66 gaat dan naar de PvdA. Zijn antwoord is bevestigend. Dat maakt veel verschil om twee redenen. 1. Justitie naar de PvdA is tezeer een persoonlijke nederlaag na de titanenstrijd met de PvdA-fractie; 2. als het naar D'66 gaat weet hij wie hem opvolgt. Dat is een goeie. Ik verklaar mij bereid om met deze psychologische wens rekening te houden.

Maar ik wil wel door-onderhandelen. Noch de portefeuilleverdeling, noch de formule vind ik aanvaardbaar. Waarom die tweede zetel niet aan D'66 toegekend. Niemand heeft daar verder last van. Het verschil tussen 7-7-2 en 7-7-1 is louter 'D'66 pesten'. Ik verklaar daar niet aan mee te willen doen. Jan vraagt Dries waar hij die straf aan heeft verdiend. Hij heeft steeds geprobeerd bruggen te slaan tussen PvdA en CDA. Dries antwoordt niet. Er valt een nieuwe stilte.

Ik kom met nieuwe voorstellen in een 7-7-2-formule. Ik stel drie koppels voor waaruit CDA en PvdA moeten kiezen: Financiën/Economische Zaken; Volkshuisvesting/Ontwikkelingssamenwerking en Sociale Zaken/CRM. Opnieuw stilte. We schorsen voor enige ruggespraak. Ik bel met Joop die weinig te spreken is over de ruil Financiën/Economische Zaken. 'Financiën is een sleuteldepartement, dat moet je niet te snel vergeven,' zegt hij.

Na een half uur wordt de vergadering hervat. Het loopt al tegen middernacht. Dries deelt mee een onprettig telefoongesprek te hebben gevoerd met Wim Aantjes. Op grond daarvan trekt hij zijn voorstel in. Justitie blijft geblokkeerd.

Ik word witheet. 'Met wie zit ik hier aan tafel? Met de fractievoorzitter of met een zetbaas? Als bij jullie Aantjes de dienst uitmaakt, moet Aantjes zelf maar de onderhandelingen komenvoeren.' Ik verlaat de vergadering en bel Joop met het verzoek of hij Aantjes wil bellen. 'Zo kan het niet langer,' zeg ik. Na enige aarzeling verklaart hij zich bereid. Ik ga terug en deel mee dat ik de 'echte bazen' met klaar in kontakt heb gebracht. 'Ik leen me niet langer voor schertsgesprekken,' zeg ik. Even later wordt Dries aan de telefoon gevraagd. Het is Wim Aantjes. Per ongeluk neem ik het ding nog op ook. Het wordt een lang gesprek. Van Joop weet ik inmiddels dat Aantjes zich bereid heeft verklaard de blokkade op te heffen.

Als Dries terugkomt zegt hij niets. Ik vraag of het voorstel nog aan de orde is. Dries zwijgt. De informateurs kunnen mij ook geen uitsluitsel geven. Er valt opnieuw een stilte. Deze keer wel erg lang. Na een half uur voel ik een kriebel opkomen. Een proestlach, zoals je die vroeger wel eens op school had tijdens een vervelende les, kondigt zich aan. Ik probeer me in te houden. Het lukt niet. Ik barst uit in een ongenadige proestbui. Ik bedenk er in wanhoop een grap bij. 'Ik vind dat de notu-

list wel erg weinig opschrijft,' roep ik. Er wordt gelachen. Nu kan ik weer even vooruit. Intussen duurt de stilte voort. Na enige tijd krijg ik weer dat kriebelgevoel. Opnieuw hou ik het niet. Het is een krankzinnige vertoning. Ik proest het uit. Deze keer weet ik geen bijpassende grap te bedenken. Ik ren de kamer uit, de gang op en brul het uit. Minutenlang. Tjeenk Willink voegt zich bij me. Heeft het ook niet meer. Midden in het gelach wordt hij verschrikkelijk kwaad. 'Dit kan toch niet langer,' roept hij. Ik realiseer me dat er inderdaad weinig reden tot lachen is en ren naar de telefoon. Joop zit nog steeds op Algemene Zaken. Het is drie uur in de nacht. 'Wat moet ik doen,' vraag ik radeloos, hem de bespottelijke situatie uiteenzettend. 'Wie zit er voor,' vraagt hij. Ik weet het niet, raadpleeg Herman. Hij dacht Vrolijk, maar het kan ook zijn dat ze na de pauze gewisseld hebben. Opnieuw gieren we het uit. 'Maak er maar een eind aan,' is het voor de hand liggend advies van Joop.

Ik ga weer terug. De vergadering is nog steeds gaande. Ik informeer naar de stand van zaken. Die is onveranderd. 'Maar hoe was-ie dan,' vraag ik. Niemand weet het precies. Ik probeer ervan uit te gaan dat het voorstel van Dries nog op tafel ligt. Dat helpt. Hij maakt geen bezwaar. We praten weer.

Vrolijk verklaart nu de geste van Van Agt van bijzondere betekenis te vinden maar wel van mening te zijn dat de PvdA daarvoor teveel moet betalen. Dries zegt dat hij zijn nek vér heeft uitgestoken, verder kan niet.

Besloten wordt de vergadering te schorsen tot morgen.

Om vier uur staan we buiten. We zijn zeventien uur bijeen geweest, 'hetgeen niet betekent dat we zeventien uur hebben vergaderd,' zeg ik getergd. De journalisten zijn witheet. Ze hebben echt op een goede afloop gerekend. Een van hen bijt mij woedend toe: 'Meneer Van Thijn, gelooft u dat dit nog aan de mensen is uit te leggen.' Ik, ontzettend geïrriteerd: 'Als u het niet kunt uitleggen, kunt u maar beter niet zo lang opblijven.' Het is een bevriende journalist. We moeten er nu echt snel een eind aan zien te maken.

Vrijdag 21 oktober

Ik slaap uit. Ik voel me toch weer tamelijk fit als ik om 1 uur 's middags richting Den Haag ga. Ik heb het fractieburo maar weer eens opgetrommeld om ze te informeren. Ik heb daar aanmerkelijk korter tijd voor nodig dan de 17 uur die ik heb te verantwoorden. Bij een aantal mensen ontstaat grote verontwaardiging over het feit dat ik echt over de 7-7-2 onderhandel. 'De 7-7-2 zou uitsluitend bespreekbaar blijven om de 8-7-1 te realiseren,' zegt Ien van den Heuvel. Het blijft een

hardnekkig misverstand tussen ons. Alle aanwezigen vinden dat het 7-7-1-voorstel van Dries zo niet kan. Sommigen vinden dat ik én Volkshuisvesting én Ontwikkelingssamenwerking tenminste terug moet halen. Anderen gaan akkoord met één van beide met een voorkeur voor Volkshuisvesting. Dwars door al deze stromingen rijst de vraag of we zo langzamerhand niet teveel voor Justitie moeten betalen. Ik kan er al met al geen touw aan vastknopen en besluit mijn eigen gang maar te gaan. We moeten eruit komen. Anders wordt de verwarring in eigen kring alleen maar groter.

Ik krijg een telefoontje namens de informateurs. Of ik er bezwaar tegen heb dat Aantjes en Den Uyl aan de vergadering deelnemen? Dit naar aanleiding van de telefonische kontakten die gisternacht hebben plaatsgevonden. Naar hun mening kan het bijeenroepen van de hoofdrolspelers de zaak wellicht bespoedigen.

Ik maak geen bezwaar. Joop belt. Hij is uitgenodigd. Wat is dat voor iets vreemds? Ik vraag hem niet te weigeren, maar wel even af te wachten of Aantjes ook komt. Om vijf uur ga ik binnendoor naar de plaats van samenkomst. Dries en Jan zijn er al. ‘Waar is Aantjes,’ vraag ik. ‘Die komt niet,’ zegt Dries. ‘Ik heb geen bijstand nodig.’ Vrolijk vraagt of Dries bezwaar heeft tegen de aanwezigheid van Den Uyl. ‘In het geheel niet,’ zegt Dries. ‘Maar ik wel,’ zeg ik. ‘Ik heb ook geen hulp nodig.’ ‘Maar we hebben Den Uyl uitgenodigd,’ zeggen de informateurs wanhopig. Ik stel voor dat wij van die gelegenheid gebruik maken om allemaal nog eens afzonderlijk met hem de gerezen problemen door te nemen. ‘Tenslotte is hij nog steeds de beoogde formateur,’ verzucht ik. Iedereen gaat akkoord. Joop komt ook binnendoor. Dries mag eerst. Ik zie hem al zo vaak. Ik ga terug naar de kamer om wat te eten.

Een groot deel van het fractieburo is nog aanwezig. We praten nog wat door over de situatie. ‘Wat te doen met Sociale Zaken?’ vraag ik. Ik denk dat we het zo kunnen krijgen. Het maakt ons ‘plaatje’ een stuk beter. De verleiding is zeer groot. Maar dan zouden wij Boersma gewipt hebben? En stel nu dat we daarom van Sociale Zaken afzien en het CDA komt toch met een ander? Het is een lastige problematiek. De adviezen lopen weer zeer uiteen. Ik besluit ook hier mijn eigen verantwoordelijkheid maar te nemen.

Joop belt. Het ligt erg moeilijk. Dries is mordicus tegen een tweede zetel voor D'66. Ze hebben nu Justitie al, dat is meer dan mooi genoeg. Hij heeft nog maar weinig rek. Het is de bedoeling dat Lubbers plaats maakt voor Andriessen op Economische Zaken. Ontwikkelingssamenwerking moet dan dienen als genoegdoening. Het wordt erg moeilijk.

Ik word bij Vrolijk en Verdam geroepen. Zij vragen mij of ik nog iets zie in een voortzetting van het gesprek. Zij hebben de indruk dat Van Agt bereid is nog te onderhandelen over zijn onsplitsbare wilsverklaring. Ik stap er op in. Om kwart over twaalf zal de vergadering plaatsvinden. We zijn er weer allemaal en groeten elkaar vermoeid. Jan Terlouw deelt ongevraagd mee dat hij volgende week dinsdag verhinderd is. 'Wij waarschijnlijk ook,' grapt Verdam. Ik mag hem plotseling weer een beetje.

Dries, die deze keer links van mij zit, zegt bereid te zijn iets te willen doen met de oogappel van de PvdA: het departement van Volkshuisvesting, oftewel Jan Schaefer. Maar hij wil een opmerking vooraf maken. Hij heeft slechte ervaringen opgedaan met zijn vorige finale bod. De PvdA pikt de krent eruit en onderhandelt dan rustig verder. Dat kan nu niet. Hij komt nu echt met een finaal bod als echte onsplitsbare wilsverklaring. Hij vraagt bescherming van de informateurs. Verdam mompelt iets onverstaanbaars. Vrolijk zegt dat hij geen garantie kan geven. Om akkoord te kunnen gaan met een finaal bod moet je eerst dat bod kennen. Ik sluit me daarbij aan, maar ik voeg eraan toe: 'Ik zal niet kinderachtig zijn, Dries.' Ik begrijp dat hij nu echt het achterste van zijn tong laat zien. Dat hij niet zit te bluffen.

Dries zegt ten opzichte van zijn bod van gisteren Volkshuisvesting te willen ruilen voor CRM. Maar dan wél in een 7-7-1-formule met 7 staatssecretarissen voor het CDA.

Ik blader me suf in mijn aantekeningenboek. Waar is dat bod van gisteren nu? Ik heb zoveel varianten genoteerd. Ik vind hem. Het ziet er niet gek uit, vind ik. Volkshuisvesting en Sociale Zaken bij de PvdA. 'Ik zou niet kinderachtig zijn,' zeg ik. 'Welnu ik accepteer het aanbod.' Wel maak ik bezwaar tegen de ene zetel voor D'66. Ik vind het niet kinderachtig om daar niet mee akkoord te gaan. Het is kinderachtig om D'66 die zetel te onthouden.

Jan Terlouw is, en dat is een zeldzaamheid, razend. Waar verdienen we dat toch aan? Is vijandschap met het CDA dan onvermijdelijk? Dit komt neer op een verslechtering ten opzichte van het vorige kabinet waarin we onderbedeeld waren. Is dat vanwege de 'kinnesinnepolitiek' van de CHU? Er ontstaat een verwarde discussie over de vraag of wij wel bezwaar hadden mogen maken. Volgens Verdam waren we akkoord gegaan met de onsplitsbare wilsverklaring. Volgens Vrolijk ligt dat anders. Volgens mij zouden we niet kinderachtig zijn. Volgens Verdam zijn we bijzonder kinderachtig. Plotseling ontdek ik dat ik een grote vergissing heb begaan. Ik heb het aanbod van Dries met het verkeerde plaatje vergeleken. Ik zit nu met Verkeer en Waterstaat. Ik vraag het woord om terug te mogen komen op de portefeuilleverde-

ling. ‘Ik heb een fout gemaakt,’ zeg ik, ‘maar ik heb beloofd niet kinderachtig te zullen zijn. Ik wil de onderhandelingen niet heropenen, maar vraag vriendelijk of dit nog in der minne te regelen is.’ Dries schudt nee. ‘Ik zou het graag doen, maar ik heb geen ruimte meer.’ Ik vraag of ik Dries even onder vier ogen mag spreken. In een zijkamertje leg ik hem het probleem nog eens voor. ‘Ik wil alsnog Verkeer en Waterstaat met CRM ruilen. Ik wil dat Wim Meijer naar het kabinet gaat.’ Dries begrijpt het, maar zijn nee blijft nee. We gaan terug: ik deel mee in de fout te zullen berusten. Ik zou niet kinderachtig zijn. Bij deze dan.

De discussie over de tweede zetel voor D'66 wordt hervat. Ik verklaar mij solidair met D'66. Er is geen enkel argument op tafel gekomen om D'66 die tweede zetel te onthouden. Ik wijs erop dat het CDA ja heeft gezegd tegen het tweede voorstel van de informateurs: de 7-7-2. Daar mogen ze niet op terugkomen. Ik vind ook dat de informateurs het niet kunnen maken om de zestien bewindslieden als uitgangspunt los te laten.

Zowel in hun eerste als tweede voorstel zijn ze van zestien uitgegaan. ‘Thans rest’ hebben ze in hun tweede brief geschreven. De informateurs trekken zich terug voor een kort beraad. Ik maak van de gelegenheid gebruik om Joop in te lichten over de stand van zaken. Joop schrikt. ‘Dat betekent dat Wim Meijer afvalt,’ zegt hij. ‘Dan moet jij naar Verkeer en Waterstaat.’ Daar had ik nog geen moment aan gedacht. Dat is me ook wat. De bank maakt een vergissing in uw voordeel. Ik heb me al een paar jaar niet meer met Verkeer en Waterstaat beziggehouden. De hele problematiek passeert weer in gedachten de revue. Ik had al tijden het ministerschap afgeschreven. Ik had maar één zorg. Hoe red ik het kabinet-Den Uyl? Hoe maak ik een eind aan deze verschrikkelijke formatie?

Plotseling komt het ministerschap toch weer op me af.

Vrolijk en Verdam hebben hun beraad afgerond. Ze willen geen bezwaar maken tegen een 7-7-1-formule, maar dragen wel een oplossing aan in de sfeer van de staatssecretarissen. Ze stellen een formule 8-7-3 voor. ‘Wat?’ zegt Jan. ‘Achttien staatssecretarissen? Twee posten speciaal voor ons te scheppen? Dat is bestuurlijk niet verantwoord. Dat is onaanvaardbaar.’ Dries merkt luchtigjes op dat het land niet in chaos zal vervallen als er twee staatssecretarissen bijkomen.

Ik handhaaf mijn verzet tegen 7-7-1. Jan is benauwd onder zoveel solidariteit. Zuchtend besluiten we morgen weer bijeen te komen om de strijd over de getalsverhouding voort te zetten. Ik keer terug naar de kamer. Het is weer iets van half drie in de nacht. Dick Kalk en Berend-Jan van der Boomen zitten met lange gezichten op me te

wachten. Als ze de uitkomst van het beraad horen verlengen hun gezichten zich tot strepen. Ik krijg de pest in. Zo erg is het ook weer niet. Hun somberheid werkt op mijn zenuwen. Ik rij met Berend-Jan naar huis. Wij wisselen onderweg geen woord. Ik beheer in gedachten het departement van Verkeer en Waterstaat. Fascinerend, eigenlijk, als ik er goed over nadenk.

Zaterdag 22 oktober

Ik heb nauwelijks geslapen. Ik kan het toch niet goed hebben dat ik een fout heb gemaakt, Pietje precies als ik ben. Zoiets is mij in al die maanden formeren nog niet overkomen en dan nét nu, op dit kritieke moment. Ik ben allang weer minister af. Dat kan natuurlijk niet, bedenk ik me al woelend. Het wordt nog een hele hijs dat pakket door de partij te slepen. Dat moet ik zelf doen. Bovendien zal deze formatie diepe sporen nalaten. Als verantwoordelijk fractievoorzitter kan ik nu niet weg. Trouwens: waarom zou Wim Meijer niet op Verkeer en Waterstaat kunnen. Hij, de man van de strijd voor het behoud van de Oosterschelde, de man voor natuurbehoud en milieubeheer. Verkeer en Waterstaat is een milieudepartement bij uitstek. Ik probeer Ien te bereiken. Er is een Partijbestuursweekend, de eerste activiteit van de nieuw gekozen club. Ik moet afbellen, maar haar ook op de hoogte stellen van de laatste stand van zaken. Ik bereik haar in Hotel de Bilderberg. Ze schrikt als ze het ‘plaatje’ hoort. ‘Onaanvaardbaar,’ roept ze. ‘Dat kan toch niet?’ ‘Loop nou niet zo hard van stapel,’ zeg ik. ‘Geef me de kans om het Partijbestuur behoorlijk te informeren. Er is nog geen eindresultaat.’ Ien valt met name over Verkeer en Waterstaat. ‘We kunnen niet alles hebben,’ grom ik. ‘Bovendien is het een prima departement voor Wim.’ Ik hang op met een dubbele kater. Dat belooft wat daar op de Bilderberg.

Ik bel Wim Meijer. Die is beduidend lakonieker. Hij vindt het zeer goed verdedigbaar. ‘Er moet nu hoe dan ook een eind aan komen,’ zegt hij. Ik zeg te vinden dat hij Verkeer en Waterstaat moet gaan doen. ‘Geen sprake van,’ antwoordt hij. ‘Daar zijn wel anderen voor. Ik hoef niet zo nodig in dat kabinet. Weet dat goed. Ik vind het ook verdedigbaar als ik er niet in zit.’

Ietsje opgewekter vertrek ik naar Den Haag. Het hele gezelschap verzamelt zich weer rond de klok van één in de Eerste Kamer. Er hangt een sfeer van mistroostigheid en irritatie. De informateurs zijn het zat, wij zijn hen en elkaar zat.

Ik begin weer de informateurs vast te prikken op hun eigen argumenten in een eerder stadium. Het is onbegonnen werk. Ze leven inmiddels van dag tot dag. En vandaag houden ze niet vast aan zestien mi-

nisters.

Jan vindt dat ik wel érg solidair ben. Hij heeft zelf in een eerder stadium ooit eens een 7-7-1-voorstel gedaan (in de tijd van Veringa/Den Uyl) en kan nu dus moeilijk onaanvaardbaar zeggen. In geen geval kan hij echter akkoord gaan met speciaal voor hem in het leven geroepen staatssecretarissen.

Dries is nu tot niets meer bereid. Het wegschenken van Justitie is als het afsnijden van zijn politieke keel. Hij is met een onsplitsbare wilsverklaring gekomen. Daar is aan gesjord en geplukt. Dat heeft er uiteindelijk toe geleid dat hij Volkshuisvesting ook nog heeft weggegeven. Als nu toch weer op 7-7-2 wordt teruggekomen, zal hij weer van voren af aan beginnen met de Justitie/Onderwijs-ruil.

Ik zeg berustend dat we dat dan maar moeten doen, dat wil zeggen opnieuw beginnen.

Jan spreekt er zijn bitterheid over uit dat zijn argumenten nooit met tegenargumenten worden bestreden. Hij heeft een politiek betoog gehouden, waarom het niet verstandig is van het CDA om D'66 zo van zich te vervreemden. Hij heeft meermalen een zakelijk verhaal gehouden ter verdediging van een minister voor Technologie. Hij heeft een bestuurlijk betoog gehouden tegen 18 staatssecretarissen en het enige wat Dries te melden heeft is: ik doe het niet meer?

Dries: Mijn tegenbetoog bestaat hieruit, dat ik de 7-7-1 als formule nodig heb om met dit totaalplaatje thuis te kunnen komen.

Jan: ‘Heeft Dries er begrip voor dat ik niet thuis kan komen met twee speciaal voor mij gefokte staatssecretarissen?’

Dries: ‘Nee.’

De vergadering wordt beëindigd. Vrolijk en Verdam zullen zich beraden over wat hen te doen staat. Waarschijnlijk niets. Zonder afscheid te nemen gaan we uiteen.

Ik loop naar de kamer om Dick Kalk te informeren. Aangezien de besprekingen nog niet definitief zijn beëindigd, ben ik niet van plan zélf de pers te woord te staan. Op de trap kom ik Kruisinga tegen. Hij zegt te zijn opgeroepen voor een spoedberaad en vraagt wat er aan de hand is. ‘Het is mis,’ zeg ik. ‘Wij houden vast aan de tweede zetel voor D'66.’ ‘Je weet hoe ik er tegenaan kijk,’ zegt hij. Dat weet ik. Als wij maar Buitenlandse Zaken afstaan, is Kruisinga tot alles bereid. Ik loop haastig door. Op weg naar huis hoor ik via de autoradio dat Dries en Jan het blijkbaar wel voor gezien houden want ze hebben beiden wel een persconferentie belegd. Ik ben door het dolle heen en maak voor het eerst in deze formatie een fikse ruzie met mijn medewerkers die het ook niet mooier kunnen maken dan het is. En mooi is het niet. Jan Terlouw haalt 's avonds bij Jaap van Meekren zijn gram.

Voor de eerste keer, zoals hij zelf zegt. ‘D'66 heeft om de formatie niet te bemoeilijken tegen allerlei voorstellen gezegd: goed, bespreekbaar, het kan. Hier doe ik niet aan mee.’ Jan boos. En dat voor een redelijk alternatief, denk ik. Het ontgaat mij welk CDA-belang hiermee nu precies is gediend.

Overigens kan ik Jan niet zelf gadeslaan. Hedy en ik bezoeken weer eens een première, deze keer niet aan de overkant. Te laat ontdekken we dat we daarvoor helemaal naar Utrecht moeten, maar de uitnodiging is al aanvaard. Toneelgroep Sater brengt ‘De juf van de Czaar Peterstraat’. Het is alhoewel artistiek zeer boeiend, ideologisch een zelfkwelling. De sociaal-democratie wordt in niet mis te verstane scènes afgeschilderd als een schild voor rechts, haar vertegenwoordigers als de verraders van de arbeidersklasse. Een slecht voorteken.

Zondag 23 oktober

Ik ben niet om te harden. De formatie heeft nu wel een miserabel dieptepunt bereikt. En wat kan ik nog doen. Me dunkt dat ik nu inschikkelijk ben geweest. Zo inschikkelijk zelfs dat ik nog maar moet afwachten hoe dat in de partij uitpakt. Maar ik heb vooral de pest in over de fout die ik gemaakt heb.

Ik bel, vroeger dan anders op zondag, met Joop. Die vertelt mij dat er nog koortsachtig in CDA-kring wordt overlegd over de 7-7-2 formule. Verdam probeert Van Agt en Van Agt Kruisinga over de streep te trekken. Ik hang op en begin te ijsberen. Er wordt in CDA-kring overlegd? En dan? Weer nieuwe verlangens? Terwijl ons partijkader nog steeds in de 8-7-1-euforie van ons laatste congres verkeert? Wie heeft er nu eigenlijk de verkiezingen gewonnen?

Ik bel opnieuw met Joop. ‘Ik kom terug op de portefeuilleverdeling,’ zeg ik. ‘Ik heb een fout gemaakt en heb die grootmoedig laten zitten, maar als die lui een hele zondag zitten te melken over 7-7-1 of 7-7-2 dan heb ik ook geen zin meer in grootmoedigheid.’ ‘Maar dat kan niet!’ zegt Joop geschrokken. ‘Het is al zo moeilijk om ze met 7-7-2 over de streep te krijgen. Als we er nu nog een complicatie overheen gooien wordt het helemaal niets.’ ‘Nou, dat wil ik dan nog wel eens zien,’ zeg ik, ‘mag ik misschien ook een keertje katholiek wezen, na al die maanden?’ ‘Daar kan ik niets tegen zeggen,’ zegt Joop. ‘Maar bel zelf even met Maarten.’

Ik bel met Maarten. Hij blijft onverstoorbaar, als ik hem mijn mededeling doe. ‘Dat is dan één complicatie erbij,’ zegt hij. ‘Ik zal het doorgeven.’ Zijn onverstoorbaarheid heeft nu toch wel iets van lusteloosheid gekregen.

Ik voel mij opgelucht. De fout is hersteld. We moeten maar zien wat

ervan komt, maar ik werk weer volgens schema. Ien belt: Het Partijbestuur is in alle staten. Besloten is om morgenavond een Partijraad bijeen te roepen. Alle delegaties zijn al gewaarschuwd. ‘Hoe kan dat nou,’ zeg ik. ‘Misschien onderhandelen we morgen wel verder.’ ‘Als dat zo is kunnen we de Partijraad een dag uitstellen. Langer niet,’ zegt ze ietwat dreigend.

Maandag 24 oktober

Het belooft een sombere dag te worden. Wim Meijer belt al in alle vroegte. Hij is vanuit CDA-kring gewaarschuwd dat 7-7-1 écht het laatste woord is. Ze houden voet bij stuk. Ik ben geneigd dit soort mededelingen met een korreltje zout te nemen. Stemming maken is ook een onderdeel van de onderhandelingstaktiek. Bovendien: Dries is Dries en dat is niet altijd hetzelfde. Ik wacht maar af.

Ik bezoek een vergadering van het Dagelijks Bestuur op het partijburo in de Tesselschadestraat. Ik tref de mensen daar in grote opwinding. ‘De partij wordt naar de barabiezen geholpen,’ roept Ien van den Heuvel. Gerard Heyne den Bak, een 7-7-2-er van het eerste uur, zit nu op een totaal ander spoor. Dit kan absoluut niet. Het is de totale uitverkoop: Pronk en Meijer vliegen er uit, Volkshuisvesting en Ontwikkelingssamenwerking zijn weg.

‘Wacht nou eens even,’ probeer ik hem te onderbreken. ‘Over welk plaatje heb je het?’ Ik weet niet beter dan dat we Volkshuisvesting weer terug hebben en over CRM wordt nu weer onderhandeld. ‘Zullen we het eindresultaat niet eerst even afwachten?’ vraag ik. Besloten wordt om de Partijraad dan maar een dag uit te stellen. Ik krijg nog de gelegenheid om mijn beleid te verdedigen in een voltallige vergadering van het Partijbestuur, morgenochtend vóór de fractie uit.

We praten nog wat door over de onderhandelingsmogelijkheden. Er ontstaat een scherp conflict over Sociale Zaken. Ik vind nog altijd dat wij Sociale Zaken niet kunnen claimen omdat wij dan Boersma onderuit halen. Die mening wordt niet gedeeld. Men verwacht van mij dat ik het partijbelang behartig en mijn zorgen niet uitstrek tot niet-partijgenoten.

Ik ga naar Den Haag. Onderweg denk ik nog lang na over dit conflict. Dat zou nog wel eens hoog op kunnen lopen, denk ik. Ik ben echt niet van plan om Boersma zomaar te laten vallen. Dat heeft hij niet aan ons verdiend. Bovendien weet ik dat de FNV ons zo'n beleid ook erg kwalijk zal nemen. Eigenlijk ken ik die man helemaal niet, bedenk ik me. In al die jaren heb ik nog nooit een behoorlijk gesprek met hem gevoerd. Voor wie steek ik nu mijn nek uit? Waar staat hij vandaag? Wil hij op deze manier wel blijven? Ik moet in mijn dooie eentje

uiteindelijk die beslissing nemen. Ik besluit hem op te zoeken. Mijn intuïtie drijft mij naar Sociale Zaken. Voor het eerst zit ik oog in oog met Jaap Boersma. ‘Ik wil maar één ding weten,’ zeg ik tegen hem. ‘Als wij Sociale Zaken laten zitten, vecht jij dan voor je terugkeer?’ Het antwoord is bevestigend. Het onderhoud duurt maar kort. Ik word bij de informateurs geroepen, zo wordt mij telefonisch gemeld.

Ik keer vliegensvlug terug naar de kamer en begeef mij binnendoor naar de Eerste Kamer. Voor het eerst bekomt mij dat slecht. De tussendeur zit op slot. Ik ga alsnog buitenom. Gelukkig tref ik geen pers. Vrolijk en Verdam hebben een voorstel. Volgens hen bestaat er nog altijd zicht op een kabinet, maar de poppetjes worden steeds belangrijker. Ze hebben de indruk dat de stroefheid bij de besprekingen over de zetelverdeling mede veroorzaakt wordt omdat iedereen met zijn eigen namen rondloopt. Die moeten dan maar eens op tafel komen. Dat kan niet onder hun leiding, want dan treden ze buiten hun opdracht. Vandaar hun voorstel: een conclaaf van de fractievoorzitters van PvdA en CDA.

‘En Jan Terlouw dan?’ vraag ik. ‘Dat laten we geheel aan jou over,’ antwoorden ze.

Ik verklaar mij tot zo'n conclaaf bereid en kondig aan dat ik mijn nadere wensen, later op de dag, zal doorbellen. Ik zoek als de bliksem contact met Jan Terlouw, die al het onbehagelijke gevoel heeft dat iedereen met iedereen onderhandelt behalve met hem. Ik deel hem mee wat mij is voorgelegd en vraag hem of hij er iets in ziet. Het antwoord is ‘ja.’ ‘Met zijn drieën tegelijk? Of zal ik met Dries beginnen en daarna met jou doorgaan? Het gaat tenslotte om een tweede zetel voor D'66.’ Jan geeft er de voorkeur aan dat ik met Dries begin.

Ik bel met Vrolijk. Dries en ik beginnen. Ik wil het liefst met hem eten. Ik word even later teruggebeld: Dries is akkoord. Om zes uur worden we verwacht.

Intussen hoor ik uit welingelichte kringen dat het CDA-fractiebestuur inderdaad heeft besloten om van de 7-7-1 een breukpunt te maken.

Om zes uur meld ik mij bij de informateurs. Deze keer is de tussendeur open. Ook Dries schuifelt binnen. De informateurs begeleiden ons naar de belendende kamer in de Raad van State en voorzien ons van sigaren en drank. Om zeven uur wordt het eten geserveerd in de Eerste Kamer. Zelf nemen ze voor enkele uren afscheid om te gaan eten in de stad. Ik hoop dat ze het eens zijn geworden over het restaurant.

Het conclaaf begint. Het klikt onmiddellijk. In alle vriendschap beschouwen we eerst wat na over de afgelopen maanden. Dan komen we terzake. Dries maakt mij duidelijk dat het CDA-fractiebestuur beslo-

ten heeft om het op 7-7-1 af te maken. Ik weet dat die informatie klopt. Hij zit dus met gebonden handen. Ik zeg dat besluit niet te begrijpen. Waarom jagen ze D'66 toch zo op stang? Welke strategische conceptie zit daar achter? Dries is duidelijk in zijn antwoord. Voor ons zijn het gewoon libertijnen, net als de PvdA. We hebben liever acht dan negen libertijnen in het kabinet. En als dat niet kan, dan maar een kabinet met de VVD. Zover is het nu al bij ons. Ik weet dat hij het meent.

Er wordt geklopt. Het eten is opgediend. Het komt uit Nieuwspoort. Alle gerechten staan tegelijk op tafel. Het voorgerecht is Ardenner ham. Ik denk aan de uitspraak die Dries tijdens één van de eerste gesprekken deed, toen wij nog zo aan het jagen waren. 'Kalm aan toch, jongens, we moeten het wat Belgischer aanpakken.' 'Laten we de zaken omkeren,' stelt hij voor. De ham is koud, de kip is warm: we promoveren de ham tot nagerecht.

Ik volg zijn voorbeeld. Intussen denk ik ijverig na over een nieuwe opening. Ik heb plotseling een gevoel van 'nu of nooit'. Als dit niet lukt dan komt er geen kabinet-Den Uyl. Het is de laatste mogelijkheid. Het hele Nederlandse volk zit nu op ons te wachten. Er is een conclaaf aan de gang van twee mannen. Die moeten er uitkomen. Ik voel me plotseling ook meer dan een onderhandelaar. Ik krijg iets over me van een formateur. Hoe dan ook moeten we vanavond slagen. Ik doe een voorstel dat ik de hele formatie niet over de lippen heb kunnen krijgen. 'Valt er te praten over 7-7-2 met Binnenlandse Zaken en Justitie naar het CDA. De minister van Binnenlandse Zaken wordt dan tevens vice-premier,' zeg ik taktvol. Dries lacht en denkt. We lopen weer naar de kamer in de Raad van State waar een koffie met cognac wordt binnengebracht. We steken een sigaar op. 'Daar zeg je me wat,' zegt Dries, 'daar moet ik even over peinzen.' Hij maakt wat krabbels. Na een poosje zegt hij, 'nu ga ik wel buiten mijn boekje. Als we er niet uitkomen heeft dit gesprek niet plaatsgevonden. Maar laten we maar eens kijken hoever we komen.' We beginnen weer plaatjes op te stellen. Zoals afgesproken met de informateurs noemen we daarbij man en paard. Hij noemt Boukema voor Justitie. Dat lijkt mij prima. 'Andriessen en Kruisinga samen in het kabinet, dat kan niet,' zeg ik. 'Aan wie geef je de voorkeur,' vraagt Dries. 'Aan Andriessen,' antwoord ik. We bespreken de dubieuze rol die Kruisinga in de afgelopen maanden heeft gespeeld. Ik hoor dat Andriessen dan voorbestemd is voor Economische Zaken en dat Lubbers naar Ontwikkelingssamenwerking gaat. Ik ben het daarmee niet eens en pleit met klem voor de continuïteit van de sociaal-economische driehoek. Dries vindt dat zijn makkers het niet goed gedaan hebben. Ze hebben een slechte naam bij

de werkgevers, liggen onderling veel overhoop en hebben hun departement niet in de hand. Ik hou voet bij stuk. Het nieuwe kabinet kan ze niet missen, gezien de lange duur van de formatie. Ik wil Ontwikkelingssamenwerking ook niet afstaan. Het gevecht begint nu pas goed. Ik leg hem het volgende plaatje voor:

PvdA	**CDA**	**D'66**
Algemene Zaken	Binnenlandse Zaken (vice-premier)	Verkeer en Waterstaat
Buitenlandse Zaken	Justitie	Technologie
Financiën	Economische Zaken	
Onderwijs	Defensie	
Volkshuisvesting	Landbouw	
Ontwikkelingssamenwerking	Sociale Zaken	
Volksgezondheid	CRM	

Dries pakt het plaatje op en begint te ijsberen. Ik laat hem een tijdje begaan en vraag dan: ‘Valt er nog te praten over 8-7-1? Laten we toch ophouden met die ontluistering over en weer en van de politiek. Je kunt de pijn op twee manieren verdelen. Door elkaar tandenknarsend het licht in de ogen te gunnen of door elkaar op vitale punten de voet dwars te zetten. Ik kies voor het eerste.’

‘Nee, beste Ed,’ zegt Dries. ‘Dat station is gepasseerd. Dat maak ik niet.’ Er wordt geklopt. Tjeenk Willink: ‘De heer Peijnenburg aan de telefoon voor de heer Van Agt.’ Dries rent weg. Ik ga hem woedend achterna en roep tegen Tjeenk dat het een conclaaf is en dat wij niet gestoord zouden worden. Maar er is niets aan te doen: Dries belt. Ik maak van de gelegenheid gebruik om Jan Terlouw in te lichten over de stand van zaken en hem mee te delen dat het wel iets later zal worden. Hij maakt geen bezwaar en vindt dat ik op de goede weg ben.

Het telefoontje van Dries duurt langer en langer en ik word bozer en bozer. Vrolijk en Verdam zijn terug van weggeweest en lezen de krant. Ik vraag hen om in te grijpen. Dit is toch geen manier. Na een half uur loop ik de kamer binnen waar Dries zit te bellen. ‘Kom Dries,’ zeg ik, ‘we zijn in conclaaf. Jan Terlouw wacht.’ Dries gebaart dat hij er aan komt. Het duurt nog een kwartier. Verdam steekt nu zijn hoofd om de deur. Dat heeft meer effect. Even later zitten we weer onder vier ogen. Wat ik vreesde gebeurt. ‘Sorry Ed,’ zegt Dries, ‘ik moet ervan afzien. Men accepteert in mijn kring niet dat ikzelf niet op Justitie kom.’ Ik kan wel huilen. Maar ik neem het toch niet. Na een half uur heb ik hem weer waar we waren voordat het telefoontje kwam.

Hij loopt weer te ijsberen met mijn voorstel. Plotseling legt hij het

weer voor mijn neus met een paar ingetekende kruisen. Dit is mijn laatste woord, zegt hij. Ik zie Ontwikkelingssamenwerking tegen Defensie en Volksgezondheid tegen Landbouw. Ik wanhoop. Het gaat nu toch nog een paar keer heen-en-weer. Op een gegeven ogenblik zit ik met alle welzijnsdepartementen in mijn hand. ‘Dat kan niet,’ zegt hij en vraagt CRM. Ik weiger. Ik ben inmiddels Ontwikkelingssamenwerking al kwijt. Daar was geen wrikken meer aan. Hij claimt Volksgezondheid. ‘Maar het abortusakkoord,’ zeg ik. ‘Jullie houden Justitie.’ Hij verwijst naar de ministeriële commissie die verantwoordelijkheid neemt voor het abortusakkoord. Ik accepteer de ruil Volksgezondheid tegen Defensie onder het beding dat wij een staatssecretaris voor Volksgezondheid leveren die de abortus in zijn portefeuille krijgt. Hij gaat akkoord.

Ik probeer nog één ding. Ik bied Defensie aan in ruil voor Sociale Zaken. Hij hapt grif toe. Ik deel hem mee, dat ik er toch van af zie, in de stellige verwachting dat Boersma terug komt op Sociale Zaken. Zo nee, dan acht ik mij niet aan dit akkoord gebonden.

Dries wijst erop dat wij wel over personen hebben gesproken, maar dat er geen afspraken zijn gemaakt. Formeel is dat juist, beaam ik, maar dit gesprek kan alleen maar slagen als we elkaars personenkaart zo'n beetje kennen. Ik ga dus akkoord onder een aantal uitdrukkelijke verwachtingen. Tenslotte verzoekt hij nog dringend de minister voor Technologie weer terug te brengen in de Trip-staat. Dat wil zeggen: hij wordt verbonden aan Onderwijs en niet aan Economische Zaken. Ik stem daarmee in. We zijn rond. Het plaatje ziet er nu als volgt uit:

PvdA	**CDA**	**D'66**
Algemene Zaken	Binnenlandse Zaken (vice-premier)	Verkeer en Waterstaat
Buitenlandse Zaken	Justitie	Wetenschapsbeleid
Financiën	Economische Zaken	
Onderwijs	Ontwikkelingssamenwerking	
Volkshuisvesting	Landbouw	
CRM	Sociale Zaken	
Defensie	Volksgezondheid	

We gaan staan en geven elkaar een hand. ‘Een historisch moment,’ zeg ik. ‘Kan ik ervan op aan dat je ervoor gaat staan,’ vraagt Dries. ‘Daar kun je van op aan,’ zeg ik. Dat zal al snel blijken.

We roepen Jan Terlouw binnen. We laten hem het plaatje zien. Jan schrikt. ‘Zijn’ minister voor Technologie weer onthalsd? ‘Maar dat kan toch niet? Wat zijn daar nu de zakelijke redenen voor?’ Hij vindt

het verschrikkelijk en nog niet eens om politieke redenen. Deze minister is zijn troetelkind. Hij heeft het idee al jaren geleden in de kamer gelanceerd en is de vaste overtuiging toegedaan dat de ontwikkeling van de technologie Nederland door de economische crisis moet slepen. Hij verwijst naar het buitenland waar bijna overal zo'n functionaris bestaat. Hij krijgt geen tegenargumenten. Niet van Dries, maar ook niet van mij. ‘Ik heb mij gecommitteerd, Jan,’ zeg ik, een verontschuldigend gebaar makend. ‘Dan heb ik maar liever één post,’ zegt Jan krijtwit. ‘Dat doe je me niet aan,’ roep ik geschrokken. ‘Dat kun je politiek toch niet maken?’ Jan neemt wat gas terug. Ik probeer toch nog even een opening te maken, ‘alleen natuurlijk als Dries dat goed vindt.’ Ik stel voor dat we nu afspreken dat er een minister van Wetenschapsbeleid bij Onderwijs komt, maar dat de fractievoorzitter van D'66 zich het recht mag voorbehouden om bij de formateur een nader voorstel in te dienen dat besproken zou kunnen worden met de drie meest betrokken kandidaat-ministers, namelijk die van Economische Zaken, van Onderwijs en van Wetenschapsbeleid. Dat voorstel zou moeten gaan over het takenpakket, waarbij ook de technologische ontwikkeling betrokken wordt en niet wordt uitgesloten dat een andere situering dan nu is overeengekomen toch de voorkeur verdient. Dries vindt het prima. ‘Als we maar bij Onderwijs beginnen.’ Jan gaat ook akkoord. Opnieuw worden er handen geschud. Ik ben erg opgelucht. Het is voorbij, die lange zomer. Ik voel me nu ook een beetje een geslaagde formateur. We stappen de kamer binnen waar Vrolijk en Verdam nog steeds met de krant bezig zijn.

‘U bent geslaagd heren,’ zeg ik ietwat hatelijk. Maar dat laatste valt niet op. Ze zijn erg blij. Vooral Verdam is nu één en al lach. Ze volgen ons naar de conclaafkamer om één en ander notarieel vast te leggen. Langzaam dicteer ik de brief die zij aan de fractievoorzitters zullen schrijven. ‘De staatssecretarissen zullen verdeeld worden volgens de formule 8-7-1,’ zeg ik tenslotte, met enige zelfspot in mijn stem.

Ik bel met Joop. Het is de eerste keer dat wij die avond contact hebben. Hij zit te wachten op Algemene Zaken. ‘Ik ben eruit, Joop,’ roep ik enthousiast. ‘Nou, vertel eens,’ zegt hij tot mijn teleurstelling. ‘Ik zeg ik ben eruit, Joop,’ zeg ik. ‘Ja, dat zei je al,’ zegt Joop. ‘Hoe ziet het eruit?’ ‘Het kabinet komt er, Joop,’ zeg ik, ‘ik ben eruit.’ ‘O ja, prachtig, gefeliciteerd Ed,’ zegt Joop. Dat wou ik even horen. Ik vertel wat er nu precies uitgekomen is. ‘Dat is verdedigbaar,’ zegt Joop. Ik bel vervolgens met Ien. Ik krijg een slaperige stem, die onmiddellijk klaarwakker is als ik de situatie heb uiteengezet. Ze vindt het maar niks. Ik wijs erop dat het beter is dan wat ik haar zaterdag heb doorgegeven. Verkeer en Waterstaat is weer CRM geworden. ‘Dat is ietsje

beter maar het blijft beroerd. Maar ik zal het wel verdedigen. Of het Partijbestuur het pikt is zeer de vraag.'

Ik hang op, nu toch wel wat teleurgesteld. Buiten wacht de pers. Ik heb ze deze week zo vaak moeten teleurstellen, zo diep in de nacht, dat ik nu blij ben dat ik iets positiefs te melden heb. 'We zijn eruit,' zeg ik. 'De komst van het kabinet-Den Uyl is nu nog maar een kwestie van dagen.' Naar tevredenheid luidt de vraag die allen op de lippen brandt. Ik kan echter nog geen concrete mededelingen doen. 'We hebben de pijn verdeeld,' zeg ik.

Ik loop naar mijn kamer waar mijn medewerkers wachten. Ze kijken niet veel vrolijker dan vrijdagnacht. 'Wanneer is de Partijraad?' vraagt Dick Kalk. Ik realíseer me dat ik dat niet met Ien heb besproken. We bellen haar weer uit bed. 'Morgenavond,' zegt ze. Ik ga akkoord. Hoe sneller ik er nu af ben hoe beter.

Er komen journalisten binnen die inmiddels met Dries hebben gesproken. 'Wat heb je nou gedaan?' vragen ze. 'Dries is in triomfstemming.' 'Hoe kan dat nou?' vraag ik op mijn beurt. Maar het is zo. Tegenover het ANP heeft hij verklaard 'zich in maanden niet zo kiplekker te hebben gevoeld.' Hij krijgt een post die hij altijd al heeft begeerd. Hij behoudt de macht over de politie.

Het is weer half vier als ik thuis kom. Ik kan niet zeggen dat ik me kiplekker voel.

Dinsdag 25 oktober

Ik moet er alweer vroeg uit. Er wacht mij een overvol programma. Om half twaalf Partijbestuur. Om één uur fractie. Om zeven uur Partijraad. Ik zie er als een berg tegenop. Maar eerst wacht mij een klus die ik nog veel erger vind. Ik moet Irene en Jan bellen dat ze niet terugkeren. Ik heb ze moeten laten vallen. Toen ik de slotfase van de formatie in ging heeft iedereen tegen me gezegd: 'Ed, maak je los van de personen, anders kom je er nooit uit.' Ik heb dat gedaan en ook weer niet. Wie uiteindelijk Ontwikkelingssamenwerking prijsgeeft laat Jan Pronk vallen. Zo is dat. Ik heb daar vannacht persoonlijk de verantwoordelijkheid voor genomen en niemand anders. Maar rot vind ik het wel. Niet zozeer omdat dit me door de partij niet in dank zal worden afgenomen. Maar omdat Jan het goed gedaan heeft en zo graag weer terug had willen komen. Als ik de telefoon pak ben ik blij dat ik fractievoorzitter blijf. Ik bel eerst Irene. Dat vind ik toch iets minder moeilijk, omdat Irene geweten heeft dat Volksgezondheid niet hoog op onze prioriteitenlijst heeft gestaan. Irene reageert alleraardigst. 'O, jullie hebben zitten kwartetten,' zegt ze, 'en toen zei Dries, ik wil van de serie welzijn Volksgezondheid en Milieu.' 'Precies,' zeg

ik. ‘Ik heb het wel voorzien, zit er maar niet over in.’

Nu Jan Pronk. Dat is andere kost. Hij reageert bitter en aangeslagen. Hij had het bovendien al gehoord. De tranen springen in mijn ogen, maar ik word ook een beetje nijdig. ‘In de politiek werken we niet met garantiebewijzen,’ denk ik, bitter op mijn beurt. Het zijn maar de reacties van het eerste moment. Al snel zal ik van enige persoonlijke bitterheid weinig meer merken.

Mijnheer Van den Akker staat alweer klaar om mij naar Den Haag te brengen. Ik pak De Volkskrant en schrik van de voorpagina. Kees Bastianen meldt een opstand in de PvdA tegen het vannacht bereikte akkoord. Hij heeft al negatieve kommentaren verzameld van Partijbestuursleden en gewestelijke afgevaardigden. Hoe kan dat? We zijn pas om half twee naar buiten gekomen en dan nog zonder concrete mededelingen. Bij herlezing blijkt dat de opstand betrekking heeft op de tussenstand van het weekend, een achterhaald voorstel. Ik ben razend. Dat is ingetrokken. Dat is stemmingmakerij. Ik denk aan een uitspraak van Hedy: ‘Het probleem van deze formatie is dat de politici teveel journalistiek en de journalisten teveel politiek bedrijven.’

Om half twaalf ben ik weer terug in de Eerste Kamer, maar nu om mij te verantwoorden tegenover het Partijbestuur.

Er hangt een nerveuze stemming. Er is maar weinig tijd. Deze keer wil ik de besluitvorming meemaken, voordat ik naar de fractie ga. Gerard Heyne den Bak legt ons eerst de vraag voor welk karakter de Partijraad vanavond zal hebben. Adviserend of besluitvormend. Besluitvormend, vindt men. Ik werp de vraag op of dat wel overeenkomstig onze statuten is. Volgens Gerard wel. Ik zet niet door. Ik wil graag losbranden. De procedures kunnen me gestolen worden. Een uitspraak van een Partijraad is een politiek gegeven, welk reglementsartikel daar ook aan ten grondslag ligt.

Ik brand los. Zet uiteen wat er is afgesproken. Waarom het zo is gegaan. Wijs op het belang van 7-7-2 gezien de opstelling van D'66 en verdedig waarom ik uiteindelijk Boersma niet het nekschot heb willen geven. ‘Ik sta hiervoor,’ zeg ik.

Het gezelschap rolt over me heen. Ien heeft een vernietigend oordeel. ‘Er is alle aanleiding om nee te zeggen.’ Toch is ze bereid om het ja op de Partijraad te verdedigen, maar vanuit de erkenning dat wij een nederlaag hebben geleden. ‘Dit kan niet meer óns kabinet zijn.’ De rest van het Partijbestuur ziet weinig in die aanpak. Het is of ja of nee. Niet nee, maar toch ja. Gerard Heyne den Bak voert nu de nee-groep aan. Dit kan absoluut niet. Een meerderheid sluit zich bij hem aan. Joop den Uyl is aanwezig. Hij wordt razend. Heftig geëmotioneerd neemt hij het voor mij op. ‘Het Congres heeft niet voor 8-7-1 geklapt

maar voor een onderhandelaar. Sinds wanneer geldt het vertrouwen alleen als er 100% uitkomt? Niet óns kabinet? Ik ga niet zitten in een kabinet dat niet óns kabinet is.'

Ik heb het laatste woord. Ik kondig aan niet geëmotioneerd te zullen zijn, maar als ik spreek word ik het toch. 'Sorry mensen, er zat niet meer in. Het alternatief is oppositie,' zeg ik. Er wordt gestemd. Een paar mensen zijn toch overtuigd. De uitslag is 8-7 voor 'ja', met één onthouding. Toch 8-7-1. Mijn eigen stem geeft de doorslag.

Ik steek over naar de Tweede Kamer. De fractie wacht. Nu ik het Partijbestuur om heb kan mij weinig meer gebeuren, denk ik. Maar dat valt verschrikkelijk tegen. Ook in de fractie heeft men geen goed woord over voor dit onderhandelingsresultaat. De ene spreker na de ander rolt over me heen, ook sprekers waarvan ik dat helemaal niet verwacht. Het 'nee, dit niet', 'onaanvaardbaar', 'teleurstellend', 'beschamend', overheerst de eerste ronde die enkele uren in beslag neemt. Vondeling merkt als laatste spreker ironisch op dat als het zo doorgaat er inderdaad een conflict met het Partijbestuur voor de deur staat. Dat heeft immers al ja gezegd.

Ik begin te antwoorden en begrijp dat ik nog één keer moet vlammen, wil ik het redden. Ik wijs erop dat voor de meerderheid van de fractie de 7-7-2 steeds bespreekbaar is geweest. Nou, zover zijn we dan nu. Op de valreep. 'Ik heb vannacht tijdens het conclaaf de stellige indruk gekregen dat het CDA, als het zou breken op 7-7-1, de overstap naar de VVD zal maken.' Niettemin heb ik geknokt voor de tweede zetel voor D'66. Ik deel de fractie mee dat Jan Terlouw zojuist de volgende verklaring heeft afgelegd: 'De wippositie van D'66 is alleen maar van betekenis als het tot een kabinetscrisis komt. D'66 staat onverminderd op het standpunt dat er bij een kabinetscrisis, wie hem ook maakt, nieuwe verkiezingen moeten komen. Het gaat dan niet aan om de PvdA in zo'n geval het bos in te sturen. Die moet de primaire verantwoordelijkheid krijgen voor de kamerontbinding, niet een CDA-rompkabinet.'

Ik zet vervolgens per departement uiteen waarom het resultaat is zoals het is, eindigend met de ruil Defensie-Sociale Zaken, waar ik onder een uitdrukkelijk beding van heb afgezien.

Tenslotte weiger ik in te gaan op de suggestie van velen dat ik terug zou moeten naar de onderhandelingstafel. Geen sprake van. 'Ik sta hier voor.' Ik heb een primaire verantwoordelijkheid voor de totstandkoming van dit akkoord, die kom ik na. Doorpraten heeft geen zin. Er is nu geen tijd meer te verliezen. Het kabinet moet er snel komen of het hoeft niet meer. Tijdwinst is geen onderhandelingswinst. Een beter resultaat zit er niet in. Wel het risico van oppositie. Ik dwing

de mensen tot een keuze: ja of nee, hom of kuit, geen vlucht in tussenoplossingen. De stemming loopt goed af: het wordt 31 tegen 14. Maar leuk is het al met al toch niet. Er hangt een katerstemming. De verdeeldheid is groot. Nog niet eerder heb ik zoveel uitvallers te verstouwen gekregen. Het is me bar tegengevallen.

Voordat ik naar de pers ga bel ik met Hedy. Die maakt zich erg ongerust. Ze hoort de hele dag Van Agt maar voor de radio roepen dat hij zo ontzettend tevreden is. De mensen krijgen de pest in. Waarom komen jullie niet met een tegenoffensief: 'De PvdA is ook tevreden?' 'Omdat we niet tevreden zijn,' zeg ik.

Ik moet nu de pers te woord staan. Dat moet op een holletje. Het is al tegen half zes en om zeven uur begint de Partijraad in Utrecht. De persconferentie verloopt slecht. De journalisten zijn al even kritisch als de fractie. Mijn weerwerk houdt niet over. Ik ben zo langzamerhand doorgedraaid. Nog even naar het NOS-journaal: 'Ik constateer wel, dat de redelijke opstelling van de PvdA slechter betaald is geworden dan het onredelijke "nee" tegen de verkiezingsuitslag van het CDA,' vertel ik miljoenen kijkers, die daardoor ook niet in enthousiasme zullen zijn ontbrand.

Vlug nog een rondje Den Haag Vandaag.

Vraag: 'Waar is nu de verkiezingswinst gebleven van de PvdA?'

Ik: 'Ik heb er een maand voor gevochten via de 8-7-1 formule. Men heeft ons de verkiezingsoverwinning kwantitatief niet gegund. Op een gegeven moment moet je dan afwegen het bijltje erbij neergooien en het land in de onregeerbaarheid storten of toch je verantwoordelijkheid nemen. We hebben voor het laatste gekozen. Kwalitatief zijn we enigermate gecompenseerd, maar nog niet in redelijke mate. Ik moet constateren dat het kabinet nu start met een weeffout, maar dominerend, overheersend was in de afweging die ik vannacht moest maken: er moet een eind aan komen, de mensen schreeuwen om een kabinet-Den Uyl. Dan maar een knoop doorgehakt en het CDA deze politiek van afgunst dan maar gunnen.' Het klinkt nog steeds niet vrolijk.

In de auto van Dick Kalk racen we naar Utrecht. Ik heb de bedoeling om een paar punten op papier te zetten. Ik zal de Partijraad moeten inleiden. Maar de auto heeft een mankement, hortend en stotend leggen we het traject af, bang dat we halverwege zullen blijven steken. Van schrijven komt niets. Van denken nog minder.

Precies op tijd arriveren we in Utrecht. De Partijraad blijkt zich af te spelen in de, veel te grote, Congreszaal. Als ik op het spreekgestoelte sta, slaat de kilte me tegemoet. Geen applaus als ik opkom, deze keer. Zorgelijke zelfs boze gezichten, verspreid over een oplopende zaal die ver boven mij uit torent. Het lijkt wel een tribunaal. Helemaal boven-

aan staat een demonstrant met een verkiezingsaffiche. Over het gezicht van Joop staat met rode letters VERRAAD gekrast.

Ik begin bij het Congres. Hoezeer dat in het teken stond van de 8-7-1-brief van Vrolijk en Verdam. Nog voordat u goed en wel was uitgeklapt gleed de 7-7-2 al in mijn brievenbus. ‘Partijgenoten, bespaarmij uw woede over die handelwijze, want niemand kan woedender zijn geweest dan ik.’ Ik wijs er echter op dat het nu om een zakelijke afweging van de feiten gaat, waarbij gezichtsverlies niet telt. Ik vraag geen applaus. Ik weet dat wij met deze uitkomst slechter beloond worden dan we op grond van onze redelijkheid verdienen. ‘Toch acht ik het mijn plicht, om, zonder vreugde, en zonder dat ik enig enthousiasme van u vraag, dit voorstel als uitgangspunt voor de samenstelling van het nieuwe kabinet-Den Uyl te aanvaarden.’ Ik hanteer drie argumenten.

‘Ik heb uren en uren en uren gesproken met de onderhandelaar van het CDA. Er is voor mij geen enkel geheim, geen enkele manoeuvre die ik zo langzamerhand niet doorzie. Maar ik weet, en ik ben tot de conclusie gekomen, dat er niets méér in zit ... dan deze uitkomst.’

‘Er is geen tijd meer te verliezen, we kunnen niet eindeloos zo doorgaan. Een maand knokken om de getalsverhouding tégen een publieke opinie in, die het duidelijk niet meer pikt ... onder immense druk van de sociaal-economische problematiek ... de nodige maatregelen die moeten worden genomen, een vakbeweging die nu om daden vraagt ... Het CDA mag dan eindeloos kunnen doorgaan met het jongleren met het landsbelang, ik ben daar niet langer toe bereid.’

‘Breken, want dat is dan het alternatief, leidt tot verschillende consequenties ... die ik persoonlijk niet verantwoord acht.’ Ik noem een nieuwe informatiefase zinloos. De kaarten liggen zoals ze liggen.

Een minderheidskabinet? Hoe komt dat tot stand als daarvoor geen parlementaire meerderheid aanwezig is? Een rechts kabinet als alternatief? Als uitvalsweg onaanvaardbaar.

Tenslotte verdedig ik toch nog het eindresultaat op zijn inhoudelijke merites. Verwijs naar de verklaring van Jan Terlouw. Wijs op de mogelijkheid om Sociale Zaken te verkrijgen, maar waarom ik dat heb nagelaten. En onder welk beding.

Als ik uitgesproken ben valt er een ijzige stilte. Een schriller contrast met 10 dagen terug laat zich niet denken.

Ien komt na mij. Ze wil er niet om heen draaien. Het is een nederlaag. Maar ze roept de Partijraad toch op om ja te zeggen. Ook voor haar geen applaus.

Dan barst de hel los. Drieëntwintig sprekers dienen zich aan. Twintig laten geen spat van het onderhandelingsresultaat heel. Nu klinkt er

wel applaus. Elke spreker die zegt het voorstel volstrekt van de hand te wijzen kan rekenen op een ovatie. Men vindt het ‘schande’, ‘een historische vergissing’, ‘de pijn van het CDA lijkt veel op marsepein’, ‘de verkiezingen gewonnen, de formatie verloren’, ‘we worden puinruimer van het kapitalisme’, ‘Van Agt wordt gelukgewenst als uitstekend onderhandelaar.’

Ik kom terug. Deze keer meer geëngageerd dan in eerste termijn. Ik vind dat er nu wel ‘schromelijk wordt overdreven’. Ik zou geen strijdlust meer hebben? Na vijf maanden de zaak beu zijn? Dat zullen we nog eens zien: ‘Want ik zal al mijn strijdlust investeren, hedenavond, om u van een onverantwoorde beslissing af te houden.’

Ik wijs op de relativiteit van alle dingen. Als ik Defensie had ingeruild tegen Sociale Zaken, waren veel van de bezwaren vervallen. Sommige sprekers hebben gewaarschuwd dat, als we deze weg opgaan, een botsing met de vakbeweging onvermijdelijk is. Welnu: exact het omgekeerde is het geval. ‘Als ik die Judaskus had uitgedeeld en de vertrouwensman van de vakbeweging in het kabinet-Den Uyl I zou hebben opgeofferd voor het mooie plaatje van de PvdA dan was pas goed de vertrouwensrelatie met de vakbeweging stuk geweest.’

Ik ben zwaar gepikeerd over de felicitaties aan Van Agt. ‘Meneer Van Agt is niet van beton, meneer Van Agt heeft een chronisch gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel, meneer Van Agt kan eindeloos doorgaan met kwartetten, wat hem betreft kan het nog maanden duren voordat er een kabinet komt, maar het is genoeg geweest, het is uit, er is niets meer te kwartetten, dit is het onderhandelingsresultaat, dit is het kabinet-Den Uyl. Niet zo fraai als we hadden gedacht, maar er zit niet meer in en het alternatief is géén kabinet-Den Uyl.’

‘Als u de beuk er in wilt zetten en het kabinet-Den Uyl wilt offeren, dan neemt u een hele zware verantwoordelijkheid op u. Maar in geen geval kunt u mij terugsturen naar de onderhandelingstafel.’

Een paar mensen beginnen te klappen, maar houden snel op als niemand invalt.

Ien doet opnieuw een dringend beroep op de Partijraad om ja te zeggen. ‘Ik wil u dringend vragen: laten wij het vanavond wagen met dit kabinet, dat op dit moment dan misschien nog niet, maar misschien wel in de toekomst, het etiket kan verdienen dat het óns kabinet is.’

Wel heeft ze veel begrip voor de storm van kritiek. Het Partijbestuur zal ‘welke uitspraak u ook doet’ respecteren.

Joop komt naar voren. Hij verklaart het aan te durven met het kabinet, met die zetelverdeling die Ed van Thijn als onderhandelaar heeft geaccepteerd. ‘Dat zijn negen progressieven en zeven CDA-ers.’

‘Het wordt niet een coalitie uit de vijftiger jaren. Het wordt, met alle

gebrek, het eerste parlementaire kabinet met een progressieve meerderheid in de Nederlandse geschiedenis.'

'Als dat tweede kabinet-Den Uyl er niet komt, dan pas hebben we de verkiezingen verloren. Als dat tweede kabinet-Den Uyl er niet komt dan wint het CDA, dan wint rechts, dan wint de reactie in dit land die sterk is.' Maar er is geen zalf aan te smeren.

Er melden zich toch nog elf sprekers. Onze argumenten hebben geen indruk gemaakt. Ons dilemma is een vals dilemma. Reckman handhaaft zijn motie. De Partijraad, gebruik makend van haar recht het laatste oordeel te geven over de resultaten van de kabinetsformatie, wijst op grond van een hele serie overwegingen, 'onder deze voorwaarden deelname aan het beoogde coalitiekabinet af'. De motie moet zo worden uitgelegd, dat heropening van de onderhandelingen niet is uitgesloten, terwijl er ook nog alternatieven zijn om aan de regering te komen.

Ik mag nog één keer opdraven. Ik maak een ironische opmerking over het feit dat één van de overwegingen om nee te zeggen is dat wij Binnenlandse Zaken niet hebben gekregen, nota bene, geen enkel partijorgaan heeft daar ooit om gevraagd, maar kom snel tot het hoofdpunt: 'U mag het onderhandelingsresultaat afwijzen, dat is uw volste recht, maar dan draagt u ook de politieke gevolgen van die beslissing. En de politieke gevolgen zijn dat deze onderhandelaar niet meer teruggaat naar de onderhandelingstafel. En dat is helemaal niet dramatisch. Wij zullen morgen een fractievergadering beleggen en de besluiten van deze Partijraad evalueren. En dan zijn er twee mogelijkheden. Voor één mogelijkheid, heropening van de onderhandelingen, ben ik niet beschikbaar.'

Ien sluit af: 'Ik roep u op voor het eerste te kiezen, maar ik zeg u namens het Partijbestuur toe, dat als u voor het tweede kiest, dat besluit door het Partijbestuur gerespecteerd wordt.'

De valbijl valt. De motie-Reckman wordt met 53 tegen 35 stemmen aangenomen. Er klinkt gejuich.

Ik pak mijn spullen in en probeer te lachen. Ik tracht mij terug te trekken in een schelp van onverschilligheid. Dan komt Marcel van Dam op mij af en geeft mij een hand. Zijn ogen zijn betraand, hij zegt niets. Nu schieten ook mij de tranen in de ogen. Ik wil weg en draai me om. Tientallen journalisten, fotografen, cameralieden hebben het podium bestormd en komen op me af. Ik schrik. Ik voel me naakt in de schijnwerpers, als in een boze droom. 'Nu niet,' roep ik, of iets dergelijks. 'Eerst overleg,' zegt Dick Kalk, die mij bliksemsnel afvoert. Zodra ik van het podium af ben is de emotie over en maakt plaats voor strijdlust. Joop en ik trekken ons terug in de 'VIP-room'. Ien kan er niet bij

zijn. Ze staat de pers te woord. Later verklaart ze mijn kreten zo te hebben begrepen dat zij maar voor de commentaren moest zorgen. Het kan ook best dat ik dat gezegd heb. Een 'black-out' is moeilijk te reproduceren. Joop en ik spreken af dat we het aan de fractie zullen voorleggen of de uitspraak van de Partijraad moet worden opgevolgd of dat 'het conflict' wordt voorgelegd aan een Buitengewoon Congres. Hij zit wel met een probleem. Vrolijk en Verdam hebben uiteraard in hun eindrapport geadviseerd om hem weer zo snel mogelijk tot formateur te maken. Vroeg of laat moet hij uitsluitsel geven. Laat dan maar, liefst na de fractie.

Ik sta nog kort de pers te woord en beantwoord wat vragen in Den Haag Vandaag, vandaag in Utrecht. 'De fractie heeft een primaire verantwoordelijkheid,' zeg ik. 'We komen morgen bijeen.' Na mij komt Ien: 'Het besluit dat de Partijraad hier vanavond genomen heeft, is het besluit van de partij.'

Vraag: 'Dus ook van de fractie.'

Ien: 'Daar moet ik van uitgaan.'

Ton Planken sluit af: 'U zag Henk van Hoorn o.a. met de heer Van Thijn in wat toch zeker het moeilijkste moment uit diens politieke carrière moet zijn geweest. Als morgen de fractie van de PvdA van opvatting blijkt te zijn veranderd, vergeleken bij wat ze vandaag vond, onder druk van die Partijraad, dan is natuurlijk de positie van Van Thijn als leider van die fractie onhoudbaar geworden.'

Wij kijken bij mij thuis naar deze extra-uitzending rond middernacht. Wij: dat zijn een aantal rotgenoten die spontaan, na afloop van de Partijraad, even komen aanwaaien. Jan Schaefer, Marcel van Dam, Jos van Kemenade, Dick Kalk en Joop den Uyl. We praten nog uren na. Dat kabinet-Den Uyl, dat komt er toch, maar het is wel een lange mars.

7 Den Uyl formateur ten derde male

Woensdag 26 oktober

De fractie is met spoed bijeengeroepen. De situatie is bijzonder ernstig. We staan voor een uiterst moeilijke afweging.

Ik open de fractie met een korte inleiding. ‘Eén ding is mij nu wel duidelijk geworden,’ zeg ik. ‘Er zijn in de politiek geen echte overwinningen, maar ook geen echte nederlagen. De politiek is een continu proces. Wat vandaag een overwinning lijkt moet morgen duur betaald worden. Wat nu een nederlaag heet kan morgen worden terugverdiend. Ik sta voor een goede zaak, mits men over de grenzen van wat nu partijbelang lijkt heen wil kijken. Ik sta voor een politiek van solidariteit met mensen en groepen die ook ons niet in de steek hebben gelaten. Daarom heb ik betaald voor de tweede zetel van D'66. Daarom heb ik Sociale Zaken niet geaccepteerd. Het is in de politiek niet moeilijk om vijanden te maken. Moeilijker is het om vrienden te behouden’. Ik vraag de fractie zich in alle rust te willen uitspreken over de volgende probleemstelling:

Of wij nemen de Partijraaduitspraak over en vragen heropening van de onderhandelingen. Maar dan niet door deze fractievoorzitter. Dan kiezen wij een nieuwe, die bij voorbaat van mijn loyale steun en adviezen verzekerd kan zijn;

Of wij handhaven ons fractiebesluit van gisteren, werken mee aan de invulling van een kabinetsploeg en leggen dan het echte eindresultaat van deze formatie voor aan een Buitengewoon Congres dat zich moet uitspreken over de vraag: neemt de PvdA aan zo'n kabinet deel, ja of nee. In dat geval ga ik weer snel aan de slag.

Ik doe een dringend beroep op de fractie niet uit solidariteit met mijn ‘persoon’ tot een keuze te komen. ‘Het gaat niet om de persoon, het gaat om de zaak. Het gaat niet om het baantje, maar om de geloofwaardigheid van de PvdA als onderhandelingspartner.’ Het gaat zelfs niet om Den Uyl, maar om het kabinet-Den Uyl.

De vergadering begint met wat procedurele schermutselingen. Wat is nu precies de opvatting van het Partijbestuur? Is er nu sprake van een conflict, ja of nee? Wat vindt het Partijbestuur van het bijeenroepen

van een Buitengewoon Congres? Mag de fractie wel buiten het besluit van de Partijraad treden?

Ien van den Heuvel vindt van niet. Het Partijraadsbesluit is in principe bindend. Als de fractie dit besluit trotseert dan is er inderdaad sprake van een conflict tussen fractie en Partijbestuur. Dat is een slechte zaak voor de partijdemocratie. Een Buitengewoon Congres is dan onvermijdelijk. Zij doet een dringend beroep op de fractie die weg niet op te gaan en een dringend beroep op mij niet zo'n zware hypotheek op de besluitvorming te leggen, door te weigeren terug te gaan naar de onderhandelingstafel.

De discussie begint. Wim Meijer vraagt als eerste het woord.

Hij vindt dat we door moeten gaan. Wij moeten Joop als formateur rugdekking geven. Wij zijn nu echt in het allerlaatste stadium van de formatie gekomen. Er rest ons geen ander alternatief dan de oppositie. Die vraag moeten we voorleggen aan het Congres. Tussenposities zijn er niet meer. De fractie heeft een verantwoordelijkheid naar de partij, maar ook naar het land. Het Congres moet het maar zeggen.

Marcel van Dam volgt: De reactie van de Partijraad is begrijpelijk. Er is een achterstand in gemoedstoestand. Men was nog niet eerder in de gelegenheid geweest de woede te uiten over de belediging die het Congres is aangedaan. Maar een moment-opname is in een proces niet voldoende. Hij sluit zich aan bij mijn inleiding. Het Congres moet nu maar een eindoordeel geven. 'Wij hebben récht op een congres,' zegt Aad Kosto. 'Niemand kan ons van de rechter aftrekken.' Zo gaat het door. De meeste fractieleden sluiten zich in eigen bewoordingen bij deze keuzebepaling aan. Ook een groot aantal van de dissidenten van gisteren stemmen nu voor. Hartmeijer, bijvoorbeeld, zegt zich nu pas goed te realiseren dat er geen tussenoplossingen meer zijn. Anderen volgen. Elk fractielid spreekt zich persoonlijk uit. Het is voor iedereen, zonder uitzondering, een moeilijke afweging. Halverwege de vergadering komen de Europeanen binnensnellen. Voor de tweede maal in twee dagen zijn ze teruggeroepen. Aberts houdt een geëmotioneerd pleidooi om door te gaan.

Er zijn er uiteindelijk vijf die van mening blijven dat het onderhandelingsresultaat moet worden afgewezen en zich bovendien principieel op het standpunt stellen dat de fractie niet om de Partijraad heen kan. Kombrink, De Graaf, Drenth, Spieker en Voortman kiezen voor het eerste alternatief. Voordat de eindstemming plaatsvindt amendeert Joop Voogd nog het tweede alternatief. Het gaat niet om een 'handhaving' van het fractiebesluit, meent hij. Het gaat om voortzetting van de formatie in een nieuwe situatie, waarin we onze uiterste best

moeten doen zoveel mogelijk aan de gerechtvaardigde onvrede van de Partijraad tegemoet te komen. In de personenfase is dat nog zeer wel denkbaar, ook bij de nog te maken afspraken over de staatssecretarissen.

Ik neem die gedachte graag over.

Vervolgens kiest de fractie met 43 tegen 5 stemmen voor alternatief II. We kunnen doorgaan. De fractievoorzitter belt met de formateur.

Ik ben erg opgelucht. De vergadering, alhoewel erg lang, heeft me veel goed gedaan, maar ik wil nu wel even uitpuffen. Ik heb een kaartje voor Nederland-België. Een uitgelezen moment.

Ik krijg een nieuwe tegenslag te verwerken. Het Partijbestuur komt vanavond bijeen. Ik moet daarbij aanwezig zijn. Ik verzet mij met hand en tand, met echte en valse argumenten. Het mag niet baten. De vergadering gaat door. Ik bel het kaartje af. Toch wil ik de wedstrijd zien. Ik improviseer enkele noodvoorzieningen. De eerste helft in Amsterdam, bij Joop thuis. We moeten toch nog overleg hebben en ik mag best één keer te laat komen. De tweede helft op video, na afloop thuis.

De voorzieningen werken niet feilloos. Ik mis het enige doelpunt van de wedstrijd dat kort na het begin is gescoord.

Ik mis ook de eerste doelworstelingen in het Partijbestuur. De vergadering is al een uur aan de gang als ik binnenkom. Maar er is al volop sfeer. Een grote meerderheid vindt dat de fractie de eenheid van de partij op het spel heeft gezet, buiten haar boekje is gegaan, de partijdemocratie met voeten treedt. Dat is af te keuren, maar, zo vertolkt Ien de gevoelens, er is hierdoor een nieuwe politieke situatie ontstaan. Het Partijbestuur houdt onder alle omstandigheden de plicht om de partij bijeen te houden, ook al wordt dat wel eens erg moeilijk gemaakt. Daarom moeten we een Buitengewoon Congres bijeenroepen om de ontstane situatie te bespreken.

Ik schrik toch een beetje van de sfeer die ik aantref. Zo spreken sommigen over ‘opluchting’ na de Partijraad. ‘De Partijraad heeft de enig juiste beslissing genomen, ondanks dat Van Thijn en Den Uyl haar met andere dan zakelijke argumenten hebben bewerkt,’ zegt Gerard Heyne den Bak, hij spreekt van een vals dilemma, à la Mussert of Moskou. ‘Den Uyl heeft door zijn optreden zelf aan zijn ontluistering bijgedragen.’

De discussie spitst zich toe op de vraag wat het meest geëigende moment is om het Buitengewoon Congres te houden. De mensen die vinden dat de fractie zo snel mogelijk weer tot de orde moet worden geroepen zijn voor zaterdag a.s. Organisatorisch is dat mogelijk gebleken, al is het jammer dat de afdelingen zich dan niet meer zorgvuldig

kunnen voorbereiden. Diegenen die vinden dat de fractie gelijk heeft om door te gaan hebben, vanzelfsprekend, een voorkeur voor zaterdag over een week. Het siert het Partijbestuur dat die argumenten ook openlijk worden uitgesproken. En het siert de meeste van de opponenten tegen het fractiebeleid, dat zij ter wille van de partijdemocratie toch kiezen voor de tweede mogelijkheid.

Sommigen zijn bang dat het Congres beïnvloed zal worden door de presentatie van een kabinet met ministers als Meijer en Schaefer. Ien vraagt van mij de garantie dat het Congres niet onder een dergelijke druk wordt gezet.

Ik kan die garantie echter niet geven. 'Het is mijn plicht en taak ervoor te zorgen dat er snel een kabinet komt. Er moet écht snel een kabinet komen. Alles in de maatschappij schreeuwt om een kabinet, maar dat zal wel opgevat worden als een "onzakelijk argument",' zeg ik schamper. Ik heb goed de ziekte in. De emotionaliteit van de Partijraad kon ik me goed voorstellen. Maar veel van de betogen van vanavond kan ik niet volgen. Me dunkt dat het Partijbestuur in alle stadia van de formatie betrokken is geweest bij de gang van zaken.

Als pleister op de wonde kiest het Partijbestuur met grote meerderheid voor zaterdag over een week.

Ik ga naar huis. Relus ter Beek en Jaap van der Doef gaan mee om naar de tweede helft van Nederland-België te kijken. Er wordt niet meer gescoord.

Donderdag 27 oktober

De dag begint weer prima. 'Rijzende ster Van Thijn gevallen in formatie.' Kees Bastianen analyseert in De Volkskrant de door mij gemaakte onderhandelingsfouten. Hij komt tot tien. Eén voor elke dag tussen het Congres en de Partijraad? Het is een strijd tussen 'mondigheid' en 'betutteling'. Binnen de PvdA heeft de mondigheid gewonnen. 'De politicoloog Van Thijn is daarvan als politicus het eerste slachtoffer geworden.'

Ik ga toch maar weer naar Den Haag. Het fractieburo vergadert. De formatie gaat door. We moeten dus geen gelegenheid voorbij laten gaan om nieuwe fouten te maken.

Op de agenda staat de plaatsing van de acht staatssecretarissen en hun taken. Maar de discussie grijpt heel wat dieper. De gebeurtenissen van de afgelopen dagen hebben iedereen heftig beroerd. We hebben met zijn allen een dramatisch moment doorleefd. Het heeft ons allen tot op het bot geraakt. Het is een moment waarop niemand heen kan om een heroverweging van de eigen plaatsbepaling. Om een pijnlijke herwaardering van het eigen gelijk of ongelijk. Het is merkbaar. Bondge-

nootschappen, zelfs vriendschappen van jaren worden opgebroken. Nieuwe bindingen ontstaan.

De discussie in het fractieburo ondervindt hiervan de weerslag. Iedereen realiseert zich dat er voor 5 november een kabinet moet zijn. Het is er op of er onder. Joop moet een goed team kunnen presenteren. Maar wat is een goed team? Onze ministerskandidaten staan al vast. We kunnen hooguit nog wat bijkleuren in de sfeer van de staatssecretarissen. Maar ook daar is weinig speelruimte. Eerder is al besloten dat wij met goede, vrouwelijke kandidaten zullen komen, waar mogelijk. Er zijn een paar overblijvers die het goed hebben gedaan. ‘We moeten met een links plaatje komen,’ vinden sommigen. Er ontstaat een geëmotioneerde discussie over de vraag wat een links plaatje is. ‘Wij zijn allen partijgenoten, dus links’, wordt er terecht opgemerkt. ‘Etikettenplakkerij is uit den boze, intolerant.’ Er is maar één norm, deugt een partijgenoot voor die post, ja of nee.

Nog veel ingrijpender is de discussie over de vraag of tegenstemmers in aanmerking komen, ja of nee. Hans Kombrink vindt van niet. Hij ziet geen wezenlijk verschil tussen een stem tegen het regeerakkoord en een stem tegen de zetelverdeling. Maar daar wordt toch verschillend over gedacht. Als partij aanvaarden we regeringsverantwoordelijkheid, als fractie aanvaarden we een parlementaire binding, op grond van welke argumentatie zou een tegenstemmer nee kunnen zeggen als hij tot het ambt zou worden geroepen? In principe is er geen verschil in verantwoordelijkheid tussen kamerleden en bewindslieden. ‘Het moet maar eens uit zijn met de schone handenpolitiek,’ roept Wim Meijer. ‘Ik laat me niet langer de maat nemen door links als links niet zelf tot een stuk medeverantwoordelijkheid bereid is.’

's Middags word ik ontvangen door formateur Den Uyl. Hij heeft net zijn eerste persconferentie gegeven, waarin hij heeft aangekondigd alleen kandidaat-ministers te zullen accepteren die passen in een progressief kabinet. Hij bespreekt met mij de te volgen procedure, maar al snel dwalen wij af. We evalueren onze jarenlange verstandhouding, een beetje in de sfeer van ‘weet je nog wel, oudje?’ We ontdekken dat we sommige dingen eigenlijk helemaal niet weten, ook al werken we al zo'n vijftien jaar samen. Bij de Wiardi Beckman Stichting, in de Amsterdamse Raadsfractie, in de Tweede Kamerfractie. We denken terug aan de periode '66-'67, de val van het kabinet Cals-Vondeling, de opkomst van Nieuw Links, Joop voor het eerst lijstaanvoerder. Ik heb toen in menig opzicht voor hém gekozen. In '66 heb ik een succesvolle campagne gevoerd voor de gemeenteraad. Ik was ‘de lastige Amsterdammer’ die als enige in den lande de neergaande trend voor de PvdA na de statenverkiezingen wist te keren. Er werd van alle kanten aan

mij getrokken. Nieuw Links deed een beroep op mij. Amsterdam, uiteraard. Maar ik koos voor Joop. Ik heb mij ingezet voor zijn lijst-aanvoerderschap en mij later aangeboden als campagneleider. Dat is mij van alle kanten niet in dank afgenomen. Van opkomend politicus met een eigen identiteit werd ik nu de schildknaap, de loopjongen, de waterdrager van Den Uyl. Waarom eigenlijk? Omdat ik een grote bewondering voor hem heb, vanaf het eerste uur. Als lid van de staf van de Wiardi Beckman Stichting. Ik vertel hem dat ik een bepaald moment in het begin van de zestiger jaren niet snel zal vergeten. Jaap Burger was afgetreden als fractievoorzitter. Er moest een opvolger gekozen worden. De jongens van de WBS konden het zich eenvoudig niet voorstellen dat het iemand anders dan Joop zou kunnen worden. Nooit vergeet ik dat moment dat Joop weer terugkwam uit Den Haag. Drie stemmen had hij gekregen. Wij waren verbijsterd. Joop ontluisterd? Joop is niet te ontluisteren. Joop is Joop. Dat wordt hem door sommigen erg kwalijk genomen. Maar voor de meesten geldt gelukkig maar één criterium: kwaliteit. Dat kabinet-Den Uyl komt er toch. De kiezers hebben het gewild. De partij komt in beweging. Er is nog veel werk aan de winkel.

's Avonds eet ik bij Tchekiang met Wim Meijer en Bram Peper. Ook zij zijn door diepe dalen gegaan, maar hun keuze staat vast. De partij moet achter Joop gaan staan. Er moet een interne campagne worden gevoerd. Ze bieden hun niet geringe diensten aan, die ik in dank aanvaard.

Vrijdag 28 oktober

De fractie komt bijeen om acht staatssecretariaten op een rijtje te zetten. Piet Stoffelen heeft weer gezorgd voor het nodige graaf- en spitwerk, zodat we weer tot een verantwoorde keuze kunnen komen. De sfeer is uitstekend. Iedereen is strijdbaar. Er hangt een sfeer van ‘we gaan het maken met z'n allen’. Er wordt niet teveel vanuit het eigen tuintje gepietepeuterd. De enkeling die het wel doet, doet het met allure. Ger Klein vindt dat de staatssecretaris voor het Wetenschappelijk Onderwijs gehandhaafd moet worden. Hij is niet ontevreden over ‘de goede inbreng’ in de afgelopen jaren (hilariteit). Meer moeite heeft hij met de staatssecretaris voor Emancipatiezaken. Wat moet ‘dat mens’ doen?

Hij gaat ook in op de discussie over de vraag of we onze mensen bij CDA-ministers moeten zetten of juist niet. Kruisbestuiving heet dat in de wandeling. Dat slaat op bloemetjes, niet op honden, ‘die doen het weer anders,’ zegt Ger Klein. Hij gelooft niet in ‘waakhonden’. Dat worden in de praktijk toch ‘blinde geleidehonden’. Nee, hij blijft

maar liever op zijn stekkie.

Het wordt toch nog een hele meute. De fractie stelt de volgende volgorde vast:

1. CRM (Emancipatiezaken)
2. Volksgezondheid
3. Economische Zaken
4. Justitie
5. Sociale Zaken
6. Wetenschappelijk Onderwijs
7. Volkshuisvesting
8. Binnenlandse Zaken

Financiën en Buitenlandse Zaken worden nog toegevoegd voor het geval we niet in alles onze zin zouden krijgen. Je weet maar nooit.

De vergadering is afgelopen. ‘De stukken worden weer ingenomen,’ zegt Henk Bakker, de secretaris, bevreesd voor nieuwe lekken. ‘Je kunt beter de fractieleden innemen,’ grapt Marcel van Dam innemend. Ik neem mijn eigen stuk mee en lever het, volgens afspraak in bij de formateur. Ik tref hem in een sombere stemming. Het CDA kan twee dingen doen na onze interne moeilijkheden. Het kan ons nog verder uiteen proberen te drijven door te traineren of dwars te liggen. Dan loopt het onvermijdelijk uit op een clash. Het kan ook begrip tonen en nu snel tot zaken komen.

‘Het CDA kan maar één ding doen,’ zeg ik, ‘handelen in de geest van het conclaaf. Ik heb beloofd voor het accoord te zullen staan. Me dunkt dat ik het doe. Van Agt zal dat ook moeten doen.’

Joop kijkt mij cynisch aan. ‘Reken er maar niet op,’ zegt hij. Dries is niet bereid zich ook maar op enigerlei wijze te committeren. Hij accepteert zelfs de dubbeltalprocedure niet. Hij zou gezegd hebben dat de sfeer in het CDA erg contra is geworden.

Ik kan het allemaal niet zo volgen en vertrek wat beduusd naar het Partijbestuur dat nu bijeenkomt om het komende congres ‘inhoudelijk’ voor te bereiden. Ik ga me weer sterk maken voor het gesloten akkoord. Zoals beloofd.

Ik bereid me op het ergste voor. We hebben de neuzen geteld van de rekkelijken en de preciezen. Het zal een dubbeltje op zijn kant zijn en welke kant is nog volstrekt onduidelijk. De berichten uit de partij zijn erg ongunstig. Er stromen nog steeds vele adhesiebetuigingen binnen van afdelingsbesturen. Dat zal zijn uitwerking niet missen. Een clash lijkt ook op dit front niet te vermijden.

Dat blijkt erg mee te vallen. Het Presidium heeft een gemeenschappelijke lijn uitgestippeld. Die komt op het volgende neer. De Partijraad heeft namens de partij een standpunt bepaald. Kamerfractie en for-

mateur zijn daar dwars tegen in gegaan. Zij hebben de partij daarmee schade berokkend. Niettemin zijn er nieuwe politieke feiten geschapen die het Partijbestuur nopen het Congres toestemming te vragen de discussie over de regeringsdeelname op basis van regeer- en zetelakkoord te mogen heropenen.

Mij interesseert vooral de conclusie: de discussie wordt heropend. De rest is ter beoordeling van geschiedschrijvers.

Het Partijbestuur gaat met deze lijn akkoord. Er zit trouwens niet veel anders op. Stel je voor: een Congres dat bijeen komt om te besluiten geen duit in het partijzakje te doen.

Maar ziet: een nieuw feit is geschapen. Aannemende dat de discussie inderdaad wordt heropend, dan is ook voor het Partijbestuur een nieuwe situatie ontstaan. Het Presidium stelt voor onder bepaalde voorwaarden dan wel akkoord te gaan met het kabinet-Den Uyl II. De kunst is nu het eens te worden over de voorwaarden.

Ik hertel de neuzen. Het ziet er plotseling allemaal veel gunstiger uit. Ien zegt deze lijn te hebben aanvaard terwille van het behoud van de eenheid, maar wel met kippevel. Uit een oogpunt van partijdemocratie kan de houding van de beide andere leiders eigenlijk niet door de beugel.

Toch is die eenheid nog niet zo snel verkregen. Een aantal leden loopt storm tegen de ‘nieuwe voorwaardenstrategie’. Daar hebben ze nu wel de buik van vol. Ze zien de volgende stap alweer als de voorwaarden maar voor de helft zijn vervuld. Eenheid is prachtig, maar waarom moet de liefde altijd van één kant komen? Den Uyl en Van Thijn zijn zelf de ergste sneeuwballengooiers. Pijkel Schroeder stelt fijntjes vast dat de discussie wat schimmig is. De nee-zeggers tegen het kabinet zeggen ook nee tegen de voorwaardenstrategie, de ja-zeggers voelen er wel voor. Toch mist ze de plank. De introductie van ‘de voorwaardenstrategie’ heeft van een nee-meerderheid een ja-meerderheid gemaakt. Na een lange discussie komen tenslotte de volgende voorwaarden uit de bus:

1. Alle leden van het beoogde kabinet (ministers en staatssecretarissen) dienen bereid te zijn het regeerakkoord te onderschrijven en ten volle uit te voeren.
2. Door de personele samenstelling van het kabinet dient op geloofwaardige wijze een progressief beleid gewaarborgd te worden.
3. Van de PvdA-leden in het kabinet dient tenminste 25% vrouw te zijn.
4. Van de acht aan de PvdA toegewezen staatssecretarissen dienen de volgende staatssecretariaten in ieder geval door de PvdA bezet te worden:

a. Emancipatiebeleid (CRM)
b. Gezondheidszorg (Volksgezondheid en Milieu)
c. Justitie
d. twee van de drie staatssecretariaten in de sociaal-economische sector.

Het pakket wordt met elf tegen zeven aanvaard en gaat per extra-partijkrant naar alle leden. Er komt ook een verantwoording van het fractiebeleid in. Het concept bevat een prachtige tikfout: ik zou zeven zeer vitale ministersposten in de acht hebben gesleept.

Zaterdag 29 oktober

De formateur presenteert een voorstel over plaats en taken van de zestien staatssecretarissen. Voor het eerst sinds lange tijd zitten we weer bijeen zoals we ooit begonnen zijn: Joop en de drie fractievoorzitters. We zitten ook weer elk op onze eigen plek. Wat dat betreft weet iedereen zijn plaats. We lezen.

Ik heb niet te klagen. Onze acht voorkeuren zijn alle acht ingewilligd. Tot mijn vreugde is dat niet gebeurd ten koste van de beide andere partijen. Onze voorkeuren liepen zodanig uiteen dat Den Uyl er een prachtig harmoniemodel van kon maken. Dat scheelt weer een slok op de borrel.

Toch rijzen er problemen. Om te beginnen staatsrechtelijk. Dries merkt op dat definitieve beslissingen pas kunnen worden genomen met instemming van de betrokken ministers. Daar heeft hij gelijk in. Met het staatsrecht moet zorgvuldig worden omgesprongen.

Vervolgens maakt Dries bezwaar tegen de omvang van de taken van de beoogde PvdA-staatssecretarissen. Behalve bij Binnenlandse Zaken. Hij wil graag dat de staatssecretaris Ambtenarenzaken doet. Ik schrijf zijn opmerkingen gelaten op, totdat hij ook de staatssecretaris voor de Gezondheidszorg in het geding brengt. Dat begrijp ik niet. Dat was toch bedongen tijdens het conclaaf? Alleen om die reden was het aanvaardbaar dat de beide ‘abortusdepartementen’ in CDA-hand zouden komen.

Ik vlieg op en zeg tegen Dries: ‘Dat kan je niet maken. We hebben samen een akkoord gesloten. Daar heb ik voor gestaan. Hou toch op met mekkeren.’ Dries kijkt verstoord: ‘Ik vind niet dat ik iets verschuldigd ben aan de PvdA. Ik ben niet al te best uit de programmatische onderhandelingen gekomen. De PvdA heeft daar bekwaam, vasthoudend en hard onderhandeld. Bij de zetelverdeling ben ik beter weggekomen, maar zeker niet triomfaal.’

‘De harde lijn dus,’ begrijp ik, ‘en geen begrip.’

Joop spreekt tegen dat de PvdA-staatssecretarissen te grote taken zou-

den krijgen. Er is zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij de bestaande situatie. Bij Justitie is er inderdaad sprake van een uitbreiding, maar dat is gerechtvaardigd gezien het feit dat het CDA de hele bestuurlijke sector in handen heeft. Bij Binnenlandse Zaken gaat het om het takenpakket van de voormalige staatssecretaris, maar het probleem is hier niet dat het te groot, maar te klein is.

Bij Economische Zaken gaat het om één van de vijf Directoraten-Generaal. Regionaal beleid is slechts een van de eenentwintig directoraten. Er is geen sprake van dat de toekomstige minister wordt ontmanteld. De nieuwe staatssecretaris krijgt slechts een deel van wat in het kabinet-Cals Bakker onder Den Uyl had. De staatssecretaris Volksgezondheid treedt in de voetsporen van Hendriks. Die op Sociale Zaken wisselt slechts stuivertje: Arbeidsmarktbeleid in plaats van Sociale Voorzieningen. Er is geen sprake van overbedeling.

Dries handhaaft zijn 'majeure problemen': vijf van de acht zijn te fors. Ik zeg er toch niet veel van te begrijpen. De bezwaren zijn innerlijk niet logisch. Bij Binnenlandse Zaken moet de staatssecretaris iets doen wat een minister behoort te doen. Je kunt de ambtenaren toch niet delegeren aan de staatssecretaris? Terwijl overal elders het bezwaar is dat de minister iets wordt afgepakt wat wezenlijk tot de taak van de minister zou behoren. Er worden problemen geschapen die er niet zijn en die er ook niet behoren te zijn als we nu snel tot zaken willen komen. Maar ze zijn er toch en blijven er ook. Dries zegt nee. Besloten wordt om nu akkoord te gaan met de plaatsbepaling, maar de taakafbakening over het weekend te tillen.

Ik stel voor dat Joop en Dries dan in het weekend de koppen bij elkaar steken. Nooit slecht, denk ik, die twee weer eens samen. Ze maken een afspraak: zondagavond, samen, ja gezellig, op Algemene Zaken.

We gaan elk ons weegs. Buiten staat het NOS-journaal. 'Alle acht,' zeg ik tevreden. Mijn partij kan best een kleine opkikker gebruiken.

Ik ga naar Amsterdam, maar de werkdag is nog niet voorbij. Ik ontvang thuis ministerskandidaten. Maandagmiddag moet ik namen voordragen. Ze zijn allemaal keurig op tijd. Voor Duisenberg heb ik beduidend meer tijd ingeruimd dan voor de anderen. Hij heeft immers een voorbehoud gemaakt. Maar hij zegt weinig tijd nodig te hebben. Hij heeft zijn voorbehouden op schrift gesteld. Hij overhandigt mij een nota. Ik leg de nota terzijde. 'Ik ben niet geïnteresseerd in nota's,' zeg ik. 'Onderschrijf je ten volle het regeerakkoord, ja of nee. Dat moet ik je vragen.' 'Het antwoord staat in de nota,' zegt hij. 'Lees hem maar.' Ik zeg dat ik daar nog eens over na zal denken. Ik begrijp uit de overhandiging dat het antwoord op mijn vraag 'ja, mits' is. 'Ja,' zegt hij. 'Dan zul je dat mits moeten laten vallen, anders kan ik

je niet voordragen.' Het is het begin van een klein titanenstrijdje, tussen alle bedrijven door, dat nog dagen in beslag zal nemen.

Na ook nog gesproken te hebben met Jos van Kemenade en Max van der Stoel is er even tijd om een maaltijd naar binnen te schrokken.

Vervolgens is het tijd voor VARA-Visie. Niet, zoals gewoonlijk op zaterdagavond, lui liggend op de grond, maar, integendeel, naar de studio. Brugsma wil mij spreken. Het past in mijn congrescampagne, dus draaf ik op.

Vraag: 'Legt u zich bij de uitspraak van het Congres neer?'

Ik: 'Bij die uitspraak wel. Het conflict met de Partijraad is heel begrijpelijk. Men is woedend, teleurgesteld en vindt het onredelijk. Dat vind ik ook. Maar men moet nu toch de vraag wegen: ... Gaan we onder deze omstandigheden maar regeren of gaan we in de oppositie. Ik ben niet voor regeren tot elke prijs. Maar ik vind dat men de prijs wel moet wegen en dat men in beschouwing moet nemen de totale prijslijst en die is nog niet te overzien op dit moment.'

Vraag: 'De kiezers hebben gestemd op kandidaten van de PvdA. Die waren zelf geen lid van de PvdA en dat zijn er meer dan wel-leden. De kiezers zouden natuurlijk kunnen zeggen, eigenlijk hebben wij met de uitspraken van partijraden of partijcongressen niets te maken, wij hebben die mensen gekozen. Hoe lossen we dat op?'

Ik: 'Dat vind ik toch geen redelijke zaak. Er zijn natuurlijk veel mensen die op Den Uyl hebben gestemd. Maar die mensen moeten bedenken dat Den Uyl er niet zou zijn zonder de PvdA. En de PvdA zou er niet zijn zonder Den Uyl. We kennen in Nederland geen personenstelsel. We kennen een partijenstelsel, waarin het aspect van wie de politieke leider is natuurlijk een hele grote rol speelt.'

Vraag: 'Vandaar dat er gezegd wordt: kies de minister-president.'

Ik: 'Natuurlijk, we hadden een uitstekende. Die hebben we nog. Daar zullen we de volgende verkiezingen weer mee komen. Maar het punt is, een politieke leider die gaat regeren zonder dat zijn partij daarin mee kan gaan, dat heeft natuurlijk geen enkele zin. Die partij moet daarvoor mede verantwoordelijkheid dragen. Maar die partij moet zich wel tweemaal bedenken wat ze kiest. Die draagt dan ook een zware verantwoordelijkheid. Vandaar dat de kamerfractie gezegd heeft, alle begrip voor de Partijraad, maar wij hebben de verantwoordelijkheid om het werk nog even af te maken. Dan moet het Congres maar over het eindresultaat een definitief eindoordeel vellen.'

Vraag: 'Stel de PvdA komt langs die weg in de oppositie. Wat heeft dat voor consequentie?'

Ik: 'Dat heeft voor het land nare gevolgen dat er een kabinet komt dat de mensen niet gewild hebben. Een rechts kabinet ... Iedereen staat

voor de keuze waar ik die befaamde nacht voor stond en waar ik de verantwoordelijkheid voor op me heb genomen, namelijk gaan we onder de omstandigheden zoals we die kennen regeren of wordt de PvdA oppositiepartij. Een zware verantwoordelijkheid.'

Een week later zouden de mensen tot wie ik gesproken heb pas antwoorden.

Zondag 30 oktober

Het is nu wel echt onmogelijk geworden de politiek op zondag buitenshuis te houden. De treurige gang van zaken drukt zwaar op me. Het kabinet hangt aan een zijden draadje. Elke minuut telt. En zeker elke dag. Het record van 1973 (164 dagen) is bijna gebroken. Het is de 158ste dag.

Lezing van de NRC vrolijkt me niet op. Integendeel. J. Th. van den Berg heeft onder de titel 'Gebrek Politieke Vernieuwing Fataal' mijn doopceel als politicoloog gelicht. Hij wijst erop hoe in de zestiger jaren twee jonge politicologen, Hans Gruijters en Ed van Thijn, zich hebben ingezet voor een meer directe invloed van de kiezer op de vorming van een regering. Gruijters vanuit het Amerikaanse, ik vanuit het Engelse model. 'Dat zagen ze, met hun Schumpeter-achtige benadering van de democratie, als een noodzakelijke vernieuwing van het verouderde zuilenstelsel in Nederland,' aldus Van den Berg. Maar ziet: 'De politieke wetenschap heeft in Nederland en daarbuiten sedertdien enige ontwikkeling doorgemaakt.' En dan noemt hij enkele buitenlandse publicisten die in landen waar een meerderheidsstelsel bestaat, pleiten voor evenredige vertegenwoordiging. Als dat zo is dan is er althans in de buitenlandse politicologie weinig veranderd. Want die publicaties zijn bijna zo oud als de stelsels zelf. Het is mij inmiddels nog steeds niet duidelijk welke spectaculaire voortgang de Nederlandse politicologie heeft gemaakt sinds ik mij er voor het laatst in verdiepte. Het enige wat ik kan ontdekken is dat men tegenwoordig blijkbaar minder zorgvuldig met de feiten omspringt. Want, zo schrijft Van den Berg: 'Niettemin speelt de "meerderheidsstrategie" nog steeds een grote rol in het denken en handelen van, in ieder geval, Van Thijn.' En daar is, naar zijn mening, veel van de ellende op terug te voeren. Van pionier tot achterblijver? Van vernieuwer tot dogmaticus? Van democraat tot antidemocraat? Ik schrik. Zou de bedrijfsblindheid zo hard hebben toegeslagen? Maar na enig doordenken wijs ik die mogelijkheid toch van de hand. Het is gewoon onjuist wat Van den Berg schrijft. De 'meerderheidsstrategie' heeft niets te maken met mijn vroegere hang naar een 'meerderheidsstelsel'. Het tegendeel is het geval. De meerderheidsstrategie is juist geboren op het moment dat ik mij gerea-

liseerd heb dat ‘de oude partijverhoudingen, die een politieke tweedeling onmogelijk maakten, aanzienlijk taaier blijken dan politicologen van het genre Gruijters en Van Thijn hadden gedacht.’

De meerderheidsstrategie is het antwoord op de erkenning van het driestromenland, het antwoord op de totstandkoming van het CDA als middenpartij. Het is in feite een minderheidsstrategie, die zich bezighoudt met de vraag die zo oud is als het democratisch-socialisme: onder welke omstandigheden kunnen socialisten deelnemen aan een ‘burgerlijk kabinet’. Ik denk aan de overdruk uit Troelstra's *Gedenkschriften* die Max van der Stoel gisteren voor me meebracht over het Congres van Zwolle in 1913. ‘Het congres van Zwolle, dat ik als demokratisch leider der Partij niet had kunnen en willen tegenhouden, was het gevolg van een aktie van partijgenoten, die men gevoegelijk als een paleisrevolutie kan betitelen. De voorgeschiedenis van dat congres en het besef dat mijn houding niet zou worden begrepen en ik mij aan allerlei verkeerde uitleggingen zou blootstellen, deden mij dat congres tegemoet zien met een gevoel van walging...’ (*Gedenkschriften,* Deel III, *Branding,* p. 242).

De vraag van regeringsdeelname heeft onze beweging en haar leiders van oudsher verscheurd.

Ik herinner mij een discussie met dr. W. Drees in ‘Socialisme en Democratie’ (januari 1967). Drees hekelt mijn voorstellen die erop gericht zijn de kabinetsformatie zodanig te reglementeren dat de invloed van de kiezers op de regeringsvorming optimaal wordt en de vrijheid van onderhandelaars na de verkiezingen minimaal. Het middel is erger dan de kwaal. ‘Er zijn ook geen wondermiddelen aan te geven, die een betere gang van zaken waarborgen. De moeilijkheden wortelen in de aard van ons partijwezen en worden soms vergroot door de op een bepaald ogenblik heersende mentaliteit en door de persoonlijkheid van sommige leiders,’ schrijft Drees, de methode-Van Thijn krakend.

Ik heb hem geantwoord dat hij terecht als bezwaar tegen mijn methode aanvoert dat hierdoor de vrijheid van de onderhandelaars - de aanstaande minister-president voorop - tot een minimum beperkt. ‘Maar dat is ook mijn bedoeling. Wanneer wij de kiezers enige inspraak in de regeringsformatie willen verschaffen - en dat is mijn uitgangspunt - dan is aan een dergelijke vrijheidsbeperkende objectivering van de formatieprocedure niet te ontkomen, hoe vervelend ook voor de betrokkenen.’ Het kan verkeren, in tien jaar tijd.

Maar heb ik in die tien jaar stilgestaan zoals Van den Berg in feite beweert? Helaas niet. Op het gebied van de staatkundige vernieuwing heb ik achtereenvolgens moeten prijsgeven de gedachte aan een tweedeling, aan een gekozen formateur, aan afspraken vooraf. Ik ben tot

hoofdrolspeler geworden in een kabinetsformatie die in het teken staat van afspraken achteraf met een middenpartij die geen gekozen formateur wil aanvaarden.

De meerderheidsstrategie is de strategie van een minderheid, een linkse minderheid die wel regeringsverantwoordelijkheid wil dragen maar niet tot speelbal van een rechtse kamermeerderheid wil worden. En dat betekent regeren met een middenpartij die voor de verkiezingen niet tot afspraken wil komen. ‘Wij buigen niet naar links, wij buigen niet naar rechts,’ zei Van Agt in verkiezingstijd. Dat betekent met zoveel woorden: wij middenpartij, wij spelen links en rechts tegen elkaar uit. Als we links regeren remmen we rechts en omgekeerd, maar wij bepalen wat er in Nederland gebeurt, niet de kiezer. Zo is het decennia gegaan. Dat is de meerderheidsstrategie van de KVP, nu het CDA.

Tegen die situatie ben ik in de zestiger jaren in verzet gekomen. Niet de KVP, maar gij kiezer, was mijn motto. Ik heb dat niet kunnen volhouden. Het CDA is er gekomen, samen met de PvdA en D'66 110 zetels, samen met de VVD 77. Driestromenland, twee richtingen. Ik heb het CDA aanvaard als realiteit en na de verkiezingen onderhandeld met het mes van de 77 op mijn keel. Maar er zijn voor mij twee grenzen als democratisch-socialist. Als socialist sta ik op het aloude standpunt dat er alleen geregeerd wordt als er iets te regeren valt en dat kan alleen in een kabinet met een vooruitstrevende signatuur dat maatschappelijke hervormingen nastreeft die niet in het parlement tot op het bot kunnnen worden uitgekleed.

Als democraat sta ik op het standpunt dat je voor de verkiezingen moet zeggen onder welke omstandigheden je na de verkiezingen gaat regeren en dat je na de verkiezingen moet doen wat je voor de verkiezingen hebt gezegd.

Als politicoloog weet ik dat dit de strategie is van een hervormingsgezinde minderheid met de rug tegen de muur van een parlementaire meerderheid die met deze samenleving in vrede leeft. En dat ook het midden er een meerderheidsstrategie op na houdt, namelijk die van de schroothoop: lood om oud ijzer.

Als onderhandelaar weet ik inmiddels dat niet de kiezer beslist maar Van Agt.

In een nog ander opzicht is het onmogelijk de politiek vandaag buiten de deur te houden. Ook Hedy belt en belt. Ze is gaan twijfelen. Er is van veel kanten druk op haar uitgeoefend om zich toch beschikbaar te stellen. Juist nu het er zo op aan komt. En juist nu er een mogelijkheid bestaat dat er, voor wat het deelnemen van vrouwen betreft, toch een kleine doorbraak voor de deur staat.

's Avonds laat hoor ik dat ze een beslissing heeft genomen. Ze heeft

zich alsnog beschikbaar gesteld, met name als staatssecretaris van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. ‘Dat is mijn vak,’ zegt ze. ‘En Emancipatiezaken dan?’ vraag ik, wetend dat ze daarvoor eindeloos genoemd is. Bovendien heb ik de kandidaat-minister voor CRM op bezoek die haar ook al als nr. 1 op zijn lijst heeft staan. ‘Nee, dat niet,’ zegt ze, ‘daar zijn genoeg anderen voor.’ Bovendien heeft ze al overal, tot in ‘Ot en Sien’ aan toe, laten weten daarvoor niet in de markt te zijn. De vrouw beslist. Dat wil zeggen over zichzelf. De besluitvorming over de samenstelling van het kabinet loopt over meerdere schijven.

Maandag 31 oktober

Die schijven ontmoet ik weer allemaal vandaag. Maar die staan wel in het teken van de ministerskandidaten. Om twee uur moet ik mijn lijst bij de formateur indienen. Wat te doen met de nota van Duisenberg?

Ik ben inmiddels na lezing tot de conclusie gekomen dat ik de nota inderdaad moet zien als een voorbehoud. Hoofdpunt is dat nu al moet worden vastgelegd dat de doelstelling van 5%-financieringstekort maximaal prioriteit heeft boven andere doelstellingen, ‘met name de koopkrachtdoelstellingen en desiderata inzake de collectieve uitgaven.’ Dat kan niet. Als we dat zouden aanvaarden hebben we geen poot om op te staan als het om CDA-kandidaten als Andriessen gaat. En we krijgen moeilijkheden met het Congres. Maar ik wens niet de gemakkelijkste weg te kiezen. Om tal van redenen acht ik het van groot belang dat Wim voor het kabinet behouden blijft, maar zonder voorbehoud. Ik laat hem weten zijn nota niet te kunnen accepteren. Ik mobiliseer via Marcel van Dam zijn vriendenkring om op hem in te praten. Ik stuur zelfs zijn gedoodverfde opvolger, Dolman, op hem af.

Om half één belt hij mij uit een vergadering van het fractieburo. ‘De nota ligt alleen bij jou en mij,’ zegt hij. ‘Ik stem in met de gesloten formatieakkoorden.’ Hij acht het wel bekend dat hij grote reserves heeft met betrekking tot de in het akkoord besloten risico's. Als die risico's werkelijkheid worden zal het beleid, zoals hem dat voor ogen staat alsnog worden doorgezet.

Op korte termijn wil hij tot een gezamenlijke formulering komen waarbij aan ons beider geloofwaardigheid recht wordt gedaan.

Op langere termijn zal hij ervoor vechten dat zijn inzichten worden verantwoord in de Regeringsverklaring. ‘Je moet goed weten dat hier risico's inzitten omdat dit voor mij een zaak van wezenlijk belang is.’

Ik antwoord dat al deze uitgesproken zinnen voor mij toch het karakter houden een voorbehoud. Ik heb antwoord nodig op de vraag of hij

bereid is toe te treden onder 100% instemming met het akkoord. ‘Nee,’ zegt Wim, ‘het is geen voorbehoud, het is een uitwerking.’ Ik zeg me te zullen beraden. Hij hoort nog van me.

Terugkomend in het fractieburo zet ik het gerezen probleem uiteen. Algemeen is men van oordeel dat de uitwerking van Duisenberg niet kan worden uitgelegd als een hartelijke instemming. Hij dient zich bereid te verklaren om ‘na zorgvuldige overweging en heroverweging de risico's waarover het akkoord spreekt te aanvaarden.’

Ik bel hem op. Het is vijf voor twee. Om twee uur moet ik bij Joop zijn. Ik leg hem de buro-formule voor. Hij vraagt bedenktijd en zal me bij Joop terugbellen. Ik krijg nu toch wel de kriebels. Dit worden spannende momenten. Ik neem me voor geen krimp te zullen geven, maar krijg het toch wel erg benauwd.

Om vijf over twee ben ik bij Joop en noem mijn kandidaten. ‘Mijn kandidaat voor Financiën staat nog niet vast,’ zeg ik. ‘Ik krijg nog een telefoontje.’ Joop schrikt.

Om half drie gaat de telefoon: Duis. Hij stemt nog steeds in met het akkoord, inclusief de daarin opgesloten risico's.

De formule van het buro voegt daaraan niets toe, tenzij bedoeld is dat hij niet alleen de risico's aanvaardt maar ook de gevolgen. Dat kan niet. Vandaar de volgende aanvulling: ‘... met dien verstande dat uiteraard dit onverlet laat de eigen verantwoordelijkheid van de minister van Financiën om datgene te doen wat hij vanuit die verantwoordelijkheid bij het intreden van de risico's in 's lands belang acht.’ Hij voegt daaraan toe dat hij zich zal blijven inzetten voor het opnemen van zijn inzichten in de Regeringsverklaring.

Ik vertaal de situatie nu als volgt:

1. Zijn visie moet in de Regeringsverklaring, d.w.z. één dag na de beediging ligt die visie op tafel.
2. Kernpunt daarbij is dat een deel van het Regeerakkoord voorrang krijgt boven het andere.
3. Als dat niet wordt geaccepteerd is zijn positie in het geding.

Wim bevestigt dit.

Ik verklaar mij nader te moeten beraden. Ik tracht Dolman op te sporen. Hij heeft een werkbezoek, ergens in Leiden. Na geruime tijd krijg ik hem te pakken. Hij deelt mijn mening dat ik dit niet zo kan accepteren, stemt ermee in dat ik hem nu voordraag, maar zal alsnog zijn uiterste best doen om Wim tot andere gedachten te brengen. Hij zal met vliegende vaart wederom Duisenbergwaarts gaan.

Ik kom terug bij Joop. Mijn knieën trillen. Wat langzamer sprekend dan anders deel ik mee dat ik Dolman voordraag als kandidaat voor Financiën. Joop verstrakt. In een ijzige sfeer legt hij een verklaring af.

Hij vindt de door mij gevolgde procedure alsmede het door mij ingenomen standpunt als fractievoorzitter correct. Gelet echter op de politieke betekenis van het uitvallen van de huidige minister van Financiën, gelet op het feit dat het kabinetsbeleid inzet van de verkiezingen is geweest, concludeert hij dat het zijn verantwoordelijkheid als formateur is om alsnog te trachten mij als fractievoorzitter in staat te stellen de heer Duisenberg overeenkomstig de door mij geformuleerde gezichtspunten voor te dragen.

Hij spreekt als een resolutie. De spanning is om te snijden. Ik begin nu in de taal der amendementen te spreken. Ik deel mee dat ik niet zal accepteren dat langs deze procedure het uitonderhandelde regeerakkoord opnieuw onderhandelbaar zou blijken te zijn. In dat geval zal ik van mijn vetorecht gebruik maken. 'Correct,' zegt Joop. Wij spreken een ijzig stilzwijgen af.

Als ik buiten sta heb ik toch een beetje de pé in. Waar heb ik die snerpende kou aan verdiend? Teruggekomen in het fractieburo, dat nog steeds bijeen is, zwijg ik als het graf. Ze dringen niet aan. Ik houd het verder wel voor gezien. Het is mooi geweest. Ik wil naar huis. Mante, Hedy's beste vriend, is jarig. Daar zouden we samen heengaan. Dat wil ik persé doorzetten. Laatst moest ik ook al afbellen toen we bij hem zouden eten. Ik bel Hedy: 'Ik kom eraan. Het gaat door.' Hedy is opgelucht.

Ik wil weggaan. Wim Meijer en Bram Peper komen binnen. 'Wat doet Joop?' 'Formeren,' zeg ik opgewekt. 'Ja, maar hoe? Heeft Van Agt al namen genoemd? Zo nee, wat doet hij eraan om ze toch te krijgen? We hebben nog maar vijf dagen. We zouden je helpen, weet je wel?' Ik ben geïrriteerd. Ik wil naar huis. 'Laat Joop nu maar. Die ziet ook wel in dat hij haast heeft.' 'Wat doet Joop vanavond?' vragen ze. Ik zwijg. 'Hij gaat zeker de hele avond en nacht aan Duisenberg besteden, hè?' Ze zijn ook niet op hun achterhoofd gevallen. Zij vinden dat onaanvaardbaar. First things first. 'Is er al een gesprek geweest om de activiteiten van onze topdrie te coördineren, deze week? Als jullie niet op één lijn zitten, kunnen we het op het Congres helemaal wel vergeten.' Ik voel dat ze gelijk hebben. De berichten uit de partij zijn niet hoopgevend. Van een omslag is nog weinig te bespeuren. Twee partijgenoten hebben een 'kort geding' tegen Joop aangespannen. Maar ik kan het niet meer maken om alsnog Hedy af te bellen. Dat doe ik niet. Ik neem een beslissing. 'Er is vanavond om half twaalf een vergadering van Joop, len en Ed. Agenda: coördinatie van deze week. Plaats: bij mij. Aanwezig: onze naaste adviseurs. Dus ook jullie.'

Ik sta op en vertrek. Hedy en ik bezoeken Mantes verjaardag. Om half

twaalf ben ik thuis. Ik word met de telefoon binnengehaald. Duisenberg: 'Joop komt er aan. Wat mij betreft: ik zal voor mijn inzichten blijven vechten, ook bij de totstandkoming van de regeringsverklaring, maar er ligt geen portefeuille op tafel.'

Naar buiten toe zal hij verklaren: 'Elk regeerakkoord heeft zijn plussen en minnen, ik heb mijn aarzelingen, maar gelet op het totaalbeeld, gelet op de situatie waarin het land verkeert en de noodzaak om snel een kabinet te krijgen stap ik over die aarzeling heen; er is een tijd van spreken en een tijd van doen. Nu is de tijd van doen aangebroken.'

Ik verklaar erg blij te zijn met deze afloop, maar nog even de komst van Joop te willen afwachten. 'Tenslotte zou hij het mij mogelijk maken jou voor te dragen.'

Even na middernacht bel ik hem voor de laatste maal: 'Wim, heel kort, ik heb met Joop gesproken. Het is nu voor elkaar, ik trek de kandidatuur van Dolman in en ik draag jou voor als minister van Financiën.' Intussen begint ons coördinerend gesprek. Joop brengt verslag uit van zijn bevindingen. Volgens zijn informaties loopt de kandidaatstelling binnen het CDA volgens de verwachting van het conclaaf. Kruisinga zou afgevallen zijn. Boersma en Lubbers blijven gehandhaafd. Andriessen zou nu in zijn voor Ontwikkelingssamenwerking. Ik merk op dat hij Andriessen dan wel 'hartelijke instemming' moet vragen. 'Dat ben ik tegenover Duisenberg wel verplicht,' zucht Joop. Hij deelt mee dat D'66 niet met Van Mierlo, maar met Beek is gekomen. Ik reageer nijdig, maar wat te doen. Er zijn geen afspraken gemaakt. We lopen alle dingen die mogelijkerwijs deze week nog mis kunnen gaan door. Maar het ziet er naar uit dat het niet mis gaat. Zaterdag op het congres is er een kabinet.

Ook Van Agt is echter in vergadering. Hij coördineert de slotfase van de formatie ook met de partijvoorzitter. Alleen, hij heeft er drie.

Dinsdag 1 november

Alles loopt toch net weer even anders. Dries is nog niet klaar met zijn interne formatie. Na lang trekken heeft Joop toch vier namen kunnen lospeuteren. Dries heeft voorgedragen: zichzelf voor Binnenlandse Zaken, Boersma voor Sociale Zaken, De Gaay Fortman voor Justitie en Kruisinga voor Landbouw. Dat laatste is een onaangename verrassing. Kruisinga is toch weer opgedoken na het overleg met de drie partijvoorzitters. Het is tegen de in het conclaaf gewekte verwachting in. Joop heeft Dries gewaarschuwd: dat heeft gevolgen voor de volgende drie namen: 'Nu kun je niet meer met Andriessen komen.' Maar hij heeft niettemin Kruisinga gehandhaafd. Hij is weer snel verder gegaan met zijn speurtocht. De zeeën gaan zeer hoog. Joop gaat nu ministers-

kandidaten ontvangen. Hij begint met Max van der Stoel.

Om half vijf heb ik het fractieburo bijeengeroepen. Ik wil nu met hen de acht staatssecretarissen rond maken. Ik heb acht dubbeltallen gemaakt. Met enige aarzeling laat ik de naam van Hedy vallen. Ik ben blij als Ien uitvoerig toelicht hoe zij haar uiteindelijk telefonisch over de streep heeft gekregen. Het buro reageert echter enthousiast. Een meerderheid vindt dat ze dan toch maar Emancipatie moet doen. Dat vind ik eigenlijk ook. Ze heeft nu A gezegd, dus moet het ook maar B worden. Op Volkshuisvesting zit Marcel van Dam. Na wat er in '73 is gebeurd kunnen we niet weer met hem gaan schuiven. Bovendien moet hij het nieuwe huur- en subsidiebeleid zélf kunnen afmaken. En in geen geval laat ik hem zakken, ook al voorspellen sommigen dat hij op het Congres niet best zal vallen. Ik heb hem in de afgelopen maanden in de fractie wat beter leren kennen, en vind veel van de op hem bestaande kritiek ongerechtvaardigd.

Marcel blijft waar hij zit. Maar wat nu te doen met Emancipatie? De Rooie Vrouwen hebben een andere kandidaat voorgedragen, maar onder de mededeling dat ze het jammer vonden dat Hedy niet beschikbaar is. Ik vraag Pijkel om de kerngroep van de Rooie Vrouwen opnieuw om advies te vragen in het licht van de nieuwe situatie. Er zijn nog wat verschillen van inzicht over een staatssecretaris voor Sociale Zaken. Ik beloof nog wat nadere informaties te zullen vergaren en de kandidaten te ontvangen.

's Avonds wordt de congrescampagne voortgezet. Ik heb een interview met Frans de Kok van de GPD: een groot deel van de afdelingen in het land is tijdig bestreken.

Tijdens het interview belt Joop. Na een ‘traumatische middag’ is Dries met twee nieuwe namen gekomen. Andriessen voor Economische Zaken en Til Gardeniers-Berendsen voor Volksgezondheid. Hij heeft nog geen naam voor Ontwikkelingssamenwerking. Lubbers heeft zich daarvoor niet beschikbaar gesteld. ‘Ik heb Dries gezegd dat ik voor Economische Zaken een andere kandidaat wil hebben.’

Woensdag 2 november

De campagne gaat door. Om 10 uur zit De Volkskrant op mijn kamer, vertegenwoordigd door Jan-Joost Lindner en Hans Goessens. Het gesprek start uitermate stroef. ‘Wij zijn niet beschikbaar voor propagandapraatjes,’ zegt Lindner. Ik word razend. ‘Pseudo-regent,’ denk ik. Het liefst zou ik het gesprek onmiddellijk willen beëindigen. Maar naar het partijkader toe zijn een paar regeltjes in De Volkskrant belangrijk. Ik volsta met een bitse reactie. ‘Ik neem aan dat jullie zinnige vragen te stellen hebben en bereid zijn de antwoorden op die vragen af

te drukken.' Ja, dat is zo. 'Stel de eerste vraag dan maar,' zeg ik.

'Hoe heb je zo stom kunnen zijn,' daar komt het dan wel zo'n beetje op neer. Ik vertel mijn hele verhaal, de martelgang tijdens Vrolijk en Verdam, de eindafweging die ik had te maken tijdens het conclaaf, de belofte die ik meen te moeten nakomen. Het verhaal is wel bekend. Het heeft zo langzamerhand overal gestaan, behalve in De Volkskrant. Na afloop van het gesprek verklaren de beide heren het nu toch wel allemaal iets beter te begrijpen.

Ik word bij Joop geroepen. Hij heeft Dries weer gehad. We naderen nu toch een dramatische ontknoping. Hij handhaaft de kandidatuur van Andriessen voor Economische Zaken. 'Ik heb dit nu formeel geblokkeerd. Niet Andriessen op Economische Zaken; niet Andriessen en Kruisinga samen in het kabinet. Ik moet er ook in kunnen blijven geloven,' heeft Joop gezegd. Het gaat nu spannen, ook wat de tijd betreft. Ik loop terug naar mijn kamer. Op de gang ontmoet ik de persona non grata hemzelf. We hebben elkaar in geen tijden gezien.

De begroeting is hartelijk. Ik neem hem even apart. Op de achtergrond zie ik Aantjes staan, een zekere argwaan in de ogen. Maar dat kan ook verbeelding zijn. 'Je weet wat er op het spel staat, Frans?' 'Ja,' zegt hij. Hij heeft aan weinig woorden genoeg. Hij weet precies wat ik bedoel. 'Ik vind het jammer dat jij nu uitgerekend in het geding gekomen bent,' zeg ik, 'je weet dat ik een andere voorkeur had: de man die nagelaten heeft drie voorbehouden te maken.' Ook dat weet hij.

'Maar ik mag toch aannemen dat het kabinet-Den Uyl niet struikelt over één persoon, ook als is het de jouwe?' vraag ik. 'Wat jullie over het hoofd hebben gezien is dat ik nog altijd de materiële leider van de KVP ben,' zegt Frans. 'Ik kan me niet terugtrekken. Als ik me terugtrek trekt de KVP zich terug.' Ik neem mistroostig afscheid. Ik sprak met de grondlegger van het CDA. 'Volgende keer moeten jullie maar weer het materiële leiderschap formaliseren,' roep ik hem nog na.

Om tien over vijf belt Joop: Dries heeft geen ander voorstel te doen. Hij stelt nu een brief aan de fracties op met een totaalprent: Lubbers op Economische Zaken. Er zit niets anders op.

Ik eet met Jan Pronk. We hebben een lang gesprek. Er zijn nog wel een aantal misverstanden uit te praten. Dat lukt. Over en weer, begrijp ik uit zijn Hollands Dagboek dat hij in deze, voor hem zo enerverende week, uiterst beheerst verzorgt.

Ik ontmoet nog even Wim Kok, na afloop van een vergadering die hij heeft gehad met een fractiedelegatie over het arbeidsvoorwaardenbeleid. Ondanks de formatietrubbels blijven we 'in the picture'.

Tenslotte loop ik nog even bij Joop langs, die weer uren heeft gewerkt

aan de brief die zijn laatste kan zijn.

‘Om alle misverstand uit te sluiten wil ik er de nadruk op leggen, dat naar mijn oordeel op voorhand geen van de voorgedragen kandidaten afzonderlijk van een post in het kabinet uitgesloten behoefde te zijn. Elke formateur is echter verplicht de samenstelling van het door hem te vormen kabinet als geheel te beoordelen. Ik heb daarom getracht te komen tot een kabinet, dat voldoet aan het eerder aanvaarde element van een redelijke mate van homogeniteit als vooruitstrevend kabinet, dat geloofwaardig zal zijn in de uitvoering van het overeengekomen regeerakkoord.’

Ziedaar het kabinet-Den Uyl II

Minister-president	Den Uyl
Binnenlandse Zaken (vice-premier)	Van Agt
Buitenlandse Zaken	Van der Stoel
Justitie	De Gaay Fortman
Onderwijs en Wetenschappen	Van Kemenade
Financiën	Duisenberg
Defensie	Stemerdink
Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening	Schaefer
Verkeer en Waterstaat	Zeevalking
Economische Zaken	Lubbers
Landbouw en Visserij	Kruisinga
Sociale Zaken	Boersma
Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk	Meijer
Volksgezondheid en Milieuhygiëne	Gardeniers-Berendsen
Ontwikkelingssamenwerking	Neuman
Wetenschapsbeleid	Beek

Het lijkt wel een reconstructie, denk ik als ik al die namen nog eens op een rijtje zie. Daar hebben we ons nu al die maanden zo druk om gemaakt. Wie sprak er ook weer over een aardverschuiving op 25 mei?

Donderdag 3 november

Het interview staat in De Volkskrant. Mijn antwoorden zijn er keurig ingekomen, maar het is wel een zoekplaatje geworden. De kop luidt: Van Thijn Vervreemd Van Partij. Mijn citaten staan verpakt tussen lange beschouwingen van de beide schrijvers waarin ze omstandig uiteenzetten dat ik ‘afgebladderd ben in de publiciteit’, ‘een

gehavend politicus, in een onzekere situatie', 'de man die zich kwalijk door Van Agt liet uitkleden', men kon 'de ijle vlucht van Van Thijns overwegingen' niet meer volgen. Het woord 'vervreemding' is niet van de lucht.

‘Berustend zit Van Thijn te wachten op het eind’, is het eind. Berustend leg ik het verhaal opzij. Ik spreek de congresgangers zelf nog, denk ik. De berichten vanuit de partij zijn wat gunstiger. Sommigen spreken over een omslag. De afdelingsvergaderingen worden massaal bezocht. Maar de belangrijkste gewesten moeten nog bijeenkomen. Om elf uur komt de fractie bijeen om de brief van Joop te bespreken. Voor twaalf uur moet ik uitsluitsel geven, maar ik heb maar aangenomen dat er niet al teveel problemen zullen rijzen. Met 35 tegen 4 gaat de fractie akkoord. Hans Kombrink heeft tegen het plaatje als zodanig geen bezwaar.

Klokslag twaalf uur bel ik Joop. Hij heeft nieuwe zorgen. Lubbers heeft een brief geschreven dat hij formeel geen kandidaat is. Dries heeft om uitstel gevraagd.

Om één uur belt Joop mij: Het is oorlog. Dries heeft hem laten weten nog enkele uren nodig te hebben, anders is het nee. Hij heeft de drie partijvoorzitters ontboden.

Ik ontvang intussen de kandidaat-staatssecretarissen. Ik heb mijn lijst rond. De Rooie Vrouwen hebben een nieuw advies uitgebracht: Hedy d'Ancona voor Emancipatiezaken. Ik volg het advies op. Verder zoek ik aan:

Volksgezondheid	Dick Dolman
Justitie	Ineke Haas-Berger
Binnenlandse Zaken	Piet Stoffelen
Economische Zaken	Meinie Epema-Brugman
Sociale Zaken	Ina Hommes
Volkshuisvesting	Marcel van Dam
Onderwijs	Ger Klein

Om half vier belt Joop weer. Dries kan nog geen uitsluitsel geven. De grote meerderheid van zijn fractie ligt dwars. Hij vraagt tijd tot de ‘dageraad’. We kunnen niet anders dan daarin berusten. Joop besluit nog wel even schriftelijk vast te leggen dat het dan ook alleen maar ja of nee kan zijn.

De laatste staatssecretaris die ik ontvang is Ger Klein. Of eerlijk gezegd, ik ben hem vergeten. Zijn kandidatuur is zo vanzelfsprekend. Ik kom hem tegen in de rooksalon waar hij tevergeefs op een oproep heeft zitten wachten. We lopen samen op naar Berloth. Het is weer donderdagavond en de démissionaire bewindslieden eten nog steeds. Ger houdt een interessante, natuurkundige beschouwing over de formatie. Hij voelde zich sterk aangesproken door mijn korte inleiding in de fractievergadering na de Partijraad. Politiek is inderdaad een continu proces, zonder echte overwinningen en nederlagen. Het is ook een

onherhaalbaar proces. Elke formatie heeft toch weer zijn eigen verloop, waarin oude trauma's een grote rol spelen, waardoor nieuwe trauma's ontstaan. Dat alles wordt versterkt overgebracht op het publiek. Deze formatie is, als nooit tevoren, een open proces. Dat leidt tot een soort kringloop. De ene onderhandelaar doet een 'harde' uitspraak. De ander moet daarop reageren. Is die reactie te zacht, dan roept zijn partij hem ter verantwoording. Is de reactie hard, dan reageert de eerste weer. Zo ontstaat er een proces van verstarring en blokkades. Een 'regeltechnicus spreekt in zo'n geval van een meervoudig teruggekoppeld proces met grote, rondgaande versterking en looptijden en hij kan meteen vertellen dat het een godswonder is als zo'n zaak niet gaat oscilleren.' 'En wat dan?' vraag ik. 'De stekker uit het stopcontact halen,' antwoordt hij. 'Maar mensen zijn geen electronen,' zeg ik. 'Nee, mensen zijn wispelturiger en voorts moet ik nog het eerste electron tegenkomen dat zich niet aan een afspraak houdt.' 'Politicologen en natuurkundigen zouden meer moeten samenwerken,' vinden we. Ik vrees dat daar volop gelegenheid voor zal komen.

Het eten verloopt overigens in een nerveuze stemming. Iedereen begrijpt dat het beslissende moment is aangebroken. Niemand gaat ook naar huis. In grote drommen trekken de bewindslieden naar het kamergebouw. De meeste proppen zich in mijn kamer. Het belooft een lange nacht te worden. Wim Meijer raadt mij aan even te gaan slapen. Hij overhandigt mij de sleutel van zijn flat in Scheveningen aan de boulevard. Ik sta te tollen op mijn benen, oscillatie, denk ik. Ik maak van het aanbod gebruik.

Om half twee word ik wakker gebeld. Ik moet ogenblikkelijk terugkomen. Henk Bakker komt me halen. Opgekikkerd stap ik het kamergebouw binnen en bedank Wim voor zijn gastvrijheid en advies.

Ik zoek kontakt met Joop. Dries is geweest met tussenvoorstellen. Hij heeft twee varianten aangeboden. Eén Aantjes-variant. Aantjes zou in het kabinet komen op Binnenlandse Zaken, maar dan zou Van Agt Justitie terug moeten krijgen.

En een Andriessen-variant. Andriessen op Economische Zaken in kombinatie met een ruil Defensie/Ontwikkelingssamenwerking. Kruisinga zou dan Defensie nemen, Van der Stee keert terug op Landbouw.

Ik pleeg ruggespraak. De meeste bewindslieden zijn nog aanwezig. Naar ieders mening zijn geen van beide varianten aanvaardbaar. De ruil met Ontwikkelingssamenwerking wordt bestempeld als 'mensenhandel'. Ook Jan Pronk vindt dat dit niet kan.

'Maar als Aantjes beschikbaar is voor het kabinet moeten er toch nog tal van andere mogelijkheden zijn,' suggereer ik.

De nacht schrijdt voort. Ik heb veel profijt van die paar uurtjes slaap. Om half drie: Joop weer. Dries is nu aan het proberen of Aantjes op Justitie wil, of anders op Verkeer en Waterstaat.

Om kwart voor vier: Joop. Het is nee.

Ik begrijp het niet. Nu heeft Aantjes toch de sleutel in handen. Wat wil hij nou eigenlijk? Ik wil hem spreken. Ik heb hem gedurende de hele formatie praktisch niet gezien, omdat ik niet buiten Van Agt om wou praten. Maar op dit kritieke moment laat ik alle reserves en plichtplegingen vallen. Er wordt druk bemiddeld.

Half vijf: Aantjes komt binnen, bleek maar niet onhartelijk. We praten. Hij legt uit waarom hij niet naar Justitie wil. Eigenlijk wil hij helemaal niet in het kabinet. 'Sorry, Ed, ik ben niet bij machte nog een oplossing aan te dragen.' Hij herhaalt nog eens de woorden 'niet bij machte'. Helemaal begrijpen doe ik het niet. Anderen speculeren: als Andriessen én Aantjes in de fractie blijven zou een andere AR-man fractievoorzitter kunnen worden. Het voorstel van Joop zou dan alsnog kunnen worden aanvaard. Dat is de AR-lijn, zegt men. Het is niet de lijn van Dries.

Vijf voor zes: Joop. Hij heeft een afgrijselijke séance met Dries gehad. Ze zijn er niet uitgekomen. Het uiterste waar Dries toe bereid blijkt is Andriessen elders in het kabinet, maar onder handhaving van Kruisinga. Dat kan niet. Ik bied aan even over te steken.

Om vijf over zes zit ik bij Joop. Hij vertelt over zijn afschuwelijke ervaring. Dries zit volkomen fijngemalen tussen Andriessen en Aantjes. Joop heeft behoorlijk de ziekte in. Hij verwijst grimmig naar het artikel van Harry van Wijnen in Het Parool: De laatste dagen van Den Uyl.

We zijn bezig aan de laatste minuten. Om 7 uur begint de dageraad. Dries heeft verzekerd dat het dan ja of nee zal zijn.

Ik ga terug naar mijn kamer. Daar is nu wel het laatste vuur gedoofd. Her en der liggen mijn gasten te ronken, in de meest vreemde posities. Bram Peper ligt achterover op een stoel, het hoofd naar achteren als bij de tandarts. Over hem heen een half gelezen krant die zachtjes op en neer gaat. Het hoogtepunt komt nu snel nabij.

Als enige waak ik over de telefoon. Het is zeven uur. Niets. Vijf over zeven. Nog niets. Ik bel Joop. 'Wie belt wie?' vraag ik nerveus. 'Hij mij' zegt hij. 'Hier zeggen ze dat jij hem belt,' waarschuw ik. Zijn telefoon gaat. Ik hang snel op. Om kwart over zeven gaat de mijne: Joop. Mijn hart staat stil. Ik ben op alles voorbereid. Maar niet op dit. 'Dries kan nu geen ja zeggen,' vertelt Joop. 'Hij is bereid om 12 uur zijn fractie bijeen te roepen. Technisch is het niet uitgesloten dat dit tot een ander standpunt leidt.'

Vrijdag 4 november

Om 12 uur zou onze fractie bijeen komen. Er moet een eindoordeel gegeven worden. Morgen is het Congres. De meesten zijn nu wel weer wakker. We besluiten de fractie uit te stellen. Eerst moet het CDA maar vergaderen.

Wim, Bram en ik gaan naar de flat van Wim in Scheveningen. De dageraad is al volop in ontwikkeling. Om 12 uur word ik gewekt. Er is telefoon. De fractie is bijeen. Niemand weet iets van uitstel. De nachtploeg en de dagploeg zijn elkaar misgelopen. We moeten nog wennen. Ik vraag de vergadering toch maar even uit te stellen. Het CDA heeft de vergadering ook uitgesteld, vertelt Aad Kosto. Ze wachten op ons. Intussen blijkt Dries een brief geschreven te hebben over zijn nachtelijke avonturen met Joop. Hij moet inderdaad van beton zijn. Opnieuw een voorsprong in de publiciteitsslag. Hij meet breed alle voorstellen uit die hij vannacht heeft gedaan en die door Joop zijn afgewezen. Ik probeer Joop te pakken te krijgen. Onze voorstellen moeten dan ook maar naar buiten. Aantjes heeft zowat op elk departement gezeten, maar alles is afgewezen. We proberen nu zo snel mogelijk naar de kamer te komen. Wim stelt voor even naar een taxistandplaats te wandelen. Een frisse neus hebben we wel verdiend. Fris is het wel, maar een taxi is er niet.

We wachten twintig minuten en stappen dan op de tram. We hebben er al twee voorbij laten gaan. Bij het Vredespaleis zie ik een taxi staan. We springen de tram uit en klauteren de taxi binnen. Er is een verkeersknoop. De taxi haalt de tram niet meer in. Om half twee arriveren we in de gereed zittende fractie. Zes leden, Roethof, Dankert, Patijn, Van den Bergh, Roels en Knol, vragen heropening van de besprekingen, maar de fractie besluit in meerderheid uiteen te gaan. Het wachten is nu eerst op de uitkomst van het CDA-beraad.

Om kwart over drie belt Joop voor de eerste maal. Het is afgelopen. Het is nee.

Ik ben als eerste bij de pers. Het CDA heeft nee gezegd tegen een ‘ploeg van de redelijkheid,’ samengesteld op een formule waarvoor ik in de afgelopen dagen ‘mijn nek vér heb uitgestoken’.

Ik wijs erop dat het befaamde conclaaf is geëindigd met bepaalde verwachtingen omtrent de personele slotfase. ‘In die verwachtingen ben ik beschaamd.’ Ik veronderstel dat de formatie nu afspringt op de interne strijd om het leiderschap binnen het CDA. Wij zijn daarin niet onredelijk geweest. Hebben voor die problematiek begrip getoond. Nog hedennacht heeft Aantjes tenminste vier plaatsen in het kabinet aangeboden gekregen.

Het zelfrespect van de PvdA is zwaar op de proef gesteld. De maat is

nu vol. Blijkbaar wil Van Agt met de VVD. Dat probeert hij dan maar. ‘De PvdA blijft bereid op andere wijze regeringsverantwoordelijkheid te dragen.’

De fractie komt opnieuw bijeen. Deze keer om zowel het advies aan het Congres als aan het staatshoofd te bespreken. Ik stel de volgende lijn voor:

1. We zijn uitgepraat met het CDA.
2. Van Agt moet het maar met de VVD proberen.
3. Wij staan klaar voor een progressief minderheidskabinet.

De fractie gaat akkoord.

Ik maak weer een rondje televisie en ren vervolgens naar het Partijbestuur. Ook daar is de lijn snel uitgezet. ‘Van de PvdA is geen bijdrage meer te verwachten aan de totstandkoming van een parlementair coalitiekabinet PvdA-CDA-D'66’ is de kernzin in de motie die morgen aan het Congres zal worden voorgelegd. Ik vertrek uitgeput naar Amsterdam. Intussen heeft Berend-Jan een ontwerpspeech voorbereid. Onderweg kijk ik hem door. Een goed verhaal, maar toch. Ik heb de handicap dat ik moeilijk teksten van anderen kan uitspreken. Ik besluit toch zelf een verhaal te maken. Morgenochtend in alle vroegte. Nu eerst maar pitten. Ik rol vér voor middernacht mijn bed in. De verbreking van het formatierecord-1973 maak ik niet bewust mee.

8 Van der Grinten informateur

Zaterdag 5 november

Het Buitengewoon Congres begint om elf uur in het Congresgebouw in Den Haag. Ik arriveer op het nippertje. Tot het laatste moment heb ik gewerkt aan een verantwoordingsspeech. Bij binnenkomst merk ik al dat er weinig te verantwoorden valt. Er zit een ander congres dan anders. En zeker een ander congres dan gevreesd. Tijdens het ordedebat komt er een motie om het terugblikken op het verleden maar geheel achterwege te laten. Dat vind ik al te dol. Na alles wat er is voorgevallen heb ik wel behoefte om mijn beleid te verdedigen. Gelukkig wordt de motie verworpen.

Ik loop naar het spreekgestoelte om mijn verhaal af te steken. Het applaus barst los. Ik weet dat het goed zit, maar ik merk dat ik toch een beetje immuun geworden ben voor geklap. Ik begin snel. Het is mijn eigen schuld dat niet dat warme contact ontstaat met de zaal als op het vorige Congres. Er is goodwill genoeg, maar ik zoek geen effect. Ik weet dat de formatie een vreugdeloos dieptepunt heeft bereikt. Ik wil mij slechts verantwoorden. Ik lees ook voor. Dit keer geen improvisatie.

‘Ik sta hier, met weeffout en toch geen kabinet ... Ik had u zo graag willen toeroepen: sorry mensen, het is minder mooi dan we dachten, het is ook niet redelijk, het doet ons tekort, maar het kabinet-Den Uyl is er en het werd de hoogste tijd.’

‘Maar het kon toch nog anders. Zelfs met de grootst mogelijke inschikkelijkheid, met het voorbijzetten van recht en redelijkheid, met het bruskeren van wat de partij zich ervan had voorgesteld, zelfs met een ruimhartig gebaar: sta ik hier zonder kabinet. Het was boter aan de galg. Mijn tegemoetkomendheid is onbeantwoord gebleven. Integendeel. Mocht ik op 24 oktober nog verwachten dat de personele slotfase een peuleschil zou zijn, het is een bananeschil geworden...

Deze week is aan het licht getreden wat wij al vermoedden maar niet voor mogelijk hielden. Het CDA bestaat niet. De formatie is de dupe geworden van de strijd tussen KVP, CHU en ARP...’

Ik leg uit waarom de fractie gemeend heeft om de Partijraad heen te

moeten.

‘Dat moet toch mogelijk zijn? Daarmee zet men de interne partijdemocratie toch niet buitenspel? Laten we daarover duidelijk zijn. Niemand in de partij heeft ooit betwist dat de kamerfractie een eigen verantwoordelijkheid heeft voor de wijze waarop de formatiebesprekingen worden gevoerd. Op het laatste Congres werd dit nog eens nadrukkelijk onderstreept. Niemand in de fractie heeft ooit betwist dat de partij, Partijraad óf Congres, beslist of gezien de onderhandelingsresultaten partijgenoten toestemming krijgen aan de regering deel te nemen. Zo was het in 1913 en zo is het in 1977.’

Maar ik sta hier met lege handen. Regeren of Oppositie, het wordt niet meer door ons beslist. We zijn aan het nakaarten.

De fractie heeft gisteren unaniem beslist: ‘We zijn uitgepraat met het CDA.’

‘Wij blijven ten volle bereid regeringsverantwoordelijkheid te dragen, maar volgens de spelregels van de democratie dient eerst te worden nagegaan of er andere mogelijkheden zijn om tot een parlementair meerderheidskabinet te komen.

Zo nee, dat staan wij in de startblokken voor een progressief minderheidskabinet.’

Opnieuw klinkt het applaus op, maar het is alsof er een zekere aarzeling te beluisteren valt. Zou er weer sprake zijn van een emotionele achterstand? De afgevaardigden waren gekomen om een kabinet-Den Uyl mogelijk te maken. Nu worden ze geconfronteerd met het feit dat we uitgepraat zijn. Er is toch nog een twintigtal sprekers. Slechts een enkeling komt mij de wacht aanzeggen. ‘Vader heeft de kinderen bevoogd.’ De meesten komen het beleid van de fractie goedkeuren. Het zijn voor het merendeel afgevaardigden die ik nog niet eerder op Congressen heb gezien. Het meest opmerkelijk vond ik het korte speechje van partijgenoot Gritter, een hoge ambtenaar van Binnenlandse Zaken, belast met de Grondwetsherziening en nu dan afgevaardigde. ‘We hebben teveel gekeken naar de 10 zetels winst, te weinig naar de 77 van CDA en VVD, te weinig ook naar het feit dat dit de eerste keer is dat het CDA aan een formatie deelneemt.’

Er is geen sprake van dat moties die het beleid van fractie en formateur afkeuren kans van slagen hebben. Integendeel, er worden moties van goedkeuring aangenomen. Een zeldzaam verschijnsel op de congressen van de laatste jaren. Maar ook het beleid van Partijbestuur en Partijraad wordt goedgekeurd. Dit Congres wil geen problemen maken.

's Middags komen Ien en Joop aan het woord. Ien heeft opnieuw een goed verhaal dat ook enthousiasme wekt. Wel is ze minder zachtzinnig

tegen het CDA dan op het vorige congres, maar Steenkamp is er niet. Kruisinga trouwens ook niet. Namens het CDA is Jan Nico Scholten aanwezig.

Joop brengt de zaal in vervoering. Ook hij hekelt het CDA voor de slechte afloop. Om de zin barst het applaus los. Op een gegeven moment klapt het Congres dolzinnig voor Ruud Lubbers. Ik ook, maar ik stop. Dit is toch wat overdreven. De man die het kabinet op het spel zette voor de levering van reactorvaten aan Zuid-Afrika. Die met deuren geslagen heeft omdat er iets aan het minimumloon moest gebeuren, die de Vermogensaanwasdeling niet wou ondertekenen. Het zij hem allemaal vergeven, ik heb mij ook voor hém ingezet, maar om hem nu te bejubelen, dat gaat me toch iets te ver.

Maar als Joop is uitgesproken en het Congres als één man verrijst heb ik weer tranen in de ogen. Ik zie nog net dat Piet Reckman als eerste opstaat.

Bij de behandeling van de moties dreigen er nog allerlei gaten te worden geslagen in de Partijbestuursmotie om de weg naar het CDA nog te vergemakkelijken. Die weg was niet afgesneden. We zouden geen bijdrage meer leveren. Dat sluit doorgaan daar waar we gebleven zijn niet uit. Maar er komen amendementen om dat nog iets zichtbaarder te maken: met een woord als ‘vooralsnog’. Op onze aandrang wordt de Partijbestuursmotie echter niet gewijzigd. Een anti-CDA-motie maakt geen schijn van kans en wordt met grote meerderheid verworpen.

Jan Nagel komt met een motie op blauw papier die geraffineerd in elkaar zit. Hij pleit voor een heronderhandeling op basis van de toelichting en interpretatie die ik op het vorige congres aan de aangenomen motie heb gegeven. Het is een verkapte poging toch nog het gelijk van de Partijraad aanvaard te krijgen. Ien en ik bestrijden de motie: te vaag, ‘ins Blaue hinein’. Hij wordt verworpen.

Het Congres is afgelopen. De algemene indruk van de aanwezige journalisten is dat het Congres de deur naar het CDA alsnog heeft opengezet. En die deur is niet van glas.

Ik moet advies uitbrengen aan het staatshoofd. Ze ontvangt op het Paleis Lange Voorhout. Omdat ik toch moeilijk met een motie kan aankomen ga ik met Dick Kalk mee naar huis om een keurige brief op te stellen. ‘De fractie van de PvdA heeft met grote teleurstelling moeten vaststellen dat, na meer dan vijf maanden onderhandelen om te komen tot een parlementair meerderheidskabinet van PvdA, CDA en D'66, de politieke wil daartoe uiteindelijk bij het CDA niet bleek te bestaan, getuige de verwerping van het eindvoorstel van de formateur. Voor de PvdA hebben verdere onderhandelingen op deze basis hun

zin verloren. Het lijkt ons thans onvermijdelijk dat de resterende mogelijkheid om tot een parlementair meerderheidskabinet te geraken wordt beproefd. Het ware wenselijk dat de fractievoorzitter van het CDA met een formatieopdracht in deze zin wordt belast.

Het spreekt vanzelf dat de PvdA ten volle bereid blijft regeringsverantwoordelijkheid te dragen, ook nu de mogelijkheid daartoe in het kader van een parlementair meerderheidskabinet is afgesneden.' Ondanks het betoog van partijgenoot Gritter op het Congres heb ik toch nog steeds de overtuiging dat de 'resterende mogelijkheid' snel van de baan kan zijn. Had Van Agt niet geadviseerd een eventuele opdracht te begrenzen tot 'het begrip parlementair meerderheidskabinet?' 'Zo'n coalitie is afhankelijk van één man en een halve paardekop,' had ik op de avond van 25 mei gezegd. En waar haal je die nog tegenwoordig? Als ik thuis kom zijn de winkels al lang dicht.

Dinsdag 8 november

Het duurt wat langer dan gewoonlijk. Van Agt wordt nog eens extra op het koninklijke matje geroepen. Hij moet man en paard noemen. Of liever: man of paard. Van Agt moet kiezen. Het wordt prof. mr. W.C.L. van der Grinten, ook uit Nijmegen. Dat kan nooit langer dan vier dagen duren, denk ik, als ik van de benoeming hoor. Hij moet de mogelijkheden onderzoeken om op de kortste termijn te geraken tot de vorming van een kabinet dat mag vertrouwen in voldoende mate steun in de volksvertegenwoordiging te ondervinden.

Het ziet er naar uit dat ik weer spoedig zal moeten opdraven. Voor het eerst heb ik een paar rustige dagen gehad die ik echter rusteloos heb doorgebracht. Ik ben aan een boek begonnen. Dat wil ik graag afmaken.

Woensdag 9 november

Het stuk speelt in de Eerste Kamer, zo langzamerhand bekend terrein. Professor Van der Grinten ontvangt mij met uitgestoken hand. Hij schudt de mijne twee keer. Eén keer voor de fotografen en nog een keer voor de fotografen. Het is een schrale man. Niet gewend aan publiciteit, wel aan invloed. Meer een regisseur dan een acteur. Ik ben het eerste bedrijf. Hij heeft dat zojuist op een persconferentie uiteen gezet. Het zal een stuk worden van zonodig vier bedrijven. Het eerste gaat over PvdA, CDA, D'66. Het tweede over PvdA, VVD en D'66. Het derde over CDA en VVD en het vierde over wat dies meer zij. Ik ben benieuwd wanneer de pauze valt.

Het is een gesprek onder vier ogen. Notulisten zijn er niet bij. We nemen ook maar weinig plaats in, samen, in die ruime kamer waar al

zoveel stappen en misstappen gezet zijn. Maar hij heeft een nieuwe opstelling bedacht, de sporen van voorgangers zoveel mogelijk uitwissend. We zitten in een hoek aan een laag tafeltje, de knieën hoog uitstekend boven de sigaren.

Hij heeft begrepen dat de PvdA uitgepraat is. Ik kan het niet ontkennen. Hij betreurt dat. Een kabinet met de socialisten zou onder de gegeven omstandigheden toch zijn voorkeur hebben gehad.

'Valt er ook niet meer te praten over een voorstel van mij?' vraagt hij. 'Dat hangt van dat voorstel af,' zeg ik. 'Als het een goed voorstel is wil ik het best aan mijn fractie voorleggen, maar onderhandelen is er niet meer bij.' 'Wat is een goed voorstel?' vraagt hij. 'Het laatste bod van Den Uyl of iets beters,' zeg ik.

We komen te spreken over wat 'iets beters' zou kunnen zijn. Hij maakt plotseling een zeer coöperatieve indruk. We bespreken de personele problematiek die is ontstaan. 'Wat hebben jullie toch tegen Van Agt op Justitie?' vraagt hij. Ik zeg dat die vraag na het conclaaf van 24 oktober toch niet meer opportuun is. Hij ontkent dat niet, maar vraagt toch door, begripvol. Ik krijg de indruk dat hij de moeilijkheden goed in de gaten heeft. Toch aarzel ik. Moet ik weer het verhaal vertellen? En dat tegen een Nijmeegse confrère? Je gaat toch ook niet met de heer Vroom over de heer Dreesmann praten? 'Ik ken u niet,' zeg ik. 'Het kon toch wel eens belangrijk zijn om de gedachten in uw kring beter te begrijpen.' Ik laat mijn reserves vallen en zet omstandig uiteen hoe in mijn kring tegen het functioneren van de heer Van Agt op sleutelposities wordt aangekeken. Wat voor weerstanden hij heeft opgeroepen. Hoe onberekenbaar zijn optreden ook is geweest. Wat voor een hypotheek hij heeft gelegd op het politieke klimaat. Hoe alles zo langzamerhand lijkt te draaien om zijn persoon. Ik zeg erbij hem best aardig te vinden en persoonlijk ook geen problemen meer met hem te hebben, nu ik hem beter heb leren kennen. Maar als politicus vind ik het toch wel problematisch.

Van der Grinten heeft belangstellend geluisterd. Hij zegt Van Agt wel een bekwaam jurist te vinden. Maar verder weet hij nu wel genoeg. Morgenochtend krijg ik een voorstel. Hij laat mij uit tot op de gang. Ik ga snel naar huis, verder werken aan het boek. 's Avonds zie ik Van der Grinten terug op de televisie. Eén ding valt mij op. In Den Haag Vandaag wordt hem gevraagd of hij niet gepolst is als minister van Economische Zaken voor het eerste kabinet-Den Uyl. 'Hoe ging dat?' Van der Grinten: 'Dan krijg je een telefoontje. Dat gaat heel gezellig. Of je bij meneer Burger wil komen. Die was toen kabinetsformateur.' Hij vertelt verder waarom hij nee heeft gezegd. In elk geval niet om politieke redenen.

Ik ben verbaasd. Ik ben toen nogal bij de gang van zaken betrokken geweest, maar dit is nieuw voor mij.

Ik bel Jaap Burger. ‘Jij kent hem dus?’ ‘Uit '56,’ zegt hij. ‘Niet uit '73?’ vraag ik. ‘Geen sprake van,’ zegt Jaap. Het scheelt maar zeventien jaar.

Donderdag 10 november

Om half elf ben ik present om het voorstel in ontvangst te nemen. Ik krijg eerst een sigaar. Als ik het voorstel zie, val ik van mijn stoel van verbazing. Het is het laatste bod van Joop, maar dan met Van Agt op Justitie. ‘Hoe kunt u dat nou doen?’ vraag ik. ‘U weet dat ik dit niet kan aanvaarden.’ Van der Grinten wil een schriftelijke reactie. Ik ben erg benieuwd naar een publieke motivering. ‘Maar we zoeken toch een oplossing?’ vraag ik. ‘U kunt toch ook ja zeggen,’ zegt hij. Ik ga teleurgesteld weg. De pers buiten begrijpt dat ik niet erg optimistisch ben.

Ik heb het fractieburo bijeengehaald. De fractie kan op een termijn van drie uur samengeroepen worden, maar dat lijkt mij over dit voorstel niet nodig. Het buro deelt die mening.

Met tegenzin zet ik mij aan de brief. Ik hou er niet van om nee te moeten zeggen, maar hier is me ook geen enkele ruimte geboden. De journalisten vinden het ook een lachertje, wordt mij van alle kanten meegedeeld.

Ik schrijf: ‘Na u meegedeeld te hebben dat van onze kant in de afgelopen weken alle kaarten op tafel zijn gelegd en van ons geen nieuwe inzichten meer te verwachten zijn, heb ik mij gisteren op uw dringend verzoek bereid verklaard een oordeel uit te spreken over een nader door u te formuleren voorstel.

Met verwondering en teleurstelling moet ik nu konstateren dat het voorstel dat u mij hedenochtend hebt overhandigd geen aspekten bevat die niet al in een eerder stadium door ons omstandig onder ogen zijn gezien en verworpen.

Door met name terug te komen op de bezetting van het departement van Justitie breekt u in feite het in de nacht van 24 oktober zo moeizaam bereikte akkoord weer open, daarmee de klok weer enige weken terugzettend.

Bovendien moet het u bekend zijn dat uw voorstel grote gelijkenis vertoont met althans één van de CDA-varianten die in de vroege ochtend van 4 november jl. aan uw voorganger zijn voorgelegd en hem tot de conclusie hebben genoopt zijn formatieopdracht terug te geven. Het kan u derhalve niet verbazen dat wij ons, tot onze spijt, genoodzaakt zien dit voorstel af te wijzen.’ Ik ga niet in op de motivatie die de for-

mateur bij het voorstel heeft gevoegd. Daar neem ik pas kennis van uren nadat mijn brief is verzonden.

Daarmee was de teleurstelling van vandaag nog niet compleet. D'66 zorgt op haar beurt voor een verrassing.

Zij komt met een alternatief, op basis van 7-7-1, na eerst met het voorstel van Van der Grinten te hebben ingestemd. ‘Over de personele bezetting van de verschillende posten hebben wij nooit enige uitspraak gedaan,’ is daarvoor het niet geheel juiste motief.

Maar 7-7-1: D'66 is bereid, zonder enige vooraankondiging de tweede zetel, waar zo hard voor geknokt moest worden en waar ik zoveel mee te stellen heb gekregen, zonder slag of stoot prijs te geven. Ik voel mij wel een tikkeltje genomen. Ik bel Jan Terlouw. Hij verklaart wel twintig minuten te hebben geijsbeerd of hij de telefoon zou grijpen en mij op de hoogte zou stellen. Hij heeft het niet gedaan: ‘Ik wou je niet committeren.’ Even later: ‘Eerlijk gezegd, ik zag er tegen op. Ik was in mijn fractie de enige tegenstemmer.’ Mijn woede is weer over. We hebben nu de feiten onder ogen te zien. Dit bod van D'66 zal goed vallen, zo'n offerbereidheid ter wille van een kabinet-Den Uyl. Als Van der Grinten dat oppikt kunnen we geen nee zeggen.

Ik ga naar Berloth. Daar heerst grote opwinding. Henk Zeevalking, die als enige D'66 vertegenwoordigt, krijgt van alle kanten de wind van voren. ‘Dan maar 8-8 +,’ wordt er geroepen. Ook ik pak hem flink aan. Aanvankelijk verdedigt hij zich zwak. Pas in derde instantie zegt hij: ‘D'66 speelt deze rot-rol om het kabinet-Den Uyl nog voor de poorten van de hel weg te slepen. Is dat solidair of niet?’ We komen weer bij zinnen. Hoe anders is dat kabinet nog te maken.

Jan Terlouw is er niet. Hij spreekt via Den Haag Vandaag de kijkers toe: ‘Ik vind dat wij het recht hebben en misschien zelfs de plicht hebben om, als er een offer gebracht moet worden, dat dan maar te brengen in de vorm van die tweede minister voor D'66. Dat doe ik helemaal niet graag. Maar ja, als we op het punt staan om het voor de hand liggend kabinet waar zoveel maanden over onderhandeld is, daar definitief adieu tegen te zeggen, dan vinden we dat we dit laatste bod toch maar moeten doen.’ Als ik thuis kom is Hedy vol lof voor het optreden van Jan Terlouw. Ze is de enige niet.

Vrijdag 11 november

‘Het is de elfde van de elfde,’ zegt Dries bij aankomst op het Binnenhof tegen journalisten.

Om tien uur zit ik weer bij Van der Grinten. We bevinden ons nog steeds in het eerste bedrijf. Het is zijn plicht om na te gaan wat ik van het D'66-voorstel vind. Het is mijn plicht om hem te zeggen dat het

bespreekbaar is, gezien de ernst van de situatie. Als hij het tot zijn voorstel maakt ben ik bereid mijn fractie bijeen te roepen. Ik zet wel uiteen dat wij niet erg gelukkig met de gang van zaken zijn en dat het een moeilijke opgave wordt om de fractie er achter te verenigen. Het zou beter zijn als u nog tot een enkele verbetering zou kunnen komen. Ik suggereer de ruil Ontwikkelingssamenwerking/Defensie.

Hij vraagt bedenktijd. 'Moet ik mijn fractie al waarschuwen,' vraag ik. 'Er staat drie uur voor.' Nee, ik krijg bericht nadat hij met Van Agt heeft kunnen spreken.

Om half één komt het groene licht. De fractie wordt gemobiliseerd om half vier. Ik spreek intussen met Jan Terlouw en vertel hem dat er in onze kring toch twijfel is ontstaan over onze lotsverbondenheid in crisissituaties. 'Daar is geen wijziging in gekomen,' zegt Jan. 'Integendeel, dit is een uiterste poging om het kabinet te redden.' De tijd verstrijkt. Er is nog geen voorstel van Van der Grinten binnen. Ik bel nog maar eens. 'Het is bijna klaar,' zegt hij. 'Heeft u nog aan die verbetering gedacht?' vraag ik, 'het ligt bij ons erg moeilijk.' 'Ik heb aan alles gedacht,' zegt Van der Grinten.

Om kwart over drie komt het voorstel. 'Het voorstel is er, het kabinet niet,' zegt Dick Kalk die de brief binnenbrengt. Ik scheur hem open, lees en raas. 'Volkshuisvesting eruit. Hoe bestaat het,' precies het tegendeel van wat ik heb gevraagd, zonder een krimp te geven. Opnieuw een voorstel waarvan hij op zijn vingers kan natellen dat we hier geen ja tegen kunnen zeggen. Hij wil eenvoudig niet dat we ja zeggen.'

Ik ga de fractiekamer binnen. Het voorstel wordt uitgedeeld. De verbijstering is algemeen. Ik stel de fractie voor nu snel te handelen. We kunnen uren vergaderen. We kunnen ook meteen nee zeggen en mij in de gelegenheid stellen onmiddellijk naar de informateur toe te gaan met het verzoek deze wijziging ongedaan te maken zodat de CDA-fractie nog tijdig daarvan op de hoogte is. Maar dat betekent wel dat de fractie hangt als hij akkoord gaat. Na enig gemor kiezen we voor de snelle weg. Eerst vraag ik wie er tegen dit voorstel nu ja zou willen zeggen? Slechts één lid steekt de hand op: Hein Roethof.

Vervolgens vraag ik wie akkoord gaat met mijn missie: de overgrote meerderheid stuurt mij op pad.

Ik kondig mijn komst telefonisch aan, en stuit op een onvoorziene omstandigheid. De informateur is weggegaan en niemand weet waarheen. Men zal ijlings op onderzoek uitgaan. Intussen ga ik vast naar de Eerste Kamer. Ik neem de binnenweg. Zonder door de overal rondlopende journalisten gezien te worden bereik ik de Raad van State. Als ik de lange gang heb afgelegd stuit ik op een probleem. De tussendeur naar de Eerste Kamer is dicht. Dan toch maar buitenom. De pers

wordt minder waakzaam. Onopgemerkt bereik ik mijn doel. Maar tevergeefs. Van der Grinten is nog steeds spoorloos. Men blijft zoeken. Ik ga maar terug tot nader orde. Inmiddels is de tussendeur geopend.

De fractie is verbaasd over mijn snelle ommekomst. Als ik verslag van het grote niets heb uitgebracht besluiten we opnieuw te schorsen. Wel raadt men aan de fracties van CDA en D'66 in te lichten. Dat gebeurt. Ik bel zelf met Jan Terlouw. Hij is in alle staten van verontwaardiging. 'Dit kan niet. Daarvoor hebben we het niet gedaan.' Zijn fractie heeft al nee gezegd.

Om kwart voor zes krijg ik een signaal. De informateur is opgedoken. Hij kan elk ogenblik terug zijn. Ik ren weer binnendoor en zit al klaar als Van der Grinten binnen komt. Ik leg hem mijn verlangen voor: alsnog de ruil Volkshuisvesting en Verkeer en Waterstaat ongedaan maken. Hij antwoordt dat niet te kunnen doen als de andere fractievoorzitters daar niet mee instemmen. Hij vraagt of ik bereid ben tot een gezamenlijk overleg, zo snel mogelijk. Hij zal Van Agt en Terlouw onmiddellijk uitnodigen. Hij streeft naar zeven uur.

Ik ga terug naar de fractie die instemt met deze gang van zaken. Wel besluiten we bijeen te blijven in het kamergebouw voor het geval dat zich nieuwe varianten aandienen. De vergadering wordt geschorst, niet gesloten.

Ik ga eten in de koffiekamer. Het is druk. Ook de CDA-fractie is geëindigd. Zij hebben de vergadering gesloten, niet geschorst. Van alle kanten word ik gewaarschuwd dat de zaak op scherp staat. Joop ontmoet Andriessen. Ze spreken elkaar hartelijk toe. 'Het gesprek' vindt toch plaats.

Ik word even weggeroepen. Wim Meijer belt vanuit Tchekiang. 'Als CRM in het geding komt, moet je je van mij niets aantrekken,' zegt hij. 'Dat zien we dan wel in de fractie,' zeg ik. Mijn eten wordt opgediend. Ik schrok het naar binnen, het loopt tegen zevenen. Dries, die elders in de koffiekamer zit te eten, komt naar mij toe. 'Doe maar rustig aan Ed. Ik bel wel even dat we wat later komen. Het komt niet op een minuutje aan.' De fractieleden om mij heen kijken verbaasd. 'Nou, nou, jullie hebben samen wel iets moois opgebouwd,' zegt iemand. Dries komt terug. 'We hebben respijt tot half acht.'

Om half acht precies arriveren we gedrieën tegelijk op de plaats van samenkomst. Van der Grinten heet ons welkom en informeert naar de fractiestandpunten. Dries zegt dat zijn fractie met zeer veel moeite akkoord is gegaan met dit voorstel. Ik meld dat wij akkoord gaan mits de ruil Volkshuisvesting/Verkeer en Waterstaat ongedaan wordt gemaakt. Terlouw zegt teleurgesteld te zijn over de ingreep van de informateur in zijn bemiddelingsvoorstel. Zoals het er nu ligt heeft het zijn

zin verloren.

Ik vraag of het CDA kan instemmen met het oorspronkelijke voorstel. Dries deelt mee dat dit niet het geval kan zijn.

Ik zeg dat een onredelijk standpunt te vinden.

Jan licht nog eens toe dat hij met zijn voorstel ten nauwste aansluiting heeft gezocht bij het oorspronkelijke voorstel dat Dries zelf op 21 oktober heeft gedaan. ‘Dries zal zich herinneren dat hij toen een finaal bod deed waarop Ed ja heeft gezegd: Volkshuisvesting alsnog naar de PvdA in ruil voor CRM.’ Hij vraagt of dat nog bespreekbaar is. Dries zegt ‘nee’. Hij heeft er twee bewogen fractievergaderingen op zitten. Gisteren heeft het CDA drie belangrijke besluiten genomen:

1. Er moet nog een nadere lijmpoging worden gedaan;
2. Het CDA kan onmogelijk de drie personele veto's slikken;
3. Er kan geen concessie van enig belang meer worden gedaan.

Vanmiddag is het voorstel van de informateur als volgt besproken. Op grond van besluit nr. 1 kan het niet worden weggewimpeld. Gelet op de besluiten 2. en 3. kan het niet worden aanvaard. Op vijf punten wordt aan de verlangens van de PvdA tegemoet gekomen: niet alleen worden de drie veto's gehonoreerd, ook wordt de bemoeienis met Boersma en Lubbers gerespecteerd. Het ergste is dat aan het CDA alsnog Justitie wordt ontnomen: de grootst mogelijke concessie. Daarvoor in de plaats krijgen we Verkeer en Waterstaat wat niemand op prijs stelt.

Niettemin heeft de fractie tóch besloten om niet nee te zeggen, maar dan wel in de stellige verwachting dat er geen verzwakking meer zal worden geaccepteerd.

Hij erkent dat Terlouws voorstel dicht aan zit tegen zijn eigen bod van 21 oktober. Maar dat is een gepasseerd station. Er is sindsdien heel wat gebeurd tussen toen en nu. Er zijn additionele veto's gekomen ‘en met welk een vehementie’. Dat is een ‘majeure politieke minus’. Ik protesteer heftig tegen het woord additioneel. Na 21 oktober is 24 oktober gekomen. Het conclaaf. De afspraak waar ik voor zou staan, dwars tegen alle stormen in. Is dit het antwoord van het CDA? Ik kan het niet geloven.

Jan raakt nu ook geëmotioneerd. ‘Maar Dries, zie je dan niet dat Ed Volkshuisvesting niet kan afstaan?’ Hij ontkent dat het CDA vernederd wordt met zijn voorstel. De formule waar ze zolang voor gevochten heeft wordt aanvaard. Waarom dan nog een extra-compensatie gevraagd? De uitkomst van het conclaaf is allerwege, ook door het CDA zelf, uitgelegd als een overwinning. In deze allerlaatste minuut van de onderhandelingen moet er nog enige ruimte bij het CDA zitten. Dries: ‘Er zit geen millimeter ruimte.’

Jan: ‘Maar als Ed Volkshuisvesting weggeeft dan kost hem dat de partij.’ Dries: ‘Mijn fractie heeft dat onder ogen gezien. Zij heeft mij niettemin op pad gestuurd met de boodschap die ik verwoordde.’

Jan: ‘Ed heeft in de afgelopen dagen getoond op beslissende momenten zelf verantwoordelijkheid te durven nemen. Hij is bijna gelyncht, maar heeft voet bij stuk gehouden. Nu is het jouw beurt om leiderschap te tonen.’

Dries: ‘Ik heb geen millimeter ruimte.’

Ik aarzel of ik toch nog tussenvoorstellen zal doen. Ik vraag of het zin heeft. ‘Een ander dan Lubbers op Economische Zaken? Peijnenburg bijvoorbeeld?’ suggereer ik.

‘Het heeft geen zin, Ed,’ zegt Dries.

Van der Grinten stelt vast dat het niet mogelijk is gebleken om het PvdA/CDA/D'66-kabinet tot stand te brengen. Wij knikken bevestigend. Ik heb een verstikte stem. Ik ben diep onder de indruk van dit moment. Vijf-en-een halve maand zwoegen en dan dit: een fiasco. Dries vraag het woord. ‘Voor de notulen. Onze kandidaat voor Ontwikkelingssamenwerking zou Albeda geweest zijn.’

Ik sta op om te vertrekken. Het eerste bedrijf is afgelopen.

Van der Grinten maant mij nog even te gaan zitten. ‘Ik wil u allen nog hartelijk danken voor uw komst. Ik heb plezierig met u mogen samenwerken,’ zegt hij. ‘De heren Van Thijn en Terlouw zullen vanavond nog een uitnodiging ontvangen voor de volgende fase: een kabinet PvdA/D'66/VVD.’ ‘U kunt zich de moeite besparen,’ zeg ik. ‘Wij plegen geen kiezersbedrog.’ ‘Ik wil toch de formele weg bewandelen,’ zegt Van der Grinten. ‘Ik zeg nu formeel nee,’ zeg ik. ‘Ik wil de formatie niet ophouden. Ook als ik niet meedoe vind ik dat elke minuut telt.’

We nemen afscheid. Diep teleurgesteld ga ik naar het kamergebouw en roep de fractie bijeen. ‘Het is gebeurd,’ zeg ik. De schok komt hard aan. We gaan uiteen.

Ik ga naar het NOS-journaal. ‘Hoe voelt u zich,’ vraagt Jaap van der Ploeg. ‘Allerbelazerdst,’ zeg ik. ‘Je hebt vijf-en-halve maand gewerkt om de verkiezingsuitslag te vertalen in een kabinet. Het mocht niet getalsmatig. Het mocht niet qua zetelverdeling. Ik ben tot het uiterste gegaan. Nu is het afgelopen. Nu dreigt er een kabinet dat de mensen niet hebben gewild.’

Vraag: ‘CDA/VVD?’

Ik: ‘CDA/VVD. Als dat tot stand komt is dat pure diefstal van de verkiezingsuitslag.’

Ik loop langs de televisiekamer, op weg naar Nieuwspoort om de schrijvende pers te woord te staan. ‘Prima Ed,’ roepen de aanwezige

fractieleden die gekeken hebben.

De persconferentie speelt zich af in mineur. Een aantal journalisten, die de gang van zaken al die maanden onafgebroken hebben gevolgd 'zit stuk'. Hoe dit nu kan? Er wordt uitgebreid geïnformeerd naar mijn mening over de rol van de informateur. 'Heeft de informateur geblunderd?' wordt mij gevraagd. Ik denk na. 'Ik hou er niet van informateurs die van buiten komen af te branden,' zeg ik. 'Uiteindelijk zijn wij politici verantwoordelijk. Geen miskleun dus. Daarvoor is deze informateur te bekwaam. Ik houd het op voorbedachte rade.' Dick Kalk sleept me snel weg. 'Voorbedachte rade is veel erger,' zegt hij. Dat realiseer ik me nu ook, maar het laat me koud.

Ik bel Hedy. Er is bezoek. Haar Franse familie is over. 'Het is stuk,' zeg ik. 'Ik ga nog even langs Joop.' Als ik de koffiekamer passeer hoor ik een heftig geschreeuw: ruziënde stemmen. Fractieleden van PvdA en CDA zijn met elkaar in de clinch geraakt. Ik loop snel door. Voor mij zit het er op. Ik ga naar Algemene Zaken. Daar hebben zich een aantal mensen rondom Joop verzameld: Wim Duisenberg, Jos van Kemenade, Wim Meijer, Marcel van Dam. 'Kennen jullie het verhaal van die Australiër die een nieuwe boemerang wil kopen?' vraagt Marcel. We kennen het niet. 'Hij is al vier jaar bezig om de vorige weg te gooien,' zegt Marcel. Om elf uur staat Joop op. Hij moet een tv-commentaar geven. Ik ga naar Amsterdam. De auto staat voor. Mijnheer Van den Akker rijdt mij naar huis, voor de laatste maal. Hij heeft het allemaal op de beeldbuis gevolgd. 'Als ik vragen mag, meneer Van Thijn,' zegt hij, 'waar woont meneer Wiegel eigenlijk?'

Nawoord

Toch is er een kabinet gekomen. Geen kabinet van luiaards, ijdeltuiten en non-valeurs, zoals sommigen misschien gehoopt hadden, maar gewoon een kabinet-Van Agt/Wiegel. Een kabinet waarin CDA en VVD samenwerken op basis van gelijkwaardigheid. Tien-zes dus.

De besprekingen tussen Van Agt en Wiegel zijn bijzonder vlot verlopen en in een uitstekende sfeer. ‘Dries is een ander mens geworden,’ werd ons door zijn intimi toevertrouwd, maar ook voor buitenstaanders was dat overduidelijk. Dries had nu haast gekregen. In een goede week had hij samen met zijn gesprekspartner een nieuw regeerakkoord gesloten dat qua omvang niet onderdeed voor het regeerakkoord met PvdA en D'66. Een storm van kritiek barstte los. Op tal van punten ging het lijnrecht in tegen wat kort daarvoor met ons overeen was gekomen. Vanuit zijn eigen fractie werd Dries teruggestuurd met een karrevracht aan amendementen. Geen nood, in enkele uren waren de heren door de papierberg heen. De zetelverdeling was toen nog maar een kwestie van minuten. Waar een wil is, is een weg. Een snelweg.

Dries was nu ook wars van elke vorm van openbaarheid. Na al die maanden van beeldbuisgeweld werd het muisstil rondom de onderhandelaar van het CDA. Afgelopen was het met de ijscomannen, de bergetappes en de glazen deuren. Het was nu menes. Dries broedt en kan in zijn broederschap niet worden gestoord. ‘Kamertjeszonden,’ schreef Trouw, maar na de zonde kwam geen berouw. Nu telde nog slechts het resultaat.

Want de nieuwe Dries toonde nu ook leiderschap. Hij wendde zijn steven naar de VVD en duldde geen kapiteins meer naast zich. Wim Aantjes, maandenlang zijn roerganger, stond nu als stuurman aan wal. Het schip was niet meer tot stilstand te brengen. Een handjevol muiters? Geen man overboord. Eenmaal op volle zee is de monsterrol niet zo gemakkelijk meer te wijzigen en die telt 49 koppen.

Ja, Dries is een ander mens geworden. Ik vind hem nu ook minder aardig. Sterker nog: ik ben geschokt. Een man een man, een woord een woord, dacht ik na het conclaaf van 24 oktober. Op twee mannen

en geen woord had ik niet gerekend. Voor mij is de elfde van de elfde als een verrassing gekomen. En zeker de wijze waarop de breuk zich heeft voltrokken.

De volgende ochtend vernam ik pas dat Dries, kort na het scheiden van de markt, op een persconferentie verklaard heeft nog niet aan het eind van zijn Latijn te zijn geweest. Hij had nog een ruil tussen Volkshuisvesting en CRM in zijn mouw. Hij had daar niet mee willen leuren. 'De heer Van Thijn is intelligent genoeg om zelf op die gedachte te komen.' Uit het feit dat ik zijn mouw onberoerd had gelaten, leidde hij af dat ik het verder wel voor gezien hield.

'Van Agt heeft mijn intelligentie overschat en ik zijn fatsoen,' was mijn bittere commentaar. Ik vond het ongehoord. Precies het tegendeel had zich afgespeeld. Als bezetenen hadden Jan en ik aan Dries zitten schudden. 'Geen millimeter ruimte,' was het antwoord dat wij telkenmale te horen kregen met de regelmaat van het 'Papier Hier' uit de kelen van de Koalabeertjes op de Efteling. De suggestie dat ik na al die maanden willens en wetens een mogelijkheid onbenut zou hebben gelaten om alsnog een kabinet-Den Uyl tot stand te brengen, maakt mij razend. Op die manier mag, zelfs in formatietijd, de politiek niet bedreven worden. Het feit dat iemand een aversie heeft tegen het politieke bedrijf geeft hem nog niet het recht de politiek te bedrijven op een wijze die deze aversie nog zou kunnen rechtvaardigen ook. Dat een keerpunt in de formatie, een politieke breuk, een partnerruil gemaskeerd moet worden achter een 'bedrijfsongeval' en dat de verantwoordelijkheid daarvoor gelegd moet worden bij de ander die zo stom was niet uit zijn doppen te kijken, dat waren we al gewend. Maar dat 'geen millimeter' aan de onderhandelingstafel een uur later bij de pers is uitgegroeid tot een neuslengte, acht ik ontoelaatbaar.

Maar ook in dit opzicht was de steven gewend. Maandag 14 november viel mij de eer te beurt nog één keer professor mr. W.C.L. van der Grinten te ontmoeten. De man die bij zijn afscheid zou mededelen dat zijn besluit om Volkshuisvesting uit het voorstel-Terlouw te lichten een verzoeknummer van Van Agt was geweest, terwijl deze zelf over een surprise had gesproken. Die ochtend stond echter in het teken van het tweede bedrijf: een PvdA/D'66/VVD-kabinet. Ondanks mijn mondelinge mededeling op vrijdagavond, vond hij het toch noodzakelijk mij uit te nodigen om mijn visie nu officieel te vernemen. Een uiterst systematisch man deze informateur. Het gespreksthema was in twee minuten afgehandeld. 'De PvdA kan onmogelijk kiezersbedrog plegen,' herhaalde ik. Van der Grinten toonde daarvoor alle begrip. Aangezien mijn sigaar nog niet was opgerookt gebruikte ik de stilte na het gesprek om mijn verontwaardiging uit te spreken over de perscon-

ferentie van Van Agt. Van der Grinten was daarover ook erg verbaasd. ‘Ik kan onmogelijk ingaan op persberichten,’ zei hij, niet ten onrechte, ‘Als mij mocht blijken dat één van de fractievoorzitters een nader onderzoek op prijs stelt, ben ik daartoe bereid,’ zei hij. Ik verklaarde dat dit afhankelijk is van de vraag of het voorstel dat Van Agt tegenover de pers heeft onthuld ook werkelijk bestaat. We namen afscheid. Later op de dag zou hij Van Agt ontvangen in het kader van het derde bedrijf: een CDA/VVD-kabinet. Van de heer Van der Grinten heb ik die dag niets meer gehoord.

Wel van Van Agt. 's Avonds in het NOS-journaal werd hem gevraagd of hij nog iets zou doen met de uitspraak van de Anti-Revolutionaire Partijraad dat er nog een uiterste poging zou moeten worden gedaan om de coalitie met de PvdA te redden. Tot mijn stomme verbazing was het antwoord daarop dat die poging was gedaan. En wel vandaag. ‘In de loop van vandaag heeft de informateur aan die beide nee-zeggers (Van Agts omschrijving van zijn voormalige gesprekspartners) de vraag voorgelegd: ziet u nog mogelijkheden om het gesprek te heropenen of stelt u dat op prijs? En daarop hebben ze allebei gezegd, dat ze dat niet op prijs stelden. Nou, wat zou ik dan nog beginnen ...’ Diezelfde avond nog heb ik een perscommuniqué uitgegeven waarin ik mijn verbazing uitsprak over deze voorstelling van zaken. ‘De mededeling is volstrekt onjuist. Mij is een dergelijke vraag niet voorgelegd. Integendeel.’ Het communiqué bereikte noch het late NOS-journaal, noch de vroege ochtendbladen. Een uitspraak is nieuws, onjuist of niet. Het tegenspreken van een aperte onjuistheid was geen nieuws meer. De pers was murw. Vijf-en-halve maand nietes-welles was meer dan mooi geweest. Zelfs een officiële brief van Jan Terlouw aan de informateur van vergelijkbare inhoud trok nauwelijks aandacht. En het feit dat de heer Van der Grinten notabene de lezing van Jan en mij officieel bevestigde, verdween geheel in het niet. In dichte mist mocht schipper Dries overvaren. ‘Moet ik dan een cent betalen?’ gaat het liedje verder. ‘Nee,’ zegt de CDA-fractie de volgende dag. De partnerruil was een feit. De wil baande de weg, al was het zicht slecht. Ik heb nog getracht enig licht te werpen op de gang van zaken. Nu ons persbericht de ochtendbladen niet had gehaald, hebben wij het staan uitventen bij de fractiekamer van het CDA als ware het De Rode Tribune of De Wachttoren. Blijkens de notulen van die vergadering, later in De Volkskrant onthuld, hebben diverse sprekers daarin aanleiding gezien om opheldering te vragen. ‘De voorzitter antwoordt dat hij de versie van de informateur weergeeft. Spreker was niet aanwezig bij het gesprek van de informateur met de heer Van Thijn dat op maandagmorgen 14 november plaatsvond. Spreker vindt het een absurde ge-

dachte, dat hij, nadat hij namens de fractie had ingestemd met het voorstel van de informateur van 11 november, eigener beweging met nadere voorstellen had moeten komen.' De vergadering wordt geschorst. Het is half één. Om kwart over vier wordt hij hervat. Inmiddels zijn de besprekingen met Wiegel begonnen.

De vraagtekens blijken echter nog niet verdwenen te zijn. Diverse leden zijn niet tevreden met de verschafte opheldering. Men vraagt om een laatste poging. De voorzitter vindt dat dit thans niet kan. 'Hij is nu een gesprek begonnen met de fractievoorzitter van de VVD ... Hij kan thans niet tot zijn nieuwe onderhandelingspartner zeggen dat de begonnen gesprekken moeten worden geschorst ten einde nog de overweging van een nieuwe variant met PvdA en D'66 te kunnen doorvoeren. Thans is de variant CDA/VVD in onderzoek en die weg dient onze fractie met opgeheven hoofd te bewandelen.'

En zo wendt het Christen-Democratisch Appèl met opgeheven hoofd de steven. Toevallig kwam ik Dries na afloop tegen op de gang, vergezeld door Wim Aantjes. Wim schoot op mij af: 'Denk je eraan dat je Jan Terlouw even belt? Hij is jarig vandaag.' Ik bedankte hem. Ik wist het niet. Dries was intussen doorgelopen, weggeglipt. Het leek alsof hij mijn blik vermeed. In elk geval is het mij niet opgevallen dat hij een 'opgeheven hoofd' had. Ik belde Jan om hem geluk te wensen. Nadien volgden de ontwikkelingen elkaar in een razend tempo op. Van Agt en Wiegel leken niet meer te stuiten. Aller ogen richtten zich nu op de andersdenkenden binnen het CDA. Hoeveel zouden dat er zijn? Zouden ze het lef hebben de onderhandelingsresulaten af te wijzen? Ook als Van Agt er zijn lot aan verbindt?

In eigen kring ontstond grote nervositeit. We moeten garanties geven dat het CDA niet met hangende pootjes hoeft terug te komen als de weg naar de VVD wordt afgesneden. Hoe? Door informele kontakten via informele personen? Door informele kontakten via formele personen? Of door formele kontakten via formele personen? Het werd van alles een beetje. En er kon plotseling een heleboel. Joop, Ien en ik kregen een blanco volmacht van fractie en Partijbestuur om alles te doen wat wij in 's lands belang noodzakelijk achtten. Wij konden ons verheugen in een blindelings vertrouwen, maar voor sommigen was deze bewegingsvrijheid nog niet genoeg. Ook het particulier initiatief in onze partij bewees een eigen taak te hebben. Twee haviken legden een duivenei. André van der Louw, optredend als oud-partijvoorzitter, en Marie-José Grotenhuis, kerngroeplid van de Rooie Vrouwen, boden via De Volkskrant een kabinet aan dat Joop en ik maanden daarvoor op een achternamiddag in elkaar hadden kunnen draaien. 'Van Agt op Justitie? Wij zouden het zelf niet bedacht hebben. Maar de eman-

cipatie van de vrouw en het feminisme is niet afhankelijk van één man. En Van Agt op Justitie is minder erg dan Van Agt minister-president, als een soort superbaas van Justitie,' schreven zij. Hun brief bleef niet onopgemerkt. Uit alle geledingen van de partij kwamen woedende reacties. Nu is het wel mooi geweest, vond men. Liever met ere in de oppositie dan door het stof de terugweg inslaan. 'We moeten de rug rechten', vond de fractie en startte een serie vergaderingen over de organisatie van de oppositie.

Toch kwam er nog een moment waar de rechtste ruggen nog van zouden kraken. In de nacht van 28 op 29 november stemde een zestal (later zeven) leden van het CDA tegen het regeerakkoord met de VVD. 'Dissidenten,' zou men zeggen. 'Loyalisten,' zei Van Agt. Zélf zeiden ze geen parlementaire binding te kunnen aangaan met een kabinet dat op grond van dit akkoord zou worden gevormd.

Maar hoe dan ook: 77 min 6 = 71. Een parlementair meerderheidskabinet was van de baan. Van der Grinten is er ook niet in geslaagd zijn derde bedrijf tot een goed einde te brengen. Een vierde bedrijf was in de maak. De nodige decorwisselingen werden al in gereedheid gebracht. Ik herinnerde mij welk een systematisch man de informateur is en met welk een precisie hij in de voorgaande stadia te werk was gegaan. Ik schreef hem een brief waarin ik hem attendeerde op het feit dat hij in deze nieuwe fase niet om de PvdA heen kan. Die nieuwe fase zou immers betrekking hebben op een extra-parlementair kabinet, nu alle meerderheidsvarianten waren afgestreept. Een systematisch man zou dan onvermijdelijk het eerst bij de grootste minderheid in de kamer te rade gaan. 'Door de loop der gebeurtenissen doet zich thans de unieke situatie voor dat er door het CDA twee regeerakkoorden zijn gesloten. Eén met de PvdA en D'66, een tweede met de VVD. Het is aan geen twijfel onderhevig dat het eerste akkoord op een bredere steun in parlement en samenleving kan rekenen dan het tweede. Bovendien staat het eerste akkoord in het teken van een voortzetting van het beleid van het kabinet-Den Uyl en past dus beter op de verkiezingsuitslag van 25 mei jl.'

Ik ging nog iets verder. 'Nu de formatie in een nieuw stadium is gekomen en u voor keuzevraagstukken staat die voor de regeerbaarheid van dit land van het allergrootste belang zijn, meen ik dat heropening van de parlementaire meerderheidsfase thans geboden is. De PvdA is bereid hieraan van harte mee te werken.' Ik beriep mij op de sfeer van 'misverstanden' waarin op 11 november aan die fase een abrupt einde was gekomen. Een zinsnede, die door velen is opgevat als een knieval, maar die ik noodzakelijk achtte, loyalist als ik wou zijn ten opzichte van de dissidenten.

Maar inmiddels waren de dissidenten al weggecijferd. Mijn brief kwam als mosterd na de zoveelste sfeervolle maaltijd tussen Van Agt en Wiegel. En ik had nog wel voor een telefonisch voorgerecht gezorgd. Om tien voor twee, direct na afloop van de fractievergadering heb ik Van der Grinten van de komst van de brief, gelet op het nieuwe stadium, op de hoogte gesteld. Maar nog voor de brief kon arriveren lag het volgende communiqué al op tafel: 'De fractievoorzitters hebben de informateur medegedeeld dat hun fracties instemmen met dit regeerakkoord. De fractievoorzitter van het CDA heeft hieraan toegevoegd dat enkele leden van zijn fractie hebben gesteld dat zij de totstandkoming van een kabinet op basis van dit akkoord niet willen bevorderen maar ook niet willen beletten en dat zij het kabinet na zijn totstandkoming in loyaliteit zullen beoordelen op zijn daden. De informateur heeft vervolgens in overeenstemming met de fractievoorzitters geconstateerd dat het herziene regeerakkoord tussen de fracties van het CDA en de VVD is tot stand gekomen. Op basis van dit akkoord kan een *parlementair meerderheidskabinet* worden gevormd, immers een kabinet dat steunt op de fracties van het CDA en de VVD.' De besprekingen duren voort.

Niets nieuw stadium. We gaan door met de soep. Maar de soep was toch iets te heet gegeten. De haastige drie aten iets te snel en verslikten zich. De dissidenten werden meegeteld, maar hun opvattingen niet. De neuzen werden geteld, niet de harten. De haastige drie lichtten de hand met het staatsrecht. 'Ach,' zou Van Agt later zeggen. 'Het staatsrecht is vaak nevelig. Ik ben zelf geen staatrechtdeskundige, de informateur trouwens ook niet ... Hier is het: de blinde leidt de lamme.'

De lamme gooit het over een andere boeg. 'Vele staatsrechtgeleerden zullen mij dankbaar zijn, dat ik het staatsrecht vernieuwd heb.'

Maar zo gemakkelijk kwamen de vernieuwers er toch niet af. Op 3 december zag Van der Grinten zich genoodzaakt om alle niet-betrokken fractievoorzitters een brief te schrijven waarin hij hen uitnodigde hun opvattingen over een CDA/VVD-kabinet bekend te maken. Deze brede benadering moest camoufleren dat de informateur met de hoed in de hand te biecht moest bij 'klein rechts'. In de Rooie Haan sprak ik van de vorming van een kabinet Van Agt/Wiegel/Koekoek. Maar zelfs deze weg liep dood. SGP en GPV wensen zich niet zonder meer te binden. De heer Van der Grinten mislukte.

Nadat hij eindrapport had uitgebracht en geadviseerd had Van Agt de opdracht te geven een parlementair meerderheidskabinet te vormen, laste het staatshoofd een nieuwe consultatieronde in. De nieuwe fase was nu tóch een feit.

Voor de laatste maal begaf ik mij naar het Paleis Lange Voorhout en

adviseerde het staatshoofd nu Den Uyl te belasten zo spoedig mogelijk, met inachtneming van het akkoord tussen PvdA, D'66 en CDA, een kabinet te vormen. Nu wij de extra-parlementaire fase zijn binnengetreden dient de grootste groepering in de volksvertegenwoordiging in de gelegenheid te worden gesteld regeringsverantwoordelijkheid te blijven dragen. Om de volgende redenen:

'1. Wanneer het gaat om een keuze tussen een extra-parlementair kabinet met de PvdA of een extra-parlementair kabinet met de VVD dient opnieuw te worden geconstateerd, dat de eerste variant beter aansluit op de verkiezingsuitslag.

2. Wanneer het gaat om de vraag op basis van welk van de beide tot stand gekomen regeerakkoorden nu een kabinet moet worden gevormd, behoort in aanmerking te worden genomen, dat het PvdA/CDA/D'66-akkoord op een bredere steun in parlement en samenleving kan rekenen dan het CDA/VVD-akkoord.'

Ik herhaalde onze bereidheid om alsnog na te gaan of een parlementair meerderheidskabinet kan worden gevormd.

'Wanneer er niettemin andere wegen moeten worden ingeslagen, berust dat op de vrije keuze van het CDA, die dan blijkbaar met alle geweld een andere richting wenst te gaan dan de verkiezingsuitslag heeft aangegeven.'

Het kabinet-Van Agt/Wiegel moest er inderdaad met alle geweld komen. Twee fracties die niet in staat waren gebleken een parlementair meerderheidskabinet te vormen waren wel in staat een parlementair meerderheidsadvies uit te brengen. Van Agt werd formateur en vervolgens minister-president. 'Het maakt een serieuze kans,' zegt hij in het NOS-journaal, 'om gewoon de vier jaren uit te dienen. Ik denk dat het zo zal kunnen zijn: een rubbervlot op de woelende baren, op en neer geslingerd op de golven, maar het blijft drijven.' Heen en weer geslingerd, dat zeker. Zo is het de hele formatie gegaan tot op de laatste dag. Toen trad Van Agt op in een uitzending voor de Westduitse televisie, gewijd aan 'Den Haags Wende nach Rechts.' 'Is de totstandkoming van uw kabinet een keerpunt voor Nederland?' werd hem gevraagd.

Van Agt: 'Ja, in zoverre dat de socialisten zeker hebben gedacht dat ze gedurende een lange reeks van jaren in de regering wilden blijven en dat ze hun plannen ter hervorming van de maatschappij zouden kunnen doorvoeren. In zoverre is het werkelijk zeer belangrijk dat er nu een einde is gekomen aan de regeringsmacht van deze sociaal-democraten.' Daags daarna verklaart Van Agt haastig dat dit een uitspraak was 'op een verloren moment, in een vreemde taal' voor één of andere Duitse televisie-uitzending. 'Daarin heb ik dingen gezegd die niet

deugen. Die ook anders zijn dan ik vind en verder altijd gezegd heb.' Ook dat is ongetwijfeld waar. De ene dag is de andere niet. Maar een 'Wende' blijft het. Er is een nieuwe stijl van politiek bedrijven aan de macht gekomen. Het is niet de stijl die de kiezers, die zo massaal naar de stembus zijn gekomen op 25 mei, verdiend hebben.

Amsterdam, 24 december 1977